

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА**

В. П. Бех, Л. М. Семененко

**СОЦІАЛЬНИЙ ОРГАНІЗМ
НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ:
САМООРГАНІЗАЦІЯ, САМОРЕГУЛЯЦІЯ
ТА УПРАВЛІННЯ**

Київ
Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова
2009

УДК 316.74:37
ББК 60.550.55 Б 55

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова
(протокол № 4 від "24 "грудня р.)*

РЕЦЕНЗЕНТИ: *Г. І. Волинка*, доктор філософських наук, професор;
М. І. Михальченко, доктор філософських наук,
професор. член-кореспондент НАН України

Бех В. П., Семененко Л. М.

Б 55 Соціальний організм навчального закладу: самоорганізація, саморегуляція та управління. Монографія / В. П. Бех, Л. М. Семененко. - К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. - 330 с.

І8ВК

У монографії подано системний аналіз атрибутивних властивостей соціального організму навчальної форми. Послідовно розглядаються генетичні, морфологічні і функціональні аспекти ціннісної і смислової детермінації, аналізується їх органічна взаємодія, що веде до набуття соціальним організмом навчальної форми якісно нових атрибутивних властивостей: самоорганізації і саморегуляції. З'ясовується, що вони "сходяться" у процесі прийняття управлінських рішень. Ціннісна і смислова компоненти, набувають рис детермінанти, обумовлюють види причинності і зворотного зв'язку. Кінцевими продуктами є, відповідно, гомеостаз, гомеорез та аутопоезис навчальної форми. Назовні протистояння цих детермінант виходить як суперечність між педагогічними традиціями і новаторством. З цих позицій аналізується вітчизняна педагогічна практика і вносяться пропозиції щодо оптимізації управління закладами освіти.

І8ВК

© Бех В. П., Семененко Л.М., 2009

© Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009

ПЕРЕДМОВА

Драгомановський Університет крокує до свого 175-річного ювілею. За цей час він підготував для країни майже 200 тисяч фахівців, що працюють в Україні та за її межами. Тільки в Києві - кожен другий викладач навчального закладу освіти - його випускник. Університет постійно шукає шляхи підвищення якості освіти педагогічних кадрів. Головний резерв ми вбачаємо у посиленні наукової складової, що одночасно живить і навчально-виховний процес, і особистість.

Освіта XXI століття взагалі потребує кардинального посилення наукової роботи в університетах, і, насамперед, тих хто формує мислення молодого покоління і впливає на соціалізацію особистості, зрощує її громадянські і державницькі властивості, спонукаючи до активної громадської роботи у громадянському суспільстві й молодіжному середовищі.

Професіоналізм випускника нашого навчального закладу забезпечується функціонуванням 32 наукових шкіл, що працюють за різними напрямками підготовки фахівців і очолюються провідними фахівцями у різних галузях науки.

Але процес підготовки фахівців - педагогів нового покоління - сьогодні, як ніколи раніше, потребує уваги з боку активізації студентства і включення його у процес управління навчальним закладом. Є гостра потреба значного розширення на практиці демократичних засад в освіті, оскільки без цього принципово неможливо реалізувати принцип людиноцентризму, що проголошений

остовом модернізації національної системи освіти, як неможливо перейти до "суб'єкт - суб'єктних" відносин, що мають бути притаманні менеджменту освіти у суспільстві знань.

У монографічному дослідженні "Саморегуляція соціального організму навчального закладу: самоорганізація, саморегуляція і управління" подано наукову розробку, яка відповідає вимогам майбутнього, оскільки в ній проаналізовані механізми, що органічно присутні у структурі будь-якого навчального закладу, а пізнання їх закономірностей походження, функціонування і використання на практиці є обов'язковою умовою осучаснення науки управління і надання організаційному потенціалу навчальних закладів простору для самоорганізації і саморегуляції.

*Цей творчий доробок є продуктом багаторічної наукової праці керівника школи доктора філософських наук, професора НПУ імені М. П. Драгоманова, заслуженого діяча науки і техніки України **Володимира Беха** і молодого вченого - кандидата філософських наук, заступника директора Корсунь-Шевченківського педагогічного училища імені Т. Г. Шевченка - **Людмили Семененко**. В роботі представлена фундаментальна теорія ноосоціогенезу, що притаманна будь-яким соціальним системам, і теорія так званого середнього рівня, що зведена до умов управління навчальним закладом.*

Наукова праця виконана у дискурсі філософії освіти і тому закладає гарний світоглядний і проектно-діяльнісний фундамент для подальшої адаптації її у царині менеджменту освіти і педагогічного менеджменту.

*Віктор АНДРУЩЕНКО
доктор філософських наук, професор,
академік АПН України*

ВСТУП

Ідея цілісного функціонування соціальних систем має багатовікову якщо не багато тисячолітню історію. Людський розум давно намагається оволодіти ними як самодостатніми організаційними формами буття соціального світу, що здатні до низки перетворень, а саме: самовідтворення, самоорганізації, саморегуляції та управління.

Практично це стає підвладним людському розуму тільки зараз, тобто у епоху визрівання ноосферних явищ, що мають чітко виражену енергоінформаційну природу і здатні до локалізації у часі і просторі.

Одним із таких утворень є соціальні організми виробничих підприємств або фірм, навчальних закладів і адміністративних утворень, що за нашою класифікацією отримали назву найпростіших соціальних організмів.

Ясно, що пояснити їх морфологію і функціонування не можливо без ґрунтового теоретичного аналізу ідеї соціального організму взагалі і соціального організму країни конкретно, оскільки найпростіші соціальні організми є клітинами саме родового організму.

За цих умов перед теоретичною думкою відкривається можливість більш ґрунтовно дослідити ноосферу, як специфічну оболонку, що окутала землю і увібрала у себе продукти саморозгортання планетарного розуму і стало впливає на життєдіяльність світової спільноти, формує принципово нові форми її буття.

Отже, практика використання індустрії інформаційно-гуманітарних технологій перетворення людини в усіх її вимірах занурює наш мегасоціум в якісно нову екзистенціально-антропологічну ситуацію, що далеко не однозначно впливає на розуміння соціального розвитку людства.

З одного боку, — у цій ситуації просвітницька віра в те, що

науково-технологічні революції неминуче несуть цивілізацію до ідеально досконалого суспільства, тобто до суспільства Розуму, Справедливості, Загального благоденства, усвідомлюється як "світоглядна мара". Постпросвітницька світоглядна примара "суспільства ризику" протверезує інтелектуалів нашого часу, звільняє їх від небезпечної ілюзії про можливість науково-технологічного управління глобальною еволюцією не тільки гуманітарної сфери, але й екосередовища в усій його тотальності.

Аналіз причин провалу абсолютно всіх спроб практичного втілення в життя різних мегапроектів ідеально досконалого суспільства (провалу спроб побудови не тільки суспільства комунізму в СРСР, але й суспільства ліберальної демократії на Заході) підірвав просвітницьку віру у песимістів в усемогутність Розуму. Сучасні соціальні аналітики переконалися у тому, що зростаючий потік науково-технологічних революцій ХХ-ХХІ ст. приведуть цивілізацію не до ідеально досконалого суспільства, про яке марили мислителі Просвітництва, а до інформаційно-тоталітаристського суспільства, або до глобального "суспільства ризику" (У. Бек).

З другого боку, — інший сегмент колективного розуму світової спільноти позитивно сприймає глобалізовані зміни у планетарному просторі і вважає за необхідне й надалі вивчати соціальний світ й цілеспрямовано впливати на його подальший розвиток. Тому далеко не випадково, що на 32 сесії ЮНЕСКО (Париж, 2003) було прийнято рішення називати майбутнє суспільство — "суспільством знань". Це означає, що існує достатньо потужний рух інтелектуалів, які оптимістично дивляться у Майбуття і працюють над дослідженням процесу саморозгортання соціального світу.

Отже, роздуми про прийдешній, а ще більше про майбутній день є нагальним обов'язком філософів і вчених. Патологія ж у суспільному житті, так само, як і у фізіології, — безцінний помічник у з'ясуванні причин захворювання соціального організму, без виявлення яких неможливо сприяти його одужанню.

При цьому сучасна криза переконливо доводить, що вузловою проблемою теорії пізнання на початку ХХІ століття,

---

тобто на порозі доби Постмодернізму, є оптимізація людського життя в планетарному масштабі. На тлі загальної соціальної кризи національні, демографічні, військові, сировинні, енергетичні, екологічні та інші глобальні проблеми сприймаються як її наслідки.

Процес актуалізації проблеми фундаментальної раціоналізації суспільного життя спостерігається давно, і в названому процесі можна виділити, як мінімум, три етапи: *перший* — пов'язаний з обґрунтуванням пріоритету ролі особистості в історії і земного походження суспільства та держави (епоха Відродження); *другий* — пов'язаний зі становленням соціальної доктрини марксизму, що розкриває суть суспільного життя на основі первинності матеріального над духовним при зростанні творчої ролі народних мас як суб'єкта соціальної чинності (кінець XVIII — середина XX століття); *третій* — пов'язаний з пошуком "філософської єдності" серед безлічі відносно самостійних і взаємовиключних засобів пояснення ліній розвитку соціального світу — теологічного, матеріалістичного, технократичного, феноменологічного екзистенціалістичного та інших (з середини XX століття).

Не дивно, що перед такими потужними і різноспрямованими потоками інтелектуальної та фізичної енергії слаборозвинута теоретична думка просто розгубилася. Причина цього явища полягає в тому, що практична свідомість людей продовжує орієнтуватися на засвоєння логіки зовнішнього стану речей. Люди втратили контакт із внутрішнім світом. Вони перестали розуміти його логіку, і це нерозуміння призвело до того, що спрацювала пастка екології, яка відбиває вимогу дотримання нами закономірностей космічного характеру.

За цих умов природним є розподіл дослідників на дві великі групи: песимістів і оптимістів. Песимісти, яких більшість (К. Поппер, А. Койре, Б. Паскаль, Моно та ін.), відносяться скептично до можливостей пізнання законів суспільного розвитку.

Оптимісти ж продовжують невтомно працювати над розгадкою таємниці механізму саморозгортання суспільного

життя. У їхньому складі можна виділити, в свою чергу, дві групи. Одна група йде шляхом створення актуалізованих моделей суспільного розвитку, використовуючи для цього тенденції, що відкриваються в ході науково-технічної революції.

Інша ж група дослідників-оптимістів намагається досягнути цілісності суспільного життя шляхом застосування до неї *ідеї соціального організму, що має свою власну долю і багатовікову історію*. Однак її евристичний потенціал ще цілком не зрозумілий і не розкритий. Водночас наш аналіз доводить, що саме вона є **парадигмальною ідеєю**, оволодіння якою піднімає завісу над функціональною організацією життя світової спільноти у третьому тисячолітті.

РОЗДІЛ I

СОЦІАЛЬНИЙ ОРГАНІЗМ ТА ЙОГО АТРИБУТИВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ

1.1. Соціальний організм у дискурсі світоглядно-теоретичного і методологічного аналізу: ретроспектива і сьогодення

Спроби філософського пояснення організменого розвитку другої природи робилися неодноразово. Перші згадки про суспільний організм як форму існування людини зустрічаємо ще в давньоіндійських Ведах (близько 3.5 тис. років до н. е.). Думка про те, що світ людей являє собою взаємопов'язаний організм, простежується і в іншій давньоіндійській пам'ятці "Махабхараті" (перша половина 1 тис. до н. е.). В одному з її епізодів говориться про єдину духовну субстанцію, до якої сягають всі емпіричні явища.

Пізніше ця ідея була підтримана Платоном, Аристотелем, Гоббсом, Контом, Спенсером, Марксом, Енгельсом, Леніним, Дюркгеймом та багатьма іншими філософами. У світовій соціології склався цілий напрямок, що одержав назву органічної школи. Із сучасних дослідників її підтримують Р. Абдєєв, А. Аганбегян, М. Арчер, В. Андрущенко, В. Бех, В. Воронкова, М. Моїсєєв, М. Михальченко, М. Мокляк, В. Пилипенко, В. Піддубний, В. Франчук І. Черненко, П.Штомпка, В.Шаповалов та багато інших.

—|-----

На багатовимірність організмової ідеї існування соціального світу вказують понятійні форми у яких вона зафіксована у науко-філософській спадщині: "соціальний організм", "суспільний організм", "духовний організм", "етносоціальний організм", "логічний організм", "соборний організм", "церковний організм", "державний організм", "народно-державний організм", "інституціональний організм", "культурологічний організм", "культурно-історичний організм", "колективний організм", "етнічний організм", "формаційний організм" та ін.

Наш аналіз показує, що ідея соціального організму якраз і виникла для відображення в логічній формі специфічного планетарного явища, а саме: саморозгортання соціального життя або розумної живої речовини, що співіснує поряд зі звичним білково-нуклеїновим життям або простою живою речовиною. На практиці виходить так, що у вигляді сімейства фізичних організмів спочатку перед нами розкрилася матеріальна сторона Всесвіту, а тепер у *сімействі соціальних організмів проступає образ її духовної складової*.

Звідси випливає наполегливе прагнення дослідників, використовуючи засіб аналогій, накласти закономірності *живого виду планетарної речовини на розумну живу речовину*. Саме з цієї причини історія її саморозгортання, як відомо, тісно переплітається з поняттям "фізичний організм". Даний зв'язок може бути представлений в такому вигляді: у Платона він є метафорою, у Аристотеля — аналогією, у Г. Спенсера - паралелізмом, у Лілієнфельда - абсолютною тотожністю. Нині ж ми констатуємо цей зв'язок як особливий предмет спочатку філософського, а потім і наукового аналізу.

З аналізу наявної літератури випливає, що ця ідея змінила вже декілька історичних форм свого функціонування. Спочатку вона достатньо тривалий час існувала у *міфологічній формі*, відголоски якої дійшли навіть до наших днів. Для підтвердження цього достатньо навести опис суспільного організму, що зустрічається в літературі. Ось як її описує, наприклад, у "Тюремних зошитах" А. Грамші: "саме поза залежністю від окремих індивідуумів існує щось

фантасмагоричне, існує абстракція колективного організму, свого роду самотійне божество, яке не мислить якоюсь конкретною головою, а все-таки мислить, яке не пересувається з допомогою людських ніг, а все-таки пересувається і т. д."¹.

Після цього міфологічна форма ідеї єдності світу була закономірно замінена на *теологічну*. У вченні апостола Павла сказано, що "суспільство є єдине тіло во Христі". Але принцип підпорядкування начальникам, за вченням Павла і апостолів, не може додаватися до царини віри; вони проголошують право опору, але тільки пасивного і тільки шляхом мучеництва. Принципи рівності, братерства, людської єдності, до яких вже піднялася філософія епохи, переходять у нове вчення і таким чином спускаються з філософських висот у народні вірування.

Сенека Луцій Анней (близько 4 р. до н. е. - 65 р. н. е.) - римський філософ, вихователь і радник імператора Нерона розглядав світ як єдине розумно-божественне ціле, всі частини якого органічно пов'язані між собою².

Теологічна форма отримала нищівний удар з боку Аристотеля, що, як не дивно, пройшов непоміченим для філософів, а її релігійна конфігурація наповнювалася змістом ще в епоху Гегеля. Так, наприклад, Г. Греєф пише: "Думка його (Аристотеля - авт.) виходить за межі грецького державного ладу: він вивчає і порівнює сто п'ятдесят різноманітних політичних форм. Він розглядає суспільство вже не як штучне створення богів і людей, а як природний організм. Таким чином, цей найвидатніший попередник наукової соціології вчиняє величезний переворот в галузі суспільних вчень. Дивно тільки те, що в тисячах томів, присвячених Аристотелю, цій основній його ідеї коментатори приділили, чи не найменше уваги; між тим ця важлива точка зору пов'язує грецький світ з найбільш передовою думкою нашого часу"³.

Від Аристотеля організація уявлення про суспільство перейде до Гоббса, Гегеля, П'єра Леру та інших теологічно

---

¹ Грамши А. Тюремные тетради. - Избр. соч. - В 3-х т. - М., 1959. - Т. 3. - С. 257-258.

² Человек: Мыслители прошлого и настоящего о его жизни, смерти и бессмертии. Древний мир — эпоха просвещения. — М.: Политиздат, 1991. — 463 с. Грамши А. Тюремные тетради. - Избр. соч. - В 3-х т. - М., 1959. - Т. 3. - 560 с.

³

налаштованих філософів. Філософія Краузе також просякнута теологією. Але від філософських систем Гегеля, Шелінга, Шлегеля вона вигідно відрізняється шляхетністю і широтою своїх суспільних прагнень. Крім того, це одна з перших систем, що розглядає суспільство в загальних рисах як організм, наділений функціями і органами.

Найбільш повний опис історичного аспекту розвитку ідеї соціального організму ми зустрічаємо в соціологічній літературі початку ХХ століття. У більш пізній час матеріалістична настанова відсунула її на периферію теорії пізнання. Так, наприклад, в роботі "Соціологія" М. Ковалевський відзначає, що "погляд на суспільство як на організм, що розвивається, як відомо, Спенсером, а за ним Шеффле, Лілієнфельдом, Вормсом, Ізуле, Новиковим і почасти де Грефом, вже зустрічається в зародку у Конта, який звертається до цього уподібнення, усвідомлюючи в той же час, що аналогія не є тавтологія, і тому утримуючись від того пристосування окремих установ і суспільних функцій до різноманітних частин людського тіла, яке так багато сприяло викривленню вірної в суті своєї думки, вірної настільки, наскільки нею заперечується чисто механічне, тобто штучне зближення різних елементів громадськості"¹.

Тут же він залишає нам відомості про те, що ця ідея простежується і в більш ранній історичний період. "Навряд чи потрібно нагадати, — пише М. Ковалевський, — що перший зародок вчення, згідно з яким різні соціальні класи і відповідні їм установи визнаються частинами одного органічного цілого, веде початок від Платона. Багато століть згодом, Плутарх у своїх "Moralia" проводить ту ж точку зору. "Moralia" Плутарха були дуже розповсюджені у візантійському і середньовікових суспільствах. Вони зберегли від забуття платонове вчення про органічну природу держави навіть в епоху, коли думки найвидатнішого з філософів Греції відомі були світу лише у вигляді уривків і доходили до нього обхідними шляхами. У ХІІ столітті Іоанн Салісберійський, слідом за Платоном, знову висунув положення про державу - організм. Ще до появи "Богословської Енциклопедії" ("8итта Шеоіо^іа") Фоми

---

¹ Ковалевский М. М. Социология. - С.-Петербург: Типография М. М. Стасюлевича, 1910. - 301 с.

Аквіната, "Polycraticus" Іоанна Салісберійського резюмував, так би мовити, все соціальне і політичне знання середніх віків. До цієї книги постійно зверталися за довідками і її не раз рабськи списували. Завдяки їй органічна теорія держави перейшла в роботи перших представників схоластичної філософії, особливо в "Specula" Винцента з Бове"¹.

Далі М. Ковалевський справедливо робить висновок про те, що "ця теорія, що за звичай пов'язується з ім'ям Гоббса, була відома, таким чином, за багато віків до нього. Гоббс зумів надати їй, однак, деяку оригінальність і блискучу форму в своєму "Левіафані". Вчення Г. Спенсера є лише нове вираження тієї ж доктрини, що налічує, як ми бачили, більш ніж дві тисячі років існування"².

В подальшому вульгаризація її пов'язана вже з роботами Шеффле, Лілієнфельда, Рене Вормса, що виставили її на свій рахунок і вдалися до чималих перебільшень при її розвитку. У своїх пошуках аналогій між державою і живим організмом вони дійшли до ототожнення біржі з людським серцем.

Вже Платон називає державу величезною людиною. У Аристотеля ця метафора Платона вже має характер не поетичної фікції, а дійсної аналогії. Держава стала організмом, тобто величезною людиною, а сама людина була визнана істотою суспільною. Аристотеля тому необхідно вважати дійсним батьком теорії соціологічного макрокосму. Але Аристотель все ж визнавав це зіставлення тільки зіставленням; у Спенсера ж мова йде вже про паралелізм. Екзодерма, ендодерма, мезодерма визнаються існуючими однаково і в структурі організмів, і в структурі суспільства. Насправді ж мова може йти тільки про відповідність, зустрічі і паралелізми. Лілієнфельд доводить наслідки таких пошуків за уподобленнями до кінця, говорячи, що "суспільство не тільки схоже на живий організм, але і що воно є живий організм"³.

Філософську форму ідея соціального організму намагається набути давно. Як інструмент пізнання вона стала широко застосовуватися для аналізу суспільного життя. На

---

¹ Ковалевский М. М. Социология. - С.-Петербург: Типография М. М. Стасюлевича, 1910. - 301 с.

² Там же.-С. 207-208.

³ Там же.

цьому етапі вона придбала універсальний характер і стала застосовуватися практично до всіх сторін людського життя. На практиці вийшло так, що дана ідея, не маючи чітко визначеного змісту, вже сотні років успішно працює в теорії пізнання. Її живучість дуже добре пояснив В. Вернадський, який писав: "Створюється нова своєрідна методика проникнення в невідоме, що виправдовується успіхом, але яку образно (моделлю) ми не можемо собі уявити. Це немов би висловлене у вигляді "символу", створюваного інтуїцією, тобто несвідомим для дослідника охопленням незліченної сили фактів, нове поняття, що відповідає реальності. Логічно ясно зрозуміти ці символи ми поки що не можемо, але додати до них математичний аналіз і відкривати цим шляхом нові явища або давати їм теоретичні узагальнення, що перевіряються в усіх логічних висновках фактами, тривко враховуючи їх мірою і числом, ми можемо"¹.

Цілком природно, що ідея соціального організму раніш за все була застосована до вивчення *сфери політичних відносин*. І оскільки політика — явище достатньо складне, то в науковій літературі можна виділити такі різновиди соціального організму, як: державний, управлінський і власне політичний. Ідеальна держава, згідно з Платоном (347 р. до нашої ери), "повинна бути красивою вся загалом". "Втім, — характеризує він свій проект ідеальної держави, — ми засновуємо цю державу, зовсім не маючи на увазі зробити якимось особливо щасливим один з прошарків його населення, але, навпаки, хочемо зробити такою всю державу в цілому"².

Ж.-Ж. Руссо в 1762 році, в роботі "Про суспільний договір або принципи політичного права", критикуючи Монтеस्क'є і Гоббса, слідом за Бейлем прийшов до дійсної концепції необхідності бога, що карає і винагороджує, забезпечуючи життєздатність державного організму і непорушність суспільної моралі³.

Особливо цінними є визначення змісту поняття "державний

¹ Вернадский В. И. Философские мысли натуралиста. - М.: Наука, 1988. - 519 с.

² Гегель Г. Философия права. - М.: Мысль, 1990. - 524 с.

Философский энциклопедический словарь / Под ред. С. С. Аверинцева, Э. А. Араб — Оглы, Л. Ф. Ильичева и др. - 2-е изд. - М.: Сов. энциклопедия, 1989. - С. 432

організм" Г. Гегеля, який писав, що "конкретна держава є розчленоване на його особливі кола ціле"¹. У роботі, присвяченій проблемам естетики, читаємо наступну характеристику суспільного організму: "Увесь цей організм є в справжній державі добре злагодженим, цілим і завершеним у собі"². При цьому, як зауважив він у листі до Шеллінга, ще в січні 1795 року: "Ортодоксію неможливо розхитати до тих пір, доки її проповідь пов'язана з земними вигодами і вплетена в цілісний державний організм"³.

У сучасній політичній літературі часто має місце застосування поняття "соціальний організм" до суспільних утворень різного типу: до політичних партій, а також інших суспільних організацій і рухів.

Завдяки роботам К. Маркса, Ф. Енгельса, В. Леніна і навіть ширше — матеріалістичному напрямку в теорії пізнання, сьогодні більше всього описаний *виробничий організм*⁴. При капіталізмі, на думку К. Маркса, "в системі машин велика промисловість володіє цілком об'єктивним виробничим організмом, який робітник знаходить вже як готову матеріальну умову виробництва"⁵.

В. Ленін у роботі "Економічний зміст народництва" пише: "Кожна така система виробничих відносин є, за теорією Маркса, особливим соціальним організмом, який має особливі закони свого зародження, функціонування та переходу у вищу форму, перетворення в інший соціальний організм"⁶.

Аналіз управління "як істотної ознаки соціального організму" пропонував вести відомий болгарський учений Марко Марков⁷. У зв'язку з розробкою проблем управління *поняття суспільний організм було поширено на регіон, місто*. Характеризуючи суспільну природу міст, К. Маркс писав, що "тут ціле не просто сума своїх частин. Це свого роду

---

¹ Гегель Г. Философия права. - М.: Мысль, 1990. - С. 347.

² Гегель Г. Эстетика. В 4-х томах. - М.: Искусство, 1968. - Т. 1. - С. 107.

³ Гегель Г. Работы разных лет. - М.: Мысль, 1993. - Т.2. - С. 218.

⁴ Маркс К., Энгельс Ф. Соч. - 2-е изд. - Т. 7. - С. 79.

⁵ Маркс К., Энгельс Ф. Соч. - 2-е изд. - Т. 23. - С. 397.

⁶ Ленин В. И. Полн. собр. соч. - Т.1. - С. 429.

⁷ Марков М. Теория социального управления. -М.: Прогресс, 1978. - С. 38.

самостійний організм"¹. В. Ленін, як відомо, вимагав зразкової постановки справи в конкретній місцевості не випадково, оскільки вважав регіон теж цілісною системою, що саморозвивається.

Ні у кого не викликає сумнівів коректність уживання поняття суспільного організму до економічної сфери. Його вперше вжив стосовно зазначеної сфери нашої дійсності знов-таки К. Маркс, який зауважив, що з усуненням капіталістичного базису і "разом з усуненням безпосереднього характеру живої праці як лише одиничної, або загальної лише внутрішньо, чи лише зовні, разом з перетворенням діяльності індивідів у безпосередньо загальну або суспільну, з предметних моментів виробництва знімається ця форма відчуження; вони завдяки цьому перетворюються у власне органічне тіло, де індивіди відтворюють себе як окремі одиниці, але як суспільні одиниці"². Далі К. Маркс вживає поняття суспільного організму в аналізі проблем кооперації³. Це ж поняття та ідея соціального організму застосовується ним і в аналізі закономірностей функціонування галузей народного господарства⁴.

У сучасній літературі ідея соціального організму співвідноситься з усіма традиційними і модерними структурними одиницями економічної сфери: всілякого роду асоціаціями, акціонерними товариствами, біржами, банками і т. ін. Підтвержень цьому безліч. Для цього достатньо проаналізувати зміст планування розвитку економічної і соціальної сфер, яке надало значний імпульс розповсюдженню ідеї соціального організму. План соціального розвитку охоплює всі сторони життєдіяльності суспільного організму щодо підприємства, галузі або регіону.

Сьогодні, коли державами, що з'явилися внаслідок розпаду СРСР, повсюдно ініціюється процес приватизації і корпоратизації державних колись підприємств, процес залучення до вжитку поняття соціального організму

---

¹ Маркс К, Знгельс Ф. Соч. - 2-е изд. - Т. 46.Ч.2. - С. 470.

² Там же. - С. 347. Маркс К, Знгельс Ф. Соч. - 2-е изд. - Т.

³ 23. - С. 343. Маркс К, Знгельс Ф. Соч. -

2-е изд. - Т. 12. - С. 712, 720.

інтенсифікується. Причину цього пояснив М. Моїсеєв, який справедливо зауважив, що, "набуваючи самостійність, те чи інше підприємство відразу перетворюється в організм: у нього виникають власні цілі і певні можливості їм слідувати. Ці нові цілі зовсім не мають співпадати з метою всього господарського організму: вони завжди будуть іншими — не антагоністичними, але іншими"¹.

У свій час А. Аганбегян, наприклад, аналізуючи причини невдач економічної реформи 1965 року, прийшов до висновку про те, що корені її провалу сягають в цілісний організм підприємства, яке живе як органічна система зі своїм єдиним для всіх частин законом. Він і відторгнув нав'язані зовні чужеродні тіла. "Спрацював, — як вважає А. Аганбегян, — загальний для всього живого закон збереження системи"².

З аналізу наявної літератури виходить, що вищезгадана ідея плідно діє в соціальній сфері при дослідженні проблем, пов'язаних з особистістю, колективом, іншими соціальними спільнотами. Так, наприклад, К. Маркс використовує ідею суспільного організму стосовно до окремої людини³, і до трудового колективу⁴.

Ідея організму стосовно до колективу розповсюджена не тільки в сфері матеріального виробництва. Вона отримала права громадянства і в сфері виховання і навчання. Так, наприклад, відомий педагог А. Макаренко писав про те, що колектив це соціальний, живий організм, що тому і організм, що він має органи, що там є повноваження, відповідальність, співвідношення частин, взаємозалежність, а якщо нічого цього немає, то немає і колективу, а є просто збирище.

Сьогодні дослідники пішли ще далі і проводять більш масштабні аналогії. Так чинить, наприклад, М. Моїсеєв, який в роботі "Человек и ноосфера" розповсюджує ідею суспільного організму на планетарну спільність⁵.

Приблизно така ж картина багатofункціонального

---

¹ Моїсеєв Н. Н. Человек и ноосфера. - М.: Молодая гвардия, 1990. - С. 323.

² Известия. - 1985. - 25 августа.

³ Маркс К, Зигельс Ф. Соч. - 2-е изд. - Т. 46. - Ч. 2. - С. 213-214.

⁴ Маркс К, Зигельс Ф. Соч. - 2-е изд. - Т. 23. - С. 345.

⁵ Моїсеєв Н. Н. Человек и ноосфера. - М.: Молодая гвардия, 1990. - С. 318-319

застосування поняття соціального організму спостерігається і в *духовній сфері*. Тут йдеться про організм науки, мистецтва, релігії і т. ін. Хоча ця сфера суспільної життєдіяльності має істотні відміни від усіх інших, що раніше нами згадувалися, бо "душа з її внутрішнім життям не просвічує через всю реальність тілесної форми". Як писав Гегель: "Той же недолік виявляється і в вищій сфері, в духовному світі і його організаціях, що розглядаються в їхній безпосередній життєвості. Чим значиміше і змістовніше ці духовні утворення, тим більше потребує супутніх засобів та єдина мета, що одушевляє це ціле і складає його внутрішню душу. У безпосередній дійсності ці засоби виявляються доцільними органами, і все, що діється, і відбувається, здійснюється лише через посередництво волі. Кожна частка такого організму, як держава і родина, тобто кожен окремий індивід, виявляє волю і перебуває в зв'язку з іншими членами того ж організму, але єдина внутрішня душа цього зв'язку, свобода і розум єдиної волі не виступають на арену реальності і не відкриваються в кожній частині як єдине і цілісне внутрішнє одушевлення"¹.

Особливо активно поняття "організм" вживається в російській філософській думці при обговоренні сутності явища соборності. Достатньо вказати на роботи М. Бердяєва, О. Хомякова та інших мислителів. Так, наприклад, М. Бердяєв писав, що "справжня свідомість суцього можлива лише через перебування в соборності, в церковному "ми", в зреченні "Я", що випадає з церковного "ми", що розриває зі зреченням як внутрішнім життям церковного організму, перестає стикатися з суцим і пізнавати його"².

Категорія "організм" застосовується і в теорії пізнання при вивченні прихованої частини соціальної реальності. Так, наприклад, автори роботи "Структури в нелінійних середовищах" пишуть наступне: "Фізична енергія слова нічим не відрізняється від всякої фізичної енергії... слово є в цьому смислі легкий і невидимий *повітряний організм* (виділене - В. Б), наділений магічною силою щось особливе значити, в якісь

---

¹ Гегель Г. Эстетика. В 4-х томах. - М.: Искусство, 1968. — Т.1. — С. 155.

² Бердяев Н. А. О русской философии: В 2-х ч. - Ч. 2. - Свердловск: Изд-во Урал. ун-та, 1991.-С. 20-21.

особливі глибини проникати і невидимо творити великі події"¹.

Відомо, що організаційна ідея розповсюджується деякими дослідниками і на *Космос*. Так, наприклад, М. Бердяєв у своїх роботах спеціально розглядав місце людини в космічному організмі. Тут обов'язково треба навести слова професора Е. Мулдашева, який контактує з вченими різних напрямів (фізиками, молекулярними біологами, філософами) і здійснює гімалайські, тибетські, єгипетські та інші наукові експедиції, що супроводжуються відкриттями філософського та історичного гатунку. Він вважає що увесь Всесвіт одухотворений і є живим організмом, більш того, пише: "на Тибеті священна гора Кайлас є духовним центром світу, крім того — це живий і думаючий організм"².

Просто дивно, як це могло трапитися, що володіючи таким потужним евристичним потенціалом, ця філософська ідея не знайшла свого відбиття в сучасній вітчизняній соціальній філософії. Ми знаходимо лише побіжне посилання на неї в курсі лекцій "Сучасна соціальна філософія", що вийшов у 1993 році за редакцією В. Андрущенко і М. Михальченка³.

Але вже в колективній монографії "Суспільні закони та їхня дія", виданій Інститутом філософії НАН України ще у 1995 році, цей термін вживається частіше, хоча і без розшифровки змісту, тобто як методологічний засіб⁴.

Даний термін вживається як методологічний засіб і в роботі В. Кременя, Д. Табачника і В. Ткаченка, які пишуть про те, що "сучасна соціологія вважає, що зростання того чи іншого соціального організму, в тому числі і цивілізації, неминуче пов'язане з поглибленням його диференціації. З розпадом соціального організму він спрощується, доходить до рівня біполярності, стандартизується, що і свідчить про надлом цивілізації"⁵.

Курдюмов С. П., Малинецкий Г. Г., Потапов Л. Б., Самарский Л. Л. / Компьютеры и нелинейные явления. — М., 1988. - С. 20.

² *Мулдашев Е.* В поисках города богов / Э. Р. Мулдашев в 3 т.- М.: Аиф-Принт; М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2002. - Т.1: Трагическое послание древних. — С. 510.

"Генеза", 1993. - Т. 1. - С. 217.

Бойченко І. В., Куценко В. І., Та

Кремень В. Г., Табачник Д. В., Т^к*К.: "ARC- UKRAINE", 1996. - 793 с.*

³ *Андрущенко В., Михальченко М.* Сучасна соціальна філософія. Курс лекцій. В 2-х томах. - К.: Видавництво

⁴ *Бойченко І. В., Куценко В. І., Табачковський В. Г.* Суспільні закони та їх дія. - К.: Наукова думка, 1995. - С. 30.

⁵ *Кремень В. Г., Табачник Д. В., Ткаченко В. Т.* Україна: альтернативи поступу (критика історичного досвіду). -

---

Наукової форми ця ідея набуває вкрай поволі. Однак саме в цій частині теорії пізнання сформувався цілий напрямок, відомий нам як **органіцизм**. Він уподібнює соціальну реальність живому організму. Його А. Ковальов визначає як "методологічну орієнтацію концепцій суспільства на аналогії з поняттям організму як неподільного цілого, на відміну від механіцистичних моделей суспільства як агрегату елементів, які можна вивчати незалежно одне від одного"¹. Він виділяє в ньому три типи:

По-перше, філософський органіцизм, наведений в роботах Ф.Шелінга, Г. Гегеля, романтиків, А. Уайтхеда та інших, похідний від давньої ідеї одухотвореного макрокосмічного порядку, всеєдності і протилежний номіналізму і механіцизму французьких просвітителів, соціальних фізиків, англійських економістів, утилітаристів і т. п.

По-друге, біоорганічні теорії суспільства як зверхорганізму, на еволюційну біологію і аналогії з побудовою і функціями живого організму (органічна школа).

По-третє, соціально-психологічний органіцизм, який вважає, що цілісність суспільства полягає в колективному розумі, свідомості, волевиявленні як самостійної реальності, що не зводиться до свідомості індивідів, що утворюють соціум (соціологізм).

Таким чином, проведений нами стислий історичний екскурс застосування поняття "соціальний організм" показав, що названа ідея існує в силу конвенціональності. Вона застосовується, насправді, як **ефективний методологічний засіб дослідження багатоманітності соціальної дійсності**.

З її допомогою дослідники всіх країн і часів охоплюють і аналізують органічну цілісність навколишнього нас світу. Останнім часом організмену ідею дослідники-природознавці розповсюджують навіть *на галузь техніки*. Початок цьому поклав В. Вернадський, який писав, що "хід наукової думки в створенні машин, як давно помічено, цілком аналогічний ходу

---

¹ Ковалев А. Д. Органицизм // Современная западная социология: Словарь. - М.: Политиздат, 1990. - С. 248-249.

розмноження організмів"¹. Цю оригінальну думку В. Вернадського поглибив і розвинув Б. Кудрін².

Ідея соціального організму отримала певну світоглядну перспективу, ідеологічну привабливість, точний методологічний вигляд та іманентну теоретичну чистоту наприкінці ХХ - початку ХХІ століть у працях В. П. Беха³. Саме у цих працях В. П. Бех ґрунтовно дослідив польову субстанцію і концептуально виклав сутність і зміст організмової форми існування соціального світу і подав її класифікацію⁴.

Аналіз, що викладений у цих працях доводить, що цілком правим виявляється Ф.Шеллінг, який писав: "Організм є не шляхом матеріальної субстанції, що постійно змінюється, він є організм тільки шляхом вигляду або форми свого матеріального буття. Життя залежить від форми субстанції, інакше кажучи, істотним для життя стала форма. Тому мета діяльності організму не безпосереднє збереження своєї субстанції, але збереження субстанції в тій формі, в якій вона є форма існування більш високої потенції.

Організм тому так називається, що всупереч тому, як здавалось спочатку, він існує не сам для себе, в ньому лише знаряддя, орган більш високого"⁵.

Отже, ми виходимо з того, що будь-яка країна має соціальне тіло, що має власну морфологію і тому набуває організмової форми існування у бутті яку ми називаємо соціальним організмом країни. Тепер саме ця цілісність має атрибутивну придатність до саморегуляції. Далі треба розглянути що означає термін "саморегуляція" і обґрунтувати можливість його застосування для соціальних систем.

---

¹ Вернадский В. И. Философские мысли натуралиста. - М.: Наука, 1988. - С. 232

Системные исследования. Ежегодник. - М.: Наука, 1980. - С. 236-237

³ Бех В. П. Генезис соціального організму країни: Монографія. - 2-е вид. доп. - Запоріжжя: Просвіта, 2000. - 288 с.; Бех В. П. Соціальний організм: філософсько-методологічний аналіз. - Запоріжжя: "Тандем-У", 1998. - 186с.; Бех В. П. Філософія соціального миру: гносеологічний аналіз. - Запоріжжя: "Тандем-У", 1999. - 284 с.; Бех В. П. Человек и Вселенная : когнитивный анализ: Монографія. - 2-е изд. доп. - Запоріжжя: Просвіта, 2004. - 148 с.; Бех В. П., Гащенко А. В. Фірма в дискурсі організмової ідеї: Монографія. - Суми: ВТД "Університетська книга", 2006. - 376 с.

Бех В. П. Генезис соціального організму країни: Монографія. - 2-е вид. доп. - Запоріжжя: Просвіта, 2000. - 288 с.

⁵ Шеллинг Ф. В.И. Сочинения в 2 т.: Пер. с нем. Т.2. - М.: Мысль, 1987. - С. 482.

1.2. Соціальний організм як протиріччя між особистістю і суспільством

За своїм походженням соціальний організм є безперестанно плинний енергетичний потік, породжений людиною. Це інтегративне силове поле етносу. Виявляється, що для інтелігібельної матерії, тобто такої, що сприймається на рецептивному рівні, рух є така ж атрибутивна якість, як масивність для сенсигельної (лат. *sensus*) матерії, тобто здатна бути сприйнятою звичайними почуттями.

Інтелігібельний організм виник в процесі надорганічного, хоча і спонтанного за характером протікання, органічного синтезу фізичного і духовного засад людини — цього суб'єктивного і кінечного образу об'єктивного і нескінченного універсуму. Особливість життя взагалі полягає в тому, що воно є. А що таке дійсна життєвість? Не що інше, як цілісний організм. Таким чином, *реальність соціального життя* полягає в тому, що воно являє собою цілісний соціальний організм¹.

Завдяки цьому соціальний світ як підстава взагалі стала певною підставою, і сама певність (визначеність) двояка: вона, по-перше, певність змісту і, по-друге, певність форми. Перша певність соціального змісту, який притаманний підставі це є соціальне життя, взяте як сукупність всіх видів діяльності або суспільних відносин. Друга певність соціальної підстави бути взагалі зовнішньою змісту, який байдужий до цього відношення, — є *соціальний організм*.

При цьому ми не шукали аналогів між біологічними, фізичними і соціальними організмами, а виходив з того, що будь-яка жива речовина має організменний устрій. Соціальна ж форма, що притаманна розумній живій речовині, тут не є винятком. Таким чином, ним була доведена гіпотеза про те, що ноосфера В. І. Вернадського існує у формі системи соціальних організмів.

При цьому у ході спеціального гносеологічного аналізу

---

¹ Гегель Г. Энциклопедия философских наук. - М.: Мысль, 1975. - Т. 2. - С. 561.

доведено, що зміст соціального світу, який розглядається як органічна єдність інтелігібельної матерії і соціальної форми, розщеплюється на дві частини: потенційний соціальний світ, прихований в структурі людського організму з якої він і виступає як з своєї підстави; і зреалізований соціальний світ — соціум, який виник на підставі самостійного функціонування колективної інтелектуальної енергії, відторгнутої учасниками загального життєвого процесу в зовнішнє середовище.

Потенційний соціальний світ в структурі людської особистості, тобто в-собі-бутті явлений сутнісними силами, які можна розглядати як суб'єктивну форму суспільних відносин (**особистість**). Водночас зреалізований, вироблений людьми соціальний світ виступає як засноване або як об'єктивна форма суспільних відносин (**суспільство**).

Взаємоперехід між ними, як між суб'єктивним інгредієнтом і об'єктивним інгредієнтом органічного цілого вчиняється завдяки *функціонуванню знання* як специфічної форми духовної складової Всесвіту — інформації. Наявність знання в структурі людини фіксується особливими її якостями, відомими як інтелігентність, а їхня присутність в структурі суспільства, можна припуститися, фіксується особливою якістю сил слабкої взаємодії — мислячим ефіром (егрегором). Злиття інтелігентності окремої людини з інтелігентністю колективної особистості або егрегором (мислячим ефіром) є нова якість, яку й можна називати **розумом**.

Звідси стає очевидним, що в людині, як підставі соціального життя взагалі, є наступне: *по-перше*, той або інший певний соціальний зміст, який необхідно розглядати з двох сторін: оскільки він покладений як підстава (потенційний соціальний світ) і оскільки він становить підставу (соціальний світ, що реалізувався). Самий зміст байдужий до цієї форми; в обох випадках він взагалі лише тільки визначення. По-друге, сама підстава (потенційний соціальний світ) є такою ж мірою моментом форми, як і засноване ним (зреалізований соціальний світ); це їхня формальна тотожність. Це одна і та ж сама субстанція, що перебуває в двох різних формах, і отже, приречена на взаємодію з самою собою. Оцю їх взаємодію ми й спостерігаємо як **соціальне життя**.

При цьому цілком байдуже, яке з цих двох визначень роблять першим, тобто байдуже, переходити чи від одного як заснованого до іншого як його підстави або ж від одного як підстави до іншого як заснованого. Засноване (зреалізований соціальний світ), розглянуте окремо, є зняття самого себе; завдяки цьому воно й постає, з одного боку, заснованим, а з іншого як покладання підстави (потенційного соціального світу). Той же рух є підстава (потенційний соціальний світ) як така; він перетворює себе в засноване (зреалізований соціальний світ) і завдяки цьому стає підставою дечого, тобто воно є в цьому русі і як засноване, і як те, що тільки тепер наявне як підстава. Підставою того, що саме є підставою, служить засноване, і, навпаки, тим самим підстава виявляється чимось заснованим.

Опосередкування починається стільки ж від одного (**особистості**), скільки і від іншого (**суспільства**); кожна сторона є настільки ж підстава, наскільки й засноване, і кожна є все опосередкування або вся форма. Тому питання про те, що первинне — особистість чи суспільство — за характером таке же, як і загальновідомий спір, про те, що з'явилося раніше - яйце чи куриця.

Інакше кажучи, соціальний організм породжений у результаті діалектичної взаємодії організмів феноменологічного і ноуменологічного світів. Це дуже важливо, бо організм від системи відрізняється тим, що він повинен бути породжений, відповідно до принципу Реді, іншим організмом або іншими організмами. Тому філософська ідея соціального організму і є ця усвідомлена в інтелектуальному явищі тотожність двічі перетвореної форми феноменального і ноуменального світів. Вона є вісник Семантичного Всесвіту, і сенс поняття "організм" виявляється тут "як велика архітектонічна споруда, як ієрогліф розуму, що висловлює себе в дійсності"¹.

Під субстанціональною сутністю соціального організму слід розуміти людський розум, що у своєму конкретному значенні забезпечує єдність форми і змісту соціального світу, "бо форма у

---

¹ Гегель Г. Філософія права. - М.: Мисль, 1990. - С. 322.

її найконкретнішому значенні, як писав Г. Гегель, є розум, який осягає світ в поняттях, а зміст є розум як субстанціональна сутність моральної і природної дійсності; усвідомлена тотожність обох є філософська ідея"¹. При цьому слід підкреслити, що йдеться про вищий тип розуму, тобто такий розум, що усвідомлюється людиною. Це є не що інше як знання.

Отже, нашими попередніми працями було створено теоретичний образ соціального організму як з безпосереднього "цілого", ідея якою марили дослідники суспільного життя протягом багатьох століть. Під *образом* тут розуміється інтелектуальний суб'єкт як ціле, взяте виключно в його співвідношенні з самим собою.

Це було необхідно для того, щоб ми могли в ході теоретичного дослідження позбавитися від всього несуттєвого, привнесеного зміною конкретних умов. З його допомогою нам вдалося підійти до того, щоб соціальний організм постав перед нами як вже існуючий, тобто як такий, що здійснюється з реального, доступного нашому розумінню і теоретичному аналізу специфічного процесу — обміну діяльністю між людьми.

З вищевикладеного випливає розуміння того, що соціальний світ існує у двох формах: суб'єктивованій і об'єктивованій. Ця обставина надихнула нас до обґрунтування цілісності, що існує на основі взаємообміну між цими двома формами одного й того ж субстрату. На користь існування такої суперечливої цілісності існує низка аргументів. Один варіант прямо випливає з розглянутого вище матеріалу. Для цього достатньо поглянути на людську особистість і соціум як на самодіяльні суб'єкти історичної дії, що взаємодіють одне з одним.

Інші варіанти — це немов би варіації першого. Один з них — це "зведення" до органічної системи функціональних продуктів людини і соціуму. Тут ми маємо на увазі, звичайно ж, *індивідуальну людську особистість* як похідну від людини і *колективну особистість*, як похідну від соціуму. Після цього можна розглянути агентами діалектичної взаємодії

---

¹ Гегель Г. Философия права. - М.: Мысль, 1990. - С. 55.

—|-----
суб'єктивований або потенційний і об'єктивований або актуалізований соціальні світи.

Найбільш коректно і науково точно дане протиріччя описали К. Маркс і Ф. Енгельс. Вже у "Німецькій ідеології" вони показали, що абстрактна протилежність особистості і суспільства і її етичне вираження — протиріччя між егоїзмом і альтруїзмом є лише ілюзорне відбиття соціальних протиріч капіталістичного суспільства. "Ця протилежність є лише уявною, тому що одна з її сторін, так зване "загальне", постійно породжується іншою стороною — приватним інтересом, а зовсім не протистоїть останньому як самостійна сила, що має самостійну історію"¹. Вони ж тут запропонували і засіб його зняття. Розв'язання цього протиріччя вони бачили тільки одне: перетворення буржуазного "громадянського" суспільства" в "людське суспільство або усупільнене людство"².

Ось що з обговорюваної тут проблеми пише Г. Греєф: "Індивіди і суспільство подібно клітинам людського тіла і всьому людському організму, зв'язані загальними відношеннями, тотожними інтересами і відомим співвідношенням, завдяки якому тільки їхній союз і являє собою організм"³.

Отже, доведено, що особистість і суспільство можуть і повинні розглядатися протилежностями діалектичного протиріччя. З цього приводу у нас, окрім історичного погляду на суть основного соціального протиріччя людської історії, є, що найменше, ще три аргументи. *Перший аргумент* полягає в тому, що особистість і суспільство є продукти одного і того ж процесу — формоутворення соціального світу⁴. А крайнощі, як відомо, можуть змикатись між собою. Інакше кажучи, родові продукти суб'єктивованого і об'єктивованого порядку здатні утворити цілісність, яку слід називати **родовим соціальним організмом**.

Другий аргумент полягає в тому, що вони мають щось

---

¹ Маркс К, Енгельс Ф. Соч. - 2-е изд. - Т. 3. - С. 236.

² Там же. -С. 4.

³ Греєф Г. Общественный прогресс и регресс. - С-Петербург: Типография Ю. Н.Эрлих, Садовая, № 9, 1896. - с.169.

⁴ Бех В. П. Генезис соціального організму країни. - Запоріжжя: "Просвіта", 2000. - 288 с.

"загальне", що їх ріднить більше, ніж те, що їх роз'єднує. Проблема "загального" і "одиночного" є, по суті, вже з часів Платона, предметом тривалої суперечки між "номіналістами", які заперечують реальність "загального", і "реалістами", які його утверджують. Питання про онтологічні основи особистості і суспільства перебуває під пильною увагою двох течій у світовий філософській думці — "індивідуалізму" і "колективізму", що в суспільній науці приховані шляхом чисто абстрактно-філософських термінів "сінгуляризму" ("соціального атомізму") і "універсалізму". Вони намагаються відповісти, — як писав С. Франк, — на запитання про те "чи є суспільство не що інше, як назва для сукупності і взаємодії між собою окремих людей, ні що інше, як нами створюване штучне, тобто суб'єктивне, підсумовування реальності окремих людей, чи суспільство є деяка справді об'єктивна реальність, невичерпна сукупність індивідів, які входять до її складу?"¹. Ці два напрямки постійно борються і змінюють один одного в історії соціально-філософської думки. С. Франк, наприклад, вирішуючи дане питання в чисто теоретичному смислі, прийшов до висновку про те, що суспільство є "справжня цілісна реальність, а не похідне об'єднання окремих індивідів; більш того, воно є єдина реальність, в якій нам конкретно дана людина. Ізольовано мислимий індивід є лише абстракція; лише в соборному бутті, в єдності суспільства справді реальне те, що ми називаємо людиною"².

Нарешті, *третій аргумент* пов'язаний з тим, що особистість і суспільство мають специфічні механізми входження в свою протилежність і засоби опосередкування своєї взаємодії, а отже, і утримання одне одного в складі даного протиріччя. Тут ми маємо на увазі наявність таких явищ як *хронотоп* в структурі особистості і *habitus* на стороні суспільства. Судячи з функцій, *habitus* скоріше інваріантний російському терміну "традиція", ніж дослівному "звичка". При цьому ми виходимо з визначення традиції, даної В. Воловиком, як відносно стійких, загальноприйнятних форм, що

---

¹ Франк С. Л. Духовные основы общества. - М.: Республика, 1992. - С. 38.

² Там же.

повторюються, засобів, прийомів, методів діяльності, що історично склалися в рамках конкретної соціальної спільноти¹.

Отже, у нас цілком достатньо підстав для того, щоб поняття "соціальний організм" розглядати як діалектичне протиріччя між особистістю і суспільством. Тут необхідно сказати навіть більше - *єдність і боротьба особистості і суспільства є основне протиріччя соціального світу.*

Тепер для того, щоб завершити вивчення даного поняття, треба показати як ці сили — особистість і суспільство — взаємодіють між собою як органічне ціле, що, власне кажучи, тільки і слід називати соціальним організмом. Це можна зробити, знов таки, завдяки процедурі формоутворення.

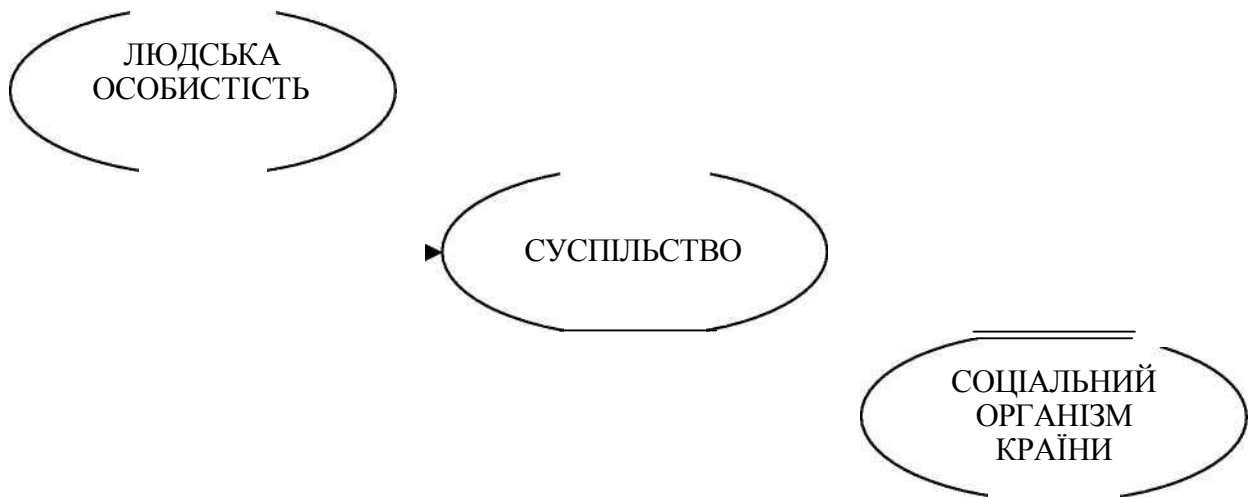
Це означає, що з самопородженням особистої компоненти в структурі людського організму, як підстави соціального світу, і соціуму, процес самоорганізації соціального змісту не зупиняється, а розвивається в напрямку інтеграції потенційного світу і об'єктивованого світу в органічне ціле — соціальний організм. Тому соціальний організм на макрорівні постає як органічна єдність суб'єктивних і об'єктивних суспільних відносин в момент їхньої діалектичної взаємодії між собою.

Таке визначення соціального організму збігається з висновком В. Храмової, яка писала, що "соціальний організм представляє собою структурну єдність суспільних відносин (економічних, соціальних, політичних, культурних, сімейно-шлюбних), об'єднуючих його елементи (реальних діючих людей) у органічне ціле, що протистоїть як природному середовищу, так і аналогічним соціальним утворенням"². Наведене визначення суті соціального організму В. Храмовою — єдине у своєму роді, тому, що у літературі до цього нічого іншого не має.

Отже, обидві сторони цілого, умова і підстава, це одна і та ж істотна єдність і як зміст, і як форма. Вони переходять одна в одну завдяки самим собі, інакше кажучи, будучи рефлексіями, вони покладають самі себе як зняті, співвідносять себе з цим своїм запереченням і взаємоприпускають себе (рис. 1.1.).

---

¹ Воловик В. И. Идеологическая деятельность: диалектика традиций и новаторства. — М.: АОН, 1990. — С. 13.
² Храмова В. Л. Целостность духовной культуры. - К.: Феникс, 1995. - 399 с.

Рис. 1. Формоутворення соціального організму країни

Виходячи із загального розуміння структури формоутворюючого процесу, неважко визначитися з функціями його складових елементів. Зрозуміло, що особистість грає тут роль продукту першого формоутворюючого процесу, оскільки вона є підставою, з якої виникає другий або основний формоутворюючий процес і його продукт — суспільство. Причому, суспільство в даному випадку розуміється в найзагальнішому значенні цього слова. Ми звертаємо тут увагу на те, що суспільство не породжує потенційний соціальний світ людини, з якого воно саме виникло, а тільки різко і багатократно його збагачує об'єктивованим змістом інших потенційних світів, відкинутих в зовнішнє середовище.. Воно працює за принципом трансформатора, який не виробляє струм, але здатний багатократно його підвищувати або знижувати. На цю обставину звернув увагу, як відомо, Дж. Тойнбі.

Тут треба мати на увазі той факт, що при виході на стадію функціонування особистість і суспільство, причина і наслідок помінялися місцями. Процес змінив знак. Про те, що процес "пішов" у зворотному напрямку, свідчить хоча б той факт, що те, що раніше було обґрунтованим, вульгарно говорячи, суспільство, тепер стало підставою, а те, що було підставою, знов спрощуючи, скажемо, особистість, раптом стало

обгрунтованим.

Однак, на фазі функціонування діалектичного протиріччя оцінки дослідниками місця і ролі особистості і суспільства розрізняються. Одні дослідники вважають, що провідною в соціальному житті є особистість, а інші — суспільство. До перших можна віднести, наприклад, Дж. Тойнбі, який писав: "Суспільство не є і не може бути нічим іншим, окрім як посередником, з допомогою якого окремі люди взаємодіють між собою. Особистості, а не суспільства створюють людську історію"¹.

Водночас інша частина наукового світу стверджує прямо протилежне. Так, наприклад, Е. Дюркгейм пише: "Якщо б соціальне життя було лише продовженням індивідуального буття, то воно не так поверталось б до свого джерела і не заволодівало б ним настільки бурхливо. Якщо влада, перед якою схиляється індивід, коли він діє, відчуває або мислить соціально, так панує над ним, то це означає, що вона - продукт сил, які переважають його і які він не може пояснити. Цей зовнішній тиск, що зазнається ним, виходить не від нього; отже, його неможливо пояснити тим, що відбувається в ньому"².

Далі він вказує, де треба шукати відповідь на дане запитання. "Якщо ж залишити збоку індивіда, — пише Е. Дюркгейм, — залишиться лише суспільство; отже, пояснення соціального життя треба шукати в природі самого суспільства. Справді, оскільки воно нескінченно переважає індивіда як в часі, так і в просторі, воно в змозі нав'язати йому спосіб дій і думок, освячені його авторитетом. Цей тиск, що є відрізняючою ознакою соціальних фактів, є тиск всіх на кожного"³.

Обмеженість цих підходів очевидна. Складність аналізу функцій особистості і суспільства в складі соціального організму зумовлюється, на нашу думку, тим, що дослідники не проводять межі між різними типами зв'язків у соціальному явищі. Тут зв'язки породження плутаються зі зв'язками функціонування. У цьому випадку відбувається те саме, що і з оцінкою причинно-наслідкових залежностей між економікою і

---

¹ Тойнбі Дж. Постигание истории. - М.: Прогресс, 1991. - С. 254.

² Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. Метод социологии. - М.: Наука, 1991. - С. 492.

³ Там же. - С. 492-493.

політикою. Провідна сила у взаємодії відрізняється від провідної сили при породженні соціального явища. При здійсненні зв'язків породження провідною є особистість, а на стадії функціонування соціального організму, навпаки, пріоритет за суспільством.

Але якщо звернутись до ідеї циклічності розвитку соціальної реальності, то дане протиріччя переборюється. Крім того, первинне і вторинне між особистістю і суспільством знімається під час їхньої діалектичної взаємодії. Причому, у кінцевій причинності ці дві частини відносяться одна до одної як діючі. Їхнє протиставлення є механічним. У взаємодії ж ця механічність знімається, бо воно містить в собі, по-перше, зникнення зазначеного вище первісного збереження безпосередньої субстанціональності, а по-друге, виникнення причини і тим самим першопочаток як опосередковуючий себе з собою запереченням. При цьому, як писали К. Маркс і Ф. Енгельс "без деякого змішування причини з наслідком справа обійтись не може, бо причина і наслідок у взаємодії втрачають свої відмінні риси"¹.

Оскільки суб'єктивний і об'єктивний інгредієнти один для одного водночас є причиною і наслідком, то вони утворюють оригінальну організацію *соціального життя*, яка взагалі виражає не щось саме собою існуюче, а тільки певну форму їхнього буття, щось загальне, зумовлене низкою спільно діючих причин.

Отже, в соціальному організмі особистість і суспільство, як протилежності, в боротьбі поєднуються і в єдності борються. Вони приречені на повсякденну і повсюдну боротьбу, тому що розв'язання даного протиріччя є саме соціальне життя, як вторинне, тобто в результаті об'єктивації людиною свого внутрішнього соціального світу, розірвана на дві частини форма універсуму. Нагадаємо, що перше роздвоєння пройшло по лінії матеріальне — духовне, але коли інтелектуальне зняло його, то універсум знов потрапив у складну ситуацію через те, **що тепер інтелектуальне виявилось розірваним на індивідуальне і колективне**. Тому точно так, як матеріальне

---

¹ Маркс К, Енгельс Ф. Соч. - 2-е изд. - Т. 8. - 705 с.

і духовне спрямовані назустріч одне одному в першій природі, індивідуальне і колективне інтелектуальні поля шукають одне одного для возз'єднання в другій природі.

Процес возз'єднання, а, отже, і взаємодії інтелектуальних полів відбувається скрізь, де для цього виникають формальні і неформальні умови. Ця взаємодія повинна бути розповсюджена повсюди, хоча соціальний організм країни виникає лише там, де знаходить певну рецептивність соціального тіла. Так, причина магнетизму існує повсюди, але діє тільки на деякі тіла. Потік магнетизму виявляє непомітну голку і у відкритому, вільному морі, і в закритому приміщенні; і там, де він її знаходить, він надає їй спрямування до полюсу. Так і потік соціального життя, звідки б він не прийшов, знаходить сприятливі до нього органи і надає їм там, де він їх знаходить, життєву діяльність. Цей розумний початок обмежений в своїх діях тільки рецептивністю людини, з якою воно себе ототожнило, і, в залежності від відмінності цієї рецептивності, повинні були виникати різні форми соціальної організації. Таким чином, соціальний організм країни є мікрокосм, що набув буття для себе, центр другої природи універсуму, в якому вся соціальна реальність об'єдналася і ідеалізувалася.

Далі слід звернути увагу на те, що соціальний організм країни треба водночас розглядати як соціальну особину або **річ** і як соціальний **процес**. При цьому в філософському дослідженні соціального організму треба виділяти три аспекти: **морфологічний, функціональний (в тому числі і саморегуляційний) і еволюційний**. Це означає, що оскільки нормальний стан універсуму є постійне відтворення вихідної субстанції або безперервний рух становлення, то соціальний організм країни слід розглядати як суб'єкт або тільки як нескінченну діяльність. Але оскільки соціальний організм країни має тривалість, то його треба розглядати і як об'єкт, а, отже, можна говорити про його морфологічну будову¹.

При цьому в бутті найважливішим є продукт або соціальне життя як об'єкт, а в філософському аналізі домінує функціональний аспект або функціонування і розвиток

---

¹ Шеллинг Ф. В.Й. Сочинения в 2-х т.: пер. с нем. - Т. 1. -М.: Мысль, 1987. - С. 197-198.

соціального життя. Складність цієї процедури полягає в тому, що прикласти принципи буття треба до вільного енергетичного поля, в якому необхідно виділити елементи, органи, структури, механізми і т.д. Нарешті, слід зауважити, що субстанцією вираження річ виступає як предмет, субстанцією відбивання — як процес; предмет і процес постають, отже, як стани соціальної речі.

1.3. Морфологічний аспект соціального організму

Дещо вище вже була висловлена думка про те, що матеріал, з якого створюється тіло організму, що нас цікавить, є розум. При цьому слід особливо підкреслити, що одночасне існування всіх модифікацій розуму перетворює їх всі в єдину субстанцію, що перебуває у вічній взаємодії з самою собою. Особистість або суб'єктивність, згідно з якою надорганічне є одиничне, таким способом "розвивається в об'єктивний організм, в образ як в деяке тіло, розчленоване на частини, що розрізняються одна від одної"¹. Це - абсолютна організація або соціальний організм. Вони, будучи різними, можуть перебувати в єдності тільки як зняті. Отже, соціальний організм — це вища потенція категорії взаємодії, що мислиться в загальній формі, ця категорія веде до поняття другої природи або загальної організації, відносно якої всі одиничні утворення є акціденціями або випадковостями.

Для пояснення механізму формоутворення соціального світу вельми перспективно, на наш погляд, застосувати принцип поля, який ввів в біологію А. Гурвич і який відстоюється нині Б. Кузіним, — вони розповсюдили його на відношення між індивідами². "Головне значення принципу поля полягає в тому, що він пояснює погоджену поведінку численних компонентів організму, який розвивається або

---

¹ Гегель Г. Энциклопедия философских наук. - М.: Мысль, 1975. - Т.2. - С. 398.

² Гвишиани Д. Н. Организация и управление. 2-е доп. издание. - М.: Наука, 1972. - С. 148-164.

структури, а також погоджені дії окремих частин функціонуючого органу або всього організму"¹. Це пояснюється на підставі ієрархії полів, в основі якої лежить поле клітки.

Вагомий вклад в застосування ідеї польової організації до пояснення соціального світу вносить наприкінці ХХ століття М. Сетров, який розробив основи функціональної теорії організації і успішно застосував її для пояснення соціальних процесів².

Таким чином, вважаємо доцільним розповсюдити принцип поля на соціальну форму життя, оскільки останній є хід розвитку, переміщення частин і діяльність органічного цілого: індивіда, колективу, людства як виду, а також і інших таксономічних груп, тобто хід філогенезу. У всіх цих випадках виникають свої структури, створюється форма. На її здійснення і збереження спрямовані процеси розвитку і регулювання, що протікають у відповідності з законами морфогенних (динамічних), морфофілактичних (стабільних) і філогенетичних полів³.

При цьому важливо відзначити, що філософська ідея "соціальний організм" є усвідомлення єдності форми і змісту соціального світу, "бо форма в її конкретнішому значенні є розум як осягаюче в поняттях пізнання, а зміст є розум як субстанціональна сутність моральної і природної дійсності"⁴.

Але саме соціальне життя як таке, є динамічний аспект явища, що вивчається, оскільки суть соціального взагалі, як було показано вище, є діалектична взаємодія людських інтелектів між собою. Інакше кажучи, вивчаючи соціальне життя, що протікає в організменій формі, ми маємо справу з полем, яке постійно змінюється — егрегором, що слід розуміти як інтелігібельну матерію.

Об'єднувальною силою тут служить субстанція Семантичного Всесвіту або смислозміст Розуму як загальна атрибутивна властивість духовної взагалі і перетворюючої

---

² *Гвишиани Д. Н.* Организация и управление. 2-е доп. издание. - М.: Наука, 1972. - С. 148. Принципы организации социальных систем: Теория и практика / Под ред. М. И. Сетрова. - К.-Одесса: Выща школа.

³ *Гвишиани Д. Н.* Организация и управление. Второе дополненное издание. - М.: Наука, 1972. - С. 156. Головное изд-во, 1988. - 242 с. *Гвишиани Д. Н.* Организация и управле *Гегель Г.* Философия права. - М.: Мысль, 1990. - С. 55.

індивідуальної і колективної свідомості, зокрема. Самоздійснення смислу, прихованого в продуктах — повідомленнях колективної та індивідуальної свідомості якраз і проявляється як зовнішній тиск на окремого суб'єкта. Звідси логічно витікає пояснення того, як і чому ідеї, як відзначав О. Конт, або емоції — продукт сприймання нами навколишнього світу, як говорив Г. Спенсер, правлять суспільством.

До продуктів соціального походження, що здатні чинити тиск на людину, слід відносити смисли і об'єктивний процес колективного мислення, як пербуваючу в стані зміни форму ноуменального буття основоположної субстанції. Підкріплюючи свою дослідну позицію, ми знов пошлемося на обгрунтовану Е. Дюркгеймом у роботі "Метод соціології" специфічну властивість соціальних фактів — чинити зовнішній тиск на людину. Він писав: "Така, виходить, категорія фактів, що відрізняються вельми специфічними властивостями; її складають способи мислення, діяльності і почування, що перебувають поза індивідом і наділені примусовою силою, внаслідок якої вони йому нав'язуються"¹.

Причому існує, в силу подвійності підстави, два види тиску на учасників об'єднувального процесу, а саме: психологічне на стадії породження соціального світу та інтелектуальне на стадії функціонування. Вони проявляються у діаметрально протилежних площинах. Та й засоби тиску тут різні. Якщо психологічний пов'язаний, насамперед, з архетипами, символами, тобто з ірраціональним, то інтелектуальне — з продуктами розуму — знаннями. Їхня наявність у соціальному процесі потребує додаткового пояснення, оскільки це, очевидно, два різновиди зв'язків між особистістю і суспільством, оснований на смислі як змісті духовного світу.

Про психологічний аспект даної проблеми можна багато корисного добути з класичної спадщини психологічної науки, наприклад, у К. Юнга. З сучасних авторів ми можемо тут вказати на оригінальну роботу Є. Донченко "Соціетальна психіка"².

Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. Метод социологии. - М.: Наука, 1991. - С. 413²
Донченко Е. А. Социетальная психика. - К.: "Наукова думка", 1994. - 208 с.

Значно складніше виглядає справа з поясненням інтелектуального типу тиску колективного на індивідуальне. Механізм його ще мало розроблений в соціальній філософії. При цьому індивідуальна і колективна свідомість на практиці, як правило, відносяться одна до одної як протилежності, що не можна усунути, але розвиток однієї з них обов'язково пов'язаний з обмеженням іншої.

Одну з найбільш вірогідних версій пояснення, як працює механізм інтелектуального тиску, ми знаходимо у В. Налімова і В. Биченкова. Так, наприклад, В. Биченков з цього приводу пише: "Вийшовши за межі свідомості, ставши матеріально закріпленим текстом, духовний продукт набуває самостійності навіть по відношенню до свого творця. У такому вигляді він виявляється здатним виконувати роль посередника у відносинах і зв'язках між людьми. Текст — це фактично відчужена форма соціальної дії, тобто сама дія, відчужена від свого суб'єкту і тому здатна викликати зміни в свідомості і поведінці іншого суб'єкту з відомим часовим лагом"¹.

Суспільство, чинячи тиск на особистість, змушує її вступити з ним у взаємодію. У цьому випадку виникає кругообіг інтелігібельної матерії в локальних межах. Так формується своєрідна петля зворотного зв'язку на етапі функціонування соціального світу. Це локальний зворотний зв'язок, що належить соціальному руху універсуму. Поворот, що ми щойно відкрили, заплутав багатьох дослідників у питанні, що ж первинне: особистість чи суспільство? Тепер відповідь про функції особистості і суспільства в соціальному організмі стає, на наш погляд, більш зрозумілою.

Отже, в цьому дослідженні ми виходимо з того, що особистість і суспільство — це дві протилежності одного і того ж протиріччя, яке ми називаємо соціальним організмом.

Биченков В. М. Институты: Сверхколлективные образования и безличные формы социальной субъективности. - М.: Российская академия социальных наук, 1996. - С. 757.

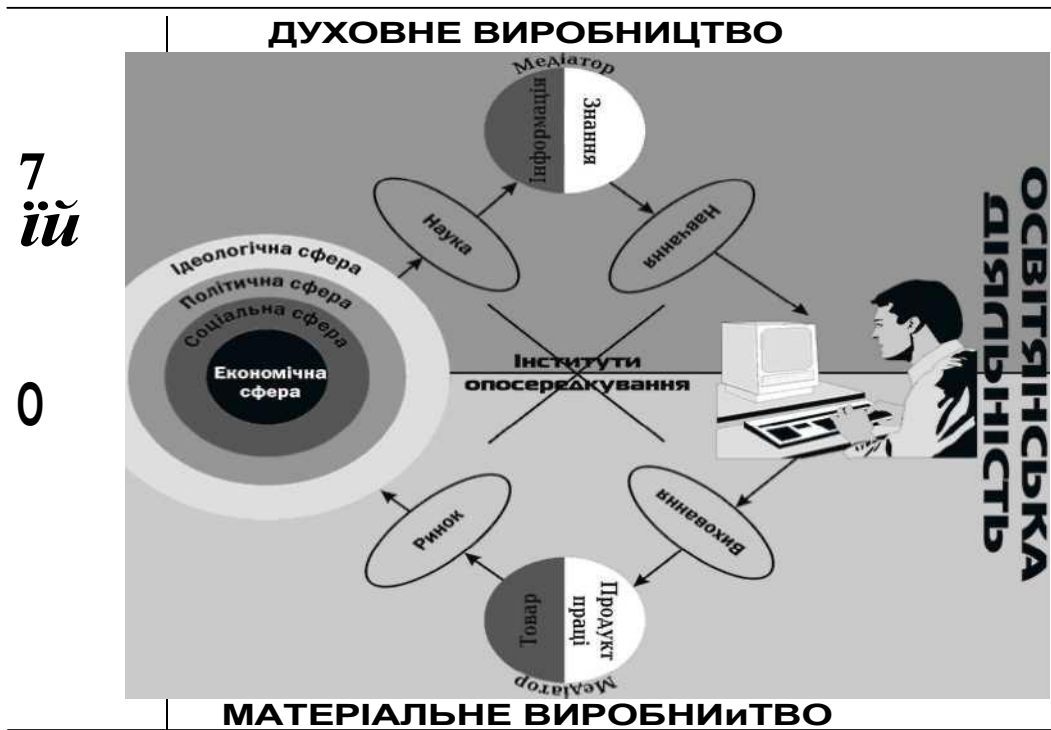

Рис. 2. Модель взаємодії особистості людини і суспільства

Визначення соціального організму як діалектичного протиріччя є закономірним кроком і вряд чи здатне сьогодні викликати у будь-кого серйозні заперечення, особливо після наведеного нами вище. У даному діалектичному протиріччі особистість є негативною протилежністю революційного характеру, оскільки прагне його зруйнувати. Суспільство, навпаки, є позитивною протилежністю консервативного характеру, оскільки прагне його зберегти.

При цьому треба звернути увагу на те, що соціальний організм як об'єкт і процес має декілька параметричних характеристик. Протиріч між ними немає, оскільки категорії логіки перетікають одна в одну. Це добре показав, наприклад, К. Маркс, який визначав суспільні відносини як форми діяльності людей в процесі виробництва: "Ці матеріальні відносини суть лише необхідні форми, в яких здійснюється їхня матеріальна і індивідуальна діяльність"¹. Водночас відомо, що діяльність він розглядав як процес втілення сутнісних сил людини в предметні форми.

У зв'язку з цим соціальний організм, як оригінальний зміст

¹ Маркс К, Зінгельс Ф. Соч. - 2-е изд. - Т. 27. - С. 403.

другої природи (соціального світу), має декілька форм проявів, а саме: сутнісну — у вигляді взаємодії людей між собою; функціональну — у вигляді людської діяльності; онтологічну — у вигляді суспільних відносин; логічну — в вигляді знань; субстанціональну — у вигляді інтелігібельної матерії; ноуменологічну — у вигляді фенотипічної інформації; суб'єктивовану — у вигляді природних або сутнісних сил особистості; об'єктивовану — у вигляді соціуму; фізичну — у вигляді слабкого електромагнітного (лептонового) випромінювання. Природно, що при системному аналізі слід користуватися всіма його модифікаціями, в той же час при видових аналізах вимагається дотримуватися саме тієї форми, в якій перебуває в даний момент соціальне явище.

Є ще одна надзвичайна обставина, на яку треба звернути особливу увагу при розгляді соціального організму. Суть її полягає в тому, що як жива цілісність він повинен складатися з системи морфологічних одиниць — органів. З літератури ясно впливає, що органами, які забезпечують йому якості розумної живої істоти, виступають різні види соціальних інститутів. Саме соціальні інститути забезпечують різноманітність функцій в соціальній системі. Завдяки їм, особистість в суспільстві багатократно вступає в взаємодії з іншими людьми у формальній і неформальній обстановці.

Нагадаємо, що під соціальними інститутами Е. Дюркгейм, наприклад, розумів "всі вірування, всі засоби поведінки, встановлені групою"¹, а Т. Веблен, у свою чергу, вважав, що "інститут це сформований образ мислення, закріплений у звичаях або порядку, керуючись якими живуть люди"².

У сучасній вітчизняній літературі соціальні інститути розуміються як сукупність різноманітних форм організації і регулювання суспільних відносин, спеціальних установ, системи норм, соціальних ролей, що забезпечують реалізацію функцій, необхідних для існування і розвитку соціальних спорідненостей або суспільства в цілому. Соціальними інститутами є, наприклад, держава, політичні партії, армія,

---

Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. Метод социологии. - М.: Наука, 1991. - С. 405. ²
Веблен Т. Теория праздного класса. Экономическое исследование институтов. - М., 1984. - С. 201-202.

суд, родина, право, мораль та ін. Виникнення соціальних інститутів зумовлене об'єктивною потребою суспільства в спеціальних процесах виробництва і регулювання соціальних відносин або сфер діяльності.

Інакше кажучи, в морфогенезі соціального тіла є момент, коли у нього з'являються власні засоби саморозвитку. До них ми відносимо соціальні інститути. Їх по-іншому можна сміливо віднести до утворень внутрішньоорганізмного походження. Їхня функція — створювати тканину соціального організму. Людина не може уникнути контактів з соціальними інститутами. Вони супроводжують її все життя.

Отже, соціальні інститути як функціональні органи соціуму ми називаємо первинними за часом виникнення, внутрішньоорганізмними за способом життєдіяльності, тканевими за призначенням і найпростішими за влаштуванням.

Морфогенез соціального світу на останній стадії визрівання суспільного організму завершується утворенням соціального тіла. При цьому субстанціональність соціального організму полягає в тому, що він є такий рівень саморуку універсуму, який заснований на універсальній матеріально — духовній взаємодії людей, організованих в соціальні спільноти. Цьому сприяє наявність двох різноманітних систем знарядь праці, що використовуються у двох видах фундаментальних взаємодій людей між собою. Одна з них протікає в горизонтальній площині, а інша, оскільки суб'єкт розміщений на різних рівнях, у вертикальній площині.

Оскільки соціальний організм можна уявити як окрему особину, що володіє морфологічним тілом, то для завершення розгляду морфогенетичного аспекту треба розглянути її топологію.

1.4. Топологічний аспект соціального організму

У філософському дослідженні важливо встановити не тільки духовну природу соціального організму, треба визначити і його топологію, тобто місцезнаходження, і ту систему координат, в якій можна спостерігати цей унікальний інтелігібельний суб'єкт. Те, що соціальний організм — явище духовне, ми вже показали вище. На підтвердження можна навести ще слова С. Франка, що писав: "Що таке є родина, держава, нація, закон, господарство, політична або соціальна реформа, революція і т. ін., словом, що таке є соціальне буття, і як відбувається соціальне явище — цього взагалі не можна углядіти у видимому світі фізичного буття, про це можна дізнатися лише через внутрішню духовну співучасть і співпереживання невидимої суспільної дійсності. У цьому полягає абсолютно непереборна межа, покладена вічному соціальному матеріалізму, будь-якій спробі біологічного або фізичного тлумачення суспільного життя. Суспільне життя в самій суті своїй духовне, а не матеріальне"¹.

За Г. Зіммелем, суспільство "існує там, де у взаємодію вступає безліч індивідів"². Найменше або найпростіше суспільство, на його думку, могло б складатися з двох людей³. При цьому нагадаємо, що "будь-яка взаємодія людей здійснюється як обмін їхніх індивідуальних діяльностей"⁴. Тут, як писав К. Маркс: "Діяльність і користування її плодами, як за своїм змістом, так і за засобом існування, носять суспільний характер: суспільна діяльність і суспільне користування"⁵.

І той факт, що суспільство, як продукт або підсумок соціальної взаємодії, перебуває між його агентами, зафіксований різними галузями наукового і ненаукового знання. При цьому Г. Зіммель тонко підмітив, що такого роду твердження спирається, по суті, на подвійний смисл слова

Франк С. Л. Духовные основы общества. Введение в социальную философию. - Париж, 1930. - С. 126

² *Очерки по истории теоретической социологии XX столетия (от М. Вебера к Ю. Хабермасу, от Г. Зиммеля к постмодернизму) / Ю. В. Давыдов, А. Б. Гофман, А. Д. Ковалев и др.* - М.: Наука, 1994. - С. 37.

³ Там же.-С. 38.

⁴ *Николов Л.* Структуры человеческой деятельности. - М.: Прогресс, 1984. - С. 118.

⁵ *Энгельс Ф.* Соч. - 2-е изд. - Т.27. - С. 118.

"між". С. Франк писав, що "ми можемо, вживаючи його в буквальному просторовому смислі, розуміти під ним те, що справді знаходиться в проміжку між двома просторово розрізненими реальностями; і ми можемо разом з тим означити цим словом взаємний зв'язок двох явищ, який не припускає ніякої третьої реальності "між ними"¹.

Цю сферу, що вважається існуванням людини як Людини і понятійно ще не досягнуто, М. Бубер називає сферою "між". Саме цю сферу він вважає первісною категорією людської дійсності. Ця дійсність локалізована не у внутрішньому житті самотньої людини і не охоплюючому особистості конкретному взагалі світі. Вона фактично виявляється "між" ними. Згідно з М. Бубером, "між" не є допоміжною конструкцією — навпаки, це місце і носій міжлюдської подієвості, тобто соціальної морфи: воно не привертало до себе особливої уваги, тому що на відміну від індивідуальної душі і навколишнього світу не виявляє просту континуальність; навпроти, в міру людських зустрічей, в залежності від обставин, воно ще раз конститується, внаслідок чого, природно, все, що належне між, дослідники пов'язували з континуальними елементами, людською душею і світом².

Тут ми стикаємося з парадоксальною, на перший погляд, ситуацією, коли енергоінформаційне поле водночас належить всім рівною мірою. Тому суспільне життя, як соціальне явище, "не тільки охоплює завжди відразу багатьох, але в зв'язку з цим і не обмежена тривалістю життя окремої людини: держава, закон, побут та ін. За загальним правилом довше окремого людського життя; єдине, чисельно тотожне суспільне явище може охоплювати багато генерацій," — писав С. Франк³.

Виявляється, що суспільство є специфічним об'єктом, оскільки існує самостійно відносно учасників взаємодії і незалежно від них. Воно перебуває в унікальному (топологічному) просторі, а його окремі елементи підкоряються законам топологічної логіки. У термінології цієї логіки неможливо виразити точно місце одного з висловлювань, а

---

¹ Франк С. Л. Духовные основы общества. Введение в социальную философию. - Париж, 1930. - С. 67.

Арон Р. Этапы развития социологической мысли. — М.: Издательская группа "Прогресс" — "Универс", 1993. — С. 94. ³ Франк С. Л. Духовные основы общества. Введение в социальную философию. - Париж, 1930. - С. 67.

можливо тільки виразити відносне місце двох точок зору в ряду істинності. За законами останньої, як відомо, немає виділених і невиділених значень істинності. Тут можливо три і більш значень істинності, тому у кожної людини своя правда¹. Фактично суспільство являє собою семантичний континуум.

Окремо тут слід зупинитися на часі існування топологічного об'єкту. Справа в тому, що категорія часу збігається з дією, і час тут присутній тільки в той момент, коли протікає процес взаємодії. Тому будь-яка соціальна система, або нашою мовою, соціальний організм, має свій специфічний час. Він перетворюється в дію або реально перетворюючу силу. Однак те, що ми сформулювали тут відносно часу — це лише робоча гіпотеза, що вимагає подальшого осмислення.

Для розуміння суті морфогенезу соціального тіла дуже важливо те, що взаємодія тут відбувається по лінії "людина-людина". У ході гносеологічного аналізу ми показали, що взаємодія можлива тільки між конкретними людьми.

Учасники соціальної взаємодії володіють специфічними атрибутивними властивостями, що забезпечують ефективність взаємодії їх як членів суспільства. Це цілком відповідає ідеям діалогічної і поліфонічної природи свідомості за М. Бахтіним. Це ж стосується і ідей Л. Виготського, який викривив природу інтрасуб'єктивності в інтерсуб'єктивності, і ідей А. Ухтомського про "домінанту на особу іншого", без якої не можна говорити про людину як про особу. Ця сфера заповнюється власними і запозиченими у медіаторів "силовими лініями". Недаремно О. Мандельштам писав, що "слово є плоть діяльна, що розв'язується в події". При порушенні діалогізму або "діалогіки", на думку М. Бубера, мова цієї сфери стискається до крапки, людина втрачає людське.

Вище було показано, як саме між людськими істотами відбувається слабка інтелектуальна взаємодія, або за термінологією М. Бубера "щось" таке, рівне чому не можна відшукати в природі. Мова для цього "щось" - лише знак і медіум, через "щось" викликається всякий духовний вчинок².

---

¹ Кондаков Н. И. Логический словарь-справочник. - М.: Наука, 1975. - С. 601-602.

² Бубер М. Проблема человека. Перспективы // Лабиринты одиночества. - М.: Прогресс, 1989. - С. 92.

Тут ми приходимо до висновку про те, що коли одна людина вступає в елементарні стосунки з іншою людиною, то в цій інтелектуальній взаємодії, здійснюваній в площині "людина-людина" утвориться, як писав М. Бубер, "тонкий простір особистого Я, що вимагає наповнення іншим Я"¹. Це взаємоперехрещення двох "Я" і є морфа об'єктивного соціального тіла.

М. Бахтін висловився більш конкретно з приводу "залишків", що виникають у процесі соціального спілкування. Він писав наступне: "Знак може виникнути лише на міжіндивідуальній території, причому ця територія не "природна" в безпосередньому смислі цього слова... Необхідно, щоб два індивіди були соціально-організовані"².

Процес взаємодії людей між собою з прирощенням нової якості, звичайно ж, давно помічений і відображений у світовий філософській думці. Так, наприклад, поняття міжіндивідуальної взаємодії — центральне поняття теорії символічного інтеракціонізму Дж. Міда³, а міркування Мюнха будуються навколо поняття "взаємопроникнення", що можна вважати розвитком ідеї функціональної інтеграції⁴. Ця слабка інтелектуальна взаємодія є не що інше як зачаток колективного інтелекту.

При цьому зрозуміло, що морфогенез призвів до формування соціального тіла, що не тільки займає "свою" нішу у Всесвіті, але і стійко функціонує, породжуючи специфічні ефекти. Площина, в якій розгортається тіло соціальної особини, є найважливіша характеристика соціального світу. Звичайно дослідники прагнуть розглянути соціальне життя в координатах фізичного простору і часу, немов би не помічаючи попередження деяких учених про те, що ці категорії, принаймні в тому значенні, в якому вони застосовуються для першої природи, тут не прийнятні. При цьому достатньо вказати на відмінності між геометричним і соціальним

---

¹ Бубер М. Проблема человека. Перспективы // Лабиринты одиночества. - М.: Прогресс, 1989. - С. 92

² Бахтин М. М. К философии поступка // Философия и социология науки и техники : Ежегодник. 1984-1985. - М., 1986. - С. 13-14.

Очерки по истории теоретической социологии XX столетия (от М. Вебера к Ю. Хабермасу, от Г. Зиммеля к постмодернизму) / Ю. В. Давыдов, А. Б. Гофман, А. Д. Ковалев и др. - М.: Наука, 1994. - С. 211. ⁴ Там же. - С. 59.

простором, відбиті в роботі П. Сорокіна¹.

Відомо, що топологія визначається координатами простору, тому для визначення місцезнаходження соціального організму важливо уявити характеристику соціального простору. Про "дивацтва" соціального простору нас попереджав і В. Вернадський, який писав: "Серед нових загальних понять, викликаних актом описового природознавства, повинні звернути на себе увагу, мені здається, особливо два: по-перше, стан простору і по-друге, правизна і лівизна. Вони тісно пов'язані, основним з них є стан простору"².

Свого часу ще Гельмгольц підкреслював, що фізичний простір відрізняється від геометричного, якщо володіє своїми власними характеристиками — правизною і лівизною. Так що виникнення і функціонування в нашому політичному житті правих і лівих партій є матеріальним вираженням властивостей соціального простору.

При цьому відомо, що "геометричні правизна і лівизна можуть проявлятися тільки в просторі, в якому вектори полярні і енантіоморфні. Мабуть, з цією геометричною властивістю пов'язана відсутність прямих ліній і яскраво виражена кривизна форм життя" — підкреслював В. Вернадський³. А це означає, що ми маємо справу всередині соціальних організмів з простором, що не відповідає простору Евкліда, а що відповідає одній з форм простору Рімана.

Виходячи з квантово-хвильової природи соціального світу такий простір повинен пульсувати, тобто стискатися і розширюватися з частотою джерела слабкої інтелектуальної взаємодії. Це означає, що практичне життя людей повинне проявлятися, з одного боку, як процеси, що навалюють розвиваються, а з другого — мати періоди застою і навіть руйнування, повернення до старого.

Далі необхідно уявити площину саморозгортання соціального організму і якомога повніше охарактеризувати її координати. Для їхнього наочного подання логічніше всього спиратися на параметри підстави соціального світу, тобто

---

¹ Сорокин П. А. Человек. Цивилизация. Общество. - М.: Политиздат, 1992. - С. 297-300.

Вернадский В. И. Философские мысли натуралиста. - М.: Наука, 1988. - С. 257.

³ Там же.-С. 31.

людину. Якщо виходити з морфології людської особистості, те він повинен розгортатися, як ми показали раніше, в двох площинах: теоретичній і практичній. Перша з них характеризується координатами "цінність — смисл", а друга "потреба - дія".

Однак, виявляється, так прямолінійно підходити до пояснення параметрів площини саморозгортання соціального явища не можна, але без такої аналогії неможливо показати зв'язки, існуючі між явищами на недосяжному звичайними чуттями сприймання мікрорівні. Що достеменно відомо, так це те, що площина саморозгортання соціального світу, як і будь-яка інша, має, умовно говорячи, горизонтальну і вертикальну складові.

Ці складові виявляються як окремі площини, тоді можна умовно говорити про горизонтальну і вертикальну площини саморозгортання соціального світу. Стисло викладемо свій підхід до їхнього походження і призначення, дотримуючись особливо почуття міри і обережності і не стільки в робочих гіпотезах, скільки у висновках.

Саморозгортання соціального світу в горизонтальній площині забезпечує виробництво і відтворення матеріальних благ і послуг, призначених для задоволення потреб фізичної людини. Звідси впливає настанова на превалювання матеріального чинника в нашому житті і матеріалістичне розуміння історії взагалі. Цей тип взаємодії людей між собою нам, звичайно ж, більш близький і зрозумілий, оскільки його ґрунтовно описали К. Маркс, Ф. Енгельс, В. Ленін і їхні послідовники. Його функціональне призначення полягає в задоволенні наших потреб: вітальних і соціальних, матеріальних і духовних. Тут немає необхідності докладно зупинятися на характеристиці даного аспекту, оскільки висвітлення праці як специфічного типу взаємодії людей є, як вище було вже підкреслено, стрижнем добре знайомої нам марксистської доктрини.

У вертикальній площині, як відомо, внутрішній зміст людини розгортається по лінії "цінність — смисл". На підставі цього ми вживаємо спробу довести, що ціннісно-смісловий характер зберігається і в вертикальному сходженні соціального

світу, але тільки процес, що протікає тепер у зовнішньому середовищі, має дещо інший зміст, а отже, і найменування.

Якщо в горизонтальній площині механізмом перетворення виступала праця, то тут цю функцію виконує мислення людини, яка поступово освоює названі вище рівні сходження універсуму. Він робить це шляхом засвоєння інформації, а точніше — перетворення її в знання. На рівні об'єктивованого соціального світу цей рух досягається завдяки колективному мисленню і колективній рефлексії. Об'єктивується це все у вигляді форм суспільної свідомості. Реально виходить так, що сходження людини у вертикальній площині здійснюється за рахунок накопичування форм свідомості. При цьому їхня кількість повинна відповідати числу рівнів сходження розуму від неусвідомленої до Абсолютної форми або чистого Розуму.

Отже, виходить, що в межах людини або в координатах "потреба — дія" і "смысл — цінність" соціальність може перебувати тільки в потенційній формі. Тому соціальність, що виступила назовні, вимагає "своїх" координат. Отже, ціннісно-смыслову площину, що підтримується мисленням колективного суб'єкту, можна уявити як теоретичну компоненту, а потребнісно-утилітарна площина, що підтримується працею, може замінити те, що прийнято називати практикою.

Інакше кажучи, розглянутий вище алгоритм розвитку соціального організму як зняття протиріччя між метою і його практичним станом наштовхує нас на висновок про те, що постійне перебування суб'єкту в стані подвійності є: по-перше, його нормальним станом, оскільки без цього не було б розвитку соціальної цілісності; по-друге, життя соціальної особини і навіть всього соціального світу протікає в координатах "слово і діло", "теорія і практика", тому що "в основі функціонування будь-яких форм психічної активності лежить робота саморегуляційного комплексу, в якому об'єднуються спонукальний і виконавчий компоненти"¹.

Нагадаємо, що Гегель розглядав пізнання і практику як дві сторони діяльності ідеї². Ідею нерозривності теоретичного і

Самоорганизация: психо- и социогенез / Под редакцией В. Н. Келасьева. - СПб.: Издательство С. - Петербургского университета, 1996. - С. 63. ² Гегель Г. Энциклопедия философских наук. - М.: Мысль, 1974. - Т. 1. - С. 410.

практичного для соціального світу оригінально сформулював В. Белінський, який писав: "Сонце розуму зійде над людством, і ніхто з тих, хто носить ім'я людини, не буде виключений з дарів всім рівно притаманного духу людського, і для всіх свідомість буде житієм, а життя свідомістю, думка справою і справа думкою, і для всіх буде нова земля і нове небо"¹. У цьому він бачив квінтесенцію нової суспільної соціальності. Тому можна вважати теоретично доведеним, що соціальний світ розгортається в системі координат "теоретичне" — "практичне".

Це дуже важливий висновок для розуміння топології соціального тіла і алгоритмів соціального руху взагалі. При цьому підкреслимо, що процес саморозгортання соціального світу в горизонтальній площині більш повно відбитий в творах представників матеріалістичного крила філософської думки - К. Маркса, Ф. Енгельса і В. Леніна, а в вертикальній площині — в творах Г. Гегеля та інших представників так званого ідеалістичного крила світової філософської думки. Як тепер стає очевидним, протиставлення К. Маркса і Г. Гегеля досі було не зовсім коректним, і не стільки через різницю методологічних підходів до пояснення світу, але і площин аналізу об'єктів, які вони вивчали. К. Маркс пояснював горизонтальний, а Г. Гегель — вертикальний рівень саморозгортання світу.

Розуміння теорії і практики як основних координат, в яких протікає соціальне життя, є найважливішим чинником для розуміння і пояснення причин кризи соціальних систем взагалі, і в СРСР зокрема. Особливих доказів того, що в колишньому СРСР існував розрив між словом і ділом, не вимагається. Це було видно і за якістю п'ятирічного планування, і за рівнем виконання постанов і рішень партії та Уряду, які приймалися, і по "дутій" звітності, і, нарешті, по культивуванню у суспільстві подвійної моралі.

---

¹ *Белінский В. Г. Общее значение слова литература // Утопический социализм. - М.: Политиздат, 1982. - С. 353*

1.5. Функціональний аспект соціального організму

Тепер можна розглянути самий спосіб, яким здійснюється те, що прийнятно називати соціальним життям. Суть руху соціального організму або його соціальне життя полягає в процесі глобального метаболізму об'єктивованими процесами і продуктами.

Аналіз показав, що в соціальному світі слід виділяти два напрямки обміну об'єктивованими продуктами і чотири його різновиди, тобто по два в кожному з напрямків. Напрямки обміну співпадають з векторами саморозгортання універсуму. На наявність взаємодії в різних площинах вказують і дослідники сучасного періоду, однак вони трактують його по-своєму. Так, наприклад, Ю. Прилюк, виділяє горизонтальний обмін, що систематизується за видами соціальної взаємодії (матеріальне і духовне виробництво), і вертикальний — за соціетальним рівнем соціального спілкування: індивід — група, група — маса (клас)¹.

З практики добре відомо, наприклад, не тільки про існування цих двох потоків обміну, але і про те, що в структурі людської особистості превалює духовна складова, а матеріальна складова має немов би похідний характер. Водночас, відомим фактом є розуміння того, що на боці суспільства, навпаки, превалює матеріальна складова, в той час як її духовна протилежність функціонує нестійко, і виступає назовні немов би фрагментарно. Звідси недооцінка на практиці культури і всього того, що пов'язане із забезпеченням розвитку духовності в суспільстві. Останнє в повсякденному житті матеріалізується в принципах поведінки керівників шляхом культивування остаточного принципу фінансування духовної сфери.

Як показав історичний аналіз, в житті людини, що не охоплює все багатство мікрорівня саморуху універсуму, було властиво концентрувати свою увагу на окремих його моментах продуктивності, і тоді ми маємо абсолютизацію або його

Богданов А. А. Всеобщая организационная наука. Тектология. В 2-х томах. — М.: Экономика, 1989. — Т. 2. — С. 108.

ноуменальної фракції, або його феноменальної фракції процесу продуктивності. Як пише В. Шмаков: "Якщо суспільство штучно центрується тільки на ноуменальному, виникає церква, якщо ж тільки на феноменальному — виникає економічна держава. Але як та, так і інша — суть лише тільки утопії, абстрактні ідеї, бо в дійсному житті завжди виявляється і ноуменальне і феноменальне в органічній сполученості"¹. При цьому вельми не важко вказати ряд відповідних цим двом випадкам історичних прикладів.

До власне соціальної взаємодії ми відносимо працю і спілкування, що включають людину в горизонтальний кругообіг об'єктивованого універсуму. У своїй сукупності вони обидва утворюють те, що ми називаємо виробництвом матеріального і духовного призначення. Всі разом вони утворюють специфічний процес, який ми називаємо соціальним метаболізмом, оскільки в ньому йде обмін об'єктивованими продуктами.

Обмін, що протікає у вертикальній площині, здійснюваний у інформаційній формі, ми досі просто повною мірою не розуміли і, природно, недооцінювали. Інформаційний метаболізм якраз дає можливість оцінити місце і роль соціального організму в саморозвитку Всесвіту. Нам ще належить усвідомити функцію інформації, перетвореної інтелектом людини в форму ідеї, упакованої в смислові одиниці — кванти знання і відіслану за межі планети. Відносно того, як ми будемо освоювати інформаційний метаболізм, буде зростати розуміння космічного характеру і призначення планетарного життя.

При порівнянні цих двох метаболічних потоків між собою виявляється, що провідну роль грає все той же обмін, що протікає у вертикальній площині. Особливо актуальним, виявляється, може бути вивчення через цю настанову робіт М. Бердяєва, який вважав планетарний світ похідним².

Стійке функціонування соціального тіла, як було вже не раз показано, супроводжується проявом функціональної

Шмаков В. Закон синархии и учение о двойственной иерархии монад и множеств. — К.: "София", Ltd, 1994. — С. 186. ² *Бердяев Н. А.* Самопознание. - М.: Книга, 1991. - С. 150-152.

прибавки. Прибавка — це функціональна якість родового продукту, а раз так, то він повинен мати принципово іншу якість, ніж особистість і соціум.

Виходячи із закономірностей функціонування розумної живої речовини, доречно буде обґрунтувати робочу гіпотезу про те, що в процесі спільного функціонування особистості і суспільства з'являється якісно нова надрозумна речовина, яку можна назвати найчистішою соціальною реальністю. Для пояснення її носія треба освоїти якісно новий рівень соціальної реальності — надколективний.

Інакше кажучи, аналогічно тому, як в процесі функціонування людського організму з'явилася особистість, а в ході саморозгортання соціуму проявився ефект колективної особистості, так тепер настає черга виходу на перший план надколективних соціальних утворень. Життя останніх протікає в формі слабкої взаємодії, що породжується пульсацією "безкровних" колективних соціальних конструкцій.

Інакше кажучи, досі ми мали справу з соціальними утвореннями, які цілком можна описати категоріями "Я" і "Ти" або "Ви". Але ми добре знаємо, що ще повинна існувати і сфера самореалізації "Ми". Тоді "Ми" якраз і є рівень надколективних соціальних утворень що продукують найчистіший соціальний зміст.

Цей рівень російська філософська, і особливо теологічна думка, освоює шляхом категорії "соборність". Виходячи з концепції, що нами розвивається, життєдіяльність надколективних соціальних утворень — це форма існування соціальної реальності на мегарівні. Ось як цей момент описує С. Франк, який співвідносить поняття соборності не з будь-яким конкретним суспільством, типом освіченості, культури, соціального устрою або церковного життя, а з будь-яким суспільством, незалежно від його якісної визначеності. Він, зокрема, пише наступне: "Феноменологічно і завдяки цьому онтологічно людина набуває своєї самосвідомості, існує як "я" тільки через протиставлення себе іншому "я" — "ти" і є залежним членом цього двоєдинства. У силу цього, відношення між "я" і "ти" не похідне від незалежного буття окремих "я", а, навпаки, вперше його створює. Інакше кажучи, "я" існує лише в

складі "ми" як споконвічної і непереборимої єдності. Єдність "ми" настільки ж первинна, як і єдність "я". Людська особистість мислима лише як член духовного організму суспільства"¹.

Соборність не є колективна реальність, що стоїть над людиною і йому велить і, на думку М. Бердяєва, вона "є вище духовне існування людей, є входження в спілкування живих і мертвих"². З цієї причини колективізм, за Бердяєвим, є відчуження, екстериоризація свідомості і совісті, перенесення їх на фіктивну реальність, псевдореальність, якою є колектив.

Людська свідомість, вважає С. Трубецкой, не зводиться до особистої свідомості окремої людини. Людська свідомість — колективна функція людського роду, живий і конкретний універсальний процес. Внутрішня метафізична соборність здійснюється в думці і слові, і тому "органічна соборність людської свідомості припускає не тільки родову єдність, але і особисте живе спілкування між людьми, — і не тільки рід і індивід, але особливий надособистісний початок, в якому приміряється родове з індивідуальним"³.

Наявність цього надколективного рівня в об'єктивованому соціальному світі інтуїтивно відчувається дослідниками, оскільки він, в силу своїх атрибутивних властивостей соціального, чинить на нас тиск. Розвиваючи ідею соборності свідомості, Трубецкой приходять до своєї знаменитої формули: "Свідомість не може бути ані безособовою, ані одноособовою, бо вона більш ніж особиста, будучи соборною"⁴.

Все викладене вище означає, що на цьому рівні суб'єктивоване соціальне, ввібравши в себе зміст потенційного соціального світу, що знаходиться в структурі людської особистості, і зміст соціуму, об'єктивованого на макрорівні, створює оригінальний продукт, зваблюючий його на мегарівень. Тут ми маємо справу з рафінованим соціальним змістом, який відіграє у нашому житті інтегруючу роль,

---

¹ Франк С. Л. Собственность и социализм // Русская философия собственности (XVIII - XX вв.). - СПб.: СП "Ганза", 1993.-С. 321.

² Бердяев Н. А. Опыт эсхатологической метафизики: Творчество и объективация // Бердяев Н. А. Царство Духа и царство Кесаря. - М.: Республика, 1995. - С. 229.

³ Трубецкой С. Н. О природе человеческого сознания // Трубецкой С. Н. Сочинения. - М.: Мысль, 1994. - С. 498.

⁴ Там же. - С. 498.

об'єднуючи і згуртовуючи людей в різного роду соціальні цілісності. Це конструкції логічного походження. Все викладене вище, мається на увазі абстрактний рівень, якісно інший соціальний зміст, свідчить про те, що ми маємо справу, якщо оцінити, що відбувається, в категоріях макрорівня, з надсвідомістю соціального організму.

Якщо ж звернутись до категорії суб'єктивності, то ми тут маємо справу з абстрактною особою. У ній сходяться і ведуть відносно самостійне життя безліч "Я." Особа — це публічний образ "Я", що утворить нейтральне "Воно", то є нейтральна - Особа. "Воно може бути створене особистими зусиллями індивіда, а може бути дароване йому іншими, воно може бути придбане і може бути втрачене. З Особою так або інакше пов'язані смисли, що циркулюють в соціальній комунікації. Це і міжособистісна комунікація, і автокомунікація, коли виникає напруга між Я - концепцією і Особою: тоді одна з складових цього утворення сама наділяється особистими рисами, персоніфікується ("Даймоній" Сократа, "неукротима Совість" А. Ахматової, "сім Я". А. Вознесенського і т.д.)" — цілком справедливо стверджує Л. Бляхер¹.

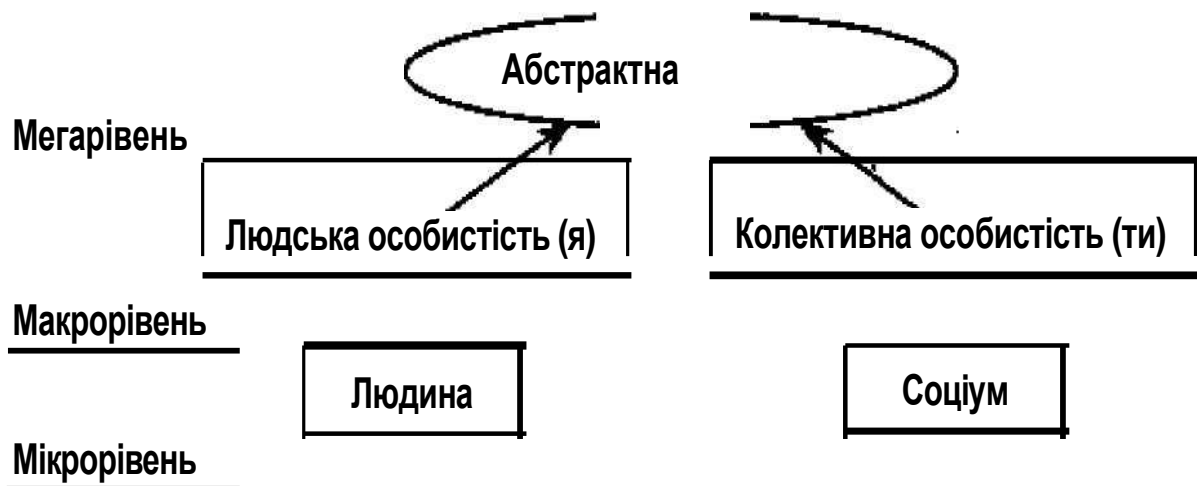

Рис. 3. Генетична модель соціального організму

Бляхер Л. Е. Виртуальные состояния социума, или шансы и риски открытого общества в России. - М.: ИПЧ "Издательство Магистр", 1997. - С. 25.

Це означає, що в теоретичному аналізі змісту соціального світу ми вийшли на розуміння необхідності і об'єктивності існування особливого класу суб'єктів, не володіючих білково-нуклеїновими субстратами.

Тепер зобразимо соціальний організм у такому вигляді, в якому він виявився перед нами у ході філософського сходження по східцях руху універсуму (рис. 3).

Це далеко не зайві питання. З приводу останнього зауваження, наприклад, думки дослідників розходяться. У філософсько-соціологічній літературі, наприклад, широко розповсюджена точка зору, що заперечує наявність ще будь-яких стадій у саморозгортанні універсуму. Основна аргументація тут полягає в тому, що "людина, суспільство є вищим (найвищим) східцем розвитку матерії" (В. Орлов), "здатної до нескінченного розвитку, не виходячи за свої межі" (А. Ласточкін). Водночас А. Урсул, наприклад, пише, що "на певному етапі розвитку повинна з'явитися нова форма на основі соціальної, яку можна умовно назвати "надсуспільною" або "постсоціальною"¹.

Саме наявністю в соціальному світі класу абстрактних соціальних осіб слід пояснювати багато парадоксів суспільної свідомості. При цьому в міру того, як соціум олюднюється, самі індивіди "перетворюються" в якусь подобу неорганічного тіла, машини або її деталі, "коліщатко" або "гвинтик", чим більше абстракція набуває конкретно-людських якостей, тим більшою мірою самі люди немов би втрачають їх, "стирають" свій людський вигляд, стаючи всього лише деякою соціальною "річчю". Соціум, абстракція, здавалось би абстрактні поняття, починають жити своїм особливим, самостійним життям. Завдяки цьому в суспільній психології соціум і індивід максимально відсуваються одне від одного: соціум стає "великою людиною", людина ж у кращому випадку - "маленькою машиною". У цьому ж слід вбачати і пояснення принципу дії "невидимої руки". Питання становлення в суспільстві безособової влади докладно розроблене французькими інституціоналістами, наприклад Бюрдо і Веделем,

---

¹ Урсул А. Д. Человечество. Земля. Вселенная. - М.: Мысль, 1977. - С. 205.

пізніше його ґрунтовно досліджував і Д. Левін.

Отже, якщо слідувати принципу Реді, то ми підійшли впритул до розуміння походження існування космічної форми життя на Землі. Третя природа не фантазія, а двічі об'єктивована реальність соціального матеріалу. Це вже не соціальна природа. Прямим аналогом тут виступає друга природа по відношенню до першої природи. І та і інша — універсум, але такий, що перебуває на різних фазах саморуху.

1.6. Саморегуляція соціального організму

Теоретично пояснити появу якісно нового рівня в саморозгортанні соціального світу ми можемо, якщо тільки доведемо робочу гіпотезу про те, що це знадобилося соціальному організму для відправлення специфічної функції, що знімає протиріччя його внутрішнього життя. Інакше кажучи, треба вказати на внутрішню потребу соціального організму, для задоволення якої потрібний вихід на більш високий рівень саморуху універсуму.

Тобто, цілком логічно припустити думку про те, що у соціального організму є стан, на який він повинен мати можливість поглянути немов би збоку, корегуючи свій внутрішній зміст як системи, що саморозгортається. Тут важливо вказати на риси системи, що саморозгортається. Виходячи з літератури, можна погодитись з тим, що "суспільство є таким, яке саморозвивається, якщо процеси в ньому швидко минають весь цикл, характерний для вищеозначеної системи. Інакше кажучи, процеси швидко піднімаються з рівня нижнього шару до рівня верхнього (відбиваються в ньому) — в підсумку утворюються засоби самозмін (з підтримуючої або заперечувальної моралі, права) і виконавче — перетворюючих можливостей (техніка, матеріальні ресурси). Ці засоби самозмінення починають корегувати те що відбувається у суспільстві, зміцнюючи його існування, породжуючи потрібні йому для виживання і розвитку нові

якості. Завдяки цьому воно прагне піднятися до статусу системи, що само розвивається"¹.

Тепер логічно уявити, що для відправлення таких функцій якраз і знадобився більш високий рівень абстракції, на якому міг би сформуватися морфологічний орган — її реалізатор. Згадаємо про те, що у живих організмах спочатку з'являється потреба в певній функції, а тільки після цього поступово формується морфологічний орган, що її забезпечує. При цьому ще раз підкреслимо, що соціальний організм, незважаючи на всю свою "примарність", є розумною живою системою. На це вказував ще Діоген Лаерцій, який, посилаючись на відомого представника середньої Стої Посидонія, писав про те, що "світ влаштовується розумом і провидінням" і що весь "світ є жива суть, одухотворена і розумна, а провідна частина в ньому - це ефір"². Дослідники сучасного періоду називають цей стан, це живе соціальне утворення по-різному, одні, наприклад, називають "життєдайною системою" (С. Бір), інші — "динамічним цілим" (В. Келасьєв).

Одним з аргументів цього є вже теоретичне обґрунтування легітимності соціального життя взагалі. Але це факт, встановлений з боку теорії, а тепер наведемо свідчення цього ж з боку практики. Тут ми маємо безліч свідств, що соціальний організм володіє колективними почуттями, легкозбудимою психікою, пам'яттю, спроможністю відбивати і рефлексувати. Так, наприклад, у науковій літературі існують прямі вказівки на те, що соціальний організм володіє спроможністю колективної рефлексії. Тут достатньо послатися на роботу В. Бехтерева "Колективна рефлексологія", що вийшла ще у 1921 році³. Ще раз нагадаємо про вже відому нам роботу Є. Донченко "Соцієтальна психіка". У 1993 році В. Казміренко в монографічному дослідженні "Соціальна психологія організацій" ґрунтовно викладає проблеми становлення і функціонування соціально-психологічного регулювання даної цілісності⁴.

---

¹ Самоорганізація: психо- і соціогенез / Под редакцією В. Н. Келасьєва. - СПб.: Издательство С. - Петербургского университета, 1996.-С. 171-172.

² Диоген Лаэртский. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов. - 2 изд. - М.: Мысль, 1986. - С. 287

³ Бехтерев В. М. Избранные работы по социальной психологии. - М.: Наука, 1994. - 399 с.

⁴ Казмиренко В. П. Социальная психология организаций: Монография. - К.: МЗУУП, 1993. - 384 с.

—|-----

Існування всіх цих настанов і алгоритмів поведінки не залежить від ставлення до них окремого індивіда. "Отже, — пише Е. Дюркгейм, — ці засоби мислення, діяльності і чуттєвості володіють тією ж визначною властивістю, що існує поза індивідуальними свідомостями"¹, тобто вони складають специфічну властивість соціальної системи.

При цьому він доводить, що в соціальному організмі існує специфічна форма пам'яті, що все це зберігає і видає всякий раз, коли це потрібно для підтримання порядку в соціальній системі. "Ці типи поведінки і мислення не просто знаходяться поза індивідом, але і наділені примусовою силою, внаслідок якої вони нав'язуються йому незалежно від його бажання"². Таким чином, наявність в даній цілості таких психічних властивостей, як колективні почуття, переживання, соціальні рефлекси, інстинкти, рецептивність, рефлексивність, пам'ять, колективна або загальна воля, свідомість, самосвідомість, надсвідомість, соціальний інтелект і багатьох інших елементів духовності фактично однозначно визнається дослідниками. Тут питання полягає в тому, щоб концептуально пояснити їхнє походження, функціонування і розвиток.

У науковій літературі також чітко просліджується прагнення дослідників обґрунтувати засобами теоретичного аналізу необхідність існування морфологічного органу, що здійснював би оперативне управління внутрішнім життям соціального організму. Його різні автори називають по-різному. От тільки деякі його формулювання: "Соціальний Розум", "керівний розум", "колективні центри свідомості", "Загальносоціальний розум", "загальний збірний мозок", "Єдиний соціальний розум", "Глобальний мозок людства", "асоційований розум", "суспільний інтелект", "рефлексія соціуму" та ін. Зрозуміло, що наведені поняття не синоніми, і розвести їх - справа спеціального дослідження, а поки що дослідники оперують ними як чимось само собою зрозумілим і інтуїтивно усвідомленим.

Частота вживання, наприклад, поняття "колективний

Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. Метод социологии. - М.: Наука, 1991. - С. 412.

² Там же.

розум", наростає по експоненті, але тільки останнім часом з'явилися спроби дати його визначення. Так, наприклад, Санкт-Петербурзькі дослідники пишуть наступне: "З нашої точки зору, під колективним розумом слід розуміти спроможність соціальної системи до адекватного відбивання ситуації, що склалася як в логіко - науковій, так і в морально - оціночній формі"¹. Змістовно колективний розум соціального організму висловлюється у "вигляді деякого поля ідей, що носять векторний, виборчий характер"².

Морфологія такого органу, як впливає з літератури, складається шляхом підпорядкування основних соціальних процесів і відповідно діючих в них індивідуальних розумів єдиному соціальному Розуму³.

Отже, все говорить про те, що в соціальному організмі є елементи, які здатні забезпечити процес відбивання протиріч його внутрішнього життя по вертикалі. Процес відбивання себе при досягненні певного рівня призводить до якісного стрибка, оскільки соціальний організм починає усвідомлювати і вести себе як рефлексуюча особина. Так виникає "Я" соціального організму, що відділить його від соціального середовища. Таке усвідомлення суміщає її власні рухи, дії з фактом наявного буття. Новою якістю соціального організму, що виконує таку функцію суміщення, є колективна самосвідомість, самовідбиття.

Суміщення колективної самовідомості із смислом, "викликаним" з континуума Семантичного Всесвіту і таким, що виступають як критерій протікаючих відбиттєвих процесів у соціальному організмі, призводить не тільки до того, що останній починає усвідомлювати факт власного буття, але і трактувати його як "гарне" або "погане". При цьому зрозуміло, що жодній іншій ланці, окрім як почуттю "Я", якість "добре"/"погано" адресована бути не може. Але з таким адресуванням воно водночас передає "Я" свій смисл. Виходить, що якість "добре"/"погано" нашаровується на "Я", що

---

¹ Самоорганизация: психо- и социогенез / Под редакцией В. Н. Келасьева. - СПб.: Издательство С. - Петербургского университета, 1996. - С. 152

² Там же.

Бычков В. М. Институты: Сверхколлективные образования и безличные формы социальной субъективности. - М.: Российская академия социальных наук, 1996. - С. 776.

породжується, і завдяки цьому робить його бажаним або небажаним для соціальної цілісності. Сполучення цих двох типів системних ефектів дасть принципово нову якість — оціночне самовідбиття. При цьому елемент "Я", помножений на морально-оціночний компонент, є серцевиною процесу самоорганізації, оскільки наслідком їхньої взаємодії є бажання соціальної особи щось переробити або навіть створити щось нове, чого раніше ще не було.

І взагалі, з моменту початку відбивання, у соціальному організмі лавиноподібно виявляється ефект мультиплікації. Те, що ми тут вибудовуємо, є лише основна сюжетна лінія розвитку соціальної цілісності.

Завдяки процесу відбиття, у соціальному організмі відбувається диференціація соціальної речовини. Одна частина залишається на колишньому рівні, а інша — прагне на верхній рівень. Так формується дві принципово нові його підсистеми — що відбивається і що відбиває, з'являються специфічні потоки внутрішньої інформації, виникає орган управління, який діє на цій інформації, і виробляє директивну інформацію, нарешті, формується механізм гомеостазу.

При цьому зміст процесу відбивання, а це смисл того, що відбувається у внутрішньосистемній конструкції, знятий і зосереджений в інформації, що рухається по каналах вертикальної комунікації; мірою ж його якості є її цінність. Остання тим важливіше, чим точніше в ній зафіксований стан структур, які відбиваються.

Відбиваюча система посилає інформацію про процес, який відбивається з допомогою певних сигналів. Сигнал спрямовується в знаковій формі. Він несе в собі гносеологічний образ структури, яка відбиває — знакового предмету, який по своїй структурі є двошаровим — поряд з конкретно-чуттєвим відображенням фактури знаку він включає деяку надбудову, що відображає його значення.

Однак матеріальний об'єкт або процес при цьому тільки в тому випадку може бути сигналом, якщо він у своїй структурі відбиває особливості структури, що його надіслала. Водночас між тією, що відбивається і тією, що відбиває, системами інформація передається з допомогою багатьох сигналів, і якщо

б між ними не було відбивання, тобто якщо б між ними не відбувався процес послідовного формування відповідних структур, не могла б відбутися і сама взаємодія соціальних систем. "Яке б явище взаємодії ми не розглядали, — пише Н. Кивенко, — скрізь виявляється, що дія однієї системи на іншу передається з допомогою проміжних структур, що є сигналами, що несуть цю інформацію"¹.

Звернемо тут особливу увагу на ту обставину, що сигнали є такими енергоінформаційними продуктами, що несуть інформацію про стан структур, які відбиваються, з одного рівня саморуку універсуму на інший. Необхідність перехідних структур (сигналів) диктується тим, що вищезазначені рівні недосяжні один для одного. У зв'язку з цим для передачі інформації використовуються проміжні структури і механізми.

Очевидно, при взаємодії рівнів універсуму між собою, вони не "переживають" всі проблеми інших, а враховують тільки кінцеву результуючу силу їхнього впливу. Тут працює принцип паралелограма для інтеграції у вектор руху сукупності духовних процесів або сил.

Відбивання є відповідною реакцією соціального організму на вплив середовища. Слово "відбивати" означає "протистояти", "давати опір", "разити", "відштовхувати", "перемагати", "відкидати", "заперечувати". Воно складає невід'ємну і основну частину всякого руху (взаємодії), і пов'язане з процесом формування структури і функції системи. "Структура, — пише Н. Кивенко, — що є основою будь-якої системи (цілого), своїм виникненням і специфікою характеру зобов'язана руху і відбиванню, що зумовлюють побудову системи. Механізм формування структури цілого безпосередньо спрямовується як самим процесом відбивання в цілому, так і його властивостями"². Як впливає з наведеного положення, відбивання є атрибутивна властивість соціального організму, оскільки прямо пов'язана з формуванням структури соціальної цілісності.

Суть відбивання полягає в тому, що воно включає в себе

Кивенко Н. В. Отражение и его роль в живых системах. - К.: Наукова думка, 1972. - С. 136

² Там же. - С. 142.

—|-----
таку залежність між двома процесами, при якій особливості першого процесу відтворюються у відповідних особливостях другого. Це означає, що між взаємодіючими структурами, завдяки властивості відбивання, встановлюється причинно-наслідкова залежність. Причому, при впливі нижче розташованої структури на ту, що розташована вище, відбивання в останній фіксується у вигляді семантичного сигналу, а при зворотному впливі — вищестояща структура змінює морфологію нижчої структури. Отже, відбивання, що протікає в зворотному напрямку, має іншу властивість. Воно відоме в літературі як управління.

Сигнал набуває сили тільки в соціальній цілісності, яка набула певного ступеня виробленості, тобто, коли є в наявності певні різновиди структур і коли вони вже мають хоча б найпростішу початкову конфігурацію, тобто, коли між ними склалися функціональні зв'язки, порушення яких згубно відбивається на здоров'ї соціального організму. Існування в природі спільності структур пов'язане також з тією обставиною, що сигнали, які несуть інформацію від однієї системи до іншої в процесі відбивання, є безпосереднім чинником управління останньої.

Оскільки ми вже встановили, що орган управління знаходиться на вищому рівні, то це означає, що система, яка відбиває, реагує у відповідь на отриману інформацію характерним для неї чином, у напрямку, "заданому" шляхом інформації системою, що відбивається. Вочевидь, отримана з нижніх шарів інформація порівнюється зі смислами або ідеальними зразками, витягнутими з континуума Семантичного Всесвіту, і на підставі розбіжностей між ними приймаються рішення, обов'язкові для виконання структурами нижнього рівня. Ця специфічність відповідної реакції при відбиванні дозволяє говорити про відбиваючу систему як про ту, що управляє.

При цьому система, яка відбивається, по відношенню до системи, яка відбиває є керуючою системою, бо вона посилає їй інформацію, що є чинником управління. Як доведено, для всіх систем матеріального світу характерно те, що вони, взаємодіючи між собою і взаємовідбиваючи одна одну,

---

обмінюються інформацією про процеси, що в них протікають. Ця ознака є загальною для всіх видів управління і свідчить про аналогію в структурній організації якісно різноманітних об'єктів.

Інформація, як специфічна форма зв'язку, являє собою засіб впливу чинників навколишнього середовища на керовану систему. Не можна говорити про управління, не маючи при цьому на увазі наявність обміну інформацією між системами, і немає сенсу говорити про існування інформаційних потоків, не мислячи їх елементами певного процесу управління¹.

Процес управління завжди вчиняється на основі прийому, зберігання, передачі, і перетворення інформації і здійснюється такою схемою: керована і керуюча системи, між якими виникає інформаційна залежність. Інформація, яка надходить від керуючої системи до керованої, і являє собою чинник, що здійснює управління.

До яких наслідків може навести надмірна активність керуючої системи в соціальному організмі видно з роботи Вяч. Іванова "Легіон і соборність". Скупчення перетворених на безликих істот людей в цілісність "повинно розвинути колективні центри свідомості. Немов би загальний збірний мозок, який негайно оточить себе найскладнішою і найтоншою нервовою системою і втілиться в подібність суспільного звіра, обдарованого страшенною силою і неабиякою доцільністю найдрібніших рухів свого строго супідрядного і зосередженого складу. Це буде еволюцією частини людства до Надзвіра... Це буде разом апофеозом організації, бо звіром буде максимально зорганізоване суспільство"².

Тепер, коли нам відомо про існування соціального організму як живої суті або цілісності, наведені вище факти можна прокоментувати по-іншому. На нашу думку, процес відбивання є рух інформації з нижнього рівня на верхній, а зворотний рух — є процес управління. Це два досить відмінних процеси, що реалізуються навіть різними органами соціального організму.

---

¹ Кивенко Н. В. Отражение и его роль в живых системах. — К.: Наукова думка, 1972. — С. 126. Зинченко В. П., Моргунов Е. Б. Человек развивающийся. Очерки российской психологии. — М.: Тривола, 1994. — С. 99-100.

— |-----

Це означає, що при вертикальному русі універсум сформував керовану та керуючу підсистеми, які для нормальної своєї взаємодії зажадали і створили принципово новий вид інформації — управлінську інформацію. Остання, в свою чергу, поділилася відповідно на виконавчу (звітну) і директивну. Між органом, якому притаманна функція управління і керованим тілом складаються відношення субординації.

З урахуванням викладеного вище можна стверджувати, що тут ми маємо справу не з виокремленими процесами відбивання і управління, а з більш складним і тонким процесом, який слід би було називати саморегулюванням соціального організму як здатної до саморозвитку системи.

Отже, процес саморегулювання породжується в ході вертикального руху універсуму. Алгоритм дії названого механізму, за Н. Кивенко, можна уявити так: кожен сигнал, представляючи собою той чи інший соціальний процес, фіксує в своїй структурі (безпосередньо або опосередковано) особливості системи або органу, що надіслали його. Між структурою цієї системи і структурою сигналу існує специфічна відповідність. Потім цей сигнал, досягнувши системи, наражається на зустрічний вплив, вступаючи з нею у взаємодію. Між ними теж формується відношення структурної відповідності. Структура відображаючої системи стає подібною структурі сигналу, а через неї і структурі впливаючої на неї системи. Зміна структури цієї системи змінює певною мірою і в певному напрямку її природу, характер її взаємодії з навколишнім середовищем.

Оскільки ми маємо справу зі структурованими речами, які взаємодіють із середовищем не як ціле, а окремими своїми сторонами, то ми мусимо перейти на інший рівень абстракції. Тут зміну внутрішніх зв'язків слід розглядати як рух внутрішнього, а дію — як "зовнішнення" зміни, прорив її за межі речі назовні, або навпаки, як "овнутрішнення" зовнішнього впливу. Цей аспект мусить бути присутнім в теоретичному аналізі, бо соціальний організм як соціальний суб'єкт обов'язково спрямований своєю активністю у зовнішнє середовище, оскільки він за своєю природою мусить взаємодіяти з подібними собі соціальними одиницями. Згадаємо, що тиск на інших і взаємодія з іншими є атрибутивна

властивість будь-якого соціального утворення. У зовнішній взаємодії дія, доведена до крайньої своєї форми, покидає межі соціального організму або окремої його частини, тобто вона вивласнюється (відчужується) від свого джерела. Тут ми маємо справу з надсвідомістю соціального організму.

Таким чином, соціальний організм як соціальна річ є єдністю властивостей і відношень, як існування є єдністю зміни і дії. У зміні соціальний організм перебуває сам собою, а в дії він виходить за межі самого себе. Виникаюча на основі відбивання і управління система саморегулювання покликана контролювати і спрямовувати виникаючі при цьому зовнішні зв'язки соціального цілого і його рух у зовнішньому середовищі.

Раціоналізація поведінки соціального організму в зовнішньому середовищі диктується все тим же сенсом, породженим ще процесом відбивання задля оцінки стану внутрішніх зв'язків. Тепер вже, завдяки активізованому сенсу, система саморегулювання автоматично виходить на управління можливостями соціального організму. Сенс, виступаючи як елемент системи саморегулювання, виявляє вирішальний вплив на всі наявні у соціального організму можливості, утверджуючи примат цілісності над всім, що відбувається в її складі.

При цьому сенс не зводиться до одиничної мети, а являє собою "певну траєкторію мети, точніше — певний смисловий простір, що як "аттрактор" каналізує, консолідує окремі доцільні дії і спонукання в єдине смислове русло, з яким виникає зворотний зв'язок"¹.

За рахунок такого зворотного впливу сенсу породжених системних ефектів на можливості соціального організму настає пора його самозмін як цілісності. Усвідомлена необхідність самозмін починає "гнати" процеси у зворотному напрямку — від вияву потреб до прояву можливостей, властивостей системи. Органом управління "обирається" з безлічі наявних можливостей тільки та, що відповідає збудженому сенсу і загальній ситуації у системі. Це призводить на практиці до

Самоорганизация: психо- и социогенез / Под редакцией В. Н. Келасьева. - СПб.: Издательство С. - Петербургского университета, 1996.-С. 181.

того, що реалізація обраного варіанту змін потребує найменші з необхідних для задоволення актуальних потреб енергозатрати соціального організму.

Тепер ми можемо уявити модель соціального організму в новій якості, тобто при розрізненні в його складі керованої і керуючої підсистеми (рис. 4).

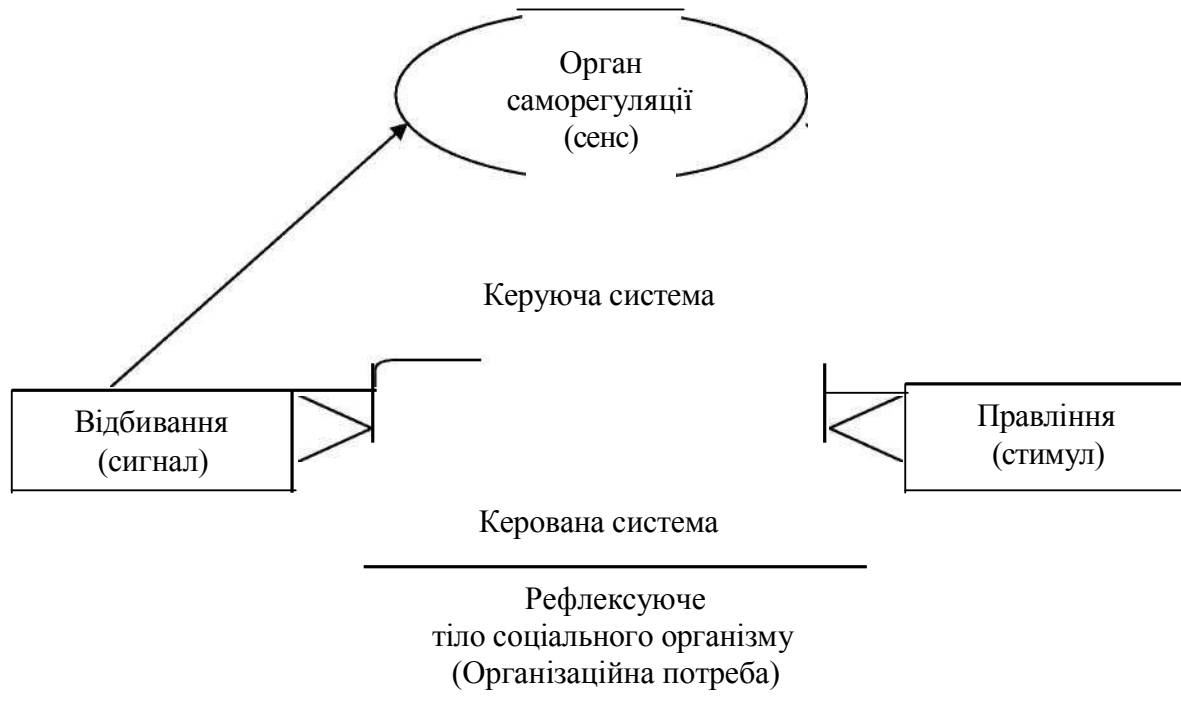

Рис. 4. Модель системи саморегулювання соціального організму

Про відносну самостійність органу управління соціального організму свідчить його власне життя, що створюється за специфічними законами інформаційного спілкування. Механізмом підтримання динамічної сталості функціонування управлінської системи соціального організму в заданих межах формується особлива управлінська структура в органі управління, що отримала в науковій літературі назву гомеостат. Гомеостат — це базисне функціональне поняття механізму переробки інформації. Він реалізується на різноманітних матеріальних носіях інформації.

Модель гомеостата і її властивостей розроблена Ю. Горським і викладена в монографіях, численних

публікаціях засідань школи-семінару з гомеостатики, на конференціях, міжнародних симпозіумах та конгресах¹. У багатоклітинних живих системах гомеостат, на відзнаку від речовинної одиниці життя — клітини, виступає як інформаційна одиниця життя, тобто, тільки за його наявності забезпечується кругообіг нежиття.

Для системи саморегулювання фактично характерні декілька джерел детермінації: одне — з боку чисто зовнішніх впливів, друге — з боку її власної внутрішньої динаміки, третє — з боку її минулого (пам'яті). Тому поведінка соціальної особини надто складна для прогнозування, тому що вона, образно кажучи, "сама часом не знає", як буде вести себе. Ця цікава обставина відзначається і в літературі з самозорганізованих систем².

На практиці виявляється, що саморегулювання являє собою найбільш складний вид вертикальної взаємодії суб'єктів або структур між собою. Під загальним визначенням поняття "регулювання" (регулятивний процес) ми розуміємо упорядкування соціальних процесів. При цьому під упорядкуванням процесу мається на увазі збільшення нерівнозначності ймовірностей можливих змін параметрів штучно створеної людиною реальності, тобто такий вторинний процес, який, використовуючи поняття ентропії, найчастіше характеризують як антиентропійний або як процес зменшення ентропії^{3,4}.

Регулювання, будучи процесом вторинним, завжди здійснюється відносно певних первинних процесів і значною мірою залежить від природи цих первинних процесів, а також від специфічної різноманітності видів упорядковуваних взаємодій, характерних для певного рівня організації універсуму, в даному випадку для його соціальної (розумної) форми саморуху. На всіх цих рівнях саморегулятивні системи можуть існувати в специфічних структурних формах, але цей

Горский Ю. М. Гомеостатика: модели, свойства, патологии // Гомеостатика живых, технических, социальных и экологических систем. - Новосибирск: Наука, Сиб. отд., 1990. - С. 63.

² *Черников М. В.* Самоорганизующиеся системы: методологические подходы и проблема управления // Общество и человек: пути самоопределения. Вып. 1. - СПб., 1994. - С. 37-55.

³ Антология мировой философии. В 4-х томах. Т.4.- М.: Мысль, 1971. - С. 207-208.

⁴ *Гвишиани Д. Н.* Организация и управление. Второе дополненное издание. - М.: Наука, 1972. - С. 19.

момент доцільно розглянути спеціально.

При цьому суть регулювання в найзагальнішому випадку зводиться до локалізації соціальних процесів, що упорядковуються відносно один одного в просторі і їхньої циклізації в часі. Плюс до цього слід ще додати оцінку і переоцінку цінності соціальних явищ. У такому випадку регулювання виявляється процесом формування відношень не тільки між процесами, але і між тими предметами, змінами яких ці процеси будуть. Завдяки цьому, коли об'єкти, що упорядковуються знаходяться в стані руху, його регулювання постає одночасно і як процес породження й самоорганізації розуму, і як процес організації продуктів останнього.

Інакше кажучи, процес організації активних об'єктів є процес регулювання їхньої активності, і регулювання, таким чином, є невід'ємною стороною процесу організації. Упорядкування предметів, їхніх властивостей і відношень без упорядкування відповідних процесів неможливо. Разом з тим, організація не зводиться до регулювання. Вони співпадають тільки тоді, коли об'єкти організації вже знаходяться в активному стані. А взагалі процес організації — це не тільки регулювання процесів, що, вже протікають, але і збудження деяких нових, які раніше ще не відбувалися. Говорячи стисло, процес організації - це єдність процесів активізації і регулювання. Під активацією мається на увазі "збудження або підсилення активності; переведення у діяльний стан; перехід від стану спокою до руху" (у певній системі відліку)¹.

Отже, організаційні відношення грають таку же якісно нову роль в саморусі об'єктивного універсуму, яку грає розум або діяльність при саморозгортанні людини суб'єктивного образу універсуму. На поверхню нашого життя виступає управлінська інформація, виникають нові процеси саморегулювання і їхні продукти.

Однак загальновідомо, що доцільність — атрибут будь-якого соціального суб'єкту, форма причинності, яка побуджає суб'єкт до самодії і прояву власної сутності. Функціонування системи самоврядування соціального організму, що спрямовується

---

¹ Словарь иностранных слов. - М., 1985. - С. 23.

необхідністю подолання протиріччя, здатне її розвивати. Але можливі надто різні режими функціонування: режим самозбереження, тупиковий і режим саморозвитку. У всякому випадку, якщо ефект збереження нових якостей, що породжуються задля досягнення необхідної самозміни, буде помітно виражений, те це буде означати, що соціальний організм знаходиться в режимі гомеореза.

Якщо ж у підсумку функціонування системи саморегулювання буде мати місце лише повторення вже відомих операцій, і не буде вироблятися нічого принципово нового, те це буде означати, що соціальний організм знаходиться в режимі гомеостазу.

Можна також говорити про режим розпаду — гомеоклаз, якщо у підсумку функціонування системи саморегулювання породжується те, що викликає загрозу існуванню самоврегульованої системи, робить неможливим існування соціального організму як цілісності.

З цих трьох найбільш типових варіантів розвитку нас, звичайно ж, найбільше цікавить той, за яким система саморегулювання керує рухом соціального організму в зовнішньому середовищі, оскільки вона здатна виявляти власну активність.

Притаманні системі саморегулювання якості, які призначені "для себе", і не можуть спостерігатися ззовні, носять характер умовних значень. Активність даної суб'єктивності, яка керована сенсом невидимих для зовнішнього спостерігача якостей, стає важкопередбачуваною, оскільки окремих ефектів багато, система володіє свободою дій, у неї з'являються власні мета (з необхідності самозбереження — вони генеруються сенсами, прогнозними можливостями організму, взаємодією з середовищем).

Для формулювання власних цілей у соціальному організмі виробляється своя власна мова. Продемонструвати цю закономірність легко на практиці КПРС, яка виконувала в соціальному організмі СРСР функцію системи саморегулювання. І. Сталін, наприклад, виступаючи від імені політичної партії, вдається до виразів як антропоморфного ("партія говорить своєю мовою"), так і техніцистичного, навіть

—|-----
військово -техніцистичного (преса — "найсильніша зброя", "гостра зброя") характеру¹.

Як аргумент на користь такого твердження, можна навести і факт видання спеціальних словників, в яких концентрується специфічний тезаурус для управління соціальним розвитком².

Соціальний організм є полем активної взаємодії двох відмінних один від одного інформаційних потоків: зовнішнього і внутрішнього. Принцип взаємодії тут аналогічний тому, що діє у системі "людина-середовище", тобто зовнішня інформація актуалізує (збуджує) у внутрішньому інформаційному потоці те, що в ньому вже заздалегідь містилося. Ця взаємодія інформаційних потоків стала в останній час предметом самостійної науки — гомеостатики. Остання виникла на перетині таких наук і дисциплін, як кібернетика, системний аналіз, біологія, медицина, психологія, філософія, соціологія, штучний інтелект, екологія, економіка і інших. Серед тих, кому належить суттєвий внесок у розвиток названої науки особливо слід виділити У. Кеннона, К. Бернара, Р. Ешбі, С. Біра, Р. Харді, Г. Кассіля, В. Дільмана, Д. Саркісова, В. Новосельцева, Ю. Горського, В. Астафьєва, А. Степанова та інших.

Суттю науки гомеостатики, є, за визначенням А. Степанова, "вивчення механізмів ієрархічного управління складними системами, що забезпечують підтримання динамічної усталеності життєво важливих функцій, параметрів, ритмів і трендів розвитку"³. Основною її метою "є вивчення загальних механізмів управління гомеостатического типу, виявлення в них ролі кооперації, конкуренції і конфлікту і встановлення з управлінських позицій аналогій між системами різноманітної природи"⁴.

Крім того, при постановці системою саморегулювання мети для соціального організму у останнього з'являється ефект подвійного існування. Суть його полягає в тому, що соціальний

Быченков В. М. Институты: Сверхколлективные образования и безличные формы социальной субъективности. - М.: Российская академия социальных наук, 1996. - С. 282.

² Социальные технологии: Толковый словарь / Отв. ред. В. Н. Иванов. - Москва - Белгород: Луч - Центр социальных технологий, 1995. — 309 с.

³ *Степанов А. М.* Основы медицинской гомеостатики. - Воронеж.: НПО "МОДЭК", 1994. - С. 7

⁴ Там же.

організм знаходиться в стані структурної напруги, викликаній виниклим протиріччям між наявним його станом і тим станом, до якого він має бути переведеним у майбутньому, і який визначається сенсом. Але соціальний організм не може водночас знаходитися в двох вимірах, тобто мати значні відмінності між морфологічними параметрами і характеристиками функціонування. Соціальний організм починає вирішувати задачу їхнього суміщення, виходячи з тієї настанови, бажано це для нього чи небажано. Намагаючись позбавитися від напруги, що виникає, соціальний організм вимушений переходити зі стану функціонування до фази еволюційного руху.

1.7. Еволюційний аспект соціального організму

Соціальний організм є протиріччя, що визріло в надрах біологічної форми руху універсуму, має власне життя, оскільки володіє всіма необхідними для цього механізмами, і, як будь-яка проміжна фаза в саморусі субстанції, виводить на етап породження більш високої форми руху. Інакше кажучи, все, що ми розглянули до цього, є внутрішній і поки нерозчленований аспект соціального явища, а тепер настала пора включити його в природничо-наукову картину світу.

Викладене вище пояснення генези соціального організму призводить до розуміння формування його основного протиріччя, тобто причин, що спонукають його весь час перебувати у стані напруги і готовності здійснювати нескінченний рух. Це розрив між життям окремої людини і життям колективного суб'єкту або роду. Дане протиріччя визріває в надрах біологічної форми руху і без неї не може існувати, а розрішення своє знаходить в соціальній формі руху універсуму. Інакше кажучи, розщеплення на індивідуальне і колективне є невичерпне джерело саморуху соціального світу.

При цьому еволюцію соціального організму можна уявити як якісно відокремлену форму "об'єктивного процесу", якою, за

—|-----
визначенням В. Леніна, є "цілепокладаюча діяльність людини"¹. Саме цілепокладаюча діяльність інтегрує водночас в різних площинах два таких різноманітних процеси, як мислення, яке забезпечує внутрішню переробку духовного компоненту підстави Всесвіту і праця, яка спрямована на практичне перетворення речовинної природи в інтересах людини, оскільки зв'язане з задоволенням її потреб.

Викладене вище дає можливість окреслити у найзагальніших рисах еволюційний механізм. Аналіз показує, що саморозгортання соціуму, як високодинамічного спонтанно протікаючого процесу, який зароджується в голові окремої людини, утворюючи те, що ми назвали творчим хаосом, після чого рух переміщається в ціннісно-смислову площину, породжуючи творче середовище як поле майбутнього розвитку соціального світу, який відрізняється надзвичайним багатством можливих варіантів трансформації свого змісту і, нарешті, досягає утихомирення у ноосфері, застигаючи в речовинно-утилітарній або опредмеченій формі.

Зміну соціального організму зумовлює час як чинник саморозгортання універсуму, властивості якого виявляються не матеріально, а енергетично. У кінці ХХ сторіччя стає зрозуміло, що в термодинаміці дисипативних структур час перестає бути простим параметром, а виявляється фактором, що виражає темп і спрямованість подій².

Тут також слід мати на увазі і концепцію астрофізика Н. Козирєва про те, що в сучасному стані світу вже починають виявлятися нові властивості космічного середовища, коли час стає матеріальною силою (енергетичні потоки часу). Організм сприймає потоки часу, значення їхньої щільності, специфіку організації. Виникає так званий "стан Козирєва". Цей стан і є вираженням слабких інтелектуальних зв'язків і взаємодій.

При цьому соціальний час надто індивідуалізований і дуже відрізняється від астрономічного часу³. При цьому відмінність фізичного часу від соціального полягає в тому, що, як вказував

---

¹ Ленин В. И. Полн. собр. соч. - Т. 29. - С. 170.

² Добронравова И. С. Синергетика: становление нелинейного мышления. — К.: "Либідь", 1990. — С. 80

³ Хайдеггер М. Исследовательская работа В. Дильтея... 10 докладов //Вопросы философии. - 1995. - № 11. - С. 90-112.

В. Вернадський, "зараз вимір часу в найбільш глибокій і точній своїй частині — заснований не на русі, а на зміні властивостей тіла або явища"¹. Має місце також якісна відмінність між короткими і довгими інтервалами соціального часу. Поведінка індивідуумів, груп, держави і суспільства може значно розрізнятися у часі. Дуже цікаві судження про час у людському вимірі наводять, наприклад, В. Налімов і Ж. Дрогаліна².

Еволюцію організмової форми соціального явища можна розглядати в трьох вимірах. У першому випадку його можна трактувати як соціальний світ. При цьому соціальний організм постає як відносно самостійна форма життя розумної живої речовини. Специфіка такого підходу тільки в тому, що соціальне явище ми аналізуємо в межах, доступних для нашого сприймання і відбивання категоріальним апаратом, яким ми на сьогодні володіємо. Ось що ми робили досі.

Поряд з цим соціальний організм необхідно розглядати як другу природу. У цьому випадку ми немов би покидаємо межі доступного для спостереження нашими органами сприймання і переробки інформації і влучаємо в світ чистого філософствування, коли те, що доступне спостереженню, немов би втрачає провідну роль, і перед нами постає абстрактна картина того, як веде себе розум взагалі, тобто в умовах інших планетарних середовищ і міжпланетних просторів. Тут ми маємо можливість вивчати вплив на стан соціального організму онтологічного субстрату, тобто космічного чинника у повному сенсі цього слова. Підключення іншопланетних цивілізацій до процесу інформаційного обміну може докорінно змінити світ, у якому ми живемо.

Нарешті, третій підхід пов'язаний з тим, що треба розглянути соціальне явище як специфічну фазу саморуху універсуму або як соціальну форму його руху, в якій знімається перший і другий аспекти. Саме цей підхід надає нам можливість досліджувати соціальний організм тут і тепер. Розглянемо всі три моменти докладніше.

Почнемо з аналізу соціального світу, для якого ми

---

¹ *Вернадский В. И.* Философские мысли натуралиста. - М.: Наука, 1988. - С. 336.

² *Налимов В. В., Дрогаліна Ж. А.* Реальность нереального. - М.: Издательство "МИР ИДЕЙ", АО АКРОН, 1995. - 432 с.

— |-----

встановили, що його саморозгортання відбувається, як і належить універсуму, в двох взаємопов'язаних площинах — горизонтальній та вертикальній. Тепер перед нами постає завдання стисло охарактеризувати ці дві площини саморуку з загальнофілософської точки зору. Цілком очевидним є той факт, що рух в горизонтальній площині є взаємоперехід об'єктивованих матеріального і духовного інгредієнтів соціального світу. Взаємодіючи між собою в цьому якісно новому, тобто об'єктивованому стані, матеріальний і духовний компоненти породжують те, що прийнято називати культурно-історичним процесом. Так виникає і розвивається людська історія взагалі.

Тепер уявимо характеристику ступенів саморозгортання соціального світу в вертикальній площині. Тут відбувається те ж, що і в першій природі, тобто перехід від більш простих до більш складних форм руху інтелігібельної матерії. Тому несвідоме, чуттєва свідомість, свідомість, самосвідомість, надсвідомість і, нарешті, космічна свідомість (чистий розум) ми схильні розглядати і вивчати у їх взаємозв'язку — тобто так, як свого часу розглядалися і вивчалися механічна, фізична, хімічна, біологічна і соціальна форми руху сенсигельної матерії.

Механізмом підйому або розгортання соціального світу у вертикальній площині є атрибутивна спроможність підструктур такого структурного утворення як універсум, відбивати, тобто передавати свій стан одне одному з допомогою спеціальних сигналів. При цьому самі ці підструктури, а точніше їхні специфічні складники, є передаточними органами. Різниця між сигналами, які посиляються вгору, і тими, які посиляються вглиб саморегульованих структур, полягає в тому, що нижчі, глибинні підструктури здатні посилати сигнали про свій стан і змінюватися під впливом вищих структурних рівнів, а останні, в свою чергу, здатні сприймати сигнали знизу і корегувати стан перших.

Отже, рух у вертикальній площині забезпечує соціальному світові, а можна сказати і ширше — універсуму, фундаментальну властивість саморегулювання, водночас як рух соціального світу в горизонтальній площині забезпечує

виробництво і відтворення матеріальних благ і послуг, призначених для задоволення потреб фізичної людини — продуцента розуму в нашій планетарній системі.

Тепер ми можемо розглянути основні параметричні характеристики соціального світу як явища, що саморозгортається. Зупинимось хоча б на найважливіших з них а саме: причинності соціального явища, яка виконає в еволюційному процесі роль тригерного механізму.

При цьому зрозуміло, що поява соціальної форми руху універсуму є не одномоментний акт нехай навіть геніального творіння, а процес, що породжений і підтримується кожною окремою людиною. При цьому процес породження реального соціального світу із внутрішнього світу особистості, на якому завзято наполягає екзистенціалізм, носить віртуальний характер і багато в чому залежить від умов навколишнього середовища, в якому діє два роди причинності по відношенню до розглядуваного процесу - природна причинність і вільна причинність. Зрозуміло, що подвійність детермінації зумовлюється бінарною природою субстанціональної підстави Всесвіту і її виробника — людської особистості. Так, наша світоглядна позиція, сформульована нами на початку роботи, повністю підтверджується подвійністю детермінації соціального світу.

Природна причинність діє в силу того, що процес породження інтелектуальної енергії окремою людиною і взаємодії людей між собою є певною мірою природно-природний процес фізичного походження, оскільки в основі його лежить слабка взаємодія мікрочастинок між собою. Ми це показали при визначенні квантово-хвильової природи соціального світу і в ході пояснення механізму функціонування людської особистості.

Враховуючи, що інтелігібельна матерія існує у формі поля, чинники впливають на це поле як сили його стискування, а спрямування трансформацій визначається динамічною функцією електромагнітного поля і не лише на клітинному рівні, про що вже йшлося, але і на рівні поля суб'єкту, будь то організм окремої людини чи соціальної спільноти. Цей аспект цікавий для створення ефективних технологій впливу на

процес організації соціальних енергосилових полів, і тому він певно в майбутньому стане предметом спеціальних досліджень. Особливо він актуальний з точки зору забезпечення національної безпеки.

Ми можемо відрізнити одну стадію формоутворення від іншої тому, що соціальні продукти тотального соціального процесу відрізняються один від одного через самовідмінності змісту самого соціального процесу. Ця самовідмінність виникає з двох причин. Перша з них пов'язана з тим, що по мірі віддалення соціального змісту від свого джерела — взаємодіючих особистостей, зміст набуває більш об'єктивованого характеру за рахунок дії природних чинників, наприклад, простору і часу, гравітації і слабкої електромагнітної взаємодії.

Отже, природний зв'язок у чуттєво сприйманому світі — один стан людського організму пов'язаний з іншим, передуючим йому станом, за рахунок органічної єдності електромагнітного поля, тобто здійснюється згідно з законами і закономірностями першої природи.

Якісно відмінним явищем є вільна причинність, що виникає в організмі людини як інгредієнт Семантичного Всесвіту. Вона виявляється, з одного боку, як незалежність людської волі від спонукання імпульсами чуттєвості, оскільки людині взагалі притаманна спроможність довільно визначати себе незалежно від примушення з боку чуттєвих спонукань, які формуються динамічною функцією електромагнітного поля, а з другого — між окремими особистостями як агентами результуючої соціальної взаємодії, якій притаманний більший ступінь свободи. На нашу думку, саме завдяки властивостям вільної причинності та нелокальному типу зв'язку можливо досягнути механізм дії інтуїції.

Семантична причинність сучасному досліднику мало відома. Однак у нас немає підстав залишати її поза нашою увагою, оскільки вона виступає сьогодні на перший план і її вплив все більш і більш посилюється. На наш погляд, І. Кант саме її мав на увазі, коли писав про те, що "обов'язковість є вираженням особливого роду необхідності і зв'язку з

підставами, які ніде більше в природі не зустрічаються"¹.

До цього типу причинності ми відносимо дії людей під впливом таких їх родових функціональних органів: сенсу, мети, ідеалів, образів, настанов, мотивів та інших одиниць семантичної структури як окремої особистості, так і колективного суб'єкту. Найбільш переконливі приклади цього ми можемо виявити у власному житті. Для цього достатньо згадати ті випадки, коли яскрава ідея приналежить нас до світу подій, який до цього у нас не викликав інтересу, а то й був просто ворожим. Поети, письменники, актори, конструктори, раціоналізатори та інші категорії людей, - найбільш яскраві об'єкти та носії семантичної детермінації. Бажання стати, наприклад, керівником, командиром, космонавтом або суддею може стійко визначати поведінку людей упродовж багатьох років.

Але є приклади і більш масштабні. Наприклад, ідея національної незалежності піднімає на боротьбу мільйони людей. Вплив національної ідеї теж слід віднести до причинності цього роду. Дія на людей цінностей, символіки, архетипів та й інших елементів соціетальної психіки, включаючи колективне несвідоме, доповнюють цю картину.

Форма теж виступає детермінантою в цій системі чинників. Так, наприклад, демократія або диктатура як форма здійснення владних функцій, автоматично викликають до життя цілу систему соціальних інститутів, про можливість яких люди до того навіть не підозрюють.

Другий тип зв'язку вимагає незалежності від причинності першого роду. Він має бути зв'язком космологічного характеру. Це означає, що такому зв'язку має бути притаманною, як писав І. Кант, "спроможність довільно започатковувати стан; отже, причинність свободи не підпорядкована за законом природи іншій причині, котра визначала б її в часі. Свобода в цьому значенні є чиста трансцендентальна ідея; вона, по-перше, не містить в собі нічого що запозичалося б з досвіду, і, по-друге, предмет її не може бути даний певним ані в якому досвіді, бо

Казначеев В. П. Феномен человека: космические и земные истоки. — Новосибирск: Новосибирское книжное издательство, 1991.-С. 335.

загальний закон самої можливості всякого досвіду полягає в тому, що все, що відбувається, має причину, а отже каузальність причини, що сама відбувається або виникає, також повинна в свою чергу мати причину; завдяки цьому вся царина досвіду, як би далеко вона не простягалась, стає сукупністю однієї лише природи. Оскільки цим шляхом не можна отримати абсолютну цілокупність умов у їх причинному зв'язку, то розум створює собі ідею спонтанності, здатної сама з себе починати діяти без іншої причини, яка б їй передувала, і яка б у свою чергу призначала би її до дії за законом причинного зв'язку"¹.

З сучасних дослідників І. Цехмістро, спираючись на роботи С. Біра, звертає нашу увагу на те, що фізична причинність є найпростішою і найпримітивнішою формою зв'язку між елементами системи і має досить віддалене відношення до процесів саморегулювання в організмі і суспільстві. Він формулює гіпотезу про те, що в основі мислительних процесів в природному інтелекті лежать не причинні схеми, а імплікативні зв'язки і залежності. "Людина, що повністю віддалася своїй моральній меті і обов'язку, скоріше відмовиться жити, ніж відмовиться від дій, що імплікативно впливають зі змісту її мети і обов'язку, а значить — нерозривно зв'язаних з її свідомістю і самим її існуванням" — пише І. Цехмістро². Для нас це означає, що в обґрунтуванні причинності явищ в колективній свідомості треба виходити з того, що імплікативність індивідуальної свідомості різко підвищує ступінь невизначеності зародження і протікання інтегративних процесів у соціумі.

Інші дослідники, наприклад, М. Сетров, В. Келасьєв, плідно використовують цей вид причинності для пояснення походження соціального світу і закономірностей його самоорганізації. Так, наприклад, пояснюючи соціогенез, В. Келасьєв вживає категорію мети у значенні семантичного субстрату чинника повинності, який приводить соціальну

Казначеев В. П. Феномен человека: космические и земные истоки. — Новосибирск: Новосибирское книжное издательство, 1991. -С. 327-328.

² *Цехмистро И. З.* Феномен целостности как пристанище духа: о невозможности множественных "механизмов" мышления // Дух і Космос: наука і культура на шляху до нетрадиційного світосприймання / Кол. авторів під кер. проф. І. З. Цехмістро. - Харків, 1995. - С. 37.

систему до руху.

Оскільки мета руху суспільного організму формулюється системою саморегулювання останнього на підставі процесу відбивання внутрішнього стану соціального організму, то така мета скоріше всього бажана для нього. Як тільки цей тип системного ефекту формується, з самих його властивостей починається етап зворотного впливу ефекту на можливості соціального організму (раз бажано, то повинно бути досягнуто). Самим своїм сенсом бажаність мобілізує різноманітні здібності соціального організму: його пам'ять, здатність до скоєння перетворень, можливість впливу на соціальні процеси або навіть на зміну самої мети, здатність прогнозувати та ін. Інакше кажучи, сенс бажаності полягає у прояві всіх потенцій суб'єкту; починається функціонування комплексу з сенсу майбутніх змін і цих можливостей.

Породжуваний системний ефект виконує функцію збудника рішення, головне — запуск наявних можливостей людини або соціальних спільнот, тобто системний ефект у такій умовній формі робить потрібним саме досягнення результату. Однак це завдання не з простих, бо на рівні соціальних спорідненостей, - а в родовому соціальному організмі саме вони грають провідну роль — механізми цілісності ще тільки починають складатися. На рівні окремої людини, відсутні ще в соціальних організаціях, морфофізіологічні, анатомічні, психофізіологічні структури вже склалися.

Наведемо приклад з практики. Для вироблення програми виходу з кризи країнам СНД або будь-якій окремій країні, наприклад Україні, потрібно об'єднати відомості з найрізноманітніших галузей знань. Водночас ми знаємо, що реально вони розподілені по свідомостях багатьох учених і фахівців системи управління, які ізольовані один від одного. Це означає, що прискорити рішення поставленої задачі можна тільки за рахунок довгого "бродіння розумів" та їхньої інтеграції на основі нового світогляду, підсиленого ідеологією, або за рахунок штучного інтегратора — Штучного Інтелекту, що значно швидше і ефективніше "зведе" фахівців у межах цілого.

Слідом за цим починається етап формування регулятивних комплексів із спонукань та можливостей як окремих людей так

—|-----

і трудових колективів. Спонукальний і виконавчий компоненти знаходять один одного за логікою взаємодоповнюваності. Спільне функціонування якостей потреб і можливостей окремих людей, політичних партій, трудових колективів, підприємців та їхніх об'єднань відбиває хід рішення. Такий комплекс лежить, на думку Санкт-Петербурзьких дослідників, в основі рішення будь-яких завдань, відносно проблем активності взагалі. У результаті відбувається зняття структурної напруженості між проголошеною метою і практичним станом соціального організму. Тепер стає зрозумілим, наскільки далека від виходу з кризи Україна, якщо вона ще навіть не намітила собі той стан, до якого вона б мала перейти як ініціативний суб'єкт міжнародної співдружності країн сучасного світу.

Тут ми хочемо звернути увагу на те, що перехід у вивченні суспільних процесів на мікрорівень зажадав від дослідників відмови від звичних засобів пізнання соціального світу, і вони в останній час, незалежно один від одного, всі частіше й частіше використовують для пояснення самоорганізації життя термін "ідеальна форма".

Таким чином, система саморегулювання керує (управляє) розвитком соціального організму шляхом культивування принципу суміщення нинішнього і майбутнього станів соціального організму, використовуючи інструментом перетворення умовні засоби, а точніше можна сказати — ідеальну форму, що немов би силою закладеного в ній сенсу "витягує" його з нинішнього стану в бажаний майбутній стан. Оскільки система саморегулювання продукує майбутні стани організму на підставі вільного вибору з загального континууму сенсів, то коректно буде говорити про поліваріантність або навіть непередбачуваність шляхів розвитку родового соціального організму. Останній як річ є єдність властивостей і відношень, а як існування є єдність зміни і дії. У власній зміні річ перебуває сама по собі, в дії вона виходить за межі самої себе.

При цьому виявляється, що форма соціального світу цілковито визначається латентною структурою функціональних зв'язків або взаємодії людей між собою і фактично є

незнищеною. Соціальна форма породжується потребою взаємодії людей і зникає в тому випадку, якщо взаємодія припиняється. Звідси виходять однакові форми взаємодії у різних народів і в різні історичні періоди їхнього життя. Їх видозмінює, як правило, ускладнює і інтелектуалізує, лише сама людина.

Все це вказує на існування якоїсь третьої реальності, про яку ми сьогодні намагаємось не говорити, оскільки треба визнати або існування Бога, або третього світу, в якому панує логічна форма. До цього для опису процесів цього вищого рівня ми успішно застосовували категорію "сене" з Семантичного Всесвіту, хоча психологи віддають перевагу поняттю "ідеальна форма", соціологи — поняттю "ідеал", філософи — поняттю Абсолют. Все це вказує на те, що треба шукати вихід на вищий рівень, який вочевидь бере участь в процесах макрорівня.

Отже, в соціальному світі панує вільна причинність, яка здатна круто змінювати хід і спрямування соціальних процесів. Тому специфіка соціального процесу полягає в спонтанності виникнення і швидкоплинності їх протікання, а звідси і важкопередбачуваності результатів саморозгортання суспільного життя.

Трансформація соціального організму не може бути досягнута без пояснення місця і ролі в ній таких чинників еволюції як простір і час. Це пов'язано з тим, що еволюціонуючий соціальний організм змінює не тільки морфологію свого тіла, яке описується параметрами простору, але змінює і функціональну якість, що зумовлюється параметром часу. Багато дослідників соціальних процесів це знають і тому пропонують названі вище два чинники оцінювати як систему.

В. Костюк, наприклад, слушно пропонує вважати, що "існують вагомні підстави на користь того, щоб розглядати просторові, інформаційні і часові позиції соціальних суб'єктів спільно в рамках єдиного соціоінформаційного простору-часу, або СПЧ"¹. Такий підхід особливо важливий для

Костюк В. Н. Информация как социальный и экономический ресурс. — М.: ИЧП "Издательство Магистр", 1997. — С. 33.

інформаційної стадії розвитку соціальних організмів, коли вони відкриваються один одному в ході створення континентальних і міжконтинентальних соціальних структур. У цьому випадку інформація стає основним соціально-економічним ресурсом та чинником розвитку.

Є ще одна обставина, якої не можна не помітити, — це тотальний характер названих чинників. Так, наприклад, В. Биченков пише з цього приводу наступне: "мені здається цілком припустимим і правомірним розглядати простір як тотальність усіх на світі взаємодій, а час — як тотальність усіх змін. З цих позицій не можна сказати, що дія вчиняється в просторі, — вона сама є момент простору як тотальності; так само як не можна сказати, що зміна відбувається в часі, — вона є момент часу як тотальності.

З другого боку, простір виступає як рух структури, а час як рух різноманітності. Єдність простору і часу складає рух"¹.

Далі він робить ще два зауваження надто важливих для розуміння простору і часу як чинників самопородження й існування соціального світу. Одне з них стосується того, що пояснення соціального простору-часу треба шукати в Загальній теорії відносності, яка встановлює, що його геометрія збігається із фізикою гравітаційного поля, а складний і багатопрошарковий характер простору як тотальності дій підтверджують ... розроблені фізикою мікросвіту уявлення про калібровочні поля — переносників взаємодії. І взагалі самий простір треба розглядати як тотальність всіх видів взаємодії (або, що те ж саме, речей як дій) — гравітаційних і електромагнітних, сильних і слабких, хімічних і механічних і т. ін. Інше зауваження В. Костюка полягає в тому, що "в межах матеріальної реальності час і простір суть функції речей як змін і дій і, навпаки, як це не парадоксально, речі в своїй якості змін і дій суть функції часу і простору"².

Причому простір і час в другій природі немов би міняються місцями. Так, якщо в першій природі провідна роль у саморозгортанні універсуму належала просторові, то в другій

Биченков В. М. Институты: Сверхколлективные образования и безличные формы социальной субъективности. - М.: Российская академия социальных наук, 1996. - С. 493-494.

² Там же. - С. 494-495.

природі вона явно належить часові. При цьому простір є параметричною характеристикою морфології соціального організму, а час виражає його функціональний аспект¹.

Але ще раз підкреслимо, що питання про соціальний час і простір як чинників детермінації становлення соціального організму ще потребує ґрунтовного вивчення.

Однією з умов еволюційного руху є те, що людина повинна досягнути певного ступеня власної зрілості. Тут є параметри, які фіксують фази її видового чи біологічного розвитку і ті, які фіксують ступені родового — соціального або суспільного розвитку. Основні біологічні параметри розвинутості людини впливають з аналізу інтелектуального аспекту її еволюції. Як виявилось, щоб бути достатньо розвинутою, людина має оволодіти всіма основними атрибутивними властивостями субстанції -універсуму, найважливішими серед яких є: обмін речовин, спадкоємність, відбивання, рефлексивність, рецептивність, мислення, інформаційність, енергоємність та інші. До соціальних параметрів, які будуть визначальними для визначення ступеня розвинутості людини, відносяться функціональні органи, ентропія, негентропія, діяльність, саморегулювання, самоорганізація та інші.

Теоретичний аналіз сутності соціального світу показав, що творцем і носієм її дійсної форми, тобто реального соціального світу може бути тільки колективний суб'єкт, оскільки за своєю природою соціальність є зреалізований корпоративний принцип. Від себе додамо тільки те, що це мусить бути активний суб'єкт.

У зв'язку з цим ми поділяємо точку зору тих дослідників, котрі вважають, що суб'єктом у цьому випадку виступають соціальні групи, колективи, етноси, народи. Вони не тільки продукують соціальну форму, але й розводять її за рівнями. Отже, суспільне за способом самореалізації життя породжує організм, який в літературі визначається як "суспільний організм". І, у певному сенсі, це вірно.

В реальності соціальна форма руху універсуму містить декілька ієрархічних рівнів, на кожному з яких вона може

---

¹ Тард Г. Социальная логика. - С-Пб.: Социально-психологический центр, 1996. - 553 с.

набувати організмену форму завдяки тому, що люди організуються в мікрогрупи і мікроколективи для вирішення своїх актуальних життєвих проблем. На основі цього кооперування, перш за все інтелектуальних зусиль, виникає ієрархія енергетичних потоків, що кінець кінцем виливається у специфічну — соціальну — форму руху універсуму. Таким чином, ми нарешті можемо пояснити автономізацію видів інтелектуальної енергії, на якій наполягає езотерична філософія. Взаємодіючи між собою, вони утворюють органічну систему, що називається нами як сімейство соціальних організмів. Якщо врахувати зауваження М. Бердяєва, висловлене ним в роботі "Російська ідея" про те, що "органічність є ієрархізм", то соціальний світ постає як такий, що, сам будучи структурним рівнем самоорганізації субстанції Всесвіту, має свої структурні підрівні, а це означає, що співтовариство соціальних організмів складається з різного виду і типу соціальних особин. Історичний екскурс, зроблений нами на самому початку роботи, показав, що саме так і обстоять тут справи.

Досі ми розглядали лише філософську форму соціальної цілісності. Ідеально соціальне життя протікає тільки в ідеальній формі, яке служить немов би шаблоном, за яким відливаються форми практичного соціального життя. І тому тут важливо підкреслити, що єдність соціального світу зосереджена в сенсі "соціальний організм" як складника континуума Семантичного Всесвіту.

З вищевикладеного ми вже встановили, що соціальний організм являє собою ідеальну форму, в якій протікає польове життя людини. Тепер дану організаційну форму треба розглядати як онтологічний об'єкт, оскільки в тому випадку, коли наявні всі умови для саморозгортання другої природи, вона нарешті вступає в існування на макрорівні. Це означає, що суть її є (буттєє) раніше, ніж вона існує, а саме, вона є, по-перше, як сутність або як необумовлене; по-друге, вона володіє наявним буттям або визначена, і визначена, як впливає з попереднього, двояким образом: з одного боку, в своїх умовах, а з іншої — в своїй підставі. Поєднуючись з умовами, підстава набуває зовнішньої безпосередності і момент буття.

Отже, головна особливість соціального організму як організації взагалі полягає в тому, що він складається у взаємодії з самим собою, являє собою водночас продукуюче і його продукт, і це поняття і є принцип всього вчення не лише про органічну, як писав Ф. Шеллінг, але і про надорганічну природу, "з якого апріорно можуть бути виведені всі подальші визначення організації"¹. При чому цей принцип шляхом варіювання "намацує" і реалізує, закріплює нові функціональні можливості, здійснює своєрідний рух у просторі функціональних можливостей.

У зв'язку з цим для нас буде істотним питання про те, як існує друга природа в бутті. Для цього треба розглянути онтогенез соціального організму або індивідуальний розвиток окремого соціального цілого. Тому найперша справа соціальної філософії полягає в тому, щоб досліджувати суть справи і кожного разу знаходити універсум "у зовнішньому існуванні".

Але оскільки соціальне життя виникає в ході різноманітного типу взаємодії людей, то тут також має місце і ще одна особливість соціальної реальності. Вона полягає в тому, що, оскільки типів суспільств існує декілька сотень, а особистість здатна вступати у взаємодію навіть з окремими колективами, то соціальний світ складається з безлічі соціальних організмів. Це означає, що планетарний соціальний світ влаштований як еквіпотенціальна система, і тут ми завжди маємо справу з сімейством соціальних організмів.

Багатоманітність соціальному світові надає ще і зовнішнє середовище, яке у відношенні до соціального світу виконує роль формуючої його сили. Гра внутрішніх і зовнішніх сил формування призводить до метаморфоз або якісних стрибків в саморозгортанні інтелектуальної форми універсуму, а якщо висловитися ясніше, то ми спостерігаємо внаслідок цього появу різноманітних видів соціальних організмів, у тому числі модифікантив і мутантів. Перші з'являються як здорові варіації, а другі нездорові. Це видозмінення організму взагалі можна повсюдно спостерігати не тільки на прикладі тваринного і рослинного світу, але і прикладі інтелектуального світу на

---

¹ Шеллинг Ф. В.Й. Сочинения в 2-х т.: пер. с нем. - Т. 2. - М.: Мысль, 1987. - С. 369.

теренах колишнього СРСР і країн Східної Європи. Для засвоєння закономірностей сімейства соціальних організмів треба розглянути еволюцію окремого соціального організму в філогенезі.

Отже, зробимо основні висновки, що впливають з розглянутого вище матеріалу. По-перше, соціальний організм є продуктом специфічного формоутворюючого процесу, в якому зійшлися кінцеві продукти формоутворюючих процесів більш низького рівня. При цьому кожен з них має свій специфічний зміст. Суспільство тому не можна редукувати до соціуму, як і особистість не можна редукувати до людини.

По-друге, соціальний організм необхідно розглядати як діалектичне протиріччя між особистістю і суспільством, в якому кожна з сторін виконує свою функцію, і тільки виступаючи моментами в органічному процесі, вони породжують те, що називається соціальним життям. При цьому філософське розуміння проблеми полягає в тому, що особистість і суспільство протилежні одне одному не за змістом істини і розумності, а за відмінністю форми.

По-третє, для коректного дослідження соціального організму необхідно чітко виокремлювати типи зв'язків, що підлягають аналізу в даний момент. При цьому слід мати на увазі, що основний процес породження соціального світу, в ході якого народився ефект, названий нами соціальним організмом, з боку макрорівня перетворюється на свою протилежність, і його тепер вже можна розглядати як зворотний зв'язок соціального організму. Істотною відзнакою цього зв'язку є те, що він викликає морфологічні зміни в соціальному організмі, оскільки здатен видозмінювати якість відчужених продуктів. Поряд з нею в соціальному організмі існує і свій внутрішній або функціональний зворотний зв'язок між продуктами морфогенезу. Соціальний організм стає цілісним і життєздатним завдяки саме наявності зворотного зв'язку.

По-четверте, оскільки ми маємо справу з польовою формою життя, то елементи, структури, а точніше — функціональні органи і механізми можуть бути відтворені тільки в абстрактному мисленні дослідника. Це може бути досягнуто шляхом ірраціонального підходу до проблеми. Головне, що

редукція процесів на мікрорівні не суперечить логічним уявленням про те, що і як там відбувається. Тепер ми маємо можливість перейти до осягнення соціального організму на макрорівні.

По-п'яте, онтологічний аналіз соціального організму вимагає, передусім розгляду морфології соціального тіла, а після цього вже тільки відкривається можливість досліджувати його зв'язки функціонування і розвитку. Але це тепер уже справа техніки, оскільки внаслідок зробленого нами філософського аналізу проблема соціального організму перетворена на наукову задачу.

При цьому з допомогою філософського інструментарію ми вже з'ясували походження, сутність і зміст соціального явища, зафіксованого філософією в категорії "соціальний організм", а тепер, завдяки арсеналу методологічних засобів загальнонаукового призначення, слід відтворити його структуру, зв'язки між компонентами, технологію самоскладання суперсистеми, розкрити закони функціонування і розвитку, нарешті, закономірності переростання його в інший, більш складний, як це вже тепер зрозуміло, неземний, космічний організм.

У цих умовах людина стає безпосередньою ланкою єдиної цілісності — космічного розумного життя, а в планетарному житті починають превалювати складні технологічні процеси замкнутого циклу, що самоналаштовуються; з'являються біороботи, здатні самовдосконалюватися.

РОЗДІЛ II

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ФУНКЦІОНАЛЬНИХ СИСТЕМ У КОНТЕКСТІ ЇХ САМОВІДТВОРЕННЯ

2.1. Системний аналіз соціального організму

Інформаційна фаза розвитку планетарного людства базується на принципово іншому підході до теоретичних побудов, оскільки об'єкти, що досліджуються, якісно відрізняються від тих, з якими ми призвичаїлися працювати, а конкретніше — вони є ноуменальними утвореннями процесуального характеру. У зв'язку з цим вони володіють цілим рядом конструктивних і функціональних особливостей. Особливістю морфогенного порядку, наприклад, тут є те, що в межах окультуреного суб'єктом історичної дії — просторі (соціумі) завжди присутній "будівельний матеріал", з якого в будь-який момент може виникнути новий соціальний організм. Водночас вже існуючий соціальний організм може раптом отримати потужний поштовх в розвитку.

Об'єктивним прискорювачем даних процесів є наявність у соціумі так званих символічних архетипів, що складають морфологічну основу соціального тіла: смисли минулого розвитку, мислеформи майбутнього, сили стискування, національна ідея, ідея атомізму, збереження, хаосу-порядку, мислячого ефіру, самоорганізації, творчого середовища та ін.

Інша особливість — функціонального плану. Вона полягає в тому, що минуле, нинішнє і майбутнє для соціального організму, як функціонального органу, виявляється водночас. Це означає, що майбутнє має для нього, соціального організму, ранні форми прояву. У такому випадку домінянти майбутнього стану визначають характер і спрямування трансформації реальних соціальних структур. Доречі, чинник раннього характеру майбутнього має досить цікавий конкретний прояв в соціальному світі: при синергетичній взаємодії минулого і майбутнього в дисипативних (розсіяних) системах, соціальний організм якраз є такий, вони присутні в нинішньому, а різниця між ними — лише в ступені розповсюдження і в модальності (ступені вірогідності і необхідності).

Як тепер виявляється, когнітивний аналіз проблеми соціального організму в умовах інформаційного етапу розвитку теж має свої особливості, оскільки використовувані дослідником засоби пізнання, стають у цьому випадку ідеальними мислєформами, які, після їхнього застосування, прагне досягти соціальний об'єкт, що вивчається ним.

Розвиток соціального організму тепер залежить від того зразка-ідеалу, який "запропонований" йому дослідником. Фактично перед нами знов з'являється відомий Конструктор, від якого ми відмовилися свого часу, прийнявши матеріалістичну парадигму пояснення соціального життя.

Тут відбивається тенденція підсилення процесів цілереалізації, які виводять нас за межі сьогоденного дня або "часуються з майбутнього". Механізм їхньої реалізації ґрунтується на взаємозв'язку суб'єктивованих потенційних соціальних світів і соціуму як об'єктивованого соціального світу, зв'язуючим елементом між якими виступає властивість трансцендентності людської особистості.

Іншою, не менш важливою тенденцією в області пізнання соціального життя, як з'ясовується в ході дослідження, є перехід або трансформація теоретичного в практичне, минулого в майбутнє, потенційного в актуальне, природного в штучне.

Названі вище тенденції в умовах трансформаційно-перехідного стану соціуму вимагають від дослідників здійснення специфічної діяльності, а саме аналітичного

конструювання і інтегрального проектування, без яких нинішнє дослідження не може бути принципово завершеним. Ця обставина іманентно впливає з логіки саморозгортання соціального світу.

Окрім цього, є ще і важливий зовнішній чинник, який зобов'язує нас продовжити дослідження. Суть його полягає в тому, що сучасне людство, як ніколи раніше, стрімко відривається від земної підстави і налаштовується в Космос. Свідомством цьому може бути настання ери космічних польотів з метою практичного освоєння навколосемного простору, втручання людини в джерела живого після відкриття генетичного коду, опанування людиною такою силою, як термоядерна енергія, проникнення її в сферу функціонування механізмів розуму шляхом створення машинного інтелекту і багато іншого.

Зрозуміло, що в умовах такої бурхливої перетворюючої діяльності людини значно зростає небезпека вчинити фатальну помилку, здатну запустити тригерний механізм самознищення планетарного співтовариства. У зв'язку з цим у нього виникає захисна реакція — шляхом проектного іспиту всього нового, в тому числі і в соціальній галузі, охоронити себе від можливих небезпек.

При цьому наукове проектування стає найважливішою характеристикою не тільки інженерної, соціологічної і художньої свідомості, основним змістом соціального дизайну, організації матеріального середовища людини, але і філософського мислення.

Філософія змушена розробляти специфічну проектно-ціннісну свідомість (С. Кримський). Суть її полягає в розширенні сфер інженерно-конструкторської і комп'ютерно-програмної раціональності, які автоматично ведуть до універсалізації проектного підходу в засвоєнні соціальної реальності. Першими на цей шлях стали, як відомо, зарубіжні дослідники. Їм належать сценарії майбутнього. Найбільш відомі серед них: "практопія" (А. Тоффлера), "Міф машини" (Л. Мемфілда), "технологічна республіка" (Дж. Бурстіна), "комп'ютерна демократія" (Д. Мура), містичний сценарій "техната" (А. Маравалля), нарешті, універсальний проект

єднання бога, універсуму і машини (Тейяра де Шардена). Вітчизняні дослідники тут явно відстали від зарубіжних колег.

У широкому сенсі проект висвітлює теоретичні горизонти функціонування самого "третього світу", тобто духовно-практичного середовища людини, яке містить в собі і техніку, і культуру, і об'єктивоване знання. Цей світ існував завжди, але сьогодні він набуває проектної форми буття, яке сконструювалося, яке претендує на особливе місце в людському мікрокосмі.

Вперше, як відомо, гносеологічний аналіз актів конструювання і теоретико-пізнавальних засобів, завдяки яким створюється феномен проекту, був зроблений ще у ХУІ столітті І. Кантом. Він показав, що між емпіричною і теоретичною діяльністю виступає творча сила продуктивного подання, що опосередковує ці когнітивні сфери актами конструювання. Виходячи з цього, ним був зроблений висновок про евристичну роль структур, креслень, схем, що містять цінність інтуїтивних чинників трансформації емпіричного в абстрактно-теоретичне і навпаки.

Вихід у ХІХ столітті на передній край матеріалістичної концепції поступального розвитку пізнавального процесу і зведення людської активності винятково до практики як вищого синтезу теоретичного і емпіричного, надовго відсунув на задній план ідеї І. Канта про якісно інший шлях досягнення істини. Це було цілком закономірно на етапі індустріальної фази розвитку людства.

Однак сьогодні, в зв'язку з настанням інформаційної фази, ми все гостріше відчуваємо вихід на передній план актів реалізації гіпотез, різного роду мислительних схем і теоретичних моделей, методологічного знання взагалі. У зв'язку з бурхливою комп'ютеризацією нашого повсякденного життя, зараз одержує пріоритет процес створення різного роду моделей соціальних об'єктів, що ніяк не зменшує роль теоретичного знання.

Суть такого зрушення, як вважає С. Кримський, полягає в тому, що об'єкти сучасної науки втратили натуральність твердих тіл макрооточення людини і виступають (за прикладом квантово-механічних об'єктів) як сузір'я певних можливостей.

Як бачимо, об'єкти соціального світу є ідеальними зразками для наукового конструювання, проектування і прогнозування. Вивчення таких об'єктів якраз і є актуалізацією тих або інших ракурсів потенційного.

Таким чином, в ході дедуктивного способу засвоєння соціального світу інтеграція теоретичного знання і практичної дії досягається шляхом проміжної діяльності, яка вимагає спеціального соціотехнічного забезпечення. Вона пробиває собі дорогу через проектно-конструкторські розробки.

Структурно така діяльність складається з кількох елементів, а саме: комплексу вихідних умов її здійснення; концептуальної, тобто системної основи, що є її організаційним стрижнем; технології моделювання соціального об'єкту; варіативного поля можливих шляхів реалізації проекту; нарешті, критеріальної бази для оцінки якості трансформації теоретичного в практичне.

2.2. Евристична модель родового соціального організму

Ідея побудови евристичної моделі родового соціального організму зводиться до того, щоб інтегрувати в органічну єдність людську особистість, за нашим визначенням — "потенційний соціальний світ", і суспільство, наведене вище як "семантичний континуум". Для виконання даної операції треба визначити вихідні умови проектно-конструкторської розробки проблеми моделювання соціальних організмів.

При цьому за онтологічну основу соціального організму береться органічна єдність суспільних відносин, оскільки вона науці вже відома і більше не потребує обґрунтування. Вже у "Німецькій ідеології", як ми пам'ятаємо, відзначалося, що в процесі виробництва людям "необхідно було вступати у взаємовідносини одних з іншими, і саме це їхнє практичне спілкування "створило і повсякденно відтворює існуючі

відносини"¹. Дефініція бере їхні відносини, як безпосередній предмет.

Інакше кажучи, суспільні відносини і економічні, і політичні, правові і т.п. (за Леніним, матеріальні та ідеологічні) складаються в процесі практичного спілкування людей, але відразу ж набувають незалежного від індивідів існування. Підкреслюючи цю діалектику, В. Ленін говорить про те, що люди "вступають у спілкування" в процесі спільної практичної діяльності, що "при цьому складаються" певні суспільні відносини"², однак самі люди не збагнуть того, як ці відносини потрапляють у пряму залежність від характеру даних відносин.

Між спілкуванням і суспільними відносинами існує взаємодія, але вона не описується в поняттях "форма" і "зміст" або "персоніфікація", а скоріше в поняттях "процесу" і "продукту": спілкування є реальна діяльність, що розгортається процесуально, а суспільні відносини — тип зв'язку її учасників, який стає структурою суспільства і, формуючись в процесі практичного спілкування людей, його ж і зумовлює.

При цьому "структура" і "функція", що покликала її до життя, є основним інструментом пізнання морфології соціального цілого. Через них визначаються значення і наслідки всіх можливих процесів для системи загалом. "Подальший рух від нього — це передусім членування. Для цього руху потрібен би був тільки деякий іманентний принцип, тобто треба було починати із загального і поняття"³.

Реалізація такого підходу і є "структурно-функціональним аналізом" соціального організму. Тому для Т. Парсонса, наприклад, "структура - вихідний пункт для динамічного аналізу, аналітична, гіпотетична конструкція, що описує деякий інваріант, за яким досліджуваний комплекс відносин між суб'єктами дії (колективними і індивідуальними) можуть бути зафіксовані й простежені в усіх перетвореннях"⁴.

---

¹ Маркс К, Энгельс Ф. Избр. соч. В 9-и т. - Т. 2. - С. 411.

² Ленин В. И. Полн. собр. соч. - Т. 18. - 525 с.

³ Гегель Г. Наука логики. - М.: Мысль, 1972. - Т. 3. - С. 265.

Очерки по истории теоретической социологии XX столетия (от М. Вебера к Ю. Хабермасу, от Г. Зиммеля к постмодернизму) / Ю. В. Давыдов, А. Б. Гофман, А. Д. Ковалев и др. - М.: Наука, 1994. - С. 186.

Отже, з аналізу соціологічної думки чітко видно, що сьогодні немає єдності поглядів на соціальну структуру¹. Наведемо найбільш типові точки зору на обговорюване питання. Деякі автори концептуалізують структуру в формі теорії, постулюючи закономірності і таким чином упорядковуючи емпіричні спостереження, інші ж автори вважають, що соціальна структура існує в зовнішній емпіричній реальності і являє собою не теорію, а те, що необхідно пояснити з допомогою теорії.

З теоретичної спадщини Е. Дюркгейма випливає, що плідним є розрізнення, принаймні, двох аспектів поняття структури. Один з них охоплює структури, які можна розкрити в об'єкті дослідження — чи це суспільство чи це міфи або мова, відчутні вони чи матеріальні, як розподіл населення за віковими групами і морфологія міста, або ж вони абстрактні і невидимі окові, як граматики мови. Інший стосується структур свідомості, а значить, співвідношення між структурою і структуруванням. Питання тут в тому, яким чином ми упорядковуємо дійсність, і як вона упорядковує нас. Викривати ті ментальні або соціальні структури, які управляють духовним досвідом, є одна з великих перспектив теорії пізнання. Е. Дюркгейм включає в неї як суспільно теоретичне питання, чи можливе упорядковане суспільство, так і поставлене теорією пізнання запитання, як виникає упорядковане мислення, і намагається відповісти на них за допомогою власного апарату соціологічних понять².

Ряд авторів визначають структуру з точки зору статусних або посадових відмінностей, що впливають на соціальні відносини, поряд з авторами, які визначають структуру в термінах моделей соціальних відносин, з яких виводяться статусні відмінності. З точки зору одних, структурна соціологія виділяє такі чисто формальні аспекти соціального життя, як чисельність, диференціація й ієрархія, повністю ігноруючи змістовний бік справи, в той час, як на думку інших,

---

¹ Американская социологическая мысль: Тексты / Под ред. В. И. Добренькова. - М.: Изд-во МГУ, 1994. - С. 16-17.

Монсон П. Современная западная социология: теории, традиции, перспективы. — СПб: издательство "Нотабене", 1992. - С. 40.

макросоціологічні структурні дослідження зосереджують увагу на відокремлювальних особливостях історичних соціальних систем в певні періоди часу в певних регіонах. Інтеграція, порядок і єдність думок є визначальними атрибутами соціальної структури, які виділяються одними авторами; диференціація, протиріччя і конфлікт розглядаються іншими як вирішальні чинники.

Зрештою, в усіх цих різноманітних поглядах на соціальну структуру можна виявити загальний знаменник. Він полягає в тому, що соціальна структура тотожна емерджентним властивостям комплексу її складових елементів, тобто властивостям, які не характеризують окремі елементи, що складають власне структуру, і комплекс елементів, з яких структура будується. З аналітичної точки зору це не одне і те ж, оскільки комплекс елементів структури являє собою лише механічну сукупність елементів, в той час як власне структура, в найширшому смислі, визначається взаємозв'язками цих елементів, включаючи як взаєморозташування і побічні впливи цих елементів, так і прямі зв'язки між ними. Не бачити цієї відмінності означає не бачити за деревами лісу¹. Найбільш типовим тут є приклад з лісом, в якому дерева ростуть у безладді, і парком, в якому рослини розміщені згідно з певною закономірністю.

Як тільки з'являються відносно стабільні зразки взаємодії між суб'єктами, що займають різні статусні позиції, тобто як тільки взаємодії "інституалізуються", з цього моменту можна говорити про існування "соціальної системи". Цим терміном позначається будь-яка організована чи то мікро-, чи то макроформа взаємодії. Ідеальний структурний результат інституалізації виражає раніше описана повна "інституціональна інтеграція"².

Для того, щоб створити образ соціального організму, треба уявити його як систему специфічних згустків інтелігібельної матерії - функціональних органів.

З формоутворюючого процесу ясно випливає, що у моделі

---

¹ Американская социологическая мысль: Тексты /Под ред. В. И. Добренькова. - М.: Изд-во МГУ, 1994. - С. 17. Очерки по истории теоретической социологии XX столетия (от М. Вебера к Ю. Хабермасу, от Г. Зиммеля к постмодернизму) / Ю. В. Давыдов, А. Б. Гофман, А. Д. Ковалев и др. - М.: Наука, 1994. - С. 195-196.

—|-----
треба показати особистість і суспільство. Розподіл соціального організму на суб'єктивовану і об'єктивовану форми названі нами інгредієнтами. Інакше кажучи, в соціальному організмі присутня одна частина, яка складається з атрибутивних властивостей особистості, а інша — з властивостей суспільства.

Якщо соціальний організм виникає і стійко функціонує як органічне ціле, що складається з двох протилежних інгредієнтів, про що йшлося вище, то під елементом слід визнавати найменшу межу їхнього членування як функціональної системи.

З наведеного вище теоретичного матеріалу також випливає, чому треба виділяти тут чотири основних види елементів: економічний, антропологічний, політичний та ідеологічний. Елементи у чистому вигляді можна зустріти тільки в інгредієнтах. Інакше кажучи, елементи мають місце або у суб'єктивованій формі, якщо йдеться про структуру особистості, або у об'єктивованій формі, якщо йдеться про суспільство.

Природно, що цьому закону підкоряється і субстанція, що перебуває у суб'єктивованому і об'єктивованому стані. Тоді у морфогенезі соціального змісту має місце стрибок, а ми стикаємось з якісно новою морфологічною одиницею — компонентом соціального організму або внутрішньовидовою формою польового життя. Тут треба особливо підкреслити те, що елемент соціального організму не тотожний компоненту ні за структурою, ні за функціями. Компонент складніше елементу, оскільки містить в собі два елементи: суб'єктивованого і об'єктивованого походження.

Взаємодія однойменних елементів між собою, оскільки вони складають дві невід'ємні частини живого соціального тіла, породжує внутрішньовидове життя в структурі цілого. Адже життя якраз і є процес саморуху субстанції, що перебуває у формі суб'єктивного і об'єктивного.

Отже, компонент соціального організму являє собою інтеграцію однойменних суб'єктивованих і об'єктивованих елементів, взаємодіючих між собою. Таке соціальне утворення, на відзнаку від елементу організму, хоча і складається, здавалось би, теж з соціального матеріалу, насправді має

комплексний характер, оскільки в ньому, як основним робочим тілом, виступає синтез суб'єктивованої і об'єктивованої форм всіх чотирьох підвидів однойменних суспільних відносин.

Для того, щоб переконатися в тому, що в реальній дійсності соціальний організм складається з компонентів, а ті, в свою чергу, складаються з двох різнойменних половинок одного і того ж елемента, достатньо уважно прочитати роботи К. Маркса, присвячені, скажімо, виробництву. Тут К. Маркс вказує на те, що в основі соціального організму лежать продуктивні сили, які по структурі складаються з робочої сили (за нашою настановою — це суб'єктивний економічний елемент) і засобів праці (тобто об'єктивний економічний елемент).

У підтвердження такого ж принципу "облаштування" політичного компоненту соціального організму красномовно свідчать, наприклад, положення з відомої роботи Гегеля "Філософія права". Тут Гегель фактично вказує на те, що тільки органічний синтез суб'єктивованої і об'єктивованої форм політичного матеріалу або належним чином налаштованої політичної держави і відповідним їй умонастроєм народу забезпечує її громадянам ефективне життя і могутність тієї або іншої країни. "Необхідність в ідеальності є, — на думку Гегеля, — розвиток ідеї всередині її самої; як суб'єктивна субстанціональність вона — політичний умонастрій, як об'єктивна — вона, на відміну від першої, — організм держави, відповідно політична держава і її влаштування"¹.

І далі він зазначає, що морфологічний субстрат політичного тіла складається з суб'єктивованого і об'єктивованого матеріалу — розуму людського. Зокрема, він пише: "Єдність воліючої і відомої собі свободи існує, передусім, як необхідність. Субстанціональне тут — як суб'єктивне існування індивідів; але інший вид необхідності є організм, а це означає, що дух є процес у самому собі, розчленовується всередині себе, покладає відмінності в собі, шляхом яких він здійснює свій кругообіг"².

Окрім компонентів — функціональних органів — соціального організму параметричному опису підлягають ще два типи

---

¹ Гегель Г. Філософія права. - М.: Мысль, 1990. - С. 291.

² Там же.

продуктів взаємодії людей, залишків культурогенезу, які відкинуті людиною в зовнішнє середовище як спадщина старших генерацій молодшим. Один з них матеріального, а інший — духовного походження.

Більш докладно розгляд галузі техніки і науки як явищ організмової форми необхідний, щоб переконатися в тому, що їхнє включення в евристичну модель соціального організму не є волюнтаристським рішенням. "Помилка Лілієнфельда, як і інших представників школи психологічної, біологічної і передуючих фізичної і механічної шкіл, полягає в тому, на думку Греєфа, що він почасти залишив поза увагою той факт, що соціальні організми являють собою складну сукупність явищ, включаючи сюди і явища фізичного порядку, без прийняття в розрахунок яких вони залишаються цілком незрозумілі"¹.

Для того, щоб побудувати евристичну модель соціального організму, треба визначити функції в даному органічному цілому кожній з названих вище одиниць філософського аналізу: інгредієнта, елементу, компоненту і продуктів відчуження.

Це пов'язане з тим, що функція лежить глибше структури, вона пояснює генезу останньої. На цю обставину справедливо звертає увагу Т. Парсонс. Смысл, який можна углядіти в парсонівській постановці питання, зводиться до того, що "структура" охоплює поверхові, більш-менш легко встановлювані соціальні відносини, (наприклад, офіційну, або "формальну" організацію соціальних інститутів всередині "глобального суспільства"), тоді як "функція" виступає в ролі евристичного стимулятора, що спрямовує увагу дослідника за поверхню "структурних" явищ, на пошук їхніх прихованих, раніше непомічених відносин, зворотних зв'язків і побічних ефектів як для більш обширного цілого, поименованого "системою", так і для її частин.

Завдяки визначенню специфічної функції кожної з названих вище морфологічних одиниць, можна показати як

---

¹ Греєф Г. Общественный прогресс и регресс. - С-Петербург: Типография Ю. Н.Эрлих, Садовая, № 9. - 1896. - С. 181.

сухий кістяк економіки покривається живою плоттю соціально-політичних форм, а після цього — і це найцікавіший, найзахоплюючий бік завдання — людських ідей, прагнень, ідеалів. Інакше кажучи, завдяки визначенню функцій морфологічних утворень, ми прагнемо показати, як "в руки дослідника надходить, можна сказати, мертва матерія, з його рук повинен вийти повний життя організм".

При аналізі функцій компонентів слід мати на увазі, що останні мають місце тільки в момент взаємодії людської особистості з суспільством. Але ж ця взаємодія суб'єктивованих функціональних органів, існуючих в структурі особистості, і об'єктивованих функціональних органів в структурі суспільства призводить до породження в даному випадку функціонального органу з функціональних органів особистості і суспільства!

Функція утворення (породження) є не тільки та сила, яка зводить складові соціального організму в систему, але і головне — забезпечує його життєздатність. Тому, якщо вірно визначити ту специфічну дію, яка поставляється тим або іншим функціональним органом в систему, то можна відтворити конструкцію такого цілого, тобто перетворити його в організм, навіть більше — розкрити механізм його саморуху.

Водночас це останній крок підготовчої роботи для того, щоб побудувати евристичну модель соціального організму. При цьому гарантією ефективності соціального моделювання є "стиківка" функцій між собою. Це впливає із взаємної залежності складових в системі. "Всередині індивідуального організму всякий орган, хоча він і перебуває в антагонізмі з іншими, кооперується з ними" — справедливо писав Е. Дюркгейм¹.

По Т. Парсонсу, наприклад, теж "структуру соціальної системи не можна прямо вивести з системи координат "діяч — ситуація". Тут потрібний функціональний аналіз ускладнень, що вносяться взаємодією безлічі суб'єктів дії. Тому евристична модель соціального організму вимальовується немов би сама собою, як тільки будуть визначені основні функції інгредієнтів, елементів, компонентів і продуктів культурогенезу в складі

---

¹ Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. Метод социологии. - М.: Наука, 1991. - С. 201.

цілого. У зв'язку з цим послідовно розглянемо функції кожного з вищенаведених видів соціальних утворень, що входить, на нашу думку, в структуру соціального цілого.

Інгредієнтів, як було зазначено вище, всього два. Один з них — людська особистість, в функцію якої входить продукування інтелектуальної енергії для породження соціального змісту і комбінаторики його в межах, досяжних для людського інтелекту. На останнє прямо вказує Е. Дюркгейм, коли пише: "Людина передвизначена виконувати спеціальну функцію в соціальному організмі, і, отже, потрібно, щоб вона заздалегідь призвичаїлася грати свою роль органу; для цього необхідно виховання точно так же, як для того, щоб призвичаїти її, як то кажуть, до ролі людини"¹.

Другий інгредієнт — суспільство, в основну функцію якого входить підтримання процесу виробництва і відтворення одиничного розуму і необмеженого нарощування сумарної його могутності. При розгляді функції суспільства Ф. Гіддінс писав: "Функція суспільства полягає в розвитку свідомого життя і в створенні людської особистості: для цієї мети воно в дійсності й існує. Воно є свідомо асоціація подібних одне одному істот, які розвивають моральну природу людини. Вся література і філософія, релігійна свідомість і суспільна політика — все це зобов'язане обміну ідей і почуттів; під впливом літератури і філософії, культу і політики на уми кожної нової генерації і розвивається її тип особистості. Отже, ми можемо сказати, що функція соціальної організації, яку соціолог завжди повинен мати на увазі, полягає в еволюції особистості через все більш і більш високі стадії, доки воно не досягне ідеалу, який називається нами людством"², .

Тепер вкажемо на функції елементів в структурі цілого. Елементів, як було показане вище, всього чотири і вони не підміняють собою компоненти: економічний, антропологічний, політичний та ідеологічний. За формою їх два види: суб'єктивований, тобто той, що знаходиться в структурі людської особистості і об'єктивований, тобто тіло, що складає

---

¹ Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. Метод социологии. - М.: Наука, 1991. - С. 373. Алексеев И. Энергия //Философская энциклопедия. — М.: Издательство "Советская энциклопедия", 1970. — Т. 5. -С. 315.

суспільство. Функція суб'єктивованих елементів зводиться до включення особистості в суспільство, а в функцію об'єктивованих елементів, навпаки, підключення суспільства до структури особистості. Тому, коли ми говоримо про функції суб'єктивованих і об'єктивованих елементів, то маємо на увазі те, що вони, кожен окремо, покликані забезпечити ефективний розвиток і функціонування однойменного компоненту.

Окрім цього однойменні елементи, тобто ті, що знаходяться в структурі особистості або суспільства, в іншій площині взаємодіють між собою, забезпечуючи функціонування і розвиток соціального організму як органічної цілості. Тому функції елементів принципово не зводимо до функцій компонентів.

Функції компонентів мають свою відмінність від інших соціальних утворень. Компонентів, як було показано вище, теж чотири: економічний, антропологічний, політичний та ідеологічний. Якщо при визначенні функцій елементів ми говорили про рух між суб'єктивованою і об'єктивованою формами одного і того ж типу інтелектуального матеріалу, то тепер ми маємо справу з переміщенням його в цілком іншій площині. Змістовно це полягає в перетворенні інтелектуального матеріалу по ланцюжку: економічне — антропогенне — політичне — ідеологічне. Ці перетворення досить повно описані у двох фундаментальних роботах В. Баруліна¹.

Функція окремого компоненту полягає в обслуговуванні інших компонентів з метою надання соціальному організму системних якостей, на основі яких тільки і відбувається нарощування якості соціального цілого. При цьому аналіз показує, що названі вище компоненти інтегровані в соціальний організм в силу жорсткої залежності одного від одного.

При цьому виявляється, що основна функція компонентів розкладається на внутрішню і зовнішню підфункції. Дивно і те, що дослідники досі не звернули уваги на подвійність функцій функціональних органів цього рівня. Так, наприклад, внутрішня підфункція компоненту полягає в перетворенні економічного, соціального, політичного та ідеологічного

---

¹ Барулин В. С. Социальная философия. Ч. 1: Учебник. - М.: Изд-во МГУ, 1993. - С. 13.

—|-----

соціального матеріалу з суб'єктивованого утворення (елементу) в об'єктивованій і навпаки. У цьому смисл і призначення власного або внутрішнього життя компоненту як органу соціального організму. Тут йдеться про перетворення типу: "суб'єктивне економічне — об'єктивне економічне", "суб'єктивне антропогенне — об'єктивне антропогенне", "суб'єктивне політичне — об'єктивне політичне", "суб'єктивне ідеологічне — об'єктивне ідеологічне". Це добре відомі, особливо психологічній науці, співвідношення типу: "функція робочого місця — соціальна роль робітника", "потреба — мотив", "інтереси - цілі", "цінності - ідеали".

Якщо спиратися на функціональні органи, то до внутрішніх підфункцій віднесені в: економічному — перетворення функцій робочого місця в соціальні ролі робітника і навпаки; антропологічному — перетворення потреби в мотив і навпаки; ідеологічному — перетворення цінностей в ідеали особистості і навпаки; політичному — перетворення інтересів в цілі особистості. При наступному вивченні названих вище взаємопереходів може виявитися деяка невідповідність, наприклад, соціальні ролі і функції робітника можуть помінятися місцями, та це принципово нічого не міняє в загальному вирішенні проблеми. Такі уточнення важливі і навіть необхідні для розуміння суті справи.

Ми тут виходимо з вказівки Т. Парсонса, який писав: "Для більшості аналітичних цілей найбільш істотна одиниця соціальних структур - не особа, а роль. Роль є той організований сектор організації діяча, що передвизначений і визначає його участь в процесі взаємодії"¹. Роль, за Парсонсом, висловлює "процесуальний аспект" — те, що діяч виконує у відношеннях з іншими і в контексті функціонального значення цього для соціальної системи.

Зовнішня підфункція реалізується дещо складніше і зводиться до якісного перетворення соціального матеріалу, що рухається в іншій площині. Тут мають місце вже перетворення типу: "економічне — антропогенне", "антропогенне — політичне",

---

Очерки по истории теоретической социологии XX столетия (от М. Вебера к Ю. Хабермасу, от Г. Зиммеля к постмодернизму) / Ю. В. Давыдов, А. Б. Гофман, А. Д. Ковалев и др. - М.: Наука, 1994. - С. 191

"політичне — ідеологічне" і протилежний ланцюг перетворень типу: "ідеологічне — політичне", "політичне — антропогенне", "антропогенне — економічне". Такі переходи вже підмічені дослідниками, і деякі з них навіть описані в наявній філософсько-соціологічній літературі — перетворення на боці суспільства типу: потреби — інтереси — цінності¹, а на боці особистості це перетворення типу: ідеали — цілі, мотив-дія².

До зовнішніх під функцій компонентів, які не мають зворотного ходу, оскільки перетворення носять незворотний характер, віднесені:

— В суб'єктивованому інгредієнті (структурі людини) перетворення за алгоритмом: ідеали - цілі - мотиви - ролі, дії;

— В об'єктивованому інгредієнті (структурі соціуму) перетворення за алгоритмом: функції робочих місць — потреби — інтереси — цінності.

Якщо це ж уявити в розрізі окремих компонентів, то виходить, що перетворення, за нашою гіпотезою, ідуть за таким ланцюжком:

— В економічному: на боці суспільства — перетворення змісту матеріального світу в систему функцій робочих місць; на боці особистості — перетворення активності людини в систему соціальних ролей робітника;

— В антропологічному: на боці суспільства — перетворення функцій робочих місць в потреби людини; на боці особистості — перетворення цілей людини в мотив її поведінки;

— В політичному: на боці суспільства — перетворення потреб людини в його інтереси; на боці особистості — перетворення ідеалів в меті людини;

— В ідеологічному: на боці суспільства — перетворення інтересів в цінності людини; на боці особистості — перетворення смислів, як змісту духовного світу, в ідеали людини.

Для того, щоб цілісно відтворити образ соціального організму, треба, окрім функцій елементів, компонентів і інгредієнтів, позначити і роль двох названих вище продуктів культурогенезу.

Здравомыслов А. Г. Потребности. Интересы. Ценности. — М.: Политиздат, 1986. ²
Яценко А. И. Целеполагание и идеалы. - К.: Наукова думка, 1977.

Продукти культурогенезу, що осідають у вигляді матеріального (речового) і духовного (семантичного) утворень, мають дуже складні функції і, схоже, навіть не подвійні або троїсті, як це було у випадку з компонентами, а як мінімум на порядок вище, оскільки вони забезпечують ще міжфазовий перехід від особистості до суспільства і назад. Процес опосередкування іде завдяки наявності спеціальних посередників або медіаторів. Останніми ми тут розглядаємо речі і ідеї. У цьому ми вбачаємо основну функцію продуктів культурогенезу.

Зрештою, продукти культурогенезу, з одного боку, є продовженням неорганічного тіла людини, а з другого - засобами, що посилюють соціальні можливості людини. Про складність в розумінні функцій структури цих утворень свідчить Хайдербранд, що в ході оригінального аналізу схожості між концепцією лінгвістичної структури Соссюра і концепцією економічної структури Маркса, встановив паралелізм лінгвістичного дуалізму що позначає і означає і економічний дуалізм праці і заробітної плати¹.

Як соціальні утворення локального характеру вони, безумовно, мають власне життя. Вивченню специфіки цього життя може бути присвячена не одна дослідницька робота в майбутньому. Сьогодні цим займається, наприклад, філософія техніки, яка розробляється німецькими дослідниками.

У нас є всі підстави закріпити за матеріальним утворенням, виниклим у ході культурогенезу асиміляції речовини в соціальному організмі, функцію накопичування і зберігання знарядь праці. Це вже не організм у чистому вигляді, але це його невід'ємний орган. У живому організмі аналогічну роль відіграє, наприклад, система накопичування та зберігання жирових продуктів.

Тут жива людина зникає, залишаючи простір для оречевиненої людини, тобто машинам. Про це добре сказали свого часу Г. Гегель і К. Маркс. Так, Г. Гегель, наприклад, писав: "Але загальне і об'єктивне в праці полягає в абстракції, що створює специфікацію засобів і потреб, а завдяки цьому

---

¹ Яценко А. И. Целеполагание и идеалы. -К.: Наукова думка, 1977. - С. 11.

специфікує і продукцію, і створює розподіл праці. Праця окремої людини спрощується завдяки розподілу, а в результаті збільшується її вміння в її абстрактній праці і кількість вироблених нею продуктів. Разом з тим, ця абстракція у галузі вміння і засобів завершує залежність і взаємовідносини людей у справі задоволення інших потреб, перетворюючи це в повну необхідність. Абстракція у виробництві робить далі працю все більш механічною, і кінець кінцем виявляється, що людина може піти і поступитися своїм місцем машині"¹.

Основна функція матеріального утворення теж розкладається на підфункції. Причиною ділення основних функцій на підфункції є те, що утворення має атрибутивними властивостями моменти продукту і продуктивності. Впровадження робототехніки або інших систем машин є яскравим прикладом прояву власного життя даного матеріального утворення в складі соціального тіла.

У тому випадку, коли матеріальне утворення зберігає властивості функціональності або продуктивності, воно забезпечує перехід матеріалу, що переробляється в механізмі соціального організму, від особистості до суспільства. Власне життя даного соціального утворення пов'язане з формуванням і функціонуванням системи виробничих відносин, що є інструментальним засобом забезпечення такого переходу.

Все вищезгадане про основну функцію і підфункції матеріального утворення необхідно віднести і до духовного залишку культурогенезу. Його основну функцію ми схильні вбачати в тому ж, що і в попередньому випадку, з однією лише різницею, що асимілюються духовні продукти і процеси. Настання епохи інформаційної цивілізації ми розглядаємо як "визрівання" цього виду соціального продукту.

Стосовно підрозділу його основної функції на підфункції можна сказати наступне: одна з них пов'язана з забезпеченням переходу від суспільства до особистості і в системі ідеологічних відносин вона знаходить інструментальний засіб перетворення; інша підфункція, як і в тому випадку, який ми розглянули вище, за характером пасивна, а її суть полягає в

---

¹ Гегель Г. Философия права. - М.: Мысль, 1990. - С. 239.

накопичуванні, зберіганні і утилізації духовної продукції — смислів, що утворюють семантичний континуум. При цьому самотійне життя духовного продукту може бути розглянуте на прикладі штучного інтелекту.

У тому випадку, коли духовне утворення зберігає властивості продуктивності, воно забезпечує перехід імпульсу руху і переробку матеріалу в механізмі соціального організму в напрямку від суспільства до особистості.

Власне життя даного соціального утворення системно охоплюється культурологічними відносинами, що за структурою і функціями в системі духовного виробництва аналогічні виробничим, тобто має сенс говорити про виробництво, обмін, розподіл і споживання продуктів культури. Ось чому розвиток Альтюссером поняття ідеології означав переверот у новій марксистській феміністській науці. Стисло можна сказати, що "багато хто приєднався до положення Альтюссера про те, що ідеологія володіє матеріальним існуванням"¹.

При вивченні формоутворення соціального організму як здатної до саморозвитку цілісності дуже важливо розглянути розвиток регулятивних форм, оскільки тут організація процесів доходить до формування відносно стійких структур — взаємозв'язків між суспільними відносинами: економічними, антропологічними, політичними, ідеологічними.

Це пов'язане з тим, що при погляді "ззовні" процес формоутворення соціального організму виступає як момент його виробництва або створення, а при погляді "зсередини" він розкривається як процес організації — активізації і регулювання руху його компонентів.

Функціональні органи, названі нами компонентами, є локальними соціальними організаціями. Їх зрозуміти неможливо без врахування того, що кожен з них веде індивідуальне життя, а отже і має місце функціональна прибавка. Індивідуальність життя локальних організацій полягає в тому, що вони включають родовий соціальний організм в специфічні рівні

Монсон П. Современная западная социология: теории, традиции, перспективы. — СПб: издательство "Нотабене", 1992. - С. 242.

універсуму. Є всі підстави вважати, що антропологічний компонент включає людину в першу природу, економічний — в матеріальне виробництво, ідеологічний — в духовне виробництво, нарешті, політологічний — в систему саморегулювання універсуму.

На основі цього одні компоненти, обслуговуючи інші компоненти, формують якісно нові зв'язки і відносини в соціальному організмі. Так виникають екологічні, виробничі, культурологічні і організаційні зв'язки. Між видовими соціальними організаціями виникають відповідно екологічні, виробничі, культурологічні і організаційні відносини. Тепер соціальне тіло структурно значно ускладнилось, а функціонально зміцніло.

Побіжно відзначимо, що компоненти в такій системі слід називати органами соціального тіла. Це означає, що "кожна організована істота утворить ціле, єдину і замкнуту систему, всі частини якої відповідають одна одній і своєю взаємодією сприяють одній і тій же кінцевій діяльності. Жодна з частин не може змінитися без зміни інших; і, отже, кожна з них, взята сама по собі, повинна вказувати на всі інші"¹.

Кожен з компонентів має багате і відносно самостійне внутрішнє життя в рамках соціального організму, яка полягає у взаємоперетворенні суб'єктивованого в об'єктивоване і назад. Саме на цих внутрішньоорганізмених взаємопереходах елементів побудоване формоутворення і смисл функціонування внутрішніх органів соціального організму або органоценоз.

Сконструювати з описаних вище елементів, компонентів, інгредієнтів і засобів опосередкування взаємодії — медіаторів несуперечну систему, здатну до самостійного і ефективного функціонування, вже не представляє особливого труда. В. Барулін, ґрунтовно описуючи причинно-наслідкові і функціональні зв'язки основних сфер суспільства, як ніхто інший, дуже близько підійшов до того, щоб уявити евристичну модель соціального організму². З викладеного вище можна запропонувати евристичну модель соціального організму (рис. 5.).

---

¹ Гегель Г. Эстетика. В 4-х томах. - М.: Искусство, 1973. - Т. 4. - С. 397.

² Барулин В. С. Социальная философия. Ч. 1: Учебник. - М.: Изд-во МГУ, 1993. - 336 с.

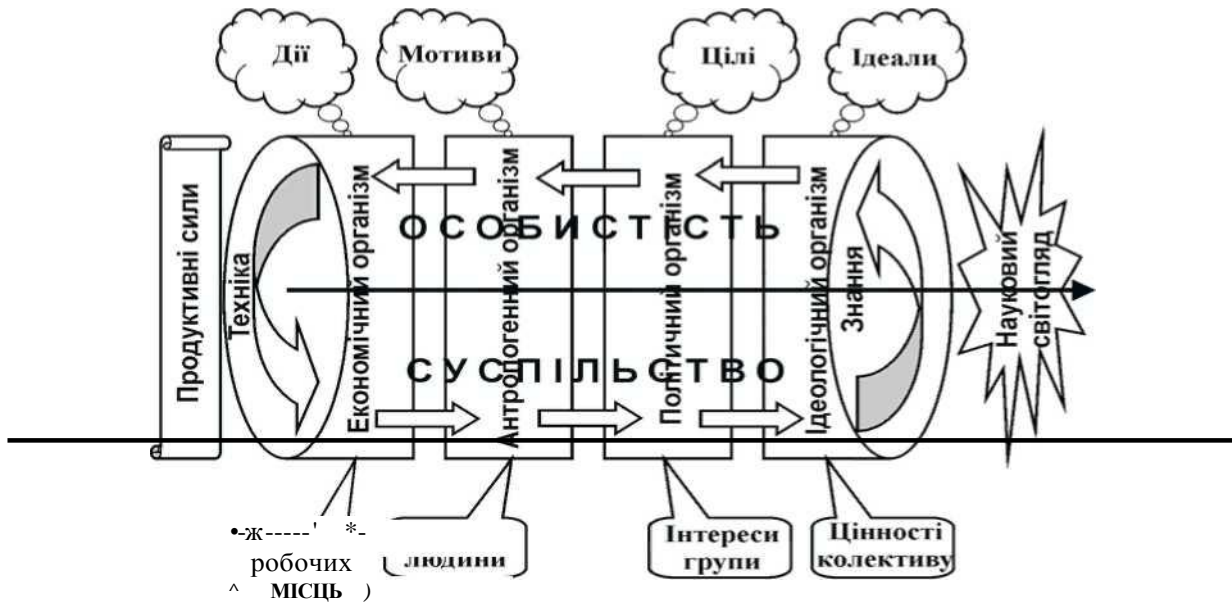

Рис. 5. Зворотня /Пряма фаза руху механізму функціонування

Така модель повинна стати самостійним об'єктом філософського дослідження, бо здатна дуже багато з'ясувати у функціонуванні соціального життя. Але ми тут обмежимося лише найзагальнішими зауваженнями.

Об'єктивний інгредієнт, розташований в нижній частині евристичної моделі, грає позитивну роль, намагаючись зберегти цілісність соціального організму. Суспільство виявляє тут свої консервативні якості. Суб'єктивний інгредієнт, розташований у верхній частині даної моделі, грає негативну роль, оскільки прагне його зруйнувати. Особистість, являючись революційною силою, шляхом флуктуацій намагається вивести дану цілісність з рівноваги.

Отже, ми отримали ідеальний тип родового соціального організму. За визначенням Вебера ідеальний тип "це — теоретична конструкція (поняття або система понять), що являє собою певний аспект — процес, момент, зв'язок і т. д. — соціальної реальності в індивідуальній своєрідності, логічній несуперечності і раціональній правильності, тобто максимальній відповідності його внутрішньому "правилу", принципу та ін. Концепція ідеального типу (але не самий термін) належить Веберу, який конкретизував з її допомогою думку Ріккерта про те, що об'єкт історичних наук ("наук про

культуру") конструюється за принципом віднесення до цінності.

Мета, що досягається з допомогою ідеального типу, — запропонувати "чисто логічну" модель, яка підлягає дослідженню соціальної реальності, що, з одного боку, сприяла б чіткому вичлененню (артикуляції) цього аспекту, а з іншого — служила б своєрідним "еталоном", шляхом співставлення, з якого можна було б судити про міру відходу або, навпаки, відносного наближення до нього емпіричної реальності, що досліджується¹.

На більш змістовному теоретичному рівні дилема вибору основоположної точки зору на відносини між індивідом і суспільством "постає як "проблема порядку", що змушує вибрати засіб понятійного переходу від окремих дій до організованих соціальних систем. Наприклад, "порядок" можна тлумачити як результат переговорів, символічної взаємодії між індивідами або як прямий результат колективної детермінації, взятої як самостійну реальність (на зразок "колективної свідомості" Е. Дюркгейма) і т. д.².

При системі, що склалася, поведінка людини або соціальних спорідненостей оцінюється лише виходячи з її впливу на якість функціонування системи. "В оцінці функціональності дії з боку системи уточнюючу роль грають так звані "функціональні системні проблеми" — первісно дві: проблема "розподілу" (задач, ресурсів, ціннісних об'єктів і т.д.) і проблема "інтеграції" (можливої координації різних частин системи). Як "функції" згадані вище орієнтації поділяються на "механізми" — процеси, що стабілізують систему дії, і "тенденції" — процеси, що порушують рівновагу системи і ведучі до змін. У розробці ідеї рівноваги Парсонс орієнтувався не на механіку, як наприклад Спенсер, а на біологію і фізіологію, зокрема, на поняття "гомеостазу" К. Бернара - У. Кеннона, збагачене кібернетичною концепцією зворотного зв'язку. Подібно до того, як організм здатний підтримувати тривалість свого внутрішнього середовища всупереч підбурюючому впливу зовнішнього середовища, так і система дії здатна "гасити"

Очерки по истории теоретической социологии XX столетия (от М. Вебера к Ю. Хабермасу, от Г. Зиммеля к постмодернизму) / Ю. В. Давыдов, А. Б. Гофман, А. Д. Ковалев и др. - М.: Наука, 1994. - 380 с.

² Там же.

зовнішні збурення (доки вони тримаються у відомих межах) і підтримувати або відновлювати стару рівновагу. Тільки після якогось теоретичного вирішення проблеми рівноваги на структурному і функціонально-динамічному рівнях можна ставити "проблему теорії зміни" соціальних систем як "логічно завершальну" (Парсонс)¹.

У відомій спенсерівській формулі всесвітньої еволюції суспільство (соціальний організм — АВТ.), подібно матеріальному світу і живому організму, також підлягає інтеграції і диференціації. Воно переходить від однорідності і невизначеності неорганізованого стану до різнорідності і визначеності стану організованого.

Кінцевою причиною всіх цих змін є всесвітня рівновага енергії. Конт вживав термін "соціальна статика" в чисто риторичному значенні, як назву для соціального порядку, а термін "соціальна динаміка" — як назву прогресу. Спенсер, залишаючись на науковому ґрунті, дотримується більш точних фізичних понять. Соціальна статика, на його думку, є дослідження соціальних сил в рівновазі. Досконала рівновага ніколи не була досягнута в дійсності внаслідок змін, що є наслідком рівноваги енергії між суспільством і середовищем. У дійсності, однак, статичні і кінетичні прагнення врівноважуються самі по собі, і результатом цього в суспільстві, як в Сонячній системі або в живому тілі, є нестійка рівновага².

Отже, у складі соціального цілого компоненти взаємодіють між собою, отже, вони володіють специфічними функціями по відношенню одна до одної. І якщо взаємоперехід суб'єктивованого елемента в об'єктивований породжує видову форму соціального життя, то взаємоперехід різнойменних суб'єктивованих елементів або підструктур особистості, рівно як і взаємоперехід об'єктивованих елементів або сфер суспільства породжує нову якість, а саме — замикає компоненти в єдине ціле, породжуючи механізм функціонування і розвитку соціального організму.

Зародження і формоутворення структури соціального

Очерки по истории теоретической социологии XX столетия (от М. Вебера к Ю. Хабермасу, от Г. Зиммеля к постмодернизму) / Ю. В. Давыдов, А. Б. Гофман, А. Д. Ковалев и др. - М.: Наука, 1994. - С. 188-189. ²

Американская социологическая мысль: Тексты / Под ред. В. И. Добренкова. - М.: Изд-во МГУ, 1994. - 496 с.

організму є процес, який самоорганізується, оскільки він детермінований підставою. Зовнішні ж умови можуть сприяти його протіканню або, навпаки, перешкоджати. Виходячи з цього, соціальний організм слід розглядати як почасти створення несвідомої еволюції, почасти результат свідомого плану. Як організм, він може проходити всі фази еволюції¹.

У ході еволюції соціальний організм прагне до ідеальної форми, перебування в якій тільки і дозволяє соціальній фазі універсуму досягнути своєї генеральної функції в її саморусі. "Спрямовує" процес її самоорганізації динамічна функція поля, що виникає в процесі слабкої електромагнітної взаємодії людей між собою. Поле при розгортанні соціального тіла діє так же доцільно, як і алгоритми саморозгортання рослинного і тваринного організмів. Тут ми маємо справу з ідеальною формою соціального організму.

Функція ж ідеальної форми по відношенню до соціального життя полягає в тому, щоб гарантувати онтогенез соціального організму, тобто забезпечити якісне виявлення атрибутивних властивостей польового або соціального життя в бутті. Саме поняття "ідеальна форма" у вітчизняній філософії і науці вживається обережно. Це, з одного боку, ми можемо пояснити пануванням матеріалістичного погляду на світ; з іншого — ідеологічним неприйняттям ідеального світу, як духовного продукту самостійного походження. Окрім цього, є ще одна причина, через яку ми досі не сприймаємо ідеальну форму. Хоча на практиці, на нашу думку, вона є головною. Суть її полягає в тому, що сучасна наука і філософія ще тільки підходять до того, щоб почати пошуки принципу для пояснення погодженої поведінки організму, що розвивається, або структури, а також погодженої дії окремих частин функціонуючого органу або всього організму.

Тепер, з виходом на польову форму життя, визнання наявності ідеальної форми є закономірним кроком. Це означає, що елементи живого цілого розташовуються за якимись "силовими лініями" безупинно змінного поля. І в якому б з полів не матеріалізувалась думка про роль ідеальної форми в

---

¹ Американская социологическая мысль: Тексты / Под ред. В. И. Добренькова. - М.: Изд-во МГУ, 1994. - 496 с.

процесі саморозгортання соціального організму, а це може бути поле сил благодаті, поле культури, поле духовності, поле свідомості, поле хронотопа, семантичний Всесвіт, ноосфера, нарешті, — воно покликане здійснити одну і ту ж функцію — духовного формоутворення.

Б. Кузін, наприклад, бачить головне значення принципу поля в тому, що він пояснює погоджену поведінку організму, який розвивається або структури, а також погоджену дію окремих частин функціонуючого органу або всього організму. Біологічні поля, як відомо, цілком наочні. Об'єкти і характер кожного поля, його конфігурація, центр, вектори - можуть бути описані і зображені. Тут доречно згадати про те, що особистість є функціональний орган, похідна від біологічного субстрату, яким є людина.

При цьому А. Гурвич зіткнувся з тим, "що елементи цілого, яке розвивається, немов би прагнуть досягти певного положення. Що форма органу ніби задана і в якомусь вигляді існує ще до того, як він розвинувся. Інакше кажучи, що вона має віртуальний характер. Але це справедливо не тільки для кінцевої форми органу, але і для форми на будь-якому етапі розвитку. Тому віртуальну форму, яка визначає результат процесу розвитку в будь-який його момент, Гурвич назвав динамічно переформованою морфою. І цим він увів у первісне формулювання принципу поля елемент телеології"¹. Динамічно переформована морфа, - за Гурвичем, - це - передуючий образ, ідея, мета².

Тут важливим є питання про те, які функції відіграють дані компоненти соціального організму при розгляданні їх як ланок механізму саморуху соціального організму. В. Барулін, наприклад, розглянув дане питання з двох позицій, а саме: причинно-наслідкової і функціональної. Так, наприклад, з позицій причинно-наслідкових зв'язків сфер він визначив, що "скрізь і завжди, на будь-якому історичному етапі розвитку матеріальна сфера виступає як основна детермінанта всіх сфер

---

¹ Мамардашвили М. К. Мысль под запретом (Беседы с Н. Эпельбауэн) // Вопросы философии. - 1992. - № 4. - С.70-78.

² Там же.

суспільного життя"¹.

Питання з головним же елементом функціональних зв'язків сфер у нього вирішується складніше. Він роздвоївся і, визнаючи, що логіка теоретичного аналізу функціональних зв'язків вказує на те, що духовна сфера повинна бути основною, оскільки вона має найбільші потенції функціонального впливу на інші сфери, він все ж пише наступне: "в класовому суспільстві вузлове місце у функціонуванні суспільного організму займає політична сфера"². Ми ж згодні з Ф. Енгельсом, який вважав, що в зрілому стані духовна сфера стане провідною, оскільки людина раніше, ніж запустити будь-яке виробництво, буде виходити з можливих теоретичних наслідків цього кроку.

Наше бачення механізму саморуху соціального організму країни таке, що в ньому ми виділяємо початковою ланкою антропологічний компонент, передавальною ланкою — ідейно-теоретичний компонент, роль кінцевої ланки виконує техніко-економічний компонент і, нарешті, керуючою ланкою виступає політичний компонент. Його "робочим тілом" є знання, які в ньому перетворюються із сенсів у форму залізної людини.

Таким чином, завдяки структурно-функціональному аналізу нам вдалося побудувати образ родового соціального організму. У запропонованій моделі в органічну єдність зведені функціональні органи, які виникли і діють як в структурі людини, так і в структурі соціуму. Крім того показано, що на етапі функціонування соціальне тіло досягає ефекту, утворюючи нові функціональні органи з уже наявних функціональних органів. Дослідити їх належить в ході досягнення явищ онтогенезу і філогенезу сімейства соціальних організмів.

Наш наступний крок полягає в тому, щоб розглянути сімейство соціальних організмів як органічну цілісність.

Арон Р. Этапы развития социологической мысли. — М.: Издательская группа "Прогресс" — "Универс", 1993. — 608 с.

² Там же.

2.3. Соціальний організм як еквіпотенціальна система функціональних конструкцій або види соціальних систем

Морфологічний аналіз соціального явища показав, що воно в залежності від організаційних умов, які стикаються між собою за принципом "матрьошки", приймає організаційну форму. Це означає, що ми маємо справу з еквіпотенціальною системою гігантського масштабу.

Користуючись метафорою можна сказати, що людина, будучи своєрідною голограмою Всесвіту, вилаштовує соціальні організми, в яких вона бере участь як підстава, за цим же принципом. Картина стає ще більш обнадійливою, якщо розглядати потенційний соціальний світ як продукт функціонування головного мозку людини. Ця гіпотеза підтверджується дослідженнями Ф. Вестлейка, який обґрунтував модель функціонування мозку на основі використання аналогії з оптичними голографічними процесами. Встановлено, що голографічним процесам (і тільки їм!) притаманна властивість розподіленості. Ця властивість, специфічна для кожного типу голограм (що описуються перетворення Фур'є), полягає в тому, що в будь-якій завгодно малій частині голограми можна повністю віднайти всю, записану на цій голограмі інформацію. Враховуючи, що людина використовує саме нелокальну інформацію, то це сам собою зрозумілий факт. Голографія у такому випадку є єдиним відомим засобом подібної реалізації з використанням розподільних характеристик.

З філософської точки зору безсумнівним інтересом є те, що завдяки притаманній їй розподіленості, нелокальна інформація може бути водночас відтворюваною в мозку багатьох людей. Ще одним доказом на користь нашої гіпотези про голографічність як принцип співіснування соціальних організмів, є наявність в структурі людини так званих стоячих автохвиль. Такі хвилі у фізичному компоненті несуть речовину, в психічному полі — енергію, а в головному мозку — інформацію.

Завдяки спроможності людей використовувати нелокальну інформацію, а саме її будь-яка частка відтворює "ціле". Голограма соціальних форм, що спалахнула, здатна водночас міститися на всіх ієрархічних рівнях організації універсуму.

Про те ж, що соціальне життя явище багаторівневе і тому розгортається як безліч соціальних організмів, немає ніякого сумніву. Ми вже показали, що соціальний організм багатоплановий. Його форми не схожі одна на одну. Цю думку можна підтвердити відомим ленінським положенням: "більш глибокий аналіз показує, що соціальні організми так же глибоко відрізняються один від одного, як і організми тваринні і рослин"¹.

Водночас це означає, що для завершення морфологічного аналізу соціального організму необхідно розглянути його рівні, підрівні і з'ясувати, який матеріальний субстрат презентує соціальне життя на кожному з них.

Почнемо, звичайно ж, з виділення рівнів. Їх всього три: передорганізменний, організменний та надорганізменний.

У передорганізменний рівень входить атомарний, молекулярний і органоїдний підрівні. Стисло охарактеризуємо їх. Атомарний підрівень ми пов'язуємо з окремою людиною, в структурі якої, як ми показали вище, міститься потенційний соціальний світ. Його ми докладно розглянули при аналізі морфології особистості². Повторюватися нема необхідності.

Молекулярний підрівень, як впливає з нашого аналізу і наявної літератури, слід зв'язувати з родиною. Морфологія останньої потребує спеціального дослідження, але оскільки родина незамінна в структурі антропогенного компоненту і оскільки є загальноновизнаною основою державних конструкцій, на яку зорієнтовані матеріальне і духовне виробництво, те це означає, що її можна визнати за молекулу соціального тіла.

Тут важливо ще раз підкреслити актуальність висновку К. Маркса про місце і роль відносин між чоловіком і жінкою, в яких "виявляється, якою мірою природна поведінка людини стала людською, або якою мірою людська сутність стала для неї

---

¹ Ленин В. И. Полн. собр. соч. - Т.1. - С. 167.

² Бех В. П. Человек и Вселенная: когнитивный анализ. - Запорожье: "Тандем - У", 1998. - 144 с.

природною сутністю, якою мірою її людська природа стала для неї природою. З характеру цього відношення випливає також, якою мірою потреба людини стала людською потребою, тобто якою мірою інша людина як людина стала для неї потребою, якою мірою сама вона, в своєму індивідуальному бутті, є разом з тим суспільною істотою"¹.

І від себе додамо, що родинні відношення визначають характер і якість всієї сукупності соціальних форм. Тому родина в соціальному організмі відіграє винятково важливу роль і сама в собі має всі основні його елементи. Вся справа в тому, що вона володіє ними в іншій формі. У багатодітних сім'ях такий організм виявляється досить чітко.

Організменний рівень включає в себе тканинний, клітинний, видовий і родовий підрівні. Підрівень тканевих утворень формується з безтілесних соціальних мікроформ, які на практиці прийнято називати соціальними інститутами. Вони є інструментом інституалізації тканини соціального організму.

На підставі існуючих визначень процесу інституалізації виразно виділяється два напрямки в його розумінні. Один з них за основу інституалізації бере поведінку або окремі дії індивідів, інший — норми, цінності, зразки поведінки або їхні комплекси, що вже є продуктом так званої первинної інституалізації або, за словам П. Бергера і Т. Лукмана, "засвоєння і типізації". Спільним для них є те, що вони розуміють функціонування тканинних соціальних мікроформ як процес упорядкування, закріплення, "застигання", утворення певних констант індивідуальної свідомості або дії. Завдяки цьому вчиняється організація людської діяльності і відповідних когнітивних компонентів у певні усталені норми і утворення.

При цьому єдиним істотним критерієм, за яким можна відрізнити тканинні мікроформи від інших соціальних утворень, є те, що ця сфера взаємодії людей, включаючи їхню взаємодію в систему суспільства, утворює основу його соціального порядку. Змістом її є процес розподілу життєвих

---

¹ Маркс К, Знгельс Ф. Соч. - 2-е изд. - Т. 42. - С. 115-116.

ресурсів, привілеїв та престижу, а її інституціональними формами будуть кровна спорідненість, шлюб, мораль, право, влада, релігія, власність.

Далі йде підрівень найпростіших виробничих організмів. Він з'являється в результаті особливого процесу, що ми називаємо органоценоз. Органоценоз у родовому соціальному організмі може протікати лише за наявності достатньої кількості вихідного матеріалу, придатного для будівництва соціальних новоутворень. Тому світ мікроорганізмів і є тим резервуаром, в якому виникають і функціонують до певного моменту як мутанти, елементарні соціальні мікроутворення з яких родовий організм створює собі адекватні своїй природі і зовнішньому середовищу органи, види і підвиди соціального матеріалу.

Дану тезу дуже легко підтвердити спираючись на наявну філософсько-соціологічну літературу. З цього приводу Е. Дюркгейм, наприклад, писав: "Коллективна діяльність завжди занадто складна, щоб її міг виразити один єдиний орган — держава. Крім того, держава занадто далеко від індивідів, вона підтримує з ними занадто поверхневі і нестійкі відношення, щоб мати можливість глибоко проникнути в індивідуальні свідомості і внутрішнім образом соціалізувати їх. Ось чому там, де воно складає єдине середовище, в якому люди можуть готуватися до практики спільного життя, вони неминуче відриваються від неї, відділяються один від одного, а разом з тим розпадається і суспільство.

Нація може підтримувати своє існування тільки в тому випадку, якщо між державою і окремими людьми впроваджується цілий ряд вторинних груп, достатньо близьких до індивідів, щоб втягнути їх у сферу своєї дії, і, таким чином, втягнути їх у загальний потік соціального життя"¹.

Тому в родовій соціальній системі існує цілий клас таких соціальних організмів, які слід назвати первинними. Вони утворюють специфічний рівень в загальній соціальній системі. На їхню долю приходить функція підтримання процесу органоценоза в оптимальному режимі. У будь-якому випадку

---

¹ Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. Метод социологии. - М.: Наука, 1991. - С. 33.

ми маємо справу з первинними соціальними організаціями, що являють собою елементарну живу систему, здатну до самостійного існування, самовідтворення і розвитку. Такі організми є основою устрою і життєдіяльності всіх видів соціальних організмів. З них формується тканина соціального організму. Водночас вони існують і як самостійні організми, тоді ми називаємо їх найпростішими.

Аналіз показує, що найпростіші соціальні мікроорганізми у складі цілого слід розрізняти за походженням і функціям. Найбільш розповсюджені виробничі або ділові соціальні мікроорганізми. Вони виникають у сфері матеріального і духовного проведення і призначені для задоволення потреб людей у певних предметах або послугах. У часі вони виникають раніше інших мікроформ.

Неоднорідність найпростіших соціальних організмів не залишилась непоміченою дослідниками соціального життя. Так, наприклад, ще в кінці ХІХ сторіччя дослідники виділяли соматичні і продуктивні клітини в складі соціального організму¹. З сучасних зарубіжних авторів О. Зінов'єв, наприклад, теж поділяє соціальні клітини - за нашою термінологією "найпростіші соціальні мікроорганізми" — на дві групи. Він пише: "До першої групи відносяться клітини, що забезпечують все суспільство їжею, одягом, житлом, засобами комунікації та іншими засобами задоволення потреб людей. Назвемо їх продуктивними або діловими. До другої групи відносяться клітини, що забезпечують цілісність і охорону суспільного організму, суспільний порядок, вироблення і дотримання правил поведінки людей і їхніх об'єднань відносно один одного. Назвемо їх комунальними. Відмінність їх не є абсолютною. Клітини однієї групи інколи і частково виконують деякі функції клітин іншої групи. Існують змішані клітини. Ті й інші підлягають дії законів як ділового, так і комунального аспектів, але різною мірою і в різній формі. Тим не менше відмінність має місце і грає істотну роль у визначенні характеру суспільного організму"².

Гумилев Л. Н. География этноса в исторический период. - Л.: Наука, Ленинградское отделение, 1990. - С. 187. ² Здромыслов А. Г. Потребности. Интересы. Ценности. - М.: Политиздат, 1986. - С. 53.

Загальної теорії соціальних клітин (скажемо, соціальної цитології) не існує. Тому важко визначити, яке скупчення і об'єднання людей є клітиною соціального організму. Провідними признаками такого утворення в літературі називають у морфологічному відношенні наявність органу управління, а в функціональному - спеціалізацію, тобто спрямованість на задоволення конкретної потреби людей. Окрім цього вказується на наявність серед них керуючих і керованих, а також на те, що люди в них працюють і одержують винагороду, тобто виконують свої основні життєві функції і отримують за це засоби до існування. Ця ознака соціальної клітини є визначальною.

От як про це пише О. Зіновієв у роботі "Захід": "Клітиною є таке об'єднання людей, що має певну спеціалізацію як ціле і в рамках цієї спеціалізації діє саме як ціле. Клітина має керуючий орган. Це може бути окрема людина або група людей, а в більших клітинах це може бути складна організація. Без керуючого органу клітина існувати не може"¹.

Причиною виникнення найпростіших соціальних організмів стала та обставина, що людський розум отримав специфічні умови для саморозгортання і наступного функціонування. Це були, як правило, інтелектуальні утворення, більш жорстко стиснуті обставинами. Найпростіший соціальний організм є, за словами Ф. Шеллінга, не що інше, "як зменшений і немов би стислий образ універсаму". І далі він же продовжує: "Чим глибше ми проникаємо у органічну природу, тим вужче стає світ, який представляє організація, тим менша та частина універсаму, що стискається у організацію"². Від себе додамо, що тим складніше така мікроформа влаштована. "Піднімаючись східцями ряду організацій, ми виявляємо, що почуття, (а ми додамо від себе і свідомість — АВТ.) поступово розвиваються в тому ж порядку, в якому завдяки їм поширюється світ організацій"³.

При цьому Ф. Шеллінг цілком справедливо вказував на те, що "основна властивість організації полягає в тому, що вона,

---

¹ Здравомыслов А. Г. Потребности. Интересы. Ценности. -М.: Политиздат, 1986. -С. 52.

² Шеллинг Ф. В.Й. Сочинения в 2 т.: Пер. с нем. Т. 1. -М.: Мысль, 1987. -С. 366. ³ Там же. - С. 366-367.

—|-----
будучи немов би вилучена з механізму, перебуває не тільки як причина або дія, але — оскільки вона для себе те і інше водночас - і шляхом самої себе"¹. Зрозуміло, що наведену тезу ми відносимо також і до соціальних мікроорганізмів.

Найпростіші соціальні організми утворюють видові соціальні структури: економічну, соціальну, політичну, ідеологічну. Відомо, що видові соціальні організми виникають в ході органоценоза. Ми вже згадували про їхнє існування, коли розглядали компоненти соціального організму. Тоді ми особливо підкреслили, що в компонентах функціонує внутрішньовидова форма соціального життя. І тоді ж ми вказали на економічну, соціальну (у вузькому сенсі слова), політичну і ідеологічну їхні форми.

Весь фактичний матеріал історії конкретних соціальних організмів, тобто їх філогенії, показує, що еволюція, і найхарактерніший для неї морфологічний процес, іде загалом шляхом ускладнення організації. Поява таких морфологічних одиниць як видові соціальні організми в структурі родового соціального організму є крок, значення якого важко переоцінити.

Основним принципом цього прогресуючого ускладнення організації соціального світу є встановлений Мільн-Едвардсом принцип диференціації, оснований на розподілі праці. Родовий соціальний організм, що несе лише загальні функції, розчленовується на частини з більш спеціальними функціями. Соціальне ціле диференціюється, а його частини спеціалізуються.

Окремі частини (економічне, антропологічне, політичне, ідеологічне) одержують свої самостійні функції. Вони немов би автономізуються. Однак ця автономізація виражається лише в обособленні своїй специфічній функції.

Видові соціальні організми виникають на основі специфічного системоутворюючого чинника. Як доводить наш аналіз, взаємодія особистості і суспільства в цьому випадку протікає в специфічних організаційних формах. У зв'язку з цим видові соціальні форми, обслуговуючи потреби людини, досить

---

¹ Шеллинг Ф. В.Й. Сочинения в 2-х т.: Пер. с нем. Т. 1. -М.: Мысль, 1987. - С. 369.

не схожі одна на одну.

Життя будь-якої з частин забезпечується цілою системою загальних функцій, особливо функцій обміну, без яких немає життя. Звідси випливає роль вільного ринку для становлення соціального організму країни. У цих функціях будь-яка спеціалізована частина завжди зв'язана з іншим організмом, і чим більше вона спеціалізована, тим у більшу вона постає залежність від інших частин організму, які забезпечують виконання основних життєвих функцій всього соціального організму.

При цьому Ф. Шеллінг, наприклад, писав про те, що головна особливість організації полягає в тому, що вона складається в взаємодії з самою собою, являє собою водночас і тим, що виробляє і продуктом останнього, і таке розуміння є принципом усього вчення про органічну природу, з якого апріорно можуть бути виведені всі подальші визначення організації (і неорганічної природи - авт.)¹.

Завдяки становленню видових соціальних організмів, відбувається прискорений розвиток периферії соціального організму і, перш за все, комунікацій. Тут на перше місце виходить розвиток інформаційного обміну.

Вершиною організаційного рівня безумовно є підрівень родового соціального організму. Його ми висвітлювали протягом всього дослідження. У зв'язку з цим вкажемо лише на те, що поглиблення уявлень про нього ми можемо досягнути тільки в ході вивчення процесу онтогенезу соціального організму країни. А це вже предмет наступного аналізу.

Організменний рівень недостатньо, і навіть спрощено висвітлювався в літературі ще минулого сторіччя. Так, наприклад, О. Конт в роботі "Система позитивної політики", представляючи організаційний рівень, стверджував, що саме сім'ї є основними соціальними клітинами, соціальні сили являли собою соціальну тканину, держава і міста — соціальні органи, а країни світу були аналогічними системам організмів в біології².

Надорганізменний рівень має, на наш погляд, три підрівні —

---

¹ Шеллинг Ф. В.Й. Сочинения в 2-х т.: пер. с нем. Т. 2. - М.: Мысль, 1987. - С. 369.

² Тернер Дж. Структура социологической теории. - М.: Прогресс, 1985. - С. 43.

—|-----

популяційний, системний і надсистемний. До популяційного підрівня нами відносяться соціальні організми, які виникають у філогенезі і які охоплюють, як правило, великі території планети. Тут спостерігається достатньо велика різноманітність соціальних форм. Найбільш помітними сьогодні тут є континентальні та міжконтинентальні соціальні структури.

Окрім цього соціальні організми виникають і в інших відносно стабільних умовах взаємодії людей, наприклад, у територіальному, а також за іншими підставами. Скажемо, це відбувається у межах поширення мови, спільності території, спільної виробничої діяльності матеріального або духовного характеру і т. ін. Неформальні соціальні структури теж виникають за тим же принципом, але вони менш тривкі, а отже період їхнього життя більш короткий.

Системний підрівень явлений соціальним утворенням планетарного масштабу — соціальний організм ноосфери. Його появу на планетарній арені почувають усі. Це відбувається завдяки явищу гетерохронії, тобто випереджаючій появі його робочих органів. Останні постають перед нами як соціальні інститути світового співтовариства країн, наприклад, ООН, Рада Безпеки та ін. У сучасній літературі відсутні точки зору, які б заперечували легітимність існування вказаного підрівня соціального життя.

Надсистемний підрівень соціального життя зв'язаний з тим, що життя людини не обмежується межами планетарної системи. Друга природа має продовження в третій природі, що вже поширюється за межі планетарної системи. Це означає, що в соціальному світі родове життя планетарного людства породжує якісно новий вид життя — космічний, що можна назвати, слідом за Тейяром де Шарденом, нежиттям. Очевидно і те, що космічне розумне життя не може виникнути за законами соціальної еволюції макрооб'єктів, як і поза них; воно виникає у відповідності з закономірностями соціальних процесів і в той же час виходячи за межі їхньої дії. Процес перетворення соціального процесу на космічний містить в собі протиріччя, розрішення якого і призводить до виникнення якісно нової форми руху універсуму, що пояснюється закономірностями ноокосмогенезу.

Людина як мікрокосм є частина Всесвіту. Що відчуває людина, те повинен відчувати і Всесвіт. Між ними існує іманентний зв'язок, а оскільки це так, те цей космос, як ми його знаємо, не може бути іншим. Тут привабливими видаються еволюційні ідеї К. Цюлковського, який писав про те, що "будь-який атом матерії відчувається відповідно навколишній обстановці. Долучаючись до високоорганізованих істот, він живе їхнім життям і відчуває приємне і неприємне, долучаючись до неорганічного світу, він немов би засинає, непритомніє, переходить до небуття"¹. Всесвіт є організаційна форма співіснування світів.

У такому сенсі можна говорити про точку "Омега" Тейяра де Шардена, очікуваний "Великий ноосферичний вибух" В. Казначеева, "Абсолютний Дух" Г. Гегеля та інші моменти, пов'язані, як тепер виявляється, з проявом надсистемного підрівня організації Космічного Розуму.

І не тільки про це. У результаті проведеної дослідної роботи стає більш зрозумілим сенс соціальної форми в саморозгортанні універсуму. Завдяки розумній живій речовині, універсум здатний впливати на структуру Всесвіту, оптимізуючи протікаючи в ньому еволюційні зміни.

Тут ще слід сказати про необхідність визнання інших "світів", здатних створювати інші форми життя і розуму. Для них також є характерною глибока єдність зі "своїм" космосом. І вони теж обов'язково повинні мати організаційну форму, без якої жодне життя неможливе. Це організми розумного походження, що належать другій природі, але вже цілком іншого класу.

Вкажемо тут також на те, що соціальне життя, що породжується сучасною людиною, не зникне. Воно лише істотно видозмінюється, оскільки прогресує саме його джерело — людина. У структурі космічного організму воно мусить пройти, за гіпотезою К. Цюлковського, чотири відомі ери (народження, становлення, розпаду людства і, нарешті, термінальну) і перейде у хвильову — "променисту" форму буття. Минувши всі високі ери, людство знову перейде в променистий стан але вже

Цюлковский К.Э. Монизм вселенной //Русский космизм: Антропология философской мысли. — М., 1992. С. 266.

більш високого рівня. Зміна цих космічних циклів буде тривати до тих пір, доки не з'явиться "наднова" людина, яка завдяки абсолютному всезнанню досягне стану Абсолютного Розуму або, як раніше говорили, Абсолютної Свідомості, що вважається прерогативою богів.

Таблиця 1

Рівні соціального організму

<i>Рівні соціального організму</i>	<i>Підрівні соціального організму</i>	<i>Морфологічний компонент</i>
ПРЕОРГАНІЗМЕНІЙ	Атомарний (потенційний)	Особистість
	Молекулярний	Родина, Пара закоханих, Хижак - жертва
ОрганізМений	Тканинний (інституціональний)	Кровна спорідненість, шлюб, Форми розмноження та успадкування (кланування) Мораль, право, влада, релігія, Власність, Форми організації соціального життя (уклад життя)
	Клітинний (Найпростіші соціальні мікроорганізми - фірма)	Підприємства, Організації, Установи
	Видовий	Економічний Антропологічний Політичний Ідеологічний
	Родовий	Країна
	Популяційний (територіальний)	Регіональний (місто) Релігійний (Іслам, християнство, католицизм та ін.) Етнічний (Орда, масонство) Національний (Земляцтво) Континентальний (Загальноєвропейський Дім, Євразійський простір, Балто-чорноморська зона) Міжконтинентальний
НАДОРГАНІЗМЕНІЙ	Системний (планетарний)	Ноосферний
	Надсистемний (космічний)	Всесвітній

У результаті космос буде являти собою суцільну довершеність, а "гомо космікус" ототожниться зі Всесвітом. Розуміння цих процесів закладається сьогодні шляхом осягнення соціального світу взагалі і його організаційної форми зокрема. Але їх ґрунтовний аналіз вже виходить за рамки генеральної мети пропонованого філософського дослідження. Як підсумок нашого дослідження можна запропонувати узагальнену картину соціального світу у вигляді спеціальної класифікаційної таблиці (табл. 1).

Але повернемося до предмета нашого дослідження. На підставі викладеного вище можна зробити висновок про те, що ми маємо справу з системною групою організаційних форм. Отже, за рахунок модифікації умов саморозгортання розуму в природному процесі його формоутворення відбулося подрібнення загальнолюдської філи розуму на безліч форм, розкиданих за різними організаційними рівнями. Таким шляхом виникло сімейство соціальних організмів.

Зрозуміти організацію і механізм життєдіяльності сімейства соціальних організмів можливо тільки на основі засвоєння концепції універсальної космічної голограми, запропонованої в 70-80 роки ХХ сторіччя американським ученим Д. Бомом і нейропсихологом К. Прибрамом та ідеї енергоінформаційного обміну, тобто інформаційного метаболізму, побудованого на окультуреній інформації або знанні.

Тільки вони дають уявлення про те, як внаслідок квантово-хвильової природи Всесвіту, і соціального світу в тому числі, Всесвіт утворить єдину, нескінченну в часі і у просторі, багатомірну причинно-наслідкову мережу енергоінформаційних взаємодій, у складі якої "все взаємодіє з усім" з різним ступенем інтенсивності. Ця теорія одним із своїх логічних наслідків має такий висновок: кожна точка цього енергоінформаційного поля містить у собі всю інформацію про всі інші точки простору і часу.

Водночас реалізація принципу загального енергоінформаційного обміну у Всесвіті з необхідністю вимагає

—|-----
визнання факту розумності Світового Простору, який добре узгоджується з першим принципом герметизму: "все є думка", "ми живемо в розумі, розумом і шляхом розуму". Нагадаємо, що на існування Космічного Розуму або всесвітньо розмитої свідомості вказують К. Ціолковський, В. Налімов та інші дослідники. Не прислухатися до їхніх ідей сьогодні вже просто неможливо.

У такому випадку Всесвіт постає перед нами як гігантська самоусвідомлююча себе структура, в якій окремі види соціальних організмів, розведені за різними організаційними рівнями, виконують роль функціональних органів. Всесвіт ними мислить, якщо коректно взагалі такий вираз застосувати в даному випадку.

Якщо це так, тоді є необхідність і підстава визнати, що окрім чотирьох відомих фундаментальних взаємодій: гравітаційної, електромагнітної, сильної і слабкої, існує ще п'ятий тип фундаментальної взаємодії інформаційного походження. Саме на основі п'ятої константи Всесвіту будується взаємодія соціальних структур не тільки між собою, але і здійснюється їхнє включення у Світовий Розум.

У такому випадку інформаційні поля як елементи тонкого світу або світів — це не силові поля у звичайному фізичному сенсі. Вони повинні бути безенергійними, процеси передачі інформації безентропійними, причому зі швидкостями, що істотно перевищують швидкість світла. Оскільки гранична швидкість світла визначена А. Ейнштейном для електромагнітного, а не для інформаційного поля, то протиріччя з сучасними уявленнями про фізичний світ тут немає. Носієм інформації можуть бути торсіонні поля (поля кручення). Учені припускають, що квантами торсіонного поля є низькоенергетичні реліктові нейтрино, отже висока проникаюча спроможність торсіонних випромінювань видається достатньо природною. Квантам торсіонного поля притаманне як праве так і ліве обертання, що дозволяє припускати наявність як "правого", так і "лівого" інформаційних світів.

На цьому ми можемо завершити формування філософського образу соціального організму. Для нас важливо

включити напрацьовані ідеї у систему сучасного філософського і загальнонаукового знання. Це можна зробити двома шляхами. Перший шлях — це подальше поглиблене вивчення змісту цього явища засобами теоретичного аналізу, а другий, — використати створений тут дискурс у якості методологічного інструментарію для уточнення окремих його фрагментів, наприклад, виробничої фірми.

2.4. Співвідношення саморегуляції, самоорганізації та управління

Термін "саморегуляція" використовується сьогодні у різних значеннях: як функція систем різного типу, зокрема біологічних і соціальних; як життєві сили організму, що впливають на його функціонування та розвиток; як синонім терміну "самоорганізація", "управління" тощо. Така розмаїтість у тлумаченнях, запозичених, насамперед, з синергетики, вимагає аналізу співвідношення саморегуляції з самоорганізацією та управлінням.

Всі перераховані терміни мають відношення до системи як цілісного об'єкту, що складається з елементів, які знаходяться у взаємних відносинах. Відносини між елементами формують структуру системи. Як відомо, системи класифікуються за різними критеріями. Наприклад, виділяють статичні (відносно стійкі до змін) і динамічні (структура змінюється з часом) системи; за взаємовідносинами з середовищем виділяють закриті і відкриті системи тощо. Саме відкритим динамічним системам і притаманні поняття "саморегуляції", "самоорганізації" та "управління".

Формування та функціонування відкритих динамічних систем забезпечується, на наш погляд, процесами самоорганізації, що відбуваються в них. Самоорганізацію можна визначити і як функцію системи, і як її характеристику, підтвердженням цьому є неоднозначність її визначення в науковій літературі. Так, В. Аршинов, відомий послідовними

синергетичними розвідками, стверджує, що під самоорганізацією розуміють процеси виникнення просторово-часових структур у складних нелінійних системах, що знаходяться в далеких від рівноваги станах, поблизу особливих критичних точок (так званих точок біфуркації), де поведінка системи стає непостійною, а її структура — нестійкою і тому вона під впливом найнезначніших впливів може різко змінити свій стан¹. Одразу зауважимо, що ми не поділяємо жодного з визначень самоорганізації, які ядром даного процесу представляють формування нових структур, адже для позначення цього вочевидь є інший відомий термін — структуроутворення, що скоріше виступає етапом самоорганізації, аніж виражає все багатство її сутності.

Також ми не вважаємо за можливе визначати "деякий процес як процес самоорганізації, якщо в ході нього система виходить зі стану термодинамічної рівноваги за умови "експорту ентропії" і приходять до порівняно більш упорядкованого за початковий молекулярного стану"². Це дійсно є необхідною передумовою самоорганізації, але не вичерпує спектру її сутнісних рис. Із наведеною ідеєю пов'язана і дефініція самоорганізації як внутрішньо спричиненого процесу переходу системи від стану рівноваги до утворення більш складних упорядкованих структур³, яка, на нашу думку, також звужує розуміння самоорганізації до її окремої умови.

Разом із тим, у цьому і деяких інших визначеннях досить обґрунтовано підкреслюється, що джерело самоорганізаційних процесів знаходиться у внутрішньому середовищі системи, наприклад, "самоорганізація — це прояв структур у системі, яка не зазнає жодних цілеспрямованих зовнішніх впливів (під цілеспрямованим тут розуміється вплив, що нав'язує системі ту структуру, яка в ній створюється)"⁴. І це дійсно слід визнати конструктивною і необхідною складовою дефініцій

Аришинов В. И. Синергетика как феномен постнеклассической науки. — М.: ИФ РАН, 1999. — 203 с.

² *Эбелинг В., Энгель А., Файстель Р.* Физика процессов эволюции: Пер. с нем. Ю. А. Данилова. - М.: Едиториал УССР, 2001. - С. 47.

³ Там же.

Печенкин А. А. Концепции самоорганизации: становление нового образа научной мысли. - М., 1994; *Печенкина А. А.* Концепция самоорганизации в исторической ретроспективе. - М., 1996; *Печенкин А. А.* От автоколебаний к самоорганизации: формирование синергетических идей в теории нелинейных колебаний // Концепция самоорганизации в исторической ретроспективе. - М., 1994.

самоорганізації, тільки некоректно заявляти, що самоорганізовувана система "не зазнає жодних цілеспрямованих зовнішніх впливів": самоорганізація відбувається при обов'язковій взаємодії із зовнішнім середовищем, але в той же час відносно автономно від неї.

Цікавим є внесення до визначення самоорганізації ідеї про імовірнісний характер зв'язків між елементами системи, яка самоорганізується, наприклад: "самоорганізація — це процес, в якому створюється і відтворюється система, якій притаманний високий рівень складності і велика кількість елементів, зв'язки між котрими мають не жорсткий, а імовірнісний характер"¹, . Однак, на наш погляд, імовірнісний характер міжелементних зв'язків скоріше стосується взагалі існування складних відкритих нелінійних систем, а не специфічно процесів самоорганізації.

В. Романов, намагаючись узагальнити кілька дефініцій, пропонує розуміти самоорганізацію як процес виникнення нової системи чи відтворення її на основі елементів попередньої системи, що відбувається в моменти нестійкості і високої чутливості системи до будь-яких впливів. При цьому підкреслюється, що зі стану нестійкості система має кілька варіантів виходу, які вона знаходить сама, без програмування ззовні і що новоутворена система характеризується вищим рівнем складності та активності².

На нашу думку, наведені визначення мають значний недолік - деякі їх складові необґрунтовано віднесені до характеристик процесу самоорганізації. Зокрема, наприклад, зовсім незрозуміло, чому зміст цього процесу зводиться до виникнення нової системи, чому самоорганізація відбувається тільки в періоди нестійкості (ясно, що в ці періоди вона яскравіше проявляється, але й на етапах відносної стабільності система також самоорганізується); некоректний вираз "прояви структур у системі", адже структура в системі одна і це є форма взаємозв'язку її елементів, є й інші неузгодженості.

Для уникнення таких "надуманих" дефініцій варто, перш

---

¹ Егорев В. С. Философский реализм. - М.: Наука, 1994. - С. 30.

² Романов В. Л. Социальная самоорганизация и государственность. - М.: РАГС, 2000. - С. 26-27.

за все, звернутися до словників. Так, у філософському словнику за редакцією В. Шинкарука пропонується розуміння самоорганізації як здатності системи самостійно підтримувати, відтворювати чи вдосконалювати рівень своєї організації при зміні зовнішніх і внутрішніх умов її існування, діяльності з урахуванням минулого досвіду, спрямованої на збереження її цілісності, підвищення стійкості, забезпечення нормального функціонування або розвитку¹.

Зважаючи на виділені позитиви й негативи, визначальними ідеями, які треба врахувати при визначенні сутності самоорганізації, є такі специфічні риси цього процесу: 1) внутрішнє джерело і забезпеченість процесу ресурсами й силами самої системи без зовнішнього втручання; 2) періодичне виникнення локальних впорядкованостей; 3) масштабність самоорганізаційного процесу, тобто охоплення ним всієї системи і здатність змінювати її якісний стан. Ігнорування тієї чи іншої риси в окремих дослідженнях часто приводить до звуження змісту поняття "самоорганізація" - внаслідок чого йому нав'язується зміст саморегуляції, або самовідтворення, або самовпорядкування цілісності системи.

Отже, в літературі самоорганізацію часто ототожнюють з саморегуляцією. Проте, якщо самоорганізацію можна визначити як здатність системи, її характеристику, то саморегуляція є функцією системи, що забезпечує самоорганізацію останньої. Тобто саморегуляція є функцією, що допомагає системі реагувати на зміни в ній з метою забезпечення її нормального функціонування або розвитку.

Саморегуляція на відміну від самоорганізації не так детально досліджена у літературі. Свідченням цього є той факт, що саморегуляція в літературі досліджена на рівні людської особистості (біологічна система), а на рівні соціальних систем вона не досліджувалася. Лише в останні кілька років з'явилися роботи, що аналізують це поняття, або ж дотично його вивчають. Крім того, в літературі досить часто поняття саморегуляції ототожнюється або ж підміняється поняттями регуляція, управління. Тому ми вважаємо за доцільне

---

¹ Філософський словник / за ред. В. І.Шинкарука. - 2-е вид. перероб. і доп. - К.: Голов. ред. УРЕ, 1986. - С. 596.

проаналізувати цей термін детально.

Почнемо з етимології цього слова. У словнику іноземних слів поняття "саморегуляція" не зустрічається, як і не зустрічається терміна "регуляція", але можна знайти однокорінні слова, а саме "регулювати", "регулятивний", "регулятор"¹.

Термін "регулювати" походить від латинського *regulare* і означає: по-перше, підкорення певному порядку, правилу, упорядкування; по-друге, встановлення вірної, необхідної для роботи взаємодії частин механізму, приладу, апарата тощо; по-третє, робити будь-що для отримання потрібних показників, досягнення потрібного ступеня чого-небудь².

Слово "регулятивний" походить від латинського кореня й означає "той, що направляє, вносить порядок, планомірність у будь-що".

Основу слова "регулятор" також складає латинський корінь *regulare*, тобто приводити до ладу, налагоджувати. Воно означає: по-перше, пристрій (сукупність пристроїв), за допомогою якого підтримується постійною чи змінюється за заданим законом деяка фізична величина, що характеризує технічний процес чи положення об'єкта регулювання у просторі; по-друге, те, що регулює, направляє розвиток чого-небудь³.

За аналогією з однокорінними поняттями "регуляція" вірогідніше всього може означати процес упорядкування, підтримання стабільності та взаємодії частин цілого, а "саморегуляцію" у цьому випадку можна розглядати як внутрішній тотожний регуляції процес (від лат. *processus* — походження, просування), тобто як сукупність подій, станів змін, що має певну цілісність і направленість⁴, розвитку об'єкта в їх взаємозв'язках та взаємопереходах від попереднього до наступного⁵.

Отже, наш аналіз виводить нас на ідею застосування

---

¹ Регулювати // Словарь иностранных слов. - Изд. 13-е стереотипное. - М.: Русский язык, 1986. - 608 с.

² Там же.

³ Там же.

⁴ Процес // Філософський словник / за ред. В. І.Шинкарука. - 2-е вид. перероб. і доп. - К.: Голов. ред. УРЕ, 1986. - С. 552.

⁵ Воловик В. И. Философия истории. Курс лекций. - Запорожье, 1995. - С. 61.

—|-----
терміна "саморегуляція" у значенні надання певного порядку процесам функціонування системи. Під терміном "саморегуляція" ми розуміємо самовпорядкування процесу функціонування системи за рахунок самоорганізаційних можливостей, тобто тих атрибутивних властивостей, що притаманні самій цій системі.

Далі важливо розкрити сутність, зміст та форми цього терміна, щоб наблизитись до теоретичного обґрунтування його використання.

Якщо виходити із загальнофілософського визначення категорії сутності, то під сутністю саморегуляції необхідно розуміти вираження самовпорядкування її внутрішнього змісту, що виявляє себе в єдності всіх багатоманітних і суперечливих форм її буття. У мисленні ж категорії сутності і явища саморегуляції відбивають перехід від розмаїття наявних форм самоорганізації системи до її внутрішнього змісту й єдності, до поняття.

Тож сутність саморегуляції полягає, на нашу думку, у зниженні ентропії системи або її окремих складових — підсистем. Це ж саме можна подати як тезу про посилення негентропії процесу, що означатиме посилення організаційної упорядкованості взаємодії елементів у ході відповідних процесів.

Сутність у повсякденному бутті може виявляти себе цілою низкою інших ознак, але це її вторинні прояви. Наприклад, проявом сутності саморегуляції може бути посилення цілеспрямованості руху соціальних систем, нарощування жорстокості їх поведінки, зростання темпів протікання соціальних процесів тощо.

Зміст саморегуляції у даному дослідженні розглядається не як сам собою субстрат певного явища, а як його внутрішній стан, сукупність процесів, що характеризують взаємодію утворюючих її елементів між собою і з середовищем та зумовлюють їх існування, розвиток і зміну; в цьому сенсі сам зміст саморегуляції виступає як процес локалізації взаємодії елементів системи у просторі та циклізації у часі.

Аналізуючи зміст саморегуляції як процесу ми не можемо не зробити одне принципове зауваження. Суть його полягає в

тому, що будь-який процес не може бути нескінченним. Продуктивність повинна перейти у продукт. Якщо у органічній природі це обмеження продуктивності покладено шляхом того, що ми називаємо чутливістю, і що треба розглядати як першу умову конструкції органічного продукту, то у живій природі (біологічній формі) - це подразливість, у соціальній природі - таке обмеження накладається рівнем спілкування людей між собою¹. Тому продукт у нашому випадку перетворюється на форму саморегуляції. Фактично визначення саморегуляції є водночас і визначенням організаційної форми, оскільки вона — це щось установлене і завдяки цьому відмінне від того, форму якого воно складає; це визначеність самоорганізації як якості єдина зі своїм буттям.

У процесі функціонування відкриті динамічні системи поступово ускладнюють свою структуру, що призводить до появи підсистем. Як зазначають деякі дослідники² таких підсистем може бути кілька, що, в свою чергу, пояснює появу кількох типів так званих саморегулятивних систем, тобто систем, які мають функцію саморегуляції. Отже, до саморегулятивних систем належать системи амерного, димерного та тримерного типів.

Найпростіший тип саморегулятивної системи — амерний (від грец.: а- без + meros- частина), для якого характерний збіг процесів, що упорядковуються³, здійснює регулятивний вплив на інші процеси й одночасно відчуває регулятивний вплив із їхнього боку. Ця саморегулятивна система не має якісних протилежних частин чи підсистем. По відношенню до кожного з процесів системи ця форма саморегуляції є загальною.

З точки зору відносин кожного процесу зі всіма іншими вона є взаємною. Для цієї форми характерним є те, що складний механізм саморегуляції стихійно складається на основі кооперації в неоднорідних, нерівноважних системах, де продукти одних процесів є ресурсами для інших і навпаки.

На думку автора, у соціальних системах, у тому числі й у

---

¹ Бех В. П. Философия социального мира. - Запорожье: Тандем-У, 1999. - С. 257. Коммунистическая партия и научное управление. — К.: Изд-во политической литературы Украины, 1984. — 364 с.

³ Там же. - С. 64-65.

суспільстві, такий механізм складається при взаємодії системи "суспільство — природа", де на основі суспільного поділу праці відбувається поступове зняття обмеження на використання природних ресурсів, що призводить до поступового витрачання ресурсів у системі швидше, ніж вони надходять туди з навколишнього середовища. Між ними виникають відносини конкуренції, оскільки в одні процеси дані ресурси втягуються швидше, ніж інші, то останні гальмуються і, в кінцевому підсумку, зникають ("вимирають"), а в системі залишаються тільки процеси першого виду. Між ними та витрачанням ресурсів, що потрапляють у систему, встановлюється негативний (стабілізуючий) зворотний зв'язок, і ці процеси починають стабільно відтворюватися стаціонарно. Таке відтворення процесів певних видів у ході обміну ресурсами поступово видозмінює систему за рахунок створення механізмів відтворення процесів та змінності цього відтворення.

Таким чином, утворюється видозмінений стан саморегулятивної системи, за якого відтворення будь-якого елемента системи означає, що на початку (на "вході") і в кінці (на "виході") кожного циклу цього процесу даний елемент виявляється в одному і тому ж стані. А оскільки інші види елементів при цьому перетворюються, то така саморегулятивна система являє собою димерний тип саморегулятивних систем, тобто складається з двох частин. Система при цьому ділиться на дві підсистеми — регулюючу та регульовану¹.

Роздвоєна саморегулятивна система з'являється кожного разу, коли якісно різні процеси здійснюються через дію одних і тих же, але різних елементів, тобто через процесну й субстратну структуру системи, які збігаються, а їх протилежність, відповідно, знімається. Виникає об'єктивна необхідність в іншому поділі єдності на протилежності.

Формою реалізації цього стає роздвоєння протилежних моментів єдності процесу саморегуляції на активний (той, що визначає) і пасивний (той, що визначається), що приводить до появи відносин координації. Але роздвоєння на такі протилежності означає впорядкування процесів не лише за

---

¹ Коммунистическая партия и научное управление. - К.: Изд-во политической литературы Украины, 1984. - С. 79.

принципом координації, а і за принципом субординації¹. Цей принцип є динамічною формою саморегулятивних систем.

Найпростішою формою субординації є роздвоєння процесів, що визначають, і, процесів, які визначаються, між різними елементами системи, що означає поділ останніх не просто на регулюючі та регульовані, а поділ, за якого перші починають віддавати команди іншим, а інші починають віддавати першим ресурси. Формується протиріччя між регулюючою та регульованою підсистемами, завдяки чому система набуває "вертикального" виміру². Саме димерний тип саморегулятивних систем складається у суспільстві, що забезпечує створення різних типів управління.

Третім типом саморегулятивних систем є система, що ділиться на три підсистеми: регулюючу, регульовану та регулюючу-регульовану³. Звідси і її назва — тримерний (трьохчастинний) тип саморегулятивних систем. В залежності від пропорцій між її компонентами ця форма може мати істотно різні і навіть протилежні модифікації. Наприклад, в одній із систем більше елементів є регульованими, а меншість — регулюючими, в інших системах може бути навпаки.

Представники синергетики звертають увагу і на засоби, що існують в саморегулятивних системах для виконання функції саморегуляції (регуляції). Це - речовина, енергія та інформація. На рівні біологічних саморегулятивних систем основну роль відіграє речовина та енергія, а допоміжну — інформація (генний рівень), що забезпечує оптимальне реагування на зовнішні та внутрішні зміни в системі; на рівні соціальних саморегулятивних систем проходить зміна пріоритетів - тут основну роль відіграє інформація, а речовина та енергія виконують функції допоміжних засобів.

Така точка зору дає можливість говорити про створення повної картини дії саморегулятивних систем, де однією з функцій виступає саморегуляція (регуляція), що забезпечує здатність системи до реагування на зміни під дією зовнішніх та внутрішніх впливів та збереження стабільності системи під

---

¹ Коммунистическая партия и научное управление. - К.: Изд-во политической литературы Украины, 1984. - С. 79.
Там же. ³ Там же.
- С. 65.

дією таких впливів. Але при майже повній подібності саморегуляції з регуляцією постає проблема пошуку кордону при розмежуванні цих понять, затушовується проблема їх взаємозв'язку і взаємопереходу між основними типами регуляції та саморегуляції, а процес їх становлення подекуди залишається незрозумілим¹.

З вище викладеного можна навести визначення форми саморегуляції, що є внутрішньою організацією впорядкованої взаємодії елементів системи у певних просторово-часових вимірах, яка функціонує на основі енергетичних, речовинних та інформаційних процесів, тобто формує взаємодію підсистем — регулюючої та регульованої. У історичному розгляді вона постає як історична форма саморегуляції.

На наш погляд, найбільш загальними у цьому контексті є наступні форми саморегуляції: регулювання, управління, керівництво².

Якщо розглянути ці форми, то можна зазначити, що регулювання притаманне, перш за все, біологічним системам, оскільки складається на основі енергетичних і речовинних впливів і має досить просту структуру — регулююча і регульована підсистеми.

Стосовно управління та керівництва як форм саморегуляції у науковій літературі відбувається ототожнення понять саморегуляції з регуляцією та управлінням, спричиняючи певну плутанину при поясненні процесів, функцій, механізмів тощо у складних динамічних відкритих системах. Особливо це стосується соціальних систем, стосовно яких науковці вживають ці терміни інколи не замислюючись про їх зміст.

Більшість вчених, наприклад, В. Мазур, В. Королько та інші сьогодні при побудові повної картини функціонування та розвитку саморегулятивних систем ототожнюють саморегуляцію з поняттям "регуляції", уточнюючи лише те, що саморегуляція неможлива на рівні зовнішньої регуляції, а можлива лише на рівнях внутрішньої та змішаної регуляції,

---

¹ Крохмаль Н. В. Історичні форми саморегуляції соціального процесу. - Запоріжжя: "Просвіта", 2004. - С. 72.
Коммунистическая партия и научное управление. — К.: Изд-во политической литературы Украины, 1984.— 364 с.

тобто є аналогом регуляції при розгляді системи зсередини¹. При цьому регуляцію визначають як процеси упорядкування процесу або процесів² у системі для збереження її функціонування та розвитку, а поняття "саморегуляція" пояснюється через аналіз соціальної регуляції у її відповідності з більш частковими процесами, що є складовими загального регуляційного процесу³.

Така подібність внутрішньої та змішаної регуляції з саморегуляцією дає можливість говорити при подальшому, більш детальному, розгляді про тотожні механізми їх дії, такі як, прямий та зворотний зв'язки, їх тотожні форми існування в різних системах- регулювання (саморегулювання) на біологічному рівні розвитку матерії, а також управління (самоуправління) та керівництво — на соціальному рівні розвитку матерії. При цьому як форма регуляції (саморегуляції) розглядається управління, що існує лише в соціальних системах і дає можливість визначитися з напрямками цілеспрямованого регулювання, притаманного державі, і яке проявляється в теоріях управління.

Це можна простежити і в теоріях, які склалися за час існування управлінської думки та теорії управління.

Специфікою майже всіх теорій є те, що зростає диференціація вивчення форм саморегуляції, зокрема, досліджуються її окремі складові, що формує різні підходи в науці.

Звернемося до підходів, наведених Н. Крохмаль⁴. Сьогодні на практиці існує та пробиває собі шлях так званий "модельний" підхід, який сформувався внаслідок дослідження коеволюції в системі "суспільство-природа" на засадах глобального відтворення, що здійснювалось під егідою Римського клубу (Дж. Форрестер, Д. Медоуз, М. Месерович, Е. Пестель, Е. Ласло, А. Печчеї та інші). Позитивним моментом цих праць було безумовне визнання ролі соціального фактора в коеволюційних

---

¹ Коммунистическая партия и научное управление. - К.: Изд-во политической литературы Украины, 1984.- С. 67.

² Там же.-С. 64.

³ Там же. С. 60.

⁴ *Крохмаль Н. В.* Историчні форми саморегуляції соціального процесу. - Запоріжжя: "Просвіта", 2004. - 144 с.

процесах, а також виявлення умов коеволюції (концепція "нульового зростання", а пізніше — "органічного зростання", "Новий Гуманізм Печчеї").

Напрямок, який послідовно вивчає впорядкування соціального процесу, є менеджмент або, точніше, теорія управління та її підгалузь — управління соціальними процесами. Саме тут розглядають саморегуляцію, управління та регуляцію як окремі компоненти єдиної системи. Найбільш дослідженим процесом є управління, у вивченні якого можна виділити три підходи: менеджмент, "кібернетичний" та близький до нього синергетичний.

Менеджмент у всіх своїх проявах розглядає управління як мистецтво вирішення соціально-психологічних та економічних завдань, які виникають в організації. Саме такої позиції дотримується більшість вчених при розгляді управління. Але менеджмент дає найбільш вузьке визначення цього явища. В загальному вигляді управління є тут певним типом взаємодії, що існує між двома суб'єктами, один з яких постає саме як суб'єкт управління, а інший — як об'єкт управління. При цьому управління відіграє координаційну роль, яка формує й приводить в дію ресурси даної організації для досягнення поставлених цілей.

Спираючись на дослідження О. Віханського та А. Наумова¹ усі вчення цього підходу можна розділити на "одномірні" та "синтетичні". "Одномірні" вчення спочатку були спрямовані на пошук шляхів підвищення продуктивності праці, ефективності вирішення виробничих питань (наприклад, теорія "наукового управління" Ф. У. Тейлора про механістичне розуміння людини, її місця в організації й сутності її діяльності)².

У 20-30-х рр. ХХ ст. в "одномірних" теоріях змінюється розуміння управління. Його характерною рисою стає вивчення відносин між людьми, можливість впливати на них на основі психічної саморегуляції для досягнення ефективних результатів управління. Засновником цієї теорії був Е. Мейо, який розглядав людину як соціальну істоту, робота якої залежала від

---

¹ *Виханский О. С, Наумов А. И.* Менеджмент: Учебник, 3-е изд. - М.: Гардарики, 1998. - 528 с. *Тейлор Ф. У.* Принципы научного менеджмента. Библиотека журнала "Контроллинг". Серия: "Классики менеджмента". Вып. 1. - М.: Контроллинг, 1991. - 104 с.

соціальних умов, в яких перебувала людина та від відносин між самими людьми у процесі виробництва.

Це започаткувало розвиток так званих біхевіористських теорій менеджменту, які розглядали управління й роль людини у ньому крізь призму не тільки економічних, але й соціальних інтересів (В. Д. Скотт), через лідерство, а не посадову владу (М. П. Фоллет), через "піраміду потреб" (А. Маслоу). Їм протистояли теорії, які базувалися на принципі: людиною потрібно управляти. Це теорія "X" і "Y" (Д. МакГрегор), яка базується на американському досвіді управління і характеризується ефективністю управління без вияву ініціативи та слабо використовуваним інтелектуальним потенціалом людини, та теорія "Z" У. Оучі, яку він розробив у 1981 р. на основі японського досвіду управління і яка доповнює теорію Д. МакГрегора.

У. Оучі¹ формулює основні правила керівництва людьми, спираючись на які можна досягти ефективного управління: групове прийняття рішень, індивідуальна відповідальність, довгострокове наймання кадрів, повільна оцінка кадрів та їх помірне просування, невизначений, неформальний контроль чіткими й формалізованими методами, неспеціалізована кар'єра, всебічна турбота про робітників.

Серед "одномірних" вчень в історії менеджменту особливу увагу привертають теорії адміністрування А. Файоля², який уперше описав такий вид діяльності, як управління, притаманний організації, яка розглядається як єдиний організм. Він виділяє п'ять обов'язкових функцій управління: планування, функцію організації, розпорядження, координацію, контроль. Також ним виділяється чотирнадцять принципів управління: 1) поділ праці; 2) влада; 3) дисципліна; 4) єдність розпорядження; 5) єдність керівництва; 6) підпорядкування індивідуальних інтересів загальним інтересам; 7) нагородження персоналу; 8) централізація; 9) ланцюг взаємодії; 10) порядок; 11) рівність; 12) стабільність персоналу; 13) ініціатива; 14) корпоративний дух.

---

¹ Оучи У. Методы организации производства: японский и американский подходы: Сокр. пер. с англ. / Вступ. ст. Б. З. Мильнера. - М.: Экономика, 1984. - 183 с.

² Файоль А. Общее и промышленное управление. - М.: Контроллинг, 1992. -112 с.

Інше вчення — теорія М. Вебера про бюрократичну систему, яка повинна забезпечувати швидкість, точність, порядок, певність, безперервність і передбачуваність управління.

Діаметрально протилежним поглядом є "синтетичні" концепції, які розглядають управління як багатопланове, комплексне явище, що змінюється і має багато зв'язків із зовнішнім та внутрішнім оточенням організації. Ці вчення засновані на системному підході до організації, на її багатомірності, на факторах, що впливають прямо та опосередковано на її функціонування. Їх особливістю також є те, що вони виходять із так званого системного ефекту, котрий проявляється в тому, що ціле завжди якісно відмінне від частин, що його складають.

У 50-х рр. ХХ ст. П. Дракер розробив концепцію управління за цілями, основним положенням якої була думка про те, що управління повинне починатися з вироблення цілей, потім переходити до формування функцій, системи взаємодії й процесу.

Серед "синтетичних" вчень про управління помітне місце займають ситуаційні теорії. Їх суть полягає в тому, що результати одних і тих же управлінських дій у різних умовах можуть відрізнятися один від одного. Але в них обов'язково виділяють чотири особливості: по-перше, управління повинне здійснювати аналіз ситуації з точки зору вимог цієї ситуації до організації; по-друге, потрібно виробити відповідний підхід до здійснення управління, який би найбільш адекватно відповідав вимогам, що висуваються до організації ситуацією; по-третє, управління повинне створювати потенціал і необхідну гнучкість для переходу до управлінського стилю, відповідного ситуації; по-четверте, управління повинне провести відповідні зміни, що дозволяють пристосуватися до ситуації.

У 80-х рр. ХХ ст. популярності серед системних концепцій набула теорія "7-С" (в англійській мові всі складові починаються з "С"), яку розробили Е. Атос, Р. Паскаль, Т. Пітер, Р. Уотерман. Ключовими моментами її є стратегія, структура, система, штат, стиль, кваліфікація, поділ цінностей.

З вищевикладеного можна зробити висновок, що, хоча теорії менеджменту і розглядають управління організацією, однак

вони одночасно виражають сутність процесу управління взагалі, що полягає у виникненні потреб, їх задоволенні через постановку цілей та моделювання ситуації з вибору шляхів її вирішення.

В основі другого напрямку у дослідженні управління лежить "кібернетичний" підхід, який орієнтується на виявлення й аналіз зворотних зв'язків і каналів управління у об'єктів, що вивчаються.

Початком такого вивчення саморегуляції в технічних системах стали 40 рр. ХІХ ст., коли незалежно один від одного російський інженер І. В. Вишеградський, який пізніше став міністром фінансів імператора Олександра ІІ, та знаменитий англійський фізик Дж. Максвелл розробили теорію регулятора Уатта (автоматичного пристрою, який регулює оберти парової машини). Їх основним досягненням було формулювання принципів розрахунку параметрів регулятора в системі "парова машина - регулятор", які забезпечували стійке функціонування всієї системи¹.

Саме ці роботи започаткували низку досліджень, які ще наприкінці ХІХ ст. дозволили створити науковий фундамент проектування механізмів управління складними технічними системами (принцип Ле Шательє-Брауна) на основі принципу зворотного зв'язку, який, як стало відомо пізніше, існує у всіх саморегулятивних системах. Спочатку сутністю цього принципу було коригування системи в залежності від характеру та величини непередбачених зовнішніх впливів.

Але вже у ХХ ст., особливо у післявоєнні роки (50-і рр.) розуміння зворотного зв'язку змінилося. Тепер — це вплив, що управляє і який розглядають у вигляді лінійної функції відхилень від передбаченого режиму, який до того ж вважається стаціонарним.

Під зворотним зв'язком тепер розуміють таку "підсистему системи управління", яка здатна вносити зміни у програму досягнення мети управління в залежності від змін у непередбаченому зовнішньому оточенні. Зворотний зв'язок, що був орієнтований одразу ж на досягнення кінцевої мети, вже не

---

¹ *Моисеев Н. Н.* Человек и ноосфера. - М.: Молодая гвардия, 1990. - 351 с.

— |-----
є рефлексивним — він зв'язує реакцію системи із зовнішнім впливом складних алгоритмів.

Система при цьому діє за принципом вибору, віддачі наказів, отримання інформації про виконання. Виділяють і механізми, що визначають зміни відповідності, які є реакцією на зовнішній вплив. Ці механізми бувають двоякі: механізми на основі негативного зворотного зв'язку, які діють для підтримання стабільності системи, тобто компенсують зовнішній вплив, та механізми на основі позитивного зворотного зв'язку, що погіршують стабільність системи. Серед прибічників цього підходу можна назвати Н. Вінера, М. М. Мойсеєва, М. Піттнера, М. М. Сетрова та інших дослідників.

Третій підхід до вивчення управління представлений ученими (В. Н. Келасьєв, І. Пригожин, І. Стергерс та інші), які є прибічниками синергетики. Вони розглядають соціальні системи, в яких управління зводиться до вирішення завдань з підвищення здатності цих систем до самоорганізації, тобто до підтримання стабільності системи. Саме ця група поєднує в собі найбільш широкі визначення управління, які включають також поняття зворотного зв'язку. Зауваження про наявність зворотного зв'язку у процесах саморегуляції надто важливе, щоб системно висвітлити саме властивість соціальних систем до "само"-відтворення, організації та регуляції.

Отже, розглянувши все розмаїття пояснень саморегуляції соціального процесу, можна виділити кілька підходів до вивчення цього явища, а саме: еволюційний, цивілізаційний, формаційний, менеджмент, синергетичний, "кібернетичний", "державницький", "модельний", психологічний та деякі інші. Визначаючи спільне у цих підходах до розуміння саморегуляції, слід зазначити, що вони спираються при поясненні розвитку суспільства на різні процеси, які відбуваються в ньому і які можна віднести до типу саморегулятивних.

Узагальнюючи всі подані вище підходи до вивчення саморегуляції та пов'язаних з нею регуляції та управління, можна зробити висновок, що саморегуляція — це тотожний регуляції процес, що полягає в здатності системи реагувати на зовнішні впливи через стихійні (спонтанні) процеси всередині системи, а управління — це форма регуляції, що існує лише у

суспільстві і полягає в його свідомих, цілеспрямованих формах пристосування до зовнішніх та внутрішніх умов існування соціальної спільноти.

Є ще одна плутанина: управління у науковій літературі часто також ототожнюють із поняттям керівництва. Особливо це стосується українських науковців, оскільки українською мовою у більшості випадків російськомовний термін "управление" перекладається як керівництво, а не як "управління". Таким же чином перекладається і російськомовний термін "руководство". Хоча, на наш погляд, це дві форми саморегуляції, як вже зазначалося вище, які мають спільні моменти. Як зазначають В. Н. Мазур, В. Г. Королько та інші¹, по-перше, дія й управління, і керівництва здійснюється в соціальних системах; по-друге, як управління, так і керівництво являють собою види суб'єкт-об'єктних відносин, в яких і суб'єкт, і об'єкт — це люди, і в них реалізується цілепокладання. Суб'єктами управління можуть бути не тільки люди, але й предмети, явища. На відміну від управління, керівництво завжди виражає дію суб'єкта по усвідомленій програмі для досягнення мети. Суб'єктом керівництва можуть бути тільки люди. Тому керівництво є більш вузьким поняттям. Воно є свідомим управлінням людьми як суб'єктами діяльності. Керівництво, перш за все, носить політичний характер і здійснюється як політичне управління, що має чітко окреслену сферу дії і є вищим рівнем свідомого управління.

Отже, підводячи підсумки аналізу співвідношення саморегуляції з самоорганізацією та управлінням, слід зазначити, що, по-перше, дані поняття притаманні складним, динамічним, відкритим системам, що у ході свого функціонування та розвитку ускладнюють свою структуру, утворюють нові форми тощо.

По-друге, вихідним поняттям є термін "самоорганізація", що розуміється як здатність системи самостійно підтримувати, відтворювати чи вдосконалювати рівень своєї організації при зміні зовнішніх і внутрішніх умов її існування, діяльності з

Коммунистическая партия и научное управление. — К.: Изд-во политической литературы Украины, 1984.— 364 с.

урахуванням минулого досвіду, спрямованої на збереження її цілісності, підвищення стійкості, забезпечення нормального функціонування або розвитку.

По-третє, саморегуляція виступає функцією складних динамічних систем відкритих систем, яка забезпечує упорядкування самоорганізаційних можливостей системи у часі та просторі.

По-четверте, управління є однією з форм саморегуляції, що притаманна лише соціальним системам, забезпечує функцію саморегуляції на основі двох підсистем — тієї, що управляє, і тієї, якою управляють.

Отже, теоретично з'ясувавши співвідношення між самоорганізацією, саморегуляцією та управлінням, ми можемо тепер перейти до аналізу специфіки явища самоорганізації та механізмів саморегуляції і управління у соціальному організмі навчального закладу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ДО ПЕРШОГО І ДРУГОГО РОЗДІЛІВ

1. *Алексеев И.* Энергия // *Философская энциклопедия.* - М.: Издательство "Советская энциклопедия", 1970. - Т.5. - С. 563-564.
2. *Американская социологическая мысль: Тексты* /Под ред. В. И. Добренкова. - М.: Изд-во МГУ, 1994. - 496 с.
3. *Андрущенко В., Михальченко М.* Сучасна соціальна філософія. Курс лекцій. В 2-х томах. - К.: Видавництво "Генеза", 1993. - Т. 1. - 255 с.
4. *Антология мировой философии: в 4-х томах.* - Т. 4. - М.: Мысль, 1971. - 346 с.
5. *Арон Р.* Этапы развития социологической мысли. - М.: Издательская группа "Прогресс" - "Универс", 1993. - 608 с.
6. *Аришинов В. И.* Синергетика как феномен постнеклассической науки. - М.: ИФРАН, 1999.-203 с.
7. *Барулин В. С.* Социальная философия. Ч. 1: Учебник. - М.: Изд-во МГУ, 1993.-336 с.
8. *Бахтин М. М.* К философии поступка // *Философия и социология науки и техники: Ежегодник. 1984-1985.* - М., 1986. - 249 с.
9. *Белинский В. Г.* Общее значение слова литература // *Утопический социализм.* - М.: Политиздат, 1982. -512 с.
10. *Бердяев Н. А.* Опыт эсхатологической метафизики: Творчество и объективация // *Бердяев Н. А. Царство Духа и царство Кесаря.* - М.: Республика, 1995. - 383 с.
11. *Бердяев Н. А.* О русской философии: В 2-х ч. - Ч. 2. - Свердловск: Изд-во Урал.ун-та, 1991.-287 с.
12. *Бердяев Н. А.* Самопознание. - М.: Книга, 1991. - 445 с.
13. *Бех В. П.* Генезис соціального організму країни: Монографія. - 2-е вид. доп. - Запоріжжя: Просвіта, 2000. - 288 с.
14. *Бех В. П.* Социальный организм: философско-методологический анализ. - Запорожье: "Тандем-У", 1998. - 186 с.
15. *Бех В. П.* Философия социального мира.- Запорожье: Тандем-У, 1999. — 284 с.
16. *Бех В. П.* Человек и Вселенная: когнитивный анализ: Монография. - 2-е изд. доп. - Запорожье: Просвіта, 2004. - 148 с.

-
17. *Бех В. П.* Человек и Вселенная: когнитивный анализ. - Запорожье: "Тандем -У", 1998.-144 с.
  18. *Бех В. П., Гашенко А. В.* Фірма в дискурсі організмової ідеї: Монографія. - Суми: ВТД "Університетська книга", 2006. - 376 с.
  19. *Бех В. П.* Генезис социального организма страны. - Запорижжя: "Просвіта", 2000. - 288 с.
  20. *Бехтерев В. М.* Избранные работы по социальной психологии. - М.: Наука, 1994.-399 с.
  21. *Бляхер Л. Е.* Виртуальные состояния социума, или шансы и риски открытого общества в России. - М.: ИПЧ "Издательство Магистр", 1997. - 66 с.
  22. *Богданов А. А.* Всеобщая организационная наука. Тектология. В 2-х томах. - М.: Экономика, 1989. - Т. 2. - 351 с.
  23. *Бойченко І. В., Куценко В. І., Табачковський В. Г.* Суспільні закони та їх дія. - К.: Наукова думка, 1995. - 212 с.
  24. *Бубер М.* Проблема человека. Перспективы // Лабиринты одиночества. - М.: Прогресс, 1989. - 629 с.
  25. *Бычков В. М.* Институты: Сверхколлективные образования и безличные формы социальной субъективности. - М.: Российская академия социальных наук, 1996.-965 с.
  26. *Веблен Т.* Теория праздного класса. Экономическое исследование институтов. - М., 1984. - 368 с.
  27. *Вернадский В. И.* Философские мысли натуралиста. - М.: Наука, 1988. - 519 с.
  28. *Виханский О. С, Наумов А. И.* Менеджмент: Учебник, 3-е изд. - М.: Гардарики, 1998. - 528 с.
  29. *Воловик В. И.* Идеологическая деятельность: диалектика традиций и новаторства. - М.: АОН, 1990. -212 с.
  30. *Воловик В. И.* Философия истории. Курс лекций. - Запорожье, 1995. - 152 с.
  31. *Гвишиани Д. Н.* Организация и управление. Второе дополненное издание. - М.: Наука, 1972.-536 с.
  32. *Гегель Г.* Наука логики. - М.: Мысль, 1972. - Т. 3. - 371 с.
  33. *Гегель Г.* Работы разных лет. - М.: Мысль, 1993. - Т. 2. - 630 с.
  34. *Гегель Г.* Философия права. - М.: Мысль, 1990. - 524 с.
  35. *Гегель Г.* Энциклопедия философских наук. - М.: Мысль. - 1974. — Т. 1. — 452 с.
  36. *Гегель Г.* Энциклопедия философских наук. - М.: Мысль. - 1975. — Т. 2. — 695 с.
  37. *Гегель Г.* Эстетика. В 4-х томах. - М.: Искусство, 1968. - Т. 1. - 312 с.
  38. *Гегель Г.* Эстетика. В 4-х томах. - М.: Искусство, 1973. - Т. 4. - 676 с.

-
39. Горский Ю. М. Гомеостатика: модели, свойства, патологии // Гомеостатика живых, технических, социальных и экологических систем. - Новосибирск: Наука, Сиб. отд., 1990. - 280 с.
  40. Грамши А. Тюремные тетради. - Избр. соч. - В 3-х т. - М., 1959. — Т. 3. — 560 с.
  41. Грееф Г. Общественный прогресс и регресс. - С-Петербург: Типография Ю. Н.Эрлих, Садовая, № 9, 1896. - 336 с.
  42. Гумилев Л. Н. География этноса в исторический период. - Л.: Наука, Ленинградское отделение, 1990. - 278 с.
  43. Диоген Лаэртский. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов. - 2 изд. - М.: Мысль, 1986. - 570 с.
  44. Добронравова И. С. Синергетика: становление нелинейного мышления. - К.: "Либідь", 1990. - 152 с.
  45. Донченко Е. А. Социетальная психика. - К.: "Наукова думка", 1994. - 208 с.
  46. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. Метод социологии. - М.: Наука, 1991.-575 с.
  47. Егоров В. С. Философский реализм. - М.: Наука, 1994. - 268 с.
  48. Здравомыслов А. Г. Потребности. Интересы. Ценности. - М.: Политиздат, 1986.-223 с.
  49. Зинченко В. П., Моргунов Е. Б. Человек развивающийся. Очерки российской психологии. - М.: Тривола, 1994. - 304 с
  50. Известия. - 1985. - 25 августа.
  51. Казмиренко В. П. Социальная психология организаций: Монография. - К.: МЗУУП, 1993.-384 с.
  52. Казначеев В. П. Феномен человека: космические и земные истоки. - Новосибирск: Новосибирское книжное издательство, 1991. - 128 с.
  53. Кивенко Н. В. Отражение и его роль в живых системах. - К.: Наукова думка, 1972. - 144 с.
  54. Ковалев А. Д. Органицизм // Современная западная социология: Словарь. - М.: Политиздат, 1990. - С. 248-249.
  55. Ковалевский М. М. Социология. - С.-Петербург: Типография М. М. Стасюлевича, 1910. - 301 с.
  56. Коммунистическая партия и научное управление. - К.: Изд-во политической литературы Украины, 1984. - 364 с.
  57. Кондаков Н. И. Логический словарь-справочник. - М.: Наука, 1975. - 720 с.
  58. Костюк В. Н. Информация как социальный и экономический ресурс с. - М.: ИЧП "Издательство Магистр", 1997. - 48 с.
  59. Кремень В. Г., Табачник Д. В., Ткаченко В. Т. Україна: альтернативи поступу (критика історичного досвіду). - К.: "ARC- UKRAINE", 1996. - 793 с.

-
60. Крохмаль Н. В. Историчні форми саморегуляції соціального процесу. - Запоріжжя: "Просвіта", 2004. - 144 с.
  61. Курдюмов С.П., Малинецкий Г. Г., Потанов Л. Б., Самарский Л.Л. I Компьютеры и нелинейные явления. - М., 1988. - 238 с.
  62. Ленин В. И. Полн. собр. соч. - Т. 1. — 662 с.
  63. Ленин В. И. Полн. собр. соч. - Т. 18. - 525 с.
  64. Ленин В. И. Полн. собр. соч. - Т. 29. - 782 с.
  65. Мамардашвили М. К. Мысль под запретом (Беседы с Н.Эпельбауэн) //Вопросы философии. - 1992. - № 4. - С. 70-78.
  66. Марков М. Теория социального управления. - М.: Прогресс, 1978. - 447 с.
  67. Маркс К., Энгельс Ф. Избр. соч. В 9-ти т. - Т. 2. - 574 с.
  68. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. - 2-е изд. - Т. 3. - 629 с
  69. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. - 2-е изд. - Т. 7. - 669 с.
  70. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. - 2-е изд. - Т. 8. - 705 с.
  71. Маркс К, Энгельс Ф. Соч. - 2-е изд. - Т. 12. - 879 с.
  72. Маркс К, Энгельс Ф. Соч. - 2-е изд. - Т. 23. - 907 с.
  73. Маркс К, Энгельс Ф. Соч. - 2-е изд. - Т. 27. - 695 с.
  74. Маркс К, Энгельс Ф. Соч. - 2-е изд. - Т. 42. - 535 с.
  75. Маркс К, Энгельс Ф. Соч. - 2-е изд. - Т. 46. - Ч.2. - 612 с.
  76. Моисеев Н. Н. Человек и ноосфера. - М.: Молодая гвардия, 1990. - 351 с.
  77. Монсон П. Современная западная социология: теории, традиции, перспективы. — СПб: издательство "Нотабене", 1992. - 445 с.
  78. Мулдашев Е. В поисках города богов / Э. Р. Мулдашев в 3 т. - М.: Аиф-Принт; М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2002. — Т.1: Трагическое послание древних. - 539с.С.510.
  79. Налимов В. В., Дрогаллина Ж. А. Реальность нереального. - М.: Издательство "МИР ИДЕЙ", АО АКРОН, 1995. - 432 с.
  80. Николов Л. Структуры человеческой деятельности. - М.: Прогресс, 1984. - 176 с.
  81. Оучи У. Методы организации производства: японский и американский подходы: Сокр. пер. с англ. / [Вступ. ст. Б. З. Мильнера]. - М.: Экономика, 1984.-183 с.
  82. Очерки по истории теоретической социологии XX столетия (от М. Вебера к Ю. Хабермасу, от Г. Зиммеля к постмодернизму) / Ю. В. Давыдов, А. Б. Гофман, А. Д. Ковалев и др. - М.: Наука, 1994. - 380 с.
  83. Печенкин А. А. Концепции самоорганизации: становление нового образа научной мысли. - М., 1994; Печенкин А. А. Концепция самоорганизации в исторической ретроспективе. - М., 1996; Печенкин А. А. От автоколебаний к самоорганизации: формирование синергетических идей в теории

-
- нелинейных колебаний //Концепция самоорганизации в исторической ретроспективе. — М., 1994.
84. Принципы организации социальных систем: Теория и практика /Под ред. М. И. Сетрова. — К. — Одесса: Вища школа. Головное изд-во, 1988. - 242 с.
85. Процес // Філософський словник / за ред. В. І. Шинкарука. - 2-е вид. перероб. і доп. - К.: Голов. ред. УРЕ, 1986. - 800 с.
86. Регулировать //Словарь иностранных слов. - Изд. 13-е стереотипное. - М.: Русский язык, 1986. - 608 с.
87. Романов В. Л. Социальная самоорганизация и государственность. - М.: РАГС, 2000. - 141 с. (Романов В. Л. Социальная самоорганизация и государственное управление /Автореф .... дисс. д. социолог. н. по специальности 22.00.08 - социология управления. - М., 2001.)
88. Самоорганизация: психо- и социогенез / Под редакцией В. Н. Келасьева. - СПб.: Издательство С. - Петербургского университета, 1996. - 200 с.
89. Системные исследования. Ежегодник. - М.: Наука, 1980. - 424 с.
90. Словарь иностранных слов. - М., 1985. - 607 с.
91. Сорокин П. А. Человек. Цивилизация. Общество. - М.: Политиздат, 1992. - 543 с.
92. Социальные технологии: Толковый словарь / Отв. Ред. В. Н. Иванов. - Москва - Белгород: Луч - Центр социальных технологий, 1995. - 309 с.
93. Степанов А. М. Основы медицинской гомеостатики. - Воронеж.: НПО "МОДЭК", 1994.-272 с.
94. Гард Г. Социальная логика. - С-Пб.: Социально-психологический центр, 1996.-553 с.
95. Тейлор Ф. У. Принципы научного менеджмента. Библиотека журнала "Контроллинг". Серия: "Классики менеджмента". Вып. 1. — М.: Контроллинг, 1991.-104 с.
96. Тернер Дж. Структура социологической теории. - М.: Прогресс, 1985. - 472 с.
97. Тойнби Дж. Постижение истории. - М.: Прогресс, 1991. - 736 с.
98. Трубецкой С. Н. О природе человеческого сознания // Трубецкой С. Н. Сочинения. - М.: Мысль, 1994. - 430 с.
99. Урсул А. Д. Человечество. Земля. Вселенная. - М.: Мысль, 1977. - 264 с.
100. Файоль А. Общее и промышленное управление.- М.: Контроллинг, 1992. — 112 с.
101. Философский энциклопедический словарь /Под ред. С. С. Аверинцева, Э. А. Араб - Оглы, Л. Ф. Ильичева и др. - 2-е изд. - М.: Сов. энциклопедия, 1989.-815 с.
102. Філософський словник /За ред. В. І.Шинкарука. - 2-е вид. перероб. і доп. - К.: Голов. ред. УРЕ, 1986. - 800 с.

-
103. *Франк С. Л.* Духовные основы общества. - М.: Республика. - 1992. - 511 с.
  104. *Франк С. Л.* Духовные основы общества. Введение в социальную философию. - Париж, 1930. - 267 с.
  105. *Франк С. Л.* Собственность и социализм //Русская философия собственности (XVIII - XX вв.). - СПб.: СП "Ганза", 1993. - 345 с.
  106. *Хайдеггер М.* Исследовательская работа В. Дильтея... 10 докладов // Вопросы философии. - 1995. - № 11. - С. 119-145.
  107. *Храмова В. Л.* Целостность духовной культуры. - К.: Феникс, 1995. - 399 с.
  108. *Цехмистро И. З.* Феномен целостности как пристанище духа: о невозможности множественных "механизмов" мышления //Дух і Космос: наука і культура на шляху до нетрадиційного світосприймання /Кол. авторів під кер. проф. І. З. Цехмістро. - Харків, 1995. - 195 с.
  109. *Циолковский К. Э.* Монизм вселенной //Русский космизм: Антропология философской мысли. - М., 1992. - С. 3-35.
  110. *Человек: Мыслители прошлого и настоящего о его жизни, смерти и бессмертии. Древний мир - эпоха просвещения.* - М.: Политиздат, 1991. - 463 с.
  111. *Черников М. В.* Самоорганизующиеся системы: методологические подходы и проблема управления // Общество и человек: пути самоопределения. Вып. 1.-СПб., 1994.-136 с.
  112. *Шеллинг Ф. В.Й.* Сочинения в 2-х т.: пер. с нем. Т. 1. - М.: Мысль, 1987. - 637 с.
  113. *Шмаков В.* Закон синархии и учение о двойственной иерархии монад и множеств. - К.: "София", Ш, 1994. - 320 с.
  114. *Эбелинг В., Энгель А., Файстель Р.* Физика процессов эволюции: пер. с нем. Ю. А. Данилова. - М.: Едиториал УССР, 2001. - 328 с.
  115. *Энгельс Ф.* Соч. - 2-е изд. - Т. 27. - 695 с.
  116. *Яценко А. И.* Целеполагание и идеалы. - К.: Наукова думка, 1977. - 276 с.

РОЗДІЛ III

ІСТОРИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ЦІННІСНО-СМИСЛОВОЇ ДЕТЕРМІНАЦІЇ УПРАВЛІННЯ НАВЧАЛЬНИМ ЗАКЛАДОМ

3.1 Соціально-філософський сенс концепту "ціннісно-сміслової детермінація управління навчальним закладом"

Метою даного підрозділу є уточнення ідеї ціннісно-сміслової детермінації управління навчальним закладом, що складає основу і суть філософського аспекту проблеми. Це підтверджує й Г. Гегель, який на питання, що таке філософія, відповідав: "Своєрідна риса цієї науки полягає в тому, що в ній її поняття лише, як видно, становить її першопочаток, насправді лише весь розгляд цієї науки є доказ і, можна сказати, власне знаходження цього поняття; поняття є, по суті, результат такого розгляду"¹.

Тож уточнюємо зміст понять, що утворюють основну категорію, або концепт дослідження: **"ціннісно-сміслової детермінація управління навчальним закладом"**. Оскільки відомо, що будь-який смисл може бути розпакований, і тоді те, що розумно, стає дійсним. Смисл стає доступним, і ми

---

¹ Гегель Г. Лекции по истории философии. Книга первая. Соч. - Т. IX. - Л.: Партиздат, 1932. - С. 8.

виявляємо сутність і зміст того чи іншого поняття, у цьому випадку дуже складного поняття — концепту, при розгляді його як цілості.

Інакше кажучи, ця ідея-концепт вже сама по собі містить в собі план (*pattern*) ціннісно-сислової детермінації управління навчальним закладом. Як писав з цього приводу Г. Гегель: "Поняття для свого розвитку не потребує ніяких зовнішніх стимулів; його природа, що включає в себе протиріччя між простотою й відмінністю і саме тому спонукає його до самоздійснення. Вона змушує його розгортати і робити дійсним відмінність, що існує в ньому самому тільки ідеально, тобто в суперечливій формі нерозрізненості. Так призводить вона до того, щоб шляхом знімання його простоти як певного недоліку, певної однобічності, зробити його справді цілим, до чого первісно воно містить в собі тільки спроможність"¹.

Це уточнення важливо зробити й з іншого приводу, оскільки без з'ясування загальних питань розв'язання конкретних проблем ускладнюється. Ми постійно будемо наражатися на ці загальні питання, розглядаючи конкретну ситуацію. Серед загальних питань у цьому випадку можна назвати такі: поняття і структура, різновиди, специфіка навчальних закладів, міжгрупова взаємодія та управління персоналом, сутність управління як важливої форми людської діяльності, модифікація (трансформація) управління взагалі й освітою зокрема, сутність теоретичних і практичних застосувань духовних факторів в управлінському процесі, роль суспільної регламентації і семантичної детермінації освітнього процесу, його історичної еволюції в конкретному суспільстві в контексті співвідношення влади, управління й ефективної діяльності організацій.

Отже, виділення концепту "ціннісно-сислової детермінації управління навчальним закладом" дослідження вважаємо вкрай необхідним, а його теоретичне обґрунтування є ключовим у пошуку відповідей на головні питання, що розглядаються у даній роботі.

Почнемо аналіз з виділеної нами семантичної конструкції,

---

¹ Гегель Г. Энциклопедия философских наук. - М.: Мысль, 1977. - Т. 3. - С. 12.

з уточнення поняття "управління навчальним закладом". Під цим терміном ми розуміємо впорядкування поведінки певної організаційної одиниці, що є базовою конструкцією у галузі освіти. Вона пронизує в ній усе: від середньої загальної освіти до вищої професійної. Ми вважаємо, що не дивлячись на те, що це далеко не споріднені сфери навчання і виховання, мається на увазі, наприклад, середня школа і вища школа, а за елементами і механізмами впливу вони подібні. Аналогом тут можуть бути технічні системи, наприклад, літаки, автомобілі або пароплави. Незважаючи на те, що між різними видами літаків існують великі відмінності, та загальна схема управління, як і устрій, і механізми функціонування, до речі, однотипні.

До того ж, цей феномен відомий дослідникам, і у цьому можна легко переконатись, оскільки на ключові слова "управління навчальним закладом" комп'ютер знаходить в україномовному варіанті Інтернету понад 208 тисяч публікацій, а на запит про "управління закладом освіти" маємо відповідно понад 248 тисяч джерел наукової інформації.

Однак, для нас тут важливо визначитись з терміном "навчальний заклад", оскільки у літературі можна зустріти цілу низку наближених до нього термінів, наприклад, "заклад освіти", "організація", "освітня організація", "школа", "коледж", "вищий навчальний заклад", "інститут", "університет", "академія" та ін.

Визначення сутності закладу середньої освіти спеціально розглядає Л. М. Карамушка у праці "Психологія управління"¹. Вона подає таке їх визначення та їх основні характеристики: "*Заклади середньої освіти* — це цілісні соціальні утворення, які мають спеціальну структуру і які виконують специфічні функції в суспільстві (навчання, виховання та розвиток підростаючої особистості). На основі сучасних підходів щодо розуміння сутності організацій"² до основних характеристик закладів середньої освіти як освітніх організацій, котрі повинні враховуватися в процесі професійного управління, слід віднести, на її погляд, такі:

---

¹ Карамушка Л. М. Психологія управління: Навчальний посібник. — К.: Міленіум, 2003. — 344 с.

² Дафт Р. Л. Менеджмент: Пер. с англ. - СПб.: Питер, 2000. - С. 15.

а) заклади середньої освіти повинні бути відкритими системами, які мають постійно враховувати зміни, що відбуваються в соціальному середовищі;

б) заклади мають швидко адаптуватися до нових підходів у суспільному розвитку та трансформувати їх у новий зміст навчання, нові освітні та інформаційні технології, нові стратегії взаємодії між учасниками управлінського та навчально-виховного процесу, нові психологічні характеристики учасників такої взаємодії;

в) щоб розвиватися відповідно до соціальних змін, керівники освітніх закладів повинні постійно навчатися, тобто характеризуватися стратегічним мисленням та баченням майбутнього; сильною корпоративною культурою; командним принципом роботи та вільним обміном інформації;

г) враховуючи специфіку діяльності (навчання, виховання та розвиток підростаючої особистості), освітні заклади повинні функціонувати на засадах гуманістичного менеджменту.

При цьому, як слушно зазначає Л. М. Карамушка, якщо перші три ознаки повинні бути притаманні практично всім типам організацій, то четверта ознака є особливо суттєвою саме для освітніх організацій.

Однак, опрацювання феномену "навчальний заклад" у дискурсі філософії освіти вимагає обов'язкового звернення до більш широких узагальнень, що робить, як відомо, соціологія та її спеціалізовані галузі — соціологія організацій і соціологія освіти. Саме ця наука виходить з того, що освіта як соціальний інститут забезпечує відносну стійкість зв'язків і відносин у соціальному організмі будь-якої країни або їх угруповань, наприклад, Об'єднаної Європи.

Найважливіша характеристика соціального інституту освіти — його функціональність, що забезпечує стабільність існування суспільства. Це стало особливо достеменним зараз, тобто при переході світової спільноти від індустріальної до інформаційної фази розвитку.

При цьому соціальний інститут сприймається як історично стійка форма організації спільної діяльності людей. У зв'язку з цим він характеризується набором соціальних статусів і ролей, а також системою санкцій, що забезпечують заохочення

бажаної і пригнічення девіантної поведінки. Відомо, що соціальні інститути здійснюють свою діяльність через соціальні організації. Наукова галузь, що вивчає цей феномен, називається соціологією організацій.

Для вирішення обраної нами проблемної ситуації цей напрям соціологічної науки перспективний, оскільки тут можна погодитись з точкою зору російського соціолога В. Щербини, який виділяє такі основні напрями розвитку соціології організацій, як:

—нова фаза використання організаційного досвіду країн Заходу;

—трансляція, аналіз і осмислення раніше маловідомих західних теоретичних моделей організації й можливостей їх адаптації у вітчизняних умовах;

—пошук нових методологічних принципів розуміння природи організації і принципів роботи з нею;

—продовження вітчизняними вченими власних оригінальних дослідницьких розробок у галузі соціології організацій;

—наукова діяльність, що пов'язана з вивченням окремих соціальних інститутів і організацій.

У цій ситуації особливо актуальною є необхідність розгляду простору застосування різних технологій, наприклад, ціннісно-сміслової регуляції, насамперед в освітянських соціальних організаціях. Фундаментальне значення аналізу організаційних систем зумовлене двома головними обставинами. *По-перше*, відсутністю загальноприйнятої теорії організацій та засобів адекватного відображення проблем; загальної стратегії пошуку шляхів їх оптимального розв'язання. Ці знання є основою освітнього стандарту, який концептуально і змістовно пов'язує всю систему освіти в одне ціле, у якій кожен рівень чітко окреслюється конкретною метою, завданнями і функціями, узгоджується із попереднім і переростає в наступний. Такий механізм сприяє засвоєнню вищого рівня і зумовлює здійснення безперервної освіти без додаткової підготовки.

По-друге, на сьогодні спроби реформування соціального інституту освіти дедалі частіше висувають перед суспільством

організаційні завдання, позначені поєднанням надзвичайної складності з відсутністю будь-яких аналогів у історії соціально-організаційної практики.

На жаль, більшість праць у цій галузі характеризуються абстрактністю і присвячуються дослідженню понять і процесів системності та організованості загалом. Вони не виходять на теорію "середнього" рівня, яку з моменту розробки її понять і загальних принципів побудови Р. Мертоном, вважають для соціології найбільш прийнятною і плідною. Інші ж, навпаки, надмірно емпірично "заземлені", описують особливий стан певної системи освіти, не виходячи на рівень ширших теоретичних узагальнень. Найбільш плідними у цьому відношенні, на нашу думку, є теоретичні розробки А. Пригожина та напрацювання деяких сучасних фахівців з управління, що нині зайняті у галузі освіти.

Звісно, що наше завдання, мається на увазі визначення сутності й змісту терміну "навчальний заклад", було б значно полегшене, якби була розроблена загальна теорія організацій, на обґрунтування якої претендує соціологія організацій. Проте, загальна картина, що склалася в цій галузі, має парадоксальний характер. Так, більшість концепцій — претендентів на роль загальної теорії організацій — дивним чином співіснують: вони майже не перетинаються, не "з'ясовують" стосунки, а тому й не заперечують одна одну. Як наслідок, сучасні варіанти загальної теорії організацій, незважаючи на деякі цінні результати, є сумою методично роз'єднаних, фрагментарних за змістом і вузьких за функціями концепцій. Ці варіанти не змогли акумулювати величезний теоретичний матеріал, нагромаджений соціологічною наукою. Саме тому вони не забезпечують розв'язання головних завдань загальної теорії організацій щодо суттєвих соціологічних закономірностей. Створені ж на цій основі різні методологічні апарати не спромоглися сприяти адекватному дослідженню соціальних організацій, пояснити причини їх оптимальної побудови й управління.

Складність, що тут заважає дійти до сталих результатів, полягає у тому, що організація сприймається як процес і як продукт. На можливість подвійного сприйняття соціального

явища звертав увагу ще відомий німецький філософ Ф. Шеллінг¹. Звідси випливає "широке" й "вузьке" визначення соціальної організації.

Поняття соціальної організації в широкому розумінні означає засоби впорядкування, регуляції дій і стосунків індивідів чи груп. Різноманітні механізми соціальної організації охоплюють усі рівні і сфери їхніх взаємовідносин, забезпечуючи їхнє управління суспільством. Через відповідну соціалізацію, засвоєння норм і цінностей, характерних для даної культури, створюються необхідні передумови для позитивної (продуктивної, соціотворчої) співучасті окремих людей і людських спільнот у відтворенні існуючих у виробництві нових суспільних відносин. А завдяки соціальному контролю (системі покарань та заохочень) суспільство прагне домогтися того, щоб ці дії не виходили за припустимі межі.

За В. Осовським, ці норми становлять систему, яка охоплює сферу права, моралі, звичаїв, регулює поведінку в соціальній групі й у суспільстві загалом. Оскільки в своїх діях індивіди обмежені наявними соціальними відносинами, можна і соціальну організацію визначити як систему нормативно зумовлених і санкціонованих соціальних відносин між індивідами в межах групи, між окремими членами групи і груповими цінностями і, зрештою, між ними та представниками інших груп та їхніми цінностями.

Надалі має місце вживання поняття "соціальна організація" у вузькому значенні: стосовно автономної групи людей, орієнтованих на досягнення певної мети на підставі спільних, узгоджених і координованих дій. Характерною особливістю таких груп є наявність спеціалізованих структур, функцій, персоналу, ресурсів, контролю, засобів тощо, відповідно до означеної мети.

Соціальну організацію характеризує, на думку О. Л. Скідіна², формальний розподіл функцій, встановлення і владна підтримка ієрархії статусів, ролей і престижу,

---

¹ Шеллинг Ф. В. Й. Сочинения в 2-х т. Пер. с нем. - Т. 1. -М.: Мысль, 1987. - С. 264.

² Скідін О. Л. Основи використання соціальних технологій в управлінні вищими закладами освіти: Навчальний посібник. - Запоріжжя: ЗДУ, 2003. - 277 с.

фіксованих, у більшості випадків, членством: права й обов'язки тут визначають заздалегідь, як і розподіл керівних та виконавських функцій. Ця організація - складна і взаємопов'язана система соціальних позицій і ролей, які мають виконувати її члени.

Внаслідок того, що соціальна організація базується на чітко визначеній меті, для досягнення якої вона і створюється, її можна позначити як інструментальну (ціле-доцільну, ціле-спрямовану, ціле-реалізуючу) людську спільноту. Тому критерієм зовнішньої оцінки та внутрішньої самооцінки її діяльності є ефективність. Соціальна організація створюється та існує задля задоволення певних індивідуальних чи колективних потреб, але в суворо визначених межах, засобах і умовах. Інші соціальні спільноти теж можуть мати риси ієрархічної побудови, проте соціальна організація завжди ієрархічна, з пірамідальним розташуванням складових елементів.

І заклад освіти тут не є винятком. Його можна розглядати саме як організацію, що має певну соціальну структуру і соціальний простір, у якому відбувається застосування ціннісно-сміслової регуляції поведінки учасників навчально-виховного процесу.

Соціальні організації, зокрема, заклади освіти, мають складну соціогрупову структуру: групи людей різних інтересів, професій, спеціальностей, статі, віку, трудового стажу, соціального походження, освіти, різних політичних та ідеологічних орієнтацій тощо. Стосунки між ними залежать від конкретної ситуації, характеризуються більшою чи меншою замиреністю або суперечностями й напругою. Конфлікти, що виникають, є реакцією на незадоволення певних індивідуальних чи колективних потреб. У більшості випадків вони мають об'єктивний ("структурний" за термінологією зарубіжних соціологів) характер, впливають із реальної відмінності в розподілі праці чи її продуктів, влади, винагороди, престижу. Якась частка цих конфліктів має суб'єктивне походження, виникає з різного визначення ситуації чи особливих емоційних станів особи або колективу. Останні мають переважну психологічну природу і є об'єктом соціально-

---

психологічних досліджень. Соціологія ж, переважно, увагу надає аналізу основних конфліктів, розв'язання яких є необхідною передумовою розвитку організації. Розвиток тут розуміємо як стабілізацію та інтеграцію соціогрупової структури організації, а також підвищення ефективності її діяльності.

Носіями, або суб'єктами, основних конфліктів є найвагоміші (численні або потужні) спільноти. Має значення також обсяг втілюваних ними суттєвих розрізнявальних ознак: у першу чергу, це розбіжності влади, економічного становища та престижу. Інші впливають із них і ними визначаються.

За розбіжністю влади, економічним становищем і престижем в організації, насамперед, виділяються дві головні групи, які потенційно або реально визначають її центральний конфлікт. Одну з них можна назвати "розпорядниками", другу - "виконавцями". Це опозиційні спільноти, які характеризуються протилежними значеннями об'єктивної ситуації та її суб'єктивного визначення.

Розпорядники є домінуючою групою. Вони мають значний обсяг влади, винагороди та престижу, вищий освітній рівень, посідають командні пости. Досить часто розпорядники є також персональними її інвесторами або розпоряджаються майном організації від імені певної інституції (держави, церкви тощо). Завдяки цьому ними визначається мета діяльності організації, її регламентаційні правила, формується посадова ієрархія, підбираються і застосовуються санкції, формується документована пам'ять (архів).

Тут ясно одне, а саме, те, що в організації ми маємо справу зі структуруванням, упорядкуванням і раціоналізацією будь-якого соціального об'єкта або процесу. В. Щербина послідовно і закономірно дотримується думки, згідно з якою організація є універсальною формою самореалізації соціальної спільноти. Процес організації, пов'язаний із об'єднанням і регламентацією поведінки людей і груп у процесі їхньої взаємодії чи спільної діяльності, веде до забезпечення певного рівня соціального порядку, згоди й інтеграцій.

Однак, є й більш широкі теоретичні узагальнення

філософського походження щодо визначення навчального закладу як цілісної соціальної системи. Вони напрацьовані В. П. Бехом та його послідовниками у ході опанування морфогенезом соціального світу. Заклади освіти розглядаються тут як найпростіші соціальні організми, що мають суб'єктивовану та об'єктивовану складові¹. Нас приваблює у цьому випадку те, що у наведених працях не тільки розглянута корпоративна система цінностей, але й побудована евристична модель найпростішого соціального організму — навчального закладу². Діючи за аналогією, ми можемо запропонувати відповідні рішення й для галузі освіти, а також розглянути ціннісно-смыслову регуляцію більш предметно і знайти якісніші рішення проблемної ситуації, що покладена в основу даного дослідження.

Отже, навчальний заклад ми розглядаємо як частку самовідтворювального соціуму, що природно пов'язаний із загальним ціннісно-смысловим полем суспільства й світової спільноти. Він має певну структуру, набір соціальних статусів і ролей, поділений на керуючу й керовану частини. Оскільки "навчальний заклад" ми розглядаємо як соціальну цілісність, що повинна мати природний механізм саморегуляції і тому здатна до цілераціонального управління за допомогою ціннісно-смыслового інгредієнта соціального світу.

Не вдаючись у більш детальний аналіз, спробуємо визначитись зі змістом терміну "управління", який у сучасній літературі підміняють поняттям "менеджмент". Як наслідок цього, у сучасній педагогічній літературі достатньо поширеним є використання термінів "менеджмент освіти" та "менеджер освіти". На це вітчизняні дослідники вже звернули увагу, а І. Г. Шавкун вивчала це явище спеціально³.

У "Міжнародному словнику з менеджменту" знаходимо визначення: "Менеджмент" (*management*), або "управління" (*administration*) — ефективне використання й координація таких ресурсів, як капітал, будинки, матеріали й праця для

---

¹ Бех В. П. Генезис соціального організму країни. - Запоріжжя: "Просвіта", 2000. - С. 31.

² Бех В. П., Гашенко А. Г. Фірма у дискурсі організмової ідеї. - Суми: ВТД "Університетська книга", 2006. - 376 с.

Шавкун І. Г. Поняття "управління", "керування" і "менеджмент": спільне і відмінне // Нова парадигма. — 2005. - Випуск 44.-С. 117-127.

досягнення заданих цілей з максимальною ефективністю¹.

Аналіз досліджень з теорії й практики менеджменту свідчить про те, що загальноприйнятого використання понять "менеджмент" й "управління" немає. У сучасних англійських підручниках і монографіях можна також знайти багато підходів до визначення цих понять. Деякі з них збігаються, деякі суперечать один одному, а деякі взаємодоповнюються.

Спроба класифікувати існуючі підходи дозволяє виділити найбільш типові ознаки цих понять.

Дефініція поняття "*management*" (менеджмент), на наш погляд, включає: 1) менеджмент - це галузь наукових знань, що вивчає відносини, закономірності й принципи управління, фактори, що впливають на функціонування й розвиток соціально-економічних систем, методи й засоби управління; 2) менеджмент — це сукупність упорядкованих дій, процесів системного характеру, що забезпечують розробку й досягнення цілей підприємства; 3) менеджмент — це специфічна діяльність з управління організаціями різного типу, рівня й окремих її сфер; 4) менеджмент — це спільнота людей (менеджерів), соціальна верства тих, хто здійснює роботу з управління.

Поняття "*administration*" (управління) можна визначити як процес керуючих впливів на об'єкт управління для досягнення мети. На наш погляд, вищезазначене доводить, що в сучасній англійській мові слова "*management*" й "*administration*" є хоча й не повними, але синонімами й використовуються взаємозамінно, принаймні у значенні "управління бізнесом".

Для успішного досягнення поставленої в цій роботі мети необхідно проаналізувати, як ці поняття трактуються в російській та українській мовах.

"Словарь русского языка" С. І. Ожегова пропонує такі визначення слова "управление" і його похідних:

"управлять" — 1) спрямовувати хід, рух кого-, чого-небудь, керувати діями кого-, чого-небудь; 2) керувати, спрямовувати діяльність кого-, чого-небудь; 3) в граматиці: синтаксично

---

¹ *Ием \Уеб\1;ег'8 Бісйопару апсі Тъезаигиз орібе Еп§1ізъ Вап§иа§е. - Бехісон Рибіісаііопз, іпс. Вап§иг§. СТ, 1993. - Р. 320.*

підпорядковувати собі інше слово;

"управление" - 1) див. "управлять"; 2) діяльність органів державної влади; 3) сукупність пристроїв, за допомогою яких управляють ходом машини, механізму; 4) великий підрозділ якого-небудь закладу, великий адміністративний заклад; 5) в *граматиці*: підпорядковуючий зв'язок, при якому домінуюче слово вимагає від граматично залежного іменника постановки в певному відмінку;

"управленец" — працівник *"управління"* в 4 значенні¹.

Вважається важливим наголосити, що слова "менеджмент" і "менеджер" у цьому словнику взагалі не зафіксовані. Це можна розглядати як відбиття реалій, що існували у суспільстві на момент видання словника (1986 р.). У радянський час поняття "менеджмент" не вживалося. Замість нього використовувався термін "управление" (*рос.*), який означав у найзагальнішому значенні функцію організаційної системи (соціальної, технічної, біологічної), що забезпечує збереження її структури, підтримку режиму діяльності, реалізацію її цілей. В умовах командно-адміністративної системи управління підприємство базувалося не на підприємницькій ініціативі, а на неухильному виконанні наказів із центру. Поняття **"управление"** (*рос.*) як соціальний феномен за своїм змістом асоціювалося з використанням власних повноважень держави. У зв'язку із цим доречно нагадати, що етимологічно російське слово **"управление"** походить від іншого російського слова "управа", що означає "засіб, міра впливу на кого-небудь, можливість приборкання або примушення"².

Однак, зміни в соціально-політичному й економічному житті України призвели до кардинальної перебудови всієї системи управління. З розвитком ринкової економіки відбувся поділ сфер управління. Нова соціальна реальність потребувала нового понятійного апарату. Для позначення феномена "управління" соціально-економічними процесами на рівні окремої організації, що функціонує в ринкових умовах, став

¹ Ожегов С. И. Словарь русского языка / Под ред. Н.Ю.Шведовой; 8-е изд. - М.: Русс. яз., 1986 - С. 726-727.

² Там же. - С. 727.

вживатися термін "менеджмент". Поступово його стали застосовувати й відносно некомерційних організацій.

Так, уже в "Современном экономическом словаре" поряд із терміном "управление" (рос.) знаходимо термін "менеджмент"¹. Яке ж тлумачення цим термінам дається в цьому словнику?

"Управление" визначається як "свідомий цілеспрямований вплив з боку суб'єктів, органів на людей і економічні об'єкти, що здійснюється з метою спрямувати їх дії і отримати бажані результати"², а **"менеджмент"** як "1) сукупність принципів, форм, методів, прийомів і засобів управління виробництвом і виробничим персоналом з використанням досягнень науки управління. Основна мета менеджменту — досягнення високої ефективності виробництва, кращого використання ресурсного потенціалу підприємства, фірми, компанії; 2) керівництво підприємства, фірми, керівний орган; 3) організація виробництва"³.

Аналізуючи зміни, що відбуваються у змісті понять "управление" (рос.) й "менеджмент", можна дійти висновку, що перехід до нових соціально-економічних реалій викликав розщеплення первісного змісту поняття "управление" (рос.) і, як наслідок, введення нового поняття "менеджмент". Зміна змісту поняття може бути й у бік розширення. Так, в "Универсальном бизнес-словаре" поняття **"администратор"** (рос.) тлумачиться як **"менеджер"**⁴, а поняття **"менеджер"**, у свою чергу, пояснюється як "фахівець по управлінню господарськими процесами, виробництвом і обігом товарів; найманий керівник. Менеджери організують роботу на фірмі, керують виробничою діяльністю груп співробітників фірми. Менеджер є посадовцем фірми, компанії, в якій він працює, і входить в середній і вищий керівний склад фірми"⁵.

На відміну від англomовного слова *"administration"*, значення якого передбачає, зокрема, "управління як процес", російське слово **"администрация"** виключає це значення й

Райзберг Б. А., Лозовский Л. Ш., Стародубцева Е. Б. Современный экономический словарь. - 2-е изд., испр. - М.: ИНФРА - М, 1999. - 479 с.

² Там же. - С. 383.

³ Там же. - С. 135.

Лозовский Л. Ш., Райзберг Б. А., Ратновский А. А. Универсальный бизнес-словарь. - М.: ИНФРА, 1999. - С. 5.
Там же.-С. 43.

тлумачиться як: "1) керівництво фірми, підприємства, організації. Апарат управління, коло, уповноважених здійснювати оперативне управління осіб, виступати як юридична особа, офіційно представляти організацію, установу. До адміністрації підприємства, фірми прийнято відносити керівника фірми (президента), його заступників, виконавчих директорів, головного бухгалтера, ведучих менеджерів (топ-менеджерів); 2) в широкому значенні слова виконавські і розпорядчі органи держави, у тому числі, на рівні територій"¹.

Поширення змісту, на наш погляд, має місце у випадку тлумачення поняття "*управляющий*" (рос.). Якщо традиційно це слово означало " особа, що веде справи якого-небудь господарства, установи, підприємства (*наприклад, управляючий справами*)"², то за нових соціально-економічних умов це поняття вживається стосовно " особи, що входить в керівний склад фірми, компанії, менеджера фірми, що здійснює управління щоденними справами фірми, якою-небудь ділянкою загальної роботи, діяльності підрозділів фірми і її співробітників"³.

У сучасній українській мові також існують два терміни. Якщо англійське поняття "management" безумовно корелюється з українським поняттям "менеджмент", то зміст англійського поняття "administration" може передаватися через слова "*управління*" й "*керування*".

Розглянемо, як трактуються ці поняття і їхні похідні. В українській мові "Великий тлумачний словник сучасної української мови", датований 2002 роком, на відміну від тлумачного словника російської мови 1986 року, вже відбиває нові соціально-економічні реалії та пропонує тлумачення таких термінів, як: "*менеджмент*" - сукупність принципів, методів, засобів і форм управління виробництвом з метою підвищення його ефективності, збільшення прибутків", а "*менеджер*" як: "1) людина, яка відповідає за координацію і контроль над організацією праці; 2) той, хто управляє промисловим, торговим, фінансовим і т. ін. підприємством; 3) підприємець у

¹ Лозовский Л. Ш., Райзберг Б. А., Ратновский А. А. Универсальный бизнес-словарь. - М.: ИНФРА, 1999. - С. 5.

² Ожегов С. И. Словарь русского языка / Под ред. Н.Ю.Шведовой; 8-е изд. - М.: Русс. яз., 1986 - С. 727.

³ Лозовский Л. Ш., Райзберг Б. А., Ратновский А. А. Универсальный бизнес-словарь. - М.: ИНФРА, 1999. - С. 72.

професійному спорті, який організує тренування і виступи спортсменів; 4) підприємець у царині мистецтва, який організує концертну діяльність артистів"¹.

Тут також наведене поняття **"менеджеризм"**, яке змістовно тлумачиться як "сучасна теорія управління виробництвом, що проголошує зосередження на організаційно-технічних та ідеологічних функціях менеджерів"². На наш погляд, слушним є зауважити, що таке пояснення цього поняття є край вузьким, оскільки охоплює лише управління виробничої сфери.

У свою чергу, поняття "управляти" і "керувати" та відповідні похідні можливо вважати синонімами, оскільки наведені їхні тлумачення в "Великому тлумачному словнику сучасної української мови" майже співпадають. Для порівняння:

"управляти": 1) спрямовувати діяльність, роботу кого-, чого-небудь; бути на чолі когось, чогось; керувати; 2) користуючись кермом та іншими регулювальними пристроями, спрямовувати хід, роботу чого-небудь; 3) спрямовувати хід, перебіг якогось процесу, впливати на розвиток, стан чого-небудь³;

"управління": 1) дія за значенням "управляти" 1; 2) адміністративна установа або відділ якоїсь установи, організації, що відає певною галуззю господарської, наукової, військової і т. ін. діяльності; 3) розм.: працівники такої установи або відділу; 4) те саме, що "керування" 2⁴;

"керувати": 1) спрямовувати процес, впливати на розвиток, стан чого-небудь; 2) спрямовувати діяльність кого-, чого-небудь; бути на чолі когось, чогось; давати вказівки; розпоряджатися; 3) диригувати хором, оркестром;

"керування": 1) дія за значенням "керувати" 1, 2; 2) система або сукупність приладів, за допомогою яких керують

---

¹ Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. - К.: Ірпінь: ВТФ "Перун", 2002.-С. 518.

² Там же.

³ Там же. - С. 1300.

⁴ Там же.

машинами, механізмами тощо¹;

"керівник" - той, хто керує ким-, чим-небудь, очолює когось, щось²;

"керуючий" — дієприкметник від **"керувати"**: наприклад, **керуючий справами**³.

Водночас у сучасній українській мові є наявним відсутність похідного від поняття **"управляти"** іменника, що за змістом означає "того, хто здійснює цю дію" (рос. "управленец"). Натомість укладачі словника пропонують поняття **"управитель"**, яке слід розуміти як: "1) у дореволюційній Росії - особа, яка керувала справами, розпоряджалася фінансами поміщицького господарства, заводу, фабрики і т. ін.; 2) *заст.*: керівник, голова чого-небудь"⁴.

Ще більш вразливою є перша фраза, з якої починається у "Великому тлумачному словнику сучасної української мови", виданому у 2002 році, тлумачення поняття **"керувати"** — "правити волами, кіньми тощо"⁵.

Ймовірно, наявність таких лакун можливо пояснити тим, що розбудова української понятійної парадигми "управління", на відміну від російської, почалася тільки зі здобуттям незалежності України як держави, а отже, триває тільки декілька років.

З другого боку, за роки ринкових реформ слово **"менеджер"** стало, мабуть, однією з наймасовіших посадових номінацій. До списків вакансій входять бренд-менеджери, менеджери з продаж, постачань, персоналу, роботи з клієнтами тощо. Безумовно, зазначене явище найбільш яскраво демонструє масову неспеціалізовану свідомість, якій притаманне вільне поводження зі словом, що подобається.

Але маємо констатувати, що наявні серйозні недоробки з боку офіційних установ, які покликані вчасно розробляти нормативні документи з метою адекватного відбиття існуючих у суспільстві явищ та відтворення відсутніх понятійних

Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. — К.: Ірпінь: ВТФ "Перун", 2002. - С. 425.

² Там же.

³ Там же.

⁴ Там же. - С. 1300.

⁵ Там же. - С. 425.

категорій.

Показником недосконалого стану понятійного апарату управління в сучасному українському суспільстві може також, на наш погляд, служити той факт, що, незважаючи на поширену практику підготовки в освітянських установах фахівців з напрямку "Менеджмент", у Державному класифікаторі професій, який був виданий у 1995 році, професійна назва роботи "**менеджер**" зустрічалася тільки двічі: *керуючий (менеджер) готельним господарством; керуючий (менеджер) підприємством харчування*¹.

Отже, ми не погоджуємось із загальноприйнятим ототожнюванням управління й менеджменту, оскільки це є, на нашу думку, не зовсім доречним. Але, незважаючи на їхню синонімічність, вони трактуються неоднозначно. Видатний дослідник цієї проблеми П. Друкер підкреслює суто американське походження поняття "management", а також його полісемантичний характер, тому що термін містить у собі й певні функції, і соціальний статус людей, що їх виконують, і навчальну дисципліну, і галузь наукового дослідження. Разом з тим, автор наголошує, що стосовно організацій, які не мають відношення до бізнесу, як правило, не говорять про менеджмент і менеджерів. Отже, поняття "менеджмент" і поняття "управління" треба розглядати як частину і ціле².

Окремим завданням наукового пошуку тут є, як впливає з вищевикладеного, з'ясування **сутності управління** навчальним закладом. Її можна сформулювати, якщо звернутись до загальної теорії управління, оскільки менеджмент освіти в найбільш загальному вигляді можна визначити як спеціальний вид діяльності в освітніх організаціях, який безпосередньо несе відповідальність за досягнення поставлених перед закладами освіти специфічних цілей шляхом ефективного та продуктивного використання матеріальних та інтелектуальних ресурсів сучасного суспільства.

Щодо безпосередньо визначення змісту управління, то одним із найбільш продуктивних у контексті реалізації основної мети

---

¹ Державний класифікатор України. Класифікатор професій ДК 003-95. Видання офіційне. Держстандарт України. - К.: в-во „Соцінформ“, 2001. - С. 294.

² Друкер П. Управление, нацеленное на результаты: Пер. с англ. - М.: Техническая школа бизнеса, 1994. - С. 25.

нашої роботи є, на наш погляд, процесуальний підхід, основи якого закладені французьким дослідником А. Файоле¹. Згідно з цим підходом, управління розглядається як процес, як серія безперервних взаємопов'язаних дій, які забезпечують успіх функціонування певної організації. Сукупність цих дій, які називаються управлінськими функціями і які самі по собі теж є окремими процесами, і складає сутність процесу управління.

А. Файоль вважає, що існує п'ять вихідних управлінських функцій. За його словами, "управляти - це означає планувати, організовувати, розпоряджатись, координувати і контролювати"². Інші автори дають інший перелік управлінських функцій, які виділяються за найрізноманітнішими критеріями. Не ставлячи за мету робити огляд цих підходів, зазначимо, що це досить детально зроблено в роботах С. Г. Москвічова³, А. Л. Свенцицького⁴, В. В. Третьяченко⁵.

Аналіз літературних джерел дає можливість виділити такі управлінські функції: прогнозування; планування; керівництво; організація; координація; контроль; прийняття рішень; підбір персоналу; навчання персоналу; забезпечення професійної кар'єри працівників; забезпечення психічного здоров'я працівників; профілактика та подолання стресів в організації; об'єднання людей; формування у працівників відданості організації; створення сприятливого психологічного клімату в організації; мотивація; оцінка; комунікація; вирішення фінансових питань; представництво; ведення переговорів; підписання договорів та ін.

Фактично в кожній публікації з управління розглядається певний перелік управлінських функцій, які за деякими показниками відрізняються від аналогічних переліків інших авторів.

Значна кількість управлінських функцій свідчить про складність процесу управління і про необхідність спеціальної підготовки до нього людей, які його здійснюють (керівників,

¹ Рауої Н. Сепегаї аші ішіивпіаї тапаґетеп! - Бопсіоп: Рїїтап, 1949.

² Там же.

³ Москвічов С. Г. О личности руководителя и мотивации его деятельности. — К.: Рег. ин-т подг. менеджеров, 1991.-96 с.

⁴ Свенцицкий А. Л. Социальная психология управления. - Л.: ЛГУ, 1986. - 176 с.

Третьяченко В. В. Коллективні суб'єкти управління: формування, розвиток та психологічна підготовка. — К.: Стилос, 1997.-585 с.

менеджерів). Така підготовка передбачає оволодіння управлінським персоналом усім "набором" зазначених управлінських функцій, що, як свідчить досвід, не так просто.

Одним із можливих підходів до розв'язання цієї проблеми є, на наш погляд, підхід, який полягає у виділенні основних функцій управління та об'єднанні їх у певні смислові блоки. Це дає можливість здійснення структурно-смислового аналізу управлінського процесу та більш продуктивного оволодіння "потенційними" та "реальними" керівниками змістом та прийомами здійснення управлінського процесу.

Продуктивним у плані систематизації різноманітних функцій управління є, на нашу думку, підхід американських учених М. Х. Мескова, М. Альберта, Ф. Хедоури, авторів одного з популярних на Заході підручників з менеджменту¹. Цей підхід полягає в об'єднанні найбільш суттєвих управлінських функцій у невелику кількість функцій, які сьогодні реалізуються практично в усіх типах організацій. До них належать чотири первинні функції управління:

— планування (визначення того, якими повинні бути цілі організації і що повинні робити члени організації, щоб досягти цих цілей);

— організація (створення певної структури, яка дає можливість людям ефективно працювати для досягнення певних цілей);

— мотивація (спонукання членів організації до діяльності для досягнення їх особистих цілей і цілей організації);

— контроль (забезпечення досягнення організацією своїх цілей).

Первинні функції управління, на думку вказаних авторів, об'єднуються між собою двома процесами, які притаманні кожній із первинних функцій: **комунікацією** (обмін інформацією) і **прийняттям рішень** (вибір альтернатив при здійсненні управлінських функцій). При цьому керівництво (лідерство) виступає як самостійна діяльність, яка передбачає можливість впливати на окремих працівників і групи працівників таким чином, щоб вони працювали в напрямі

---

¹ Мескон М. Х., Альберт М., Хедоури Ф. Основы менеджмента: Пер. с англ. - М.: Дело, 1992. - 702 с.

досягнення цілей, що дуже важливо для успіху організації.

Застосування нами зазначеного підходу до визначення суті управління в системі середньої освіти, доповнення його системно-структурним аналізом та внесення певних уточнень щодо структури управління дало можливість розглянути управління в системі середньої освіти як процес, який має зовнішню і внутрішню структуру¹. Ці висновки для нас мають велике методологічне значення. Ми їх використаємо у наступних підрозділах роботи.

Отже, "упр^{авл:}іння навчальним закладом" у даному дослідженні розглядається як добре відомий процес цілеспрямованого упорядкування відносин у навчальному закладі, будь то середньої або вищої школи, професійного училища, оскільки цей алгоритм за своїми елементами й механізмом дії має, на думку автора, бути одним і тим самим. Його призначення полягає в упорядкуванні виробничих і міжособистісних відносин між людьми та їх поведінкою у межах навчально-виховного процесу з метою ефективної реалізації цілей навчально-виховного процесу.

Більш цікавим для нас є визначення сенсу терміну "детермінація", "детермінанта", що походить, як відомо, від лат. *determino* — визначаю. Він визначається у сучасній літературі як "домінуючий вплив або основний фактор". За іншим визначенням — це визначальний початок, подія або явище, що здійснює безпосередньо-причинний чи інший вплив на іншу подію або явище.

Детермінацію можна тут розглядати як принцип. Тоді принцип детермінізму (від лат. *Determino* — определяю) слід сприймати як науковий підхід, згідно якого усі явища не випадкові, а мають певну причину. Це означає, що нам потрібно встановити наявність закономірного взаємозв'язку та взаємообумовленості між ціннісною і смисловою причинністю, причинністю і процесом управління навчальним закладом.

Звісно, що цей термін, а коректніше сказати, явище не могли оминати психологи, які аналізують його через зв'язок з мотивами, потребами і смыслом. Останнє для нас надзвичайно

---

¹ Карамушка Л. М. Психологія управління закладами середньої освіти. - К.: Ніка-центр, 2000. - С. 119.

важливо, оскільки наближає до предмета нашого дослідження. У С. Л. Рубінштейна, наприклад, знаходимо таке її визначення: "Детермінація через мотивацію — це детермінація через значення явищ для людини". "Значення предметів і явищ та їх "смысл" для людини є те, що детермінує їх поведінку"¹. Ми так і будемо її сприймати й використовувати у даному дослідженні. Детермінація несе у собі елемент спонтанності і непередбачуваності, або некерованості, на відміну від цілераціонального управління.

Для нас важливо, що "смыслоутворююча функція мотиву проявляє себе, за визначенням Д. Леонтьєва, у породженні смислових структур — особистісних смислів та смислових установок, що здійснюють регуляцію течії діяльності у відповідності з цією спрямованістю"². Отже, детермінація має смислову основу, що пов'язує нас з предметом дослідження. Ця смислова основа виходить назовні через потребу-мотив діяльності і саму діяльність. Зв'язки мотиву з потребами також мають смислову природу.

Оскільки суб'єктом ціннісно-смыслової детермінації є людина, то психологічний детермінізм вимагає не тільки викриття причинно-наслідкового зв'язку, а й упорядкування відносин між ними, тобто розглянути їх взаємодію як органічну цілісність.

Отже, специфіка дослідження, як одночасно і його складність, полягає у частині використання словосполучення "**ціннісно-смыслова**" детермінація в управлінні навчальним закладом. Це має бути однорідна субстанція, що перебуває у двох формах, оскільки у цінностях також присутній смысл, що фіксує відношення до життєдіяльності педагогічного колективу.

Повертаючись до нашого предмета дослідження, можна сказати, що у ході соціально-філософського аналізу нам треба побудувати модель загального механізму впливу духовного фактора, як на особистість окремого фахівця-педагога, так і на трудовий колектив навчального закладу в цілому. При цьому ми маємо визначити процес, у якому вони "сходяться". На нашу

---

¹ Рубинштейн С. Л. Человек и мир. - М.: Мир, 1997. -191с.

Леонтьев Д. А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности. - М.: Смысл, 1999. - 487 с.

думку, це процес прийняття управлінських рішень.

За нашою робочою гіпотезою словосполучення "**ціннісно-сміслового**" детермінація є складним процесом, у якому поєднується сталість соціальної системи, яку вона має за рахунок *цінностей* і динаміку, здатність до інноваційного розвитку, що надає закладу освіти інша складова - *смілова*, завдяки смислогенезу та породженню власних смислів учасниками навчально-виховного процесу однаково як з боку менеджерів, так і з боку викладачів і тих, хто навчається. Пояснимо це більш детально.

Ціннісна детермінація обумовлюється особистістю людини, що має певні власні ціннісні орієнтації, корпоративною ідеологією і системою колективних цінностей, що є елементами структури будь-якого закладу освіти. Пояснимо це детальніше. Вивчення філософсько-соціологічної літератури підводить нас до розуміння того, що у соціальному просторі будь-якого навчального закладу слід розрізняти, як це впливає з роботи відомого соціолога Т. Парсонса "О структурі соціального действия", три види систем: соціальну систему або соціальний організм закладу, систему особистості та культурну систему¹.

Соціальні системи і системи особистості розглядаються Т. Парсонсом як способи організації мотивованої дії (соціальні системи — це системи мотивованої дії, що організуються навколо відносин акторів один до одного; система особистості — це система мотивованої дії, що утворюється навколо живого організму). Культурні системи — це системи символічних еталонів (ці еталони створюються або демонструються індивідуальними акторами і передаються соціальними системами у процесі дифузії, а також від особистості до особистості шляхом навчання).

При цьому культурна система, - як пише Т. Парсонс, - має зовсім інше походження та призначення, ніж соціальна система та особистість: "1. Вона формується не за допомогою взаємодії і не за допомогою організації дій окремого актора (як такого), а за допомогою організації цінностей, норм і символів,

---

¹ Парсонс Т. О структуре социального действия. - М.: Академический Проект, 2000. - 880 с.

що керують вибором актора, і які обмежують види взаємодії, можливі для даного актора. 2. Таким чином, культурна система — це не емпірична система, у тім сенсі як соціальна чи система особистість, оскільки вона представляє собою особливий тип абстрагування елементів зазначених систем. Ці елементи, однак, можуть існувати окремо як фізичні символи і передаватися від однієї емпіричної системи дії до іншої. 3. У культурній системі еталони регулюючих норм (і інших культурних елементів, що керують вибором конкретних акторів) не можуть бути випадковими чи незв'язаними один з одним елементами. Якщо, отже, **система культури бере участь в організації системи емпіричної дії** (виділено — Л. С.), вона повинна мати визначений ступінь консистентності. 4. Таким чином, культурна система — це модель культури, окремі частини якої взаємозалежні так, що вони формують системи цінностей, системи переконань і системи експресивних символів"¹.

При цьому з точки зору предмета дослідження нам важливо визначити три обставини, що зафіксовані у цій роботі соціолога Т. Парсонса, а саме: культурна система відіграє роль в організації систем емпіричної дії, тобто зміст її розкривається у морфогенезі соціального тіла закладу освіти або соціальної системи². Це по-перше, а по-друге, — система ціннісних еталонів, якщо вони інституалізовані у соціальних системах й інтерналізовані у системах особистості, керують актором як в орієнтації на цілі й нормативні регулятори смислів, так і в експресивних діях, скрізь, де диспозиція потреб актора вимагає вибору у обставинах дії. Причому це відбувається незалежно від того, що актор — це індивід чи трудовий колектив, чи педагогічний персонал закладу освіти, що має бути взятий за точку відліку при аналізі способів їх орієнтування і здійснення дії по відношенню до об'єктів. Сама дія — це процес змін станів такої емпіричної системи дії³. Нагадаймо, що персонал, на відміну від кадрів, представляє собою більш широке поняття. Персонал - це весь особовий склад закладу освіти або частина

Парсонс Т. О структуре социального действия. — М.: Академический Проект, 2000. — С. 462.

² Там же.-С. 489 і 669.

³ Там же. - С. 463.

цього складу, група за професійними або іншими ознаками (наприклад, обслуговуючий персонал).

Третім висновком тут може бути те, що культурна система має впливати одночасно на особистість та соціальний організм навчального закладу. У такому випадку вона автоматично повинна підтримувати два різних морфогенетичних процеси і мати два різних продукти.

При цьому дуже важливо для отримання теоретичної чистоти результатів даного дослідження проводити межу між особистістю та соціальним організмом навчального закладу. "Існує подвійна причина, через яку межа між соціальною системою й особистістю є особливо важливою. У самому безпосередньому вигляді цей взаємообмін зв'язаний з "мотивацією" індивіда в аналітично-психологічному сенсі, а отже, з рівнем його "задоволеності" чи в негативному аспекті — фрустрації. Але побічно найбільш цікавий момент полягає в тому, що найважливіший структурний компонент соціальної системи, названий нами інституціоналізованими цінностями, інституціоналізовано через його інтерналізацію в особистості індивіда. У деякому сенсі соціальна система "утиснута" у простір між культурним статусом цінностей і їхньою значимістю для інтеграції особистості"¹.

Отже, зміст корпоративних цінностей розгортається перед нами як самоорганізація соціального організму навчального закладу, у якому ми маємо спостерігати морфогенні, функціональні та саморегуляційні процеси. Процедуру ж оцінювання як "організаційний принцип" Т. Парсонс підкреслює такими словами: "У будь-якій складній системі потрібні якісь механізми опосередкування для наведення дисципліни між окремими частинами з точки зору організації цілого"².

Заключним кроком у теоретичному аналізі сукупності цінностей навчального закладу має бути оцінка форми його існування. Буття корпоративних цінностей і прояв змісту її як соціального явища говорить про те, що тут маємо справу з

Парсонс Т. О структуре социального действия. — М.: Академический Проект, 2000. — С. 707.

² Там же. - С. 487.

соціальною формою, тобто такою, що заснована на взаємодії людей між собою.

Взаємодія "єго" з "іншим" — це найбільш елементарна форма соціальної системи. Характеристики цієї взаємодії у найбільш повній формі характерні для будь-яких соціальних систем, тому заклад освіти тут не є винятком. Комунікація за допомогою загальної системи символів — передумова такої взаємної комплементарності очікувань.

Для обґрунтування даної тези достатньо вказати на те, що до форми належить взагалі все певне. При цьому відомо, що визначення аксіологічного є водночас і визначення аксіологічної форми, оскільки воно щось установлює і завдяки цьому відмінне від того, форму чого воно складає: визначеність аксіологічного як якість єдина зі своїм буттям.

Завершуючи аналіз ціннісної складової детермінації управління навчальним закладом, ще раз наголосимо на тому, що культурологічна складова закладу освіти, що відтворюється традиціями педагогічного колективу, гарантує йому сталість, тобто онтогенетичну цілісність, і здатність стало функціонувати у певному діапазоні змін зовнішнього середовища. Щодо функцій системи корпоративних цінностей в управлінні навчальним закладом, то ми ще до них повернемося.

Смислова детермінація управління навчальним закладом є більш утаємниченим продуктом, завдяки якому він має здатність до інноваційного розвитку, на відміну від сталого функціонування, що йому гарантувала корпоративна система цінностей. Зрозуміти природу цього явища можна тільки, якщо глянути під певним кутом на процес смислопородження, що лежить в основі явища смислової детермінації. Це принципово новий аспект для філософії освіти, оскільки детермінація управлінського процесу під цим кутом ще не була предметом спеціального аналізу. Ми це робимо вперше.

Отже, здатність до надзвичайної рухливості смислова складова отримала від змісту сенсу як онтологічного незалежного збудника, що може потрапити до закладу освіти ззовні у вигляді нової мети професійної діяльності, наприклад, потреб перебудови національної системи освіти у руслі вимог Болонської конвенції, або з внутрішнього боку — як ініціатива

—|-----

педагогічного колективу, що намічає собі нові рубежі подальшого розвитку. Технологічно це забезпечується процесом управління, що має, як було зазначено нами вище, зовнішню і внутрішню структуру.

Отже, **ціннісно-смилова детермінація** полягає у інтегративному процесі, що органічно інтегрує сталість закладу освіти і його здатність до саморозвитку. При цьому вони одне до одного відіграють стримуючу роль, оскільки врівноважують одне одного.

Цінносно-смилова сфера є більш дослідженою у психології, що вивчала особистість людини у сфері освіти як носія ціннісно-смилового матеріалу. Однак, до структури навчального закладу як одиниці спеціального аналізу ціннісно-смилової детермінації, та ще й у "прив'язці" до процесу управління даним об'єктом ринкових відносин, ця проблема ще не розглядалась. Цим фактом ще раз підкреслюється надзвичайно висока актуальність нашого дослідження.

Отже, нам треба викласти свій підхід до розуміння явища „ціннісно-смилова детермінація". Ми вбачаємо тут дві складові, а саме: ціннісну й смислову.

Далі необхідно визначити, що управління навчальним закладом потребує визначення **механізму дії ціннісно-смилової детермінації**. Якщо виходити з того, що будь-який навчальний заклад як соціальна цілісність має дві складових, а саме: суб'єктивовану, яка існує у структурі свідомості педагогічного персоналу, що обслуговує навчально-виховний процес, і об'єктивовану, що матеріалізована у морфології навчального закладу.

Ми можемо робочими гіпотезами охопити складові ціннісно-смилової детермінації, оскільки ми, по-перше, розділили їх на суб'єктивовану і об'єктивовану частини, а по-друге, — визначили, що ціннісна й смислова складові не підміняють, а доповнюють одна одну. Тож, на боці об'єктивованої складової ми маємо шукати культурологічну складову і смислове поле, що циркулює у комунікаційних каналах, а на боці особистості ми також маємо розрізняти два основних компоненти, а саме: ціннісні орієнтації особистості та

систему особистісних смислів людини.

При цьому детермінація може відбуватися, як мінімум, двома потоками: через відсорбовані й усталені цінності, а також через обмін смислами, що мають високу динаміку змін.

За таких умов механізм дії ціннісно-сміслової детермінації полягає, як це впливає з загально-теоретичних залежностей між складовими соціальних систем, з переходу імпульсу від одного інгредієнту до іншого, тобто від об'єктивованого органу управління навчальним закладом у структуру суб'єктивованого — у структуру особистості або педагогічного колективу.

На основі вищевикладеного матеріалу щодо ціннісно-сміслової детермінації управління навчальним закладом можна дійти до наступних висновків:

—по-перше, наш аналіз доводить, що концепт "ціннісно-сміслова детермінація управління закладом освіти" дійсно є програмою опанування достатньо складним явищем — творення і самовідтворення навчального закладу завдяки духовному фактору. Його сутність полягає, за нашою робочою гіпотезою, у самовідтворенні закладу освіти як найпростішого соціального організму, що утворюється у ході навчально-виховної взаємодії викладачів і студентів/школярів;

—по-друге, не усі зазначені складові зазначеного концепту в однаковій мірі віддзеркалені у наявній літературі, а також досліджені з однаковою глибиною й з однаковою мірою достеменності. Детермінація процесу управління корпоративною системою цінностей, що веде до сталого функціонування закладу освіти, має своїх дослідників, а сміслова детермінація, що веде до розвитку соціальної системи, ще не була предметом спеціального аналізу;

—по-третє, жодна з галузей знань, в силу відпрацьованого методологічного апарату та достатньо обмеженого "галузевого" інтересу до освітянської проблематики, не має остаточного вирішення або навіть позитивного накопичення фактів, що проливають світло на ціннісно-сміслову детермінацію управління навчальним закладом. Більше того, вони, в силу традицій дотримування "свого" предмету дослідження, не можуть сьогодні вийти на більш широкі й глибокі узагальнення, як це може зробити філософія освіти;

— по-четверте, предмет дослідження потребує додаткового дослідження методологічних підходів до вивчення процесу управління навчальним закладом з метою більш раціонального вирішення проблемної ситуації, що нами покладена в основу цього наукового пошуку;

-по-п'яте, досягнення зазначеної мети у ході даного дослідження потребує неординарного синтезу концептуальних напрацювань філософії, соціології, культурології, теорії управління, педагогіки та інших наук шляхом приведення їх до одного знаменника — соціального організму навчального закладу, у якому інтегрувались суб'єктивна й об'єктивна складові соціального процесу. Така надзвичайно відповідальна роль соціального тіла закладу освіти обумовлена тим, що людина, корпоративна система цінностей і ідеологія є її складовими елементами, а смислова детермінанта, хоча і не належить йому, але вимушена рухатись комунікаційними каналами, що сформовані й функціонують у його структурі.

3.2 Принципи, методи та категоріальний апарат дослідження

Метою даного підрозділу є формування методологічного інструментарію для дослідження ціннісно-смислової детермінації управління навчальним закладом. З боку філософії такий комплекс специфічних засобів потрібен для досягнення основної мети дослідження — розкриття природи, сутності, змісту і механізму дії явища, що ми відобразили терміном "ціннісно-смислова детермінація управління навчальним закладом": адже за межі поняття — слова філософія виходити не має права.

Тут очевидним є факт того, що сформувати комплекс методологічних засобів дослідження треба виходячи з двох складових його головного концепту: ціннісно-смислової детермінації та управління навчальним закладом. При цьому ми вважаємо, що проблема управління навчальним закладом, з

точки зору відбору й використання засобів гносеологічного аналізу, не є якимось надто незнайомим чи надто складним об'єктом дослідження. Це видно навіть на матеріалах огляду педагогічної літератури, що присвячена проблемам управління закладами освіти різного рівня.

Однак, його можна продовжити, наприклад, здійснивши поглиблений аналіз різниці між поняттями "управління" та "менеджмент", оскільки тут дійсно є нез'ясовані моменти¹. Але тут обмежимося тим, що нам доцільніше використовувати термін "управління", оскільки він є ширшим за зміст терміну "менеджмент", і не будемо зупинятись на цьому питанні.

Доцільно було б звернутись до сутності категорії "влада" у життєдіяльності навчального закладу, розкрити її зміст як відносин володарювання-підкорення, уточнити смисл понять "суб'єкт" і "об'єкт" влади, що утворюють основу владної саморегуляції освітянської галузі.

При цьому окремою гносеологічною проблемою у цьому випадку може стати з'ясування природи, суті, змісту та форм управлінських зв'язків і відносин та уточнення низки інших понять цього рівня, що утворюють управлінський дискурс у дослідження управління навчальним закладом.

Однак, ми вважаємо, що сенс і оригінальність даного дослідження полягає у освоєнні першої складової головного концепту, а саме, у вивченні глибинних пластів явища "ціннісно-сміслової детермінації". По-перше, тому, що це принципово новий предмет уваги з боку дослідників, які опрацьовують філософський дискурс управління; а по-друге, тому, що наші напрацювання, в силу універсальності природи людини і процесу управління, можуть бути застосованими у будь-якій сфері людської життєдіяльності, тобто вони будуть продуктами дійсно філософського рівня і цілком валідні для застосування поза межами галузі освіти.

Отже, ми виходимо з того, що наше дослідження буде більш потужним і важливим для наступних етапів теоретичного пошуку у будь-якій галузі науки управління, якщо ми з'ясуємо

Шавкун І. Г. Поняття "управління", "керування" і "менеджмент": спільне і відмінне // Нова парадигма. — 2005. - Випуск 44.-С. 117-127.

саме сенс субстрату "ціннісно-сислової детермінації"^{v»} управлінні поведінкою людини в організації.

Вибір засобів аналізу предмету - це спеціальна процедура у реалізації основної мети даного дослідження, яку треба розглянути окремо. Специфіка цього кроку полягає в тому, що у культурологічному і аксіологічному дискурсах людина або спільноти людей (будь то професорсько-викладацький склад чи студентські колективи, що разом складають трудові колективи, персонал навчальних закладів) повинні бути пізнаними і зрозумілими як **носії смислів, що мають два різновиди: смисли-цілі і смисли-засоби** (виділено — Л. С.), які органічно поєднуються у субстраті ціннісно-сислової детермінації.

Ми тут вимушені ще раз повернутися до розподілу цінностей на термінальні (цінності-цілі) та інструментальні (цінності-засоби), запропоновані М. Рокичем. Для нас це надто важлива методологічна установка. Тільки ми її трактувати будемо у дещо іншому ключі, а саме: ціннісно-сислову детермінації ми представимо як складну детермінанту, що складається, з одного боку, з впливу сталих корпоративних цінностей та ідеології навчального закладу, а з іншого - з динамічних цінностей, що народжуються у ході взаємодії персоналу навчального закладу між собою у процесі повсякденної педагогічної діяльності.

Тому зміст нашої пошукової роботи полягає у тому, щоб спочатку розділити й вивчити їх функціональний вплив як окремих і самодостатніх чинників; а потім інтегрувати їх у цілісність і проаналізувати їх сумісний вплив на персонал педагогічного закладу. Отже, у якості предмету дослідження перед нами - суперечливе явище, що одночасно здатне, з одного боку, консервувати існуючі у педагогічному колективі відносини, а з іншого — забезпечувати подальший розвиток навчального закладу.

Для нас це завдання суттєво ускладнюється також тим, що соціальний простір навчального закладу не досліджено, і ми не знаємо, яку саме аксіологічну начинку він має. З вищевикладеного ясно, що смисли-цінності освіти, первинно притаманні навчальному закладу, стабілізують його стан, а новостворені смисли-цілі, котрі переслідують у ході

повсякденної діяльності люди, вступають у суперечність зі сталими цінностями-засобами, дестабілізують соціальну систему і намагаються перевести її на якісно новий рівень функціонування і розвитку.

Таке ускладнене завдання треба вирішувати, на нашу думку, у три етапи: спочатку треба визначитись зі змістом цінностей, що утворюють освітній простір навчального закладу, а потім вже з'ясувати головне: як саме взаємодіють між собою люди — керівники і підлеглі, — що є носіями оригінальних смислових полів. І тільки потім, на третьому етапі, стає можливим вивчати взаємодію смислових елементів-детермінант між собою у ході реалізації управлінського процесу.

При цьому вивчення їх взаємодії між собою у рамках соціального простору навчального закладу є окремою і достатньо складною процедурою, оскільки сталість (гомеостаз) і розвиток (гомеорез) соціальної системи — це два суперечливі процеси. На практиці ми розглядаємо цю суперечність як боротьбу двох протилежностей: педагогічних традицій і новаторства у сфері освіти. Тому для глибокого вивчення цього складного і суперечливого процесу — ціннісно-смислової регуляції — треба знайти й застосувати специфічні методологічні засоби.

Отже, подальший розвиток і уточнення філософського аспекту ціннісно-смислової детермінації управління навчальним закладом виявляється у все більш тонкому і глибокому аналізі, який відкриває нове в старому. Тому тут доречно використати ті знання, що ми отримали у ході вивчення ретроспективного аналізу управління навчальним закладом з боку педагогіки, психології, культурології, соціології і філософії, оскільки створені тут нами семантичні фільтри, що мають висвітлити нам нове у старому, тобто у відомому нам матеріалі, повинні допомогти знайти нові властивості.

Очевидно, що ми цілком вільно можемо вирішувати, які засоби-фільтри для аналізу обрати і в яких комбінаціях їх застосувати в процесі дослідження. Адже загальновідомо, що філософія, теологія, мистецтво і література, користуючись одними і тими ж словами, але по-різному їх організовуючи, досягають таких відмінних між собою наслідків.

Загальновідомо, що вихідними аксіоматичних засобів будь-якого дослідження виступають поняття. Нагадаємо, що поняття - це думка, яка відбиває в узагальненій формі предмети і явища дійсності, а також зв'язки між ними шляхом фіксації загальних і специфічних ознак, якими виступають властивості предметів і явищ та відношення між ними.

Однак, виявляється, що у дослідженні поняття відіграють різну роль. При цьому спостерігається, що в ході дослідження одні поняття виступають як такі, що освоюються, а інші — як такі, за допомогою яких перші освоюються, тобто являють собою інструментальні засоби пізнання. Критерієм їхнього розподілу, на нашу думку, є функція, що надається тій чи іншій семантичній одиниці в процесі пізнання явища на тому чи іншому рівні філософського аналізу.

Для того, щоб розібратися в них, треба розкрити механізм евристичного опрацювання понять. Він функціонує, як відомо, через співставлення ноуменальних одиниць — смислів, що зафіксовані в поняттях. Оскільки механізм дії понять заснований на порівнянні смислів, що містяться в них, то зовні він виступає як мова. Завдяки мові духовний світ самовиражається в об'єктивній реальності. Мова, матеріалізуючись, породжує текст. Тому освоєння системи ціннісно-сислової детермінації управління навчальним закладом можна почати з будь-якого поняття, що входить до головного концепту дослідження.

Для реалізації мети даного дослідження ми повинні досягти інтеграції сукупності понять, що висвітлюють, з одного боку, смисли як мету діяльності, що породжуються учасниками соціальної взаємодії, а з іншого — смисли як особливі цінності, інструментальні засоби, тобто як продукт культурогенезу, що формалізують навчальний заклад як соціальний інститут.

І тільки на наступному, третьому етапі, їх можна дослідити як цілісність, що здатна до довготривалого функціонування у якості фактора управління поведінкою суб'єкта та подальшого її розвитку під тиском поліфлуктуацій ринкових відносин.

З'ясування сенсу терміну "цінність" і, як наслідок, "ціннісна детермінація", і терміну "сислова детермінація" підвело нас до розуміння того, що ми маємо справу і у першому, і у другому

випадках зі **смислами** (виділено — Л. С). З тією різницею лише, що у першому випадку мова йде про смисли, що апробовані практикою, і тому вони є сталими для галузі освіти, а у іншому — смисли є новопородженими учасниками управлінської взаємодії, і тому їх використання завжди є ризиком, що супроводжується флуктуаціями потужних викидів інтелектуальної і психічної енергії та біфуркаціями у соціальному розвитку.

Отже, глибинною семантичною одиницею гносеологічного аналізу, що має пролити світло на ціннісно-смыслову детермінацію управління навчальним закладом, є категорія "смысл". Це означає, що від нашого розуміння його сутності і змісту напряду залежить хід філософського аналізу, логіка аргументації, конфігурація обґрунтованих нами структур і пояснення механізмів впливу духовного субстрату на процес управління.

Тож для реалізації головної мети дослідження дуже важливим є визнання відносно самостійного існування смислів, як носіїв семантичної реальності, тому є потреба розглянути даний момент з точки зору того, як він віддзеркалений у філософській спадщині, щоб довести обґрунтованість семантичної природи духовного фактору процесу управління навчальним закладом. Поняття смислу в гуманітарних науках ґрунтовно розглянуто у роботі Д. О. Леонтьєва "Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности"¹.

Нагадаємо, що історично вихідним проблемним контекстом, у якому поняття смислу виникло як наукове поняття, було вивчення розуміння текстів, а першою теоретичною парадигмою — герменевтика, що виникла як вчення про тлумачення таємного сенсу Святого писання, та стала поступово вченням про розуміння скритих смислів у більш широкому контексті, що на початку ХХ століття злилось з філософською думкою у роботах таких її представників, як В. Дільтей, Х-Г. Гадамер та ін.

Леонтьев Д. А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности. - М.: Смысл, 1999. - 487 с.

Подальший розвиток ця проблема знайшла, як відомо, наприкінці XIX — у першій половині XX століття у науках про мову — лінгвістиці, семіотиці та логічній семантиці. Так, наприклад, Г. Фреге у своїй класичній роботі "Смисл та денотат" пише про те, що денотат або значення тексту (знака), у нашому випадку - ідея, символ або образ - це та об'єктивна реалія, яку визначає, або судження, про яке свідчить текст (знак, символ, образ, ідея — Л. С.); смисл — це спосіб завдання денотату, характер зв'язку між денотатом та знаком або, користуючись сучасною мовою, "інформація, яку знак несе про свій денотат"¹.

Другим історичним проблемним контекстом, в якому поняття смислу увійшло до гуманітарних наук, стала проблематика феноменологічного аналізу свідомості, що представлена роботами засновника феноменологічної парадигми Е. Гусерля, його учнів та послідовників: Г. Шпета, М. Гайдегера, К. Ясперса, Ж.-П. Сартра та М. Мерло-Понті. Для реалізації мети нашого дослідження вкрай важлива ідея Е. Гусерля про те, що смисл є, за твердженням цього автора, основною складовою тканиною свідомості².

Поняття внутрішнього інтимного смислу або ентелехії є оригінальний розвиток Г. Шпетом ідей Е. Гусерля. Згідно твердження Г. Шпета, смисл об'єктивний, він "вкорінений у бутті", це особлива сфера буття, особливий предмет. Саме вихід смислів, що опанував педагогічний колектив, назовні обумовлює енерго-інформаційний бік існування навчального закладу, складає його енергетичний потенціал.

Наступну розгорнуту філософську концепту а л із ацію смислу у екзистенціально-феноменологічній традиції ми знаходимо у Ж.-П. Сартра, який відчував значний вплив Е. Гусерля та М. Гайдегера. Вивчення філософської спадщини цього автора через дану методологічну установку підтверджує перспективність обраного нами підходу до пояснення семантичної природи духовної детермінації, тож наведемо лише спостереження Ж.-П. Сартра, які для нас дуже

Леонтьев Д. А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности. - М.: Смысл, 1999. - С.Ю.

² Там же. - С. 13.

перспективні. Цей автор стверджує те, що ланцюгом, який поєднує свідомість та світ, є сприйняття, що засвоює зовнішнє як цілісність, в яку вписується смисл.

Смисл надається, за Ж.-П. Сартром, як ситуації, так і зовнішнім предметам; він обирається свідомістю. Навчальний заклад тут якраз і може зайняти місце такого зовнішнього предмета, що створює мікросередовище для сукупного працівника на виробництві. Відбувається систематична суб'єктивація зовнішньої реальності. Навчальний заклад освіти у такому випадку, як світ олюдненої природи, представляє собою вмістилище смислів.

Нарешті, ще одну розгорнуту філософську концепцію смислу ми знаходимо у роботах іншого представника французького екзистенціалізму М. Мерло-Понті. Тут треба звернутись до таких його праць, як "Структура поведінки" та "Феноменологія сприйняття", що вийшли з друку у першій половині 40-х років минулого століття. Для нас принциповим є його висновок, який зроблено у книзі "Структура поведінки", оскільки тут смисл розглядається як основний організуючий принцип поведінки живих систем. "Одиницею фізичних систем є зв'язок, одиницею живих організмів — значимість. Координація на основі законів, притаманна фізичному мисленню, не вичерпує феномени життя, залишає залишок, що підкоряється іншому виду координації — координації на основі смислу"¹. Навчальний заклад освіти, на підставі напрацювань теорії ноосоціогенезу², ми теж розглядаємо як живий цілісний організм, який теж, за великим рахунком, виникає та функціонує на принципах самоорганізації.

Нам принципово важливо для освоєння явища управління навчальним закладом засобами ціннісно-смыслового походження використати роботи М. Мерло-Понті, оскільки він доводить, що вітальні акти мають смисл за визначенням. Стимули не викликають автоматично єдину стереотипну реакцію-поведінку. Напроти, реакція залежить не стільки від матеріальних властивостей стимулів, скільки від життєвої

Леонтьев Д. А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности. - М.: Смысл, 1999. - С. 18.

² Там же. - С. 28-30.

значимості, тобто залежить від соціальності. Таким чином, серед змінних, від яких дійсно залежить поведінка, нами вбачається смисловий зв'язок, іманентне відношення¹. Це означає, що ми маємо спостерігати, як мінімум, чотири типи реакції персоналу: перший тип — від впливу корпоративних цінностей, другий — від впливу внутрішніх бажань об'єкта управління, третій — від впливу внутрішніх бажань суб'єкта управління, і, нарешті, четвертий — від інтегративного впливу першого, другого і третього чинників.

Як відмічає Т. М. Тузова, яка спеціально вивчала роботи цього автора, людина може подолати даність саме тому, що її "найвищі реакції" залежать не від стимулів, а скоріше від "смислу ситуації", вони передбачають певний "погляд" на цю ситуацію². Тобто знову від соціальності.

Є ще один аспект екзистенційного погляду на смисл, що для нас має принципове значення. Він торкається того, що людина є людиною саме тому, що вона здатна, на думку американського дослідника Г. Тіліха, розуміти та формувати свій світ і саму себе у відповідності зі смислами та цінностями. Ясно, що персонал навчального закладу повинен мати таку властивість, мається на увазі — формувати, зберігати та розвивати себе.

Нарешті, четвертий контекст використання смислу у гуманітарних науках, який має важливе значення для реалізації провідної ідеї дослідження, полягає у тому, що він переживається персоналом навчального закладу та його окремими професійними групами, направляє їх виробничу діяльність та суттєво впливає на інші невербальні прояви. До авторів, які заклали підвалини такого розуміння смислу, що має важливе значення для життєдіяльності навчального закладу, треба віднести, насамперед, В. Дільтея, Е. Шпрангера та М. Вебера, праці яких передували роботам К. Ясперса, Ж.-П. Сартра і М. Мерло-Понті.

Довго не зупиняючись на характеристиці робіт цих авторів,

---

¹ *Леонтьев Д. А.* Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности. - М.: Смысл, 1999. - С. 18.

Тузова Т. М. Ответственность личности за свое бытие в мире: критика концепций французского экзистенциализма. - Мн.: Наука и техника, 1987. - 159 с.

відзначимо лише важливість для нас "розуміючої соціології" М. Вебера. На основі підходу М. Вебера до пояснення дій людини, нам здається, використання ідеї про семантичне походження ціннісно-сислової регуляції є дуже слушним та перспективним. Цей висновок ґрунтується на тому, що тут виявляється логічний зв'язок між функціонуванням навчального закладу та мотивацією педагогічного персоналу, а також між ідеологією та цінностями закладу освіти. Це досягається шляхом включення дій окремого фахівця-педагога та професійних груп у цілком зрозумілий смисловий зв'язок, у якому всі вони знаходять своє логічне пояснення. При цьому "мотивом", на думку М. Вебера, є деяка смислова єдність, що видається діючий особі або спостерігачу достатньою причиною для конкретної дії.

Тож для нас вихідною тезою у даному дослідженні є те, що існує семантична реальність як така, а ще одну робочу гіпотезу ми пов'язуємо з сукупністю цінностей навчального закладу як формою його онтологічного існування. Носієм духовної реальності є смисл. У такому випадку смисл має для нас не логічний, а **онтологічний статус** (виділено — Л. С.), і ми відносимо його, вслід за В. В. Налімовим, до категорії *суцього*¹.

При цьому зазначимо, що якщо сенс з'являється тоді, коли одне значення ставиться в певне відношення до іншого значення або один знак (символ) ставиться в певне відношення до іншого знаку (символу), то ми маємо справу зі специфічною формою відношень. Сенс є певне відношення значень. І це є його перша і головна сутнісна характеристика. Сенс — це істинно духовні відносини (Франкл). Цей факт підтверджує нашу головну гіпотезу дослідження про те, що ціннісно-сислова детермінація — це залежність процесу управління від семантичної реальності, локалізованої у просторі навчального закладу

Отже, визнання семантичної природи соціальних систем, а навчальний заклад є лише одним з їх різновидів, спрямовує нас у пошуках відповіді про сутність ціннісно-сислової детермінації управління навчальним закладом як складової

---

¹ Налімов В. В. Разбрасываю мысли. В пути и на перепутье. - М.: Прогресс-Традиция, 2000. - С. 303.

соціального світу до квантово-хвильової природи, або польової форми існування Всесвіту¹. Якщо це так, то ціннісно-смісловий субстрат надто серйозний чинник функціонування і розвитку навчального закладу, оскільки він, по-перше, постійно присутній чинник, що здатний до революційних морфогенетичних перетворень його структури, а по-друге, він дійсно здатний до впливу на ситуативну поведінку персоналу.

Якщо це так, то ціннісно-смісловий субстрат має існувати, як і весь соціальний світ, у вигляді специфічного семантичного поля, що локалізоване у межах будь-якого навчального закладу. І цьому є докази у вигляді теоретичних доробок у галузях філософії та психології, які підтверджують цей факт. З одного боку — це існування колективного підсвідомого, а з іншого — загально визнаним є факт існування у "психології мислення уяви про семантичне поле як деякої самостійної реальності"². В соціальних науках теж уже давно оперує поняття "поле"³.

Отже, ми з'ясували, що нам потрібно мати методологічний інструментарій, здатний аналізувати **за природою** семантичну або ноуменологічну реальність. Вона, як впливає з раніше проведених досліджень, перебуває у суб'єктивованій та об'єктивованій формах. У першому випадку ми маємо справу з динамічними смислами, а у другому — з консервативними смислами, що є системою корпоративних цінностей і корпоративною ідеологією як продуктами формоутворення соціального тіла навчального закладу.

Тому будь-який наш аналіз у проблемному полі буде стосуватися об'єктивованого або суб'єктивованого духовного світу. З'ясуємо значення термінів "суб'єктивований" і "об'єктивований" соціальний світ. При цьому людина виступає агентом опосередкування, оскільки має універсальні атрибутивні якості породжувати іншу природу, наприклад, створювати навчальні заклади освіти, і користуватися нею, корпоративними цінностями як засобами задоволення своїх потреб.

---

¹ Бех В. П. Философия социального мира. - Запорожье: "Тандем - У", 1999. - 284 с. *Налимов В. В.*

² Разбрасываю мысли. В пути и на перепутье. - М.: Прогресс-Традиция, 2000. - С. 311. *Сетров М. И.*

³ Основы функциональной теории организации. - Л.: Наука, Ленингр. отд-ние, 1972. - 155 с.

Тому перш ніж продовжити подальше вивчення методологічного забезпечення даного дослідження, нам слід уточнити значення таких понять, як "суб'єктивоване" і "об'єктивоване" для осягнення центральної категорії монографічного дослідження, і вказати на їхній зв'язок з такими поняттями, як "об'єктивне" і "суб'єктивне".

Під "об'єктивним" в дослідженні розуміється все, що існує поза індивідуальною свідомістю і незалежно від неї, а під "суб'єктивним" все, що пройшло через свідомість й існує в ній як суб'єктивований зміст об'єктивного. При цьому, якщо поняття "об'єктивне" і "суб'єктивне" являють собою найбільш загальні рівні людської природи, то категорії "об'єктивоване" і "суб'єктивоване" описують процеси взаємопроникнення цих рівнів.

І суб'єктивоване, і об'єктивоване мають загальний об'єктивний зміст, основопокладаючу субстанцію соціального світу. У розглядуваних нами процесах опосередкування суб'єктивована людиною перша природа трансформується в об'єктивовану форму й існує далі у формі найдрібніших неподільних частинок (морфи) соціального тіла. Морфа далі має самостійну долю, що описується закономірностями морфогенезу. Але, якщо суб'єктивований зміст переходить в об'єктивовану форму, то буде можливим, і навіть необхідним, зворотний перехід, оскільки це видоутворення одного і того ж універсуму. У цих взаємопереходах і складається органічна єдність не тільки онтологічного, але й функціонального аспектів дослідження управління навчальним закладом засобами ціннісно-сислової регуляції.

У цьому дослідженні ціннісно-сислової регуляції у галузі освіти ми будемо використовувати плюралістичність принципів та методів пізнання, тобто використовувати методологічний апарат, що був розроблений у межах великої кількості філософських доктрин. У даній роботі автор керуватиметься діалектичним загальнофілософським методом і, разом із тим, звертатиметься до методологічних доробок синергетики, що дозволить збільшити пояснювальний потенціал обох цих парадигм.

Отже, ми виходимо з діалектичного принципу онтологічної

—|-----

(матеріальної і духовної) єдності світу, який у роботі розкриває два аспекти. По-перше, він підкреслює своєрідну дискретність об'єктивної дійсності, тобто існування в ній якісно відмінних, відокремлених один від одного матеріальних об'єктів, наприклад, навчальних закладів, керівників і підлеглих, що знаходяться в ієрархічних відносинах різного ступеня складності. Синергетика конкретизує цей принцип у такому вигляді: об'єктивна реальність (матерія) як сукупність усього у світі представляє собою систему, що складається з підсистем, і відносини між ними виявляються у включенні менш складних структур у складніші з появою нових специфічних закономірностей.

Другий аспект принципу онтологічної єдності світу — матерія саморозвивається, породжуючи різні взаємодіючі форми руху. Синергетика доповнює його: цей саморозвиток відбувається через процеси самоорганізації кожної соціальної системи. Стосовно людини це означає, що особистість представляє собою систему, яка органічно входить до ієрархічно вище розташованих систем: навчального закладу, суспільства, природи, усієї об'єктивної реальності.

Методологічну основу дослідження складає також діалектичний принцип загального розвитку, який відображає глибинну сутність процесу руху матерії як саморуху, що спричинює формоутворення нового. Синергетика не тільки конкретизує, що саморух кожної соціальної системи відбувається через процеси самоорганізації її внутрішніх структур, але й наголошує, що зазначені процеси можливі тільки за умови відкритості системи. Тобто самоорганізація й саморозвиток здійсненні лише в тих соціальних системах, які істотним чином взаємодіють з іншими, обмінюються із зовнішнім середовищем речовиною, енергією чи інформацією.

Крім цього, в дослідженні для пояснення процесів формування, становлення, функціонування, розвитку та перетворення соціального світу будуть використані принцип цілісності, принцип всебічності, принцип об'єктивності, онтологічної (матеріальної й духовної) і функціональної єдності соціального світу, принцип єдності соціальної теорії й практики

тощо, які будуть доповнені, услід за Л. Бевзенко¹, принципами індетермінізму (нелінійного детермінізму), непередбачуваності, нетелеологічності, мультикаузальності, незворотності, варіативності та ін. У той же час допоможуть нам прояснити специфіку мислення в галузі еволюціонуючих систем-процесів сім принципів синергетики: два принципи буття (гомеостатичність та ієрархічність) та п'ять принципів становлення (не лінійність, нестійкість, незамкненість, динамічна ієрархічність, спостережливості)².

Досягнути мети нашого дослідження можна тільки завдяки **методу сходження від абстрактного до конкретного** (метод дедуції), що дозволяє теоретично відтворити саморух основоположної субстанції від тотожності її протилежностей до їхньої відмінності в самій дійсності. Він дасть можливість усвідомити, що механізм ціннісно-сислової детермінації управління навчальним закладом є не тільки специфічною формою загальної форми саморуху універсуму, але й закономірно відтворюваним результатом її власного розвитку.

Засіб дослідження знімає протилежності між теоретичним і практичним, історичним і логічним. Саме тому сходження від абстрактного до конкретного є спосіб дослідження цілісних об'єктів, що здатні до саморозгортання в часі й просторі, а застосування його стає можливим у філософії й науці, які досягли певної теоретичної зрілості.

Безперечно, даний метод дозволяє ефективно досліджувати механізм ціннісно-сислової регуляції соціального організму навчального закладу у всій його красі й складності:

— по-перше, як діалектичне протиріччя, що складається із

протилежностей: цінностей — цілей і цінностей — засобів (принцип діалектики);

-по-друге, як єдність субстрату (структури) та атрибуту (функції), тобто, як семантичну (живу по леву) субстанцію (принцип субстанції);

— по-третє, в усіх основних їхніх зв'язках і

---

¹ Бевзенко Л.Д. Социальная самоорганизация. Синергетическая парадигма: возможности социальных интерпретаций. - К.: Институт социологии НАН Украины, 2002. - С. 52.

Аршинов В. И., Буданов В. Г. Когнитивные основания синергетики // Синергетическая парадигма. Нелинейное мышление в науке и искусстве. - М.: Прогресс-Традиция, 2002. - С. 79.

—|-----
опосередкуваннях: суб'єктивоване і об'єктивоване органічно взаємодіють між собою (принцип загального зв'язку);

—по-четверте, у процесі їхнього розвитку від найпростіших форм організації до більш складних і вищих (принцип розвитку);

—по-п'яте, виходячи із внутрішньої суперечливості суб'єктивного й об'єктивного, що полягає в даному понятті (принцип суперечливості);

—по-шосте, у вигляді вихідного протиріччя береться те, що виділене в результаті теоретичної й практичної діяльності людини, оскільки у цьому випадку це може бути протиріччя між педагогічними традиціями і новаторством (принцип єдності теорії й практики);

-по-сьоме, у силу цього навчальний заклад, як будь-яка самодостатня або аутопоезистна соціальна система, постає в мисленні як "єдність у багатоманітності" (принцип цілісності);

— по-восьме, як органічна єдність матеріального й духовного, особистості і соціальної системи, тобто навчального закладу (принцип дуалізму);

— по-дев'яте, як єдність і множинність (принцип синархії).

Таким чином, гносеологічні принципи, що знаходять своє цілісне вираження в методі сходження від абстрактного до конкретного, є методологічною основою дослідження механізму ціннісно-сміслової детермінації процесу управління навчальним закладом у загальноєволюційному механізмі саморуху універсуму.

З їхньою допомогою ми маємо можливість розкрити джерело, природу, сутність і зміст ціннісно-сміслової регуляції навчального закладу як найпростішого соціального організму. На цьому можна зупинитися у виборі інструментарія гносеологічного аналізу, що зумовлює прорив до аналізу онтології соціального тіла. Останній забезпечується специфічним інструментарієм генетичного, морфологічного і функціонального аналізу соціального явища.

Для вирішення цієї задачі ми маємо намір сформулювати *чотири групи* аналітичних понять:

— *першу* — для генетичного аналізу явища ціннісно-сміслової регуляції;

—*другу* — для з'ясування морфологічного аспекту ціннісно-смиислового субстрату у структурі соціального організму навчального закладу;

—*третьою* - для аналізу процесу функціонування ціннісно-смиислового субстрату як функціонального органу соціального тіла навчального закладу;

—*четверту* - для пояснення механізму функціонування та розвитку ціннісно-смиислової саморегуляції як цілісної підсистеми у структурі навчального закладу освіти.

Для того, щоб ефективно виконати **генетичний аналіз** ціннісно-смиислової детермінації управління навчальним закладом, треба звернутись до апарату синергетики¹. Це обумовлене тим, що основне навантаження при проведенні гносеологічного аналізу даного явища припадає на категорію "самоорганізація", у проблемному полі якої процес управління відіграє роль частки по відношенню до цілого і тому підкоряється її закономірностям.

Стосовно можливостей застосування термінологічного апарату теорії самоорганізації до дослідження соціальних явищ, доречно навести слова Е. Гідденса: "Людська історія створюється цілеспрямованою діяльністю, але не є заздалегідь продуманим проектом — вона постійно ухиляється від спроб спрямувати її в потрібне русло"². Близькими є й уявлення американського філософа Е. Янча про "Всесвіт, який самоорганізується" — він обгрунтовує здатність матерії до самоорганізації та робить спробу проглянути ці процеси на всіх рівнях існування матерії (від елементарних часток до соціальних структур)³.

І. Валлерстайна використання ідей нелінійності приводить до нетривіальних висновків стосовно закономірностей загальносвітового розвитку. Згідно з його уявленнями, діючи на історичній арені, люди не творять історію, а просто змушені

Синергетическая парадигма. Многообразие поисков и подходов / Отв. ред. В. И. Аршинов, В. Г. Буданов, В. Э. Войцехович. - М.: Прогресс-Традиция, 2000. - 536 с.; Синергетическая парадигма. Нелинейное мышление в науке и искусстве / Сост. и отв. ред. В. А. Копчик. - М.: Прогресс-традиция, 2002. - 496 с.; Синергетическая парадигма. Человек и общество в условиях нестабильности / Сост. и отв. ред. О. Н. Астафьева. - М.: Прогресс-Традиция, 2003. - 584 с.

² *СШенв А.* ТЪе Сопзійійіоп ог Зосіеіу. - СатЪгісl§е: Роіігу ргеzz, 1989. - Р. 27.

³ *МніскЕ.* ТЪе 8e1Г-Ог§апl2ln§ Шіуегзе. Зсіепгіййс апсі Нитап Ігріісаііопя ог Іііе Етег§іп§ Рагасіі§т ог Evolution. - N.Y., 1980. - 354 p.

брати участь у подіях, що самоорганізаційно розгортаються — якась "невидима рука" завертає події у відповідні історичні цикли¹. Отже, і соціальному світові властива схожа з природною здатність до самопородження, що уможливорює звернення до самоорганізації як до властивості дослідження соціальних процесів.

Застосування поняття самоорганізації стосовно процесів, які протікають у іншій природі, для вітчизняної школи соціальної філософії є відносно новим, що часто виявляється в неадекватних тлумаченнях. Так, пояснюючи кібернетичну концепцію самоорганізації, автори останнього п'ятитомника з матеріалістичної діалектики стверджують, що "джерелом саморуху є внутрішні зв'язки та протиріччя в матеріальних системах" і що зовнішні зв'язки виступають лише "як умова реалізації саморуху"².

Ті ж автори підкреслюють визначальну роль внутрішніх чинників в організації системи: "Концепція самоорганізації впливає з філософського принципу про внутрішні джерела розвитку матерії, що дозволяє показати домінуючу роль внутрішніх протиріч, які знаходяться у певній відповідності із зовнішніми закономірностями. Інакше кажучи, таке розуміння самоорганізації розкриває внутрішній механізм і внутрішні причини саморуху матеріальних об'єктів, що відносяться до самозорганізованих систем"³.

Крім того, методологічний досвід теорії самоорганізації сьогодні потрапляє й у сферу психологічного пізнання, підключаючись до вирішення проблем механізмів творчості, комунікації тощо, і це важливо мати на увазі, визначаючись із методологією дослідження явища ціннісно-сміслової детермінації управління навчальним закладом. Ініційовані самоорганізаційними ідеями концептуальні зрушення просуваються в бік "наростання інтересу до ролі безпорядку, порушення рівноваги, зростання напруженості й

---

¹ *Жайіегзіейп І.* Цпійшкш§ 8ocial 3сіепсе: ібе Іітіія ор піпеіейпій сепішу рагасіі§т8. - СатЬгісі§е: СатЬгісі§е Шіуеггаіу Pre88, 1991.

Материалистическая диалектика: В 5-ти т. / Под общ. ред. Ф. В. Константинова, В. Г. Марахова. — Т. 3. — М.: Мысль, 1983.-С. 160-163.

³ Там же.

самоорганізації у відкритих системах, що розвиваються"¹.

Процес породження ціннісно-сміслової детермінації є складним і тією чи іншою мірою свідомим, навіть якщо й не завжди можна говорити про наявність у ньому *власне чіткої усвідомленості*, але слід мати на увазі неминучу присутність її хоча б і в надслабких формах, які можна визначити як квазісвідомість. Відповідно, певною мірою процес утворення смислового поля, як у структурі свідомості керівника, так і у структурі свідомості підлеглих, є імовірнісним або спонтанним, тобто характеризується непередбачуваністю змін своїх параметрів.

Отже, генетичний аналіз розкриває походження системи ціннісно-сміслової детермінації управління навчальним закладом, а її устрій і стан треба досліджувати іншими методами філософського пізнання. Під іншими методами мається на увазі використання методів опрацювання семантичного матеріалу, а саме: інформації. На нашу думку, це є виправданим кроком, оскільки цінності живуть у голові колективної особистості у формі знань і тільки знань.

Наступним кроком у дослідженні обраного предмету філософського пізнання логічно має бути **морфологічний аналіз**. Це означає, що в категоріальному апараті дослідження обов'язково має бути така процедура як "морфогенез". Її слід застосувати на основі визнання незалежного буття в корпоративному просторі освіти як самостійного органу соціального організму навчального закладу. Доцільність такого виду аналізу соціального явища ми знаходимо в Гегеля, який наголошував на тому, що реальність, якої набуває ідея як природна життєвість, є тому реальність, що являється.

Тож наше завдання у ході морфологічного аналізу полягає в тому, щоб знайти субстрат ціннісно-сміслової детермінації як частину буття соціального світу, простежити "модифікацію" їх особистого буття в процесі спонтанного саморозгортання ноосоціогенезу на корпоративному рівні, тобто у просторі навчального закладу освіти.

Монсон П. Современная западная социология: теории, традиции, перспективы. — СПб.: Нотабене, 1992. — С. 142.

Система філософських категорій даного типу повинна стати своєрідним "матеріалом", з якого повинна бути виготовлена форма для відтворення тіла соціального організму навчального закладу. Це означає, що завдяки застосуванню категорії "морфологія", можна не тільки обґрунтувати специфіку матеріалу, з якого складається соціальний організм навчального закладу, але і послідовно уявити, завдяки евристичним можливостям ідеї морфогенезу, параметричний опис його органів і, нарешті, відтворити процес самоорганізації структури соціального тіла навчального закладу освіти.

Природно, що при розгляді морфології соціального організму ми повинні спиратися на загальні закономірності морфогенезу, встановлені протягом тисячоліть його вивчення. Найвагомий вклад, як відомо, в нього внесли Арістотель, П. Білий, У. Гарвей, Х. Вольф, І. Гете, Е. Жофруа, Сент-Ілер, К. Бер, В. Гофмейстер, Е. Геккель, І. Горожанкін, А. Сєверцов та ін.

Але спочатку треба визначитися принципово з самою можливістю прикладання ідеї морфології до даної галузі. Для обґрунтування коректності застосування даної ідеї до соціального явища пошлемося на три джерела: *перше джерело* - це праці Е. Дюркгейма, який послідовно відстоював організаційну ідею устрою суспільного життя¹; *друге джерело* - праці закордонних авторів, що розробляють ідею морфогенезу соціальних систем, наприклад, М. Арчер і П. Штомпка²; *третьє джерело* - це роботи українських дослідників В. П. Беха, А. В. Гашенка³, групи київських авторів, що досліджують процеси самоорганізації соціальних структур з позицій синергетики і теорії катастроф⁴.

Вихідним моментом у дослідженні морфології соціального організму навчального закладу є визначення субстанції його тіла. Відомі гіпотези про те, що "органи організму — це окремі

---

¹ Дюркгейм Э. О разделении общественного труда: метод социологии / Пер. с фр. - М.: Наука, 1990. - С. 475.

² Штомпка П. Социология социальных изменений: Пер. с англ. / Под ред. В. А. Ядова. - М.: АСПЕКТ ПРЕСС, 1996.-С. 252-253, 360-361.

³ Бех В. П., Гашенко А. Г. Фірма у дискурсі організаційної ідеї. - Суми: ВТД "Університетська книга", 2006. - 376 с.

Пилипенко В. Е., Поддубный В. А., Черненко И. В. Социальный морфогенез: эволюция и катастрофы (Синергетический подход). - К.: Наукова думка, 1993. - 98 с.

види діяльності" (Г. Греєф) або система живлення, що складається з промислових груп: розподільча система, яка складається з торгових операцій; регулююча система, що складається з політичної і релігійної діяльності" (Г. Спенсер) та інші. Але якщо суворо дотримуватись концептуальних рамок, то морфологію соціального організму навчального закладу освіти ми повинні пояснити, виходячи з квантово-хвильової природи соціального явища.

Це означає, що при аналізі внутрішніх зв'язків соціального організму не обійтись без *теорії поля*, запропонованого А. Гурвичем, оскільки субстанція Всесвіту має квантово-хвильову природу¹. Застосування даної теорії, як відомо, дозволило Л. Гумільову розробити оригінальну концепцію етногенезу². Тут слід використати багатий евристичний потенціал функціональної теорії поля, запропонованої М. Сетровим³, та знову звернутись до праць В. П. Беха⁴

Найперше з тих складових, які тут необхідно розглянути, — це, звичайно ж, поняття "елемент". Під елементом у нинішньому дослідженні розуміється така мінімальна об'єктивна чи суб'єктивна частка соціальної реальності, сукупність яких складається прямо або опосередковано в органічну систему або організм. Оскільки елемент виступає як своєрідна межа членування соціального об'єкту, власна його будова зазвичай не береться до уваги при характеристиці соціального організму. "Компонент" же складається з декількох елементів.

Оскільки соціальний організм навчального закладу не є морфологічно чітко відділеним від середовища утворенням, то його складові одиниці — елементи — мають оригінальний характер: вони являють собою функціональні утворення. Тому важливо ввести в арсенал методологічних засобів дослідження

---

¹ Гурвич А. Г. Теория биологического поля. - М.: Советская наука, 1944. - 156 с.

² Гумилев Л. Н. Этносфера: История людей и история природы. - М.: Экспрос, 1993. - 544 с.

Принципы организации социальных систем: Теория и практика / Под ред. М. И. Сетрова. — К.—Одесса: Вища школа. Головное изд-во, 1988. - С. 217.

⁴ Бех В. П. Генезис соціального організму країни. - Запоріжжя: "Просвіта", 2000. - 288 с.; Бех В. П. Філософія соціального мира. - Запоріжжя: "Тандем - У", 1999. - 284 с.; Бех В. П. Человек и Вселенная. - Запоріжжя: "Просвіта", 2000. - 144 с.; Бех В. П., Гашенко А. Г. Фірма у дискурсі організмової ідеї. - Суми: ВТД "Університетська книга", 2006. - 376 с.; Бех В. П., Козловська Г. Організаційна свідомість: до постановки проблеми // Нова парадигма. — 2004. — Випуск 37. — С. 11-15.; Бех В. П., Токар О. М. Організаційна свідомість: питання, припущення, гіпотези // Нова парадигма. - 2004. - Випуск 36. - С. 36-46.

поняття "функціональний орган", що підкреслює "примарність" усіх без винятку названих вище морфологічних одиниць. Тут виявляється важливою вказівка А. Ухтомського, який писав, що органом може бути будь-яке тимчасове поєднання сил, здатне здійснити певне досягнення¹.

Функціональні органи, за О. Леонтьєвим, діють "таким же чином, як і звичайні морфологічні постійні органи, однак вони відрізняються від останніх тим, що являють собою новоутворення, які виникають у процесі індивідуального (онтогенетичного) розвитку"². Особливість цих новоутворень полягає в тому, що, раз склавшись, вони далі функціонують як єдине ціле, міцно і усталено.

Уявлення про можливість взаємодії названих вище елементів — цінностей-цілей і цінностей-засобів — між собою породжується завдяки наявності у них "функції", а конкретизується через поняття "зв'язок". Зв'язок — це взаємообумовленість існування явищ, роз'єднаних у просторі або в часі. Поняття "зв'язок" — одне з найважливіших наукових понять: з виявлення стійких необхідних зв'язків починається пізнання соціального організму. Багатоманіття сучасних уявлень про зв'язок знаходить відбиття у безлічі їхньої класифікації. У даному дослідженні використовується класифікація зв'язків, запропонована Е. Юдіним³. Тому вихідними зв'язками в даному дослідженні визнаються наступні: структурування, взаємодія, конфліктування, породження, перетворення, функціонування, розвиток, управління і корекція. Поряд з ними ми природно розрізняємо внутрішньовидові соціальні зв'язки: економічні, виробничі, педагогічні, соціальні, політичні, аксіологічні, ідеологічні та інші.

Однак, цього недостатньо. Ми стверджуємо, що пояснити становлення і функціонування соціального організму навчального закладу як цілісності, що саморозгортається, стало можливим сьогодні тільки завдяки функціональній теорії

---

¹ Ухтомский А. А. Парабиоз и доминанта / Ухтомский А., Васильев М. Учение о парабиозе. - М.: Изд-во Комакадемии, 1927. - С. 149.

² Леонтьев А. Н. Проблемы развития психики. — изд. 3-е. — М.: Изд-во Моск. ун-та, 1972. — С. 412.

³ Юдин Э. Г. Системный подход и принцип деятельности. - М.: Наука, 1978. - С. 188-192.

організації¹, виходячи з якої, в соціальному організмі навчального закладу зв'язки треба розглядати як чинники його саморозвитку, тобто як силу, здатну змінювати навіть морфологію об'єкту. З появою у організмі навчального закладу необхідності здійснювати ту чи іншу, раніше невідому функцію, у нього можуть формуватися не тільки нові органи, але навіть системи органів.

Наведемо важливі для нашого дослідження розмежування у розумінні терміну "зв'язок". У значенні суспільного аспекту ми згодні з відомим визначенням терміну "соціальний зв'язок", даного К. Марксом². Він же, в іншому місці, підкреслюючи соціальний характер, писав, що "він є пасивний зв'язок, що змушує людину відчувати потребу в тому найвидатнішому багатстві, яким є інша людина"³.

У фізичному значенні зв'язок ми розуміємо як актуально здійснювану взаємодію носіїв фізичної або матеріальної і психічної або інтелектуальної енергії. У космологічному значенні — як еднаючу єдність соціальних організмів у багатоманітності. Тут ми маємо справу з нелокальними зв'язками. Для нас це важливо, оскільки ми маємо надію дослідити й вільну причинність у ціннісно-смісловій детермінації управління навчальним закладом.

Нам ніяк тут не можна обійтись без пояснення терміну "зв'язок" у кібернетичному значенні, оскільки мова йде про управління навчальним закладом і процес прийняття рішень. Тому особливо слід підкреслити важливість включення до комплексу методологічних засобів таких видів зв'язку, як "прямий зв'язок" і "зворотний зв'язок", "позитивний зворотний зв'язок" і "негативний зворотний зв'язок". На це прямо вказують досягнення сучасної біології, кібернетики, синергетики і філософський аналіз механізму управління, що свідчать про історичну зумовленість, закономірності і єдність походження всіх живих організмів, про те, що у всій складній картині живої природи спостерігаються діалектична логіка, точна організація, що повторюється від найпростіших до вищих

Сетров М. И. Основы функциональной теории организации. — Л.: Наука, Ленингр. отд-ние, 1972. — 155 с. "
Маркс К, Энгельс Ф. Соч. - 2-е изд. - Т. 1. - С. 346.

³ Там же. - С. 125.

—|-----
організмів. Відповідно, і в ноосфері механізм управління з його функціональними ланками і зв'язками лежить в основі структур технічних систем і суспільних інститутів, а значить — і сімейства соціальних організмів.

Тому не виключено, що у соціальному організмі навчального закладу ціннісно-смилова детермінація конструктивно є система, що утворюється з прямого і зворотного зв'язку. При цьому не має значення, який саме з цих елементів виконує ту чи іншу функцію, оскільки вони мають бути поліфункціональними. Усе залежить від місця зародження енергетичного імпульсу, що приводить до дії дану систему. І вони по чергово виконують місію то прямого, то зворотного зв'язку. Цю робочу гіпотезу ми маємо перевірити в ході теоретичного аналізу під час обґрунтування механізму взаємодії цінностей-цілей і цінностей-засобів.

З кожною з вищерозглянутих категорій по-своєму пов'язане поняття "**структури**", що відбиває форму розташування елементів і характер взаємодії їхніх сторін і властивостей в системі. У численних визначеннях цієї категорії є істотна розбіжність. У розумінні багатьох дослідників структура включає в себе не тільки чисту схему стосунків упорядкованості елементів системи, але й самі ці елементи.

Але все те, що ми навели стосовно поняття „структура“, взяте з науково-філософської літератури і, в принципі, всім добре знайоме. І ми б не наводили такого детального обґрунтування терміну "структура", якщо б не було необхідності вводити в категоріальний апарат дослідження видовий термін "семантична структура об'єкту". Це викликане тим, що елементом в такій структурі будуть позначені вище функціональні утворення, які мають мало спільного із звичним нам виглядом матеріальних структур.

Отже, викладені вище вихідні поняття для розробки проблеми соціального організму навчального закладу дозволяють нам підійти до визначення заключного терміну даного роду поняття *системи*, причому такої, яка сама себе розвиває. Тут ми маємо намір спиратися на той вклад у розуміння системи, що внесений в методологію системних досліджень такими ученими, як А. Аверьянов, В. Афанасьєв,

---

І. Блауберг, Д. Гіг, І. Кант, В. Карташев, А. Кравець, В. Кузьмін, І. Новик, Е. Семенюк, В. Тюхтін, І. Фролов, Е. Юдин та ін.

Універсальним є визначення системи, що, як нам уявляється, може служити основою, відправним моментом сучасного тлумачення даного поняття: система — "це сукупність елементів, що перебувають у відношеннях і зв'язках одне з одним, яка утворює певну цілісність, єдність". Тут зафіксовані два основних моменти, що характеризують систему: по-перше, це не одиничний об'єкт, а множинність; по-друге, не будь-яка множинність, а неодмінно пов'язана, саме в силу цього зв'язку, вона володіє внутрішньою цілісністю¹. А. Кравець додає до цього ще один істотний момент — виділеність системи з її оточення, визначаючи систему як "специфічно виділене з навколишнього середовища цілісної множинності елементів, об'єднаних між собою сукупністю внутрішніх зв'язків або відношень"².

Але на соціальний організм навчального закладу треба дивитися не просто як на систему в тому вигляді, про який мова вже йшла, а як на живе органічне утворення або **"соціальне тіло"**. При цьому слід мати на увазі, що грецьке "organon" означало інструмент, тобто штучно створене знаряддя, і орган, тобто "природне знаряддя". У зв'язку з цим у дослідженні ми будемо виходити з визначення живої системи, даного В. Карташевим у роботі "Система систем". Його суть полягає в тому, що соціальне тіло як "система є функціональна сукупність матеріальних утворень (функціональних органів — Л. С.), певним чином втягнутих у відношення сприяння в створенні деякого стійкого ефекту, що визначає дійсну можливість отримання корисних для суб'єкту дії результатів, які достатньо відповідають вихідній (реальній) потребі"³.

Органічне тіло називається саме так тому, що на відміну від неорганічного, воно не конгломерат частин, позбавлених певних функцій, а сукупність, кожна частина якої виконує

---

¹ Блауберг І. В., Садовский В. Н., Юдин Э. Г. Системный подход: предпосылки, проблемы, трудности. - М.: "Знание", 1969. - С. 29.

² Кравець А. С. Вероятность и системы. - Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1970. - С. 44-45.

³ Карташев В. А. Система систем. - М.: "Прогресс-Академия", 1995. - С. 145.

—|-----
відведену їй функцію, що складає її сутність, тобто як виконувана кожним органом функція, яка складає той чи інший елемент життєдіяльності організму в цілому, відноситься до самого органу, який є частиною даного організму¹.

І, нарешті, останнє зауваження. Воно пов'язане з необхідністю побудови **евристичної моделі соціального організму навчального закладу**. Коли ми тут говоримо про систему, то природно йдеться про філософське конструювання ноуменологічного світу. Тут ми залуцаємо ідеї Канта, Фіхте і Шеллінга. Останній, наприклад, писав: "Властивістю так званих динамічних категорій, що кидаються в очі... є те, що вони корелятивні"². Вже у Канта, як відомо, мова йшла про понятійне конструювання.

Сконструювати поняття, за Кантом, значить створити для нього відповідне наочне подання. Тут ми будемо виходити з визначення системи, даного І. Кантом, що писав: "Під системою я розумію єдність багатообразних знань, об'єднаних однією ідеєю. А ідея є поняття розуму про форму деякого цілого, оскільки їм а ргіогі визначається обсяг багатообразного і розташування частин відносно одна одної. Отже, наукове поняття розуму містить у собі мету і відповідну форму цілого"³.

Побудувати модель соціального організму навчального закладу, а це можливо зробити на евристичному рівні, означає створити з понять, що описують соціальний світ, певну струнку конструкцію, замкнену на конкретній генеральній функції - навчально-виховному процесі. І це принципово можливо, тому що "кожне поняття займає в системі своє місце, для якого воно тільки і передвизначене і що визначає його значення й межі застосування", — писав Ф. Шеллінг⁴.

Зважаючи на функціональну природу соціального організму навчального закладу, важливо сформуувати комплекс методологічних засобів для реалізації **функціонального аналізу**. Як відомо, до сутності функціоналізму як принципу

Человек. Мыслители прошлого и настоящего о его жизни, смерти и бессмертии. Древний мир — эпоха Просвещения. - М.: Политиздат, 1991. - С. 105 і 438.

² Шеллинг Ф. В. Й. Сочинения в 2-х т: Пер. с нем. - Т. 1. -М.: Мысль, 1987. - С. 385.

³ Кант И. Критика чистого разума: Пер. с нем. - М.: Мысль, 1994. - С. 486.

⁴ Шеллинг Ф. В. Й. Сочинения в 2-х т: Пер. с нем. - Т. 1. -М.: Мысль, 1987. - С. 20.

аналізу явищ суспільного життя відноситься вичленення об'єкту, що досліджується як ціле.

"Вихідна проблема функціоналізму, відзначається у "Філософському енциклопедичному словнику", — вичленення цілого"¹. Засіб вичленення цілого зумовлений явними або прихованими передумовами теоретичного мислення. У цьому випадку — це розкладання соціального організму на складові органи, виявлення функціональних залежностей як між цими складниками, так і між складниками і цілим.

У вітчизняній традиції принцип функціоналізму реалізується завдяки орієнтації дослідника на з'ясування функцій одних соціальних явищ по відношенню до інших у рамках даного конкретного цілого. Тому функціоналізм виступає в дослідженні як методологічний принцип ефективного упорядкування соціального матеріалу. За своїм змістом функціоналізм орієнтує нас на аналіз життєдіяльності соціальних одиниць, тобто на виявлення механізмів і засобів їхнього відтворення, повторення, самовідтворення без зміни основних параметрів. Він припускає можливість тимчасово відволіктися від динаміки процесу.

Водночас, він орієнтує нас на вивчення залежності, що спостерігається між різноманітними сторонами єдиного соціального процесу, тобто на необхідність кількісно вимірювати, якою мірою зміни однієї частини системи виявляються похідними від змін в іншій її частині.

Тут важливу роль відіграє поняття **функції**, що має при цьому два значення: службова роль ("призначення") одного елемента, компонента або інгредієнта соціальної системи по відношенню до іншого або до системи в цілому (наприклад, функції держави, права, економіки, науки, освіти, виховання та ін.); залежність в рамках даної системи, при якій зміни в одній частині виявляються похідними (функцією) від змін в іншій її частині. Без глибокого розуміння взаємозалежності функцій ми просто не зможемо обґрунтувати структуру соціального організму закладу освіти. І в цьому смислі функціональна залежність може розглядатися як вид детермінізму. Ця думка

Философский энциклопедический словарь / Под ред. С. С. Аверинцева, Э. А. Араб-Оглы, Л. Ф. Ильичева и др. - 2-е изд. - М.: Сов. энциклопедия, 1989. - С. 718.

явно недооцінюється дослідниками.

Життєдіяльність соціальних організмів, відтворена за допомогою евристичних моделей, побудованих на функціональних зв'язках, вимагає, в свою чергу, пояснення моменту саморегулювання соціальних систем.

Включення в комплекс пізнавально-інструментальних засобів поняття *саморегулювання* винятково необхідне з декількох причин. *По-перше*, тому що без нього неможливо довести до логічного кінця аналіз соціального організму навчального закладу, котрий, як всякий організм, є системою, що саморозгортається, а значить, і саморегулюється. *По-друге*, тому що введенням до арсеналу методологічних засобів дослідження таких понять, як "інформація", "управління", "регулювання", "керівництво", "зворотний зв'язок" і деяких інших, ми значно поширюємо свої можливості в справі вивчення обраної проблеми. *По-третьє*, це дозволить довести вивчення морфогенезу до логічного кінця, оскільки в його ході на етапі функціонування в структурі соціального організму виникає спеціальний орган для реалізації функції саморегулювання. У цьому випадку це саме наш предмет дослідження — ціннісно-сміслова детермінанта, що теж повинна мати свою морфологію.

Як не парадоксально звучить, але доводячи протягом багатьох десятиліть тезу про побудову єдиного науковокерованого суспільства, вітчизняна соціальна філософія навіть на поріг не пускала і сьогодні ще не завжди пускає кібернетику. Навіть поняття "механізму управління", а не те що "зворотного зв'язку", чужинне соціальній філософії. А без цього неможливо пояснити процес саморегулювання соціального організму навчального закладу освіти.

Саморегулювання, як всяка життєво важлива функція організму, створює собі *морфологічний орган управління*. Про самостійність життя органу управління соціального організму свідчить його власне життя, що створюється за особливими законами інформаційного спілкування. Механізм підтримки динамічної постійності функціонування управлінської системи соціального організму в заданих межах формує особливу управлінську структуру в органі управління,

---

що отримала в науковій літературі назву **гомеостат**. Гомеостат — це базисне функціональне поняття механізму обробки інформації. Він реалізується на різноманітних носіях, у тому числі й на носіях нематеріального походження.

При цьому можна тільки шкодувати, що кібернетика і синергетика, які внесли найбільший концептуальний вклад у сучасне світорозуміння, ще не вплетені належним чином у тканину філософського знання. У соціальній філософії, особливо в підручниках, не розкривається сутність найважливіших філософських і соціальних категорій управління, організації та інформації, не кажучи вже про соціальну ентропію. **Інформація** досі не визнана філософською категорією, а саме ж інформація і ентропія сьогодні стали основоположними поняттями теорії самоорганізації і теорії розвитку.

Наш аналіз показує, що інформація як інструментальний засіб онтологічного аналізу вживається нами немовби в інтуїційній оболонці, оскільки вона ще не отримала статусу філософської категорії. Парадоксально, але на питання про її сутність не зміг відповісти навіть К. Шеннон — "батько" сучасної теорії інформації. Вважаючи це поняття суто математичним, він обмежився лише формулою обчислення кількості інформації. Не знав відповіді і "батько" кібернетики Вінер, її визначення він звів до фрази: "Інформація — це інформація, а не матерія і не енергія". Згодом теорія інформації активно розвивалася. У ній виникло багато напрямів: статистичний, семантичний, якісний, алгоритмічний та інші, однак жоден з них не дасть адекватної відповіді на запитання: що ж таке інформація і як її правильно вимірювати і трактувати. Проблема і по цей день залишається невирішеною.

Оскільки при невизначеному підході до інформації ми не можемо працювати далі над проблемою, то виходимо з того, що при презентації ноуменального світу інформація є таким же повноцінним виразником його властивостей, як і матерія при поданні феноменального світу. У даному дослідженні ми термін "інформація" використаємо виразником інтелігібельної матерії, тобто він виконує функцію, аналогічну тій, яку виконує речовина для світу сенсильної матерії. Це означає, що нас

цікавить, у першу чергу, **аксіоматичний аспект інформації, який здатний формувати у людини систему норм соціальних реакцій (трансакцій)**. Завдяки останній він здатний ефективно освоювати світ духовних цінностей. Для нас інформація є свого роду функціональний орган, що сам собою не існує до тих пір, поки не з'явиться причина, що спонукає універсум почати рух у вертикальній площині.

У ході дослідження ми спираємось на концепцію інформації, запропоновану нещодавно математиком і філософом М. Бугріним. Його теорія побудована на двох системах принципів. Перша система дасть відповідь на запитання, що таке інформація і те, які закономірності її функціонування, а друга — розглядає засоби виміру інформації.

Для нас принципово важливим є те, що, виходячи з першої, М. Бугрін зробив дуже важливий висновок, який спростовує традиційні уявлення: інформація у чистому вигляді не існує. Але це "ніщо" проявляється і дасть про себе знати як "щось" в дії. Це як промінь світла: сам собою невидимий, висвічує, робить видимими тіла, які потрапили під його опромінення. Це означає, що інформація є результат специфічного процесу, що протікає в іншій природі, оскільки вона є величина функціональна.

Для нас особливо цінним є те, що, виходячи з іншої гіпотези, він доводить **різницю між знаннями й інформацією**. Це істотно різні речі. Цей висновок, що здається на перший погляд таким незвичним, є принципово новим у науці й переконливо аргументується М. Бугріним. Не заглиблюючись у тонкощі аргументації автора, можна викласти суть його основної ідеї у такому твердженні: **знання подібні матерії, а інформація - енергії**. Таке співвідношення понять *матерії* та *інформації* цілком підходить для обґрунтування морфи соціального організму навчального закладу.

Крім того, як на наш розсуд, автор наведеної концепції переконливо доводить, що в одних випадках може відбуватися зменшення кількості інформації, в інших — її кількість залишається незмінною, а ще в інших — можливе навіть збільшення кількості інформації.

Істина, як завжди, знаходиться посередині між крайнощами оманливих суджень. Визнання онтологічної *самостійності інформації для нас не є чимось несподіваним, оскільки онтологічною основою нашого світу, згідно з уже обґрунтованою нами робочою гіпотезою, є двоєдина матеріально-ідеальна субстанція - квантовий вакуум.* Тому ми й розглядаємо поняття інформації як повноправну філософську категорію.

На нашій здатності осягнути явище саморегуляції соціального організму негативно позначилося тривале ігнорування офіційною "марксистсько-ленінською" філософією з суто ідеологічних міркувань кібернетики як науки, яка одна тільки й здатна розкрити генезу механізму управління як специфічної форми матеріального процесу (руху матерії), замкнутої інформаційними зворотними зв'язками, що забезпечують як збереження сталості системи, так і її саморозвиток¹. Як наслідок такого ігнорування, у філософській і економічній літературі все ще зустрічаються неадекватні визначення управління як лише несиметричного односпрямованого впливу *суб'єкта на об'єкт*.

Ще багато авторів продовжують ігнорувати або ж просто не розуміти визначальної ролі *зворотних зв'язків* у процесах управління. За твердженням, наприклад, О. Крушанова, зворотний зв'язок "не є найістотнішою ознакою управління"². Більше того, і "Філософський словник" (1991 р.) тлумачить управління без залучення понять зворотного зв'язку, адаптації та самоорганізації. Таке розуміння філософами явища управління лежить не в науковій, а, як і колись, в ідеологічній, конфронтаційній площині, оскільки все ще змістовними вважаються твердження, згідно з якими "на практиці спостерігаються два типи управління: стихійний і свідомий (плановий)". Ясно, що дотримуючись такої заідеологізованої методологічної настанови, неможливо вийти на розуміння суттєвості явища саморегулювання для процесів саморозгортання соціального організму.

---

¹ Абдеев Р. Ф. Философия информационной цивилизации. - М.: "ВЛАДОС", 1994. - С. 293.

² Крушанов А. А. К вопросу о природе управления // Информация и управление. - М.: Наука, 1985. - С. 247.

Морфологічне тіло може перебувати у найрізноманітніших станах: від вкрай невизначеної хаотичності до цілковитої структурної упорядкованості. Перший стан визначається в термінах термодинаміки та теорії інформації як *ентропія*, а другий - як *негентропія*. Нагадаємо, що ентропія в теорії інформації тлумачиться як міра невизначеності стану об'єкта або як міра браку інформації, якщо йдеться про соціальний організм як цілісну систему. Ентропія є функцією ймовірності. Її значення наближається до нуля, якщо ймовірність наближається до одиниці, і стає нескінченною, якщо ймовірність дорівнює нулю¹.

Суспільствознавство запозичило ідею соціальної ентропії у виведеному І. Пригожиним в 1945 році так званому четвертому началу термодинаміки, яким вперше було сформульовано закономірності ентропійних процесів у відкритих системах. Кібернетика Вінера і загальна теорія систем Л. фон Берталанфі значною мірою обґрунтовуються названою формулою. Соціологія також бере на озброєння поняття ентропії: виходять праці Міллера (1953), Ротштейна (1958), Баклі (1967), в яких аналізується організація соціуму в термінах ентропії і негентропії. Вдало використали вербальні ентропійні моделі щодо теоретичного аналізу суспільства Клапп (1975) і Голтинг (1975).

Але найбільш фундаментально до проблеми соціальної ентропії підійшов професор Каліфорнійського університету К. Бейлі, який в 1990 році випустив книгу "Теорія соціальної ентропії", а далі розвинув цю ідею в роботі "Нові системні теорії в системі соціології"². Як правильно зазначає М. Кузьмін, оцінюючи місце і роль К. Бейлі в розробці проблем соціальної ентропії, саме останньому належить пріоритет у застосуванні даної ідеї до соціології та екології³.

Всупереч столітньому авторитетові ідеї рівноваги, яка панувала, як відомо, в суспільній свідомості з 1850 по 1950 рік і авторитет якої підтримувався зусиллями Спенсера, Гоббса,

---

¹ Кондаков Н. И. Логический словарь-справочник. - М.: Наука, 1975. - С. 690.

² Бейлі К. Д. Нові системні теорії в системі соціології. - Албані, 1994. - 121 с.

³ Крымский С. Ценностно-смысловой универсум как предметное поле философии // Философская и социологическая мысль. - 1996. - № 3-4. - С. 249.

Паретто, Ла Шательє і Самуельсона, Кеннона і Парсонса, Хоманса, Стинхкомбе і Міллера, такі відомі учені, як Подолинський, Лотка, Богданов, Кондратьєв та деякі інші, енергійно відстоювали ідею динамічної рівноваги живих та інших самозорганізованих систем. Сьогодні у вітчизняному суспільствознавстві з'явилися, нарешті, перші роботи, в яких розглядаються проблеми *соціальної ентропії*. Серед авторів А. Ахізер, Г. Гольц, Ю. Канигін, В. Мазур, А. Назаретян, Є. Сєдов, Ю. Сурмін та ін.

Здійснений Клаппом вербальний аналіз динамічного стану суспільства з генераторами ентропії (шуми, банальність, дезінформація та ін.) - приклад продуктивного застосування ентропійно-негентропійної моделі для коректного аналізу людських спільнот на організаційному, психологічному та соціологічному рівнях. Галтинг використав поняття ентропії для аналізу конфліктів у суспільстві і між націями. Берталанфі використав даний термін як синонім категорії "порядок". На відміну від названих авторів, Бейлі застосовує поняття "ентропія" для визначення стану системи суспільних зв'язків. Як еквівалент ентропії тут він використовує ступінь присутності життя в даному соціумі. Для виміру рівня ентропії соціуму К. Бейлі побудував цілий ланцюжок взаємопов'язаних змінних: глобальних (населення, інформація, рівень життя, технологія, організація, середовище проживання), константних мікроперемінних (стать, раса, вік) і змінних мікроперемінних (прибуток, освіта, місце проживання, звички, робота та ін.).

На відміну від зарубіжних авторів, вітчизняні дослідники, наприклад, Канигін і Калітич, тлумачать ентропію як міру віддаленості людської спільноти від оптимального рівня свого функціонування. Черненко і Чернишенко, наприклад, співвідносять поняття соціальної ентропії з рівнем економічної та соціальної свободи.

Все викладене вище прямо вказує на те, що епоха рівноваги закінчилася і настала епоха ентропії, яка несе з собою необхідність і навіть неминучість визнання еволюційних змін системи суспільних зв'язків як послідовності біфуркаційних переходів.

Взаємодоповнюваним по відношенню до поняття соціальної

ентропії є поняття негентропії як міри організованості, упорядкованості соціальних об'єктів. Між негентропією й інформацією проводять аналогію, оскільки інформація нерозривно пов'язана з поняттями "процесу" і "системи управління", характеризує міру можливості "упорядкування" керованої системи через управлінські впливи на неї.

Центральне поняття нашого дослідження "соціальний організм" вимагає від дослідника застосування певних дослідницьких засобів, якими є такі суто спеціальні терміни, як **гомеостаз і гомеорез**.

Для оцінки динамічного аспекту соціального організму навчального закладу ключовим поняттям є поняття "механізм". З його введенням в методологічний апарат дослідження філософський аналіз проблеми стає доведеним до своєї можливої (з точки зору теорії пізнання) межі, оскільки після пояснення взаємодії елементів механізму саморозгортання соціального організму між собою, більше нічого вже не можна буде додати по суті справи.

Термін "механізм", як відомо, прийшов у галузь вивчення соціальних явищ з області техніки та механіки, де він і виник, та з біології, де він вже давно і надійно працює (наприклад, механізм відбору, спадковості та ін.). У соціальному організмі він пронизує собою всі його органи та системи: економічну (ринковий механізм, механізм ціноутворення), соціальну (механізм відтворення, соціального забезпечення), політичну (механізм державного регулювання), духовну (механізм духовного відродження) і т. ін. Але якщо в соціальному організмі можна відкрити механізм, то з боку філософії це буде означати визнання причинності в соціальному світі¹, а також ідеї В. І. Вернадського на цей рахунок².

У цьому питанні ми скоріше всього солідарні з визначенням суті справи, яке дав М. Моїсеєв у роботі "Человек и ноосфера". Він пише: "Вимовляючи слово "механізм", ми маємо на увазі деяку сукупність логічних зв'язків, процедуру

---

¹ Человек. Мыслители прошлого и настоящего о его жизни, смерти и бессмертии. Древний мир - эпоха Просвещения. - М.: Политиздат, 1991. - С. 23.

² Вернадский В. И. Размышления натуралиста. Научная мысль как планетарное явление. Книга вторая. — М.: Наука, 1977.-С.1 5.

змін, визначальних для виникнення в тій або іншій еволюціонуючій (такій, що розвивається) системі"¹. Основними ознаками соціального організму є мета, засоби її досягнення, зворотний зв'язок, пам'ять, інформація та ін.

Отже, ми зупиняємось на тому, що термін "механізм" за умов його коректного застосування та повного висвітлення змісту надасть нам можливість розкрити динамічний аспект процесу ціннісно-сміслової детермінації управління навчальним закладом.

Дослідження визначеного концепту як надскладного семантичного утворення ускладнюється необхідністю враховувати всю багатоманітність його прояву. Саме тому необхідним виявилось створення моделі, яка могла б стати об'єктом дослідження і в загальних рисах відтворити оригінал. Можливість моделювання як наукового методу обумовлена наявністю *абстрагування* як загальнонаукового методу пізнання, що представляє собою уявне відволікання від несуттєвих властивостей, зв'язків, відносин досліджуваних предметів з одночасним уявним виділенням суттєвих, цікавих для дослідника, сторін, властивостей, зв'язків цих предметів².

Моделювання, як метод, ґрунтується на використанні моделі, що є як засіб управління системою, яка замінює об'єкт пізнання (у нашому випадку управління навчальним закладом) і служить джерелом інформації стосовно нього. Моделі — це аналоги, подібність яких до оригіналу суттєва, а розбіжність - несуттєва. Отже, у дослідженні ми будемо створювати модель ціннісно-сміслової детермінації управління навчальним закладом і "приміряти" її на сучасну Україну й максимальний збіг з моделлю, що ми пропонуємо, будемо розглядати як достовірність нашого дослідження.

У роботі методи абстрагування й моделювання щодо процесу ціннісно-сміслової детермінації управління навчальним закладом доповнюються такими загальнофілософськими методами:

- *аксіоматичним* методом побудови наукової теорії, за

---

¹ Моисеев Н. Н. Человек и ноосфера. - М.: Молодая гвардия, 1990. - С. 43.

Батыгин Г. С. Метаморфозы утопического сознания //Квинтэссенция: Философский альманах, 1991. — М.: Политиздат, 1992. - С. 98.

якого деякі твердження нами будуть прийматися без доведень, а всі інші знання виводитися з них відповідно до певних логічних правил;

- *аналізу* — методом пізнання, який дасть змогу поділити ціннісно-сміслову детермінацію управління навчальним закладом на складові частини (ми припускаємо, що він має свої елементи: об'єкт і суб'єкт управління; ціннісно-смістова детермінація і процес управління; цінності-цілі і цінності-засоби), та *синтезу*, за допомогою якого ми припускаємо з'єднання окремих частин соціального організму навчального закладу в єдине ціле та розкриваємо їх взаємодію.

- *системний* метод у нашому аналізі допоможе провести комплексне дослідження навчального закладу, який розглядається нами як соціальна система, як єдине ціле з узгодженим функціонуванням усіх елементів і частин;

- доповнення методом *формалізації*, який забезпечує вивчення різноманітних об'єктів шляхом відображення їхньої структури в знаковій формі за допомогою штучних мов (в роботі ми будемо розглядати існування навчального закладу як певної соціальної форми), та методом *ідеалізації*, за допомогою якого подумки конструюються поняття про неіснуючі об'єкти, що мають, однак, прообрази в реальному світі¹ (оскільки процеси, елементи та інші складові соціального світу мегарівня вченими достатньо не вивчені, будемо розглядати їх як певний ідеальний образ). Отже, мова йде про створення ідеальної схеми ціннісно-сміислової самодетермінації соціального організму навчального закладу, що одночасно утримує будь-які варіації соціальних систем та процесів і, разом із тим, не може ідентифікуватися з жодною з них. Таким чином, нам потрібно створити ідеальну модель саморозгортання соціального світу;

- *історичний* метод у роботі дає змогу дослідити виникнення, формування та розвиток процесів і подій у соціальному світі в хронологічній послідовності з метою виявлення внутрішніх та зовнішніх зв'язків, закономірностей та суперечностей, етапів та рівнів розвитку. Він доповнюється:

- методом *порівняння*, що є інструментом установлення

Батыгин Г. С. Метаморфозы утопического сознания //Квинтэссенция: Философский альманах, 1991. — М.: Политиздат, 1992.-С. 115.

подібностей або відмінностей форм та рівнів соціального світу, а також знаходження загального, притаманного їм усім (такою є однакова природа соціального світу - квантово-хвильова).

Але коли з'являється необхідність адаптувати ці методи до аналізу соціальних систем і процесів їх розвитку, виникає небезпека *редукціонізму* — зведення опису складноорганізованих соціальних систем до простіших моделей природних структур і форм. Онтологічне обґрунтування редукціонізму знаходить у визнанні саморозвитку матерії, єдності світу та структурної подібності різних його форм. Подібність (*ізоморфізм*) є наслідком існування спільних властивостей систем різної природи та виступає засобом обґрунтування правомірності перенесення знань, отриманих при вивченні однієї ізоморфної системи на іншу.

Евристичні можливості має й умовисновок за *аналогією*, при якому знання, отримані при розгляді об'єкта, переносяться на інший (менш доступний, менш наочний) об'єкт. Аналогія невід'ємно властива всій дослідницькій програмі синергетики: усі приклади в спеціальній літературі із цієї проблематики й побудовані на аналоговому зіставленні феноменів самоорганізації в процесах живої та неживої природи, біологічних і соціальних системах.

Категоріальний апарат даного дослідження ми подали у ході обґрунтування принципів та методів аналізу ціннісно-сислової детермінації управління навчальним закладом. Спеціальних категорій у цьому випадку вживати не передбачається. Єдине, на чому можна зробити наголос при завершенні цього підрозділу, так це на тому, що головними одиницями аналізу мають стати **цінності (сенси), норми, колективні організації та соціальні ролі.**

Пояснимо це таким чином. **Цінності**, або сенси, є первинними при підтримці зразка функціонування будь-якої системи. І навчальний заклад освіти тут не є винятком. **Норми**, до яких тяжіє система управління навчальним закладом, здійснюють функцію інтеграції; вони регулюють величезну кількість процесів, що націлені на втілення у життя нормативних ціннісних зобов'язань керівників і підлеглих. Функціонування **колективної організації**, або соціального

організму навчального закладу, пов'язано, у першу чергу, з досягненням мети навчально-виховного процесу, що обумовлюється інтересами цієї соціальної системи. Саме у педагогічному колективі, у якості його членів, індивіди здійснюють соціально важливі функції. І, нарешті, первинною функцією **ролі** у навчальному закладі є адаптація до освітнього середовища. Це особливо виразно проявляється стосовно освітянської послуги, оскільки здатність виконувати вагомі рольові дії є найбільш загальним адаптивним ресурсом будь-якого суспільства, хоч він повинен бути скоординованим з культурними, матеріальними і фізичними ресурсами.

Таким чином, на завершення операції щодо обґрунтування системи принципів, методів і категорій дослідження, які мають стати інструментальними засобами побудови механізму ціннісно-сміслової детермінації управління навчальним закладом на засадах методологічного плюралізму, слід зазначити:

—по-перше, оскільки концепт "ціннісно-смілова детермінація управління навчальним закладом" є надто широким поняттям, то для його дослідження необхідно застосувати найбільш широкі й різноманітні філософські принципи, методи й категорії;

—по-друге, методологічний інструментарій має бути якомога універсальнішим, оскільки досліджується найглибша трансформація субстанційної основи Всесвіту — семантична або духовна, що має перетворену (М. Мамардашвілі) або суб'єктивовану і об'єктивовану форми;

—по-третє, система принципів дослідження проблемної ситуації має бути інтегративною, тобто поєднувати в собі діалектику й синергетику, яку можна розглядати поглибленням діалектики;

—по-четверте, для ефективнішого використання визнаних вище принципів дослідження важливо визначити технологію їх застосування, яким є метод сходження від абстрактного до конкретного, що рухається по предметному полю, використовуючи різні принципи, методи і підходи для отримання несуперечливої картини ціннісно-смілової детермінації процесу управління навчальним закладом;

—по-п'яте, категоріальний апарат дослідження передбачає послідовний морфологічний і функціональний аналізи цінностей-засобів, тобто як сталої системи цінностей, що забезпечує гомеостаз соціального організму навчальної форми;

—по-шосте, далі він повинен забезпечити морфологічний і функціональний аналізи смислової складової головного концепту дослідження, тобто розглянути цінності-цілі, що утворюють динамічний аспект навчальної форми і забезпечують його розвиток або гомеорез;

—по-сьоме, евристичні можливості сформованого комплексу методологічного інструментарію мають забезпечити побудову моделі механізму ціннісно-смислової саморегуляції соціального організму навчальної форми;

—по-восьме, нарешті, методологічний інструментарій має забезпечити практиологічний аналіз реального протистояння системи цінностей-цілей і системи цінностей-засобів управління навчальним закладом як процес діалектичної боротьби педагогічних традицій і новаторства у сфері освіти.

РОЗДІЛ ІV

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ЦІННІСНО-СМИСЛОВОЇ ДЕТЕРМІНАЦІЇ УПРАВЛІННЯ НАВЧАЛЬНИМ ЗАКЛАДОМ

Мета теоретичного аналізу полягає у тому, щоб знайти процес або процеси обміну інформацією між суб'єктивованими і об'єктивованими цінностями, керівниками і підлеглими, системою адміністративного управління навчальним закладом і персоналом. І це буде обґрунтування механізму взаємодії ціннісно-сміслової детермінанти і процесу управління навчальним закладом. Нагадаймо, що дія детермінації на персонал педагогічного закладу може проявлятися у двох формах: впливу, якщо це сприймається виконавцями управлінських рішень як логічна пропозиція, і тиску, або насилля, якщо це викликає супротив з їх боку.

При цьому слід зважати на ту обставину, що ціннісно-сміслова детермінація, як будь-яке явище соціального світу, обумовлена двома чинниками: підставою та умовами. Це означає, що спочатку треба ґрунтовно окремо розглянути властивості ціннісної, а потім смислової компонент, виходячи з їх власної природи як відносно самодостатніх явищ, здатних до саморозвитку, а потім проаналізувати вплив на них з боку умов, що сформувались і діють на мікрорівні, тобто у педагогічному середовищі. І, нарешті, розглянути їх взаємозв'язки і взаємодію як відносно самостійного соціального явища, що лежить в основі саморегуляції соціального організму

будь-якої навчальної форми.

Одночасно ми вважаємо доцільним перевірити якість механізмів, їх сумісного функціонування та розвитку на практиці управління сучасними навчальними закладами освіти і зробити це на матеріалі української дійсності із залученням світового досвіду педагогічної діяльності.

4.1. Ціннісна детермінація управління навчальним закладом

Мета даного підрозділу полягає у теоретичному відтворенні залежності виробничої поведінки суб'єкта і об'єкта управлінської діяльності від корпоративних, педагогічних за змістом, цінностей. Для вирішення цього питання потрібно обґрунтувати наявність системи цінностей педагогічного спрямування, а також висвітлити місце і роль цінностей педагогічного закладу у його життєдіяльності.

При цьому даний вид детермінації можна розглядати як особливий вид причинності й регуляції поведінки педагогічного персоналу. Для цього треба звернути особливу увагу на механізм його впливу на особистісну поведінку керівників і підлеглих у ході прийняття і реалізації управлінських рішень навчально-виховного призначення.

Для вирішення цього завдання треба виходити, на нашу думку, з аналізу елемента "цінності" навчального закладу, а потім висвітлити сенс поняття "система" і, нарешті, з'ясувати її елементний склад. Тільки після цього можна буде опрацьовувати інші зв'язки та функції даного ціннісного утворення як органу соціального організму освітянської форми. У тому числі й змодельовати механізм та характер впливу педагогічних цінностей на управлінський процес, що є предметом нашого теоретичного пошуку у даному підрозділі.

Інакше кажучи, ми маємо здійснити генетичний, морфологічний і функціональний аналізи явища ціннісної детермінації/регуляції поведінки персоналу навчального

— |-----

закладу. Ціннісна детермінація розповсюджується як на підлеглих, так і на адміністративних осіб — керівників навчального закладу.

Отже, виходячи з вищевикладеного, ми маємо необхідність уточнити у ході генетичного аналізу соціально-філософський сенс **педагогічних цінностей**, що утворюють культурологічне ядро навчальних закладів, одночасно є стержнем громадянського суспільства, нарешті, формують основу морфогенезу соціального організму країни та забезпечують сталість державного устрою.

Педагогічна цінність — поняття складне. Для того, щоб те чи інше явище дійсності стало цінністю для педагогічної громади, воно повинно мати певні властивості, як правило, навчально-виховного характеру. У цьому сенсі цінність об'єктивна. Цінність об'єктивна і в тому сенсі, що самий відбір та використання потрібних властивостей визначається інтересами та потребами освіти, які обумовлені, у свою чергу, об'єктивними соціально-економічними факторами. Але недоречно ототожнювати цінність з предметом або явищем, що оцінюється. Цінність — це особливе значення того чи іншого предмета для людини, для її пізнавальної або практично-перетворювальної діяльності на основі здобутих знань. Тож поза людиною, поза відношенням до людини категорія цінності не має смислу.

Природа сама по собі, у своєму власному об'єктивному існуванні, не характеризується категоріями значення, мети, цінності. У цьому сенсі цінність суб'єктивна. Таким чином, педагогічна цінність являє собою єдність об'єктивного і суб'єктивного, форму відношення або взаємодії між суб'єктом і об'єктом у ході організації і здійснення навчально-виховного процесу та використання його результатів у ході перетворювальної практики.

Єдність об'єктивного і суб'єктивного у ціннісному відношенні проявляється у частковості, у градації цінностей. З одного боку, цінність явища визначається інтенсивністю тих об'єктивно притаманних йому властивостей, що мають корисне значення для людини. Та ж сама властивість може бути не цінністю, а навіть антицінністю.

Якщо усі відомі цінності розподілити за ступенем їх значення для людства, його існування та прогресивного розвитку, то виходить класифікація у вигляді своєрідної ієрархії цінностей, що підкоряється принципу субординації, де кожна цінність по відношенню до вище- покладеної цінності відіграє роль засобу, або умови, або наслідку, що впливає з неї. Цінності педагогічного походження й призначення мають високий рейтинг у будь-якому суспільстві і у будь-який час.

Однак, ми повинні звернути увагу на те, що мова тут повинна йти не просто про педагогічні цінності, а про смислові утворення, що формують аксіологічний простір навчального закладу, тобто мова йде про корпоративний рівень їх існування, або корпоративні цінності.

За таких умов термін "корпоративні" виводить нас на вивчення специфічної сукупності цінностей, що є локалізованими клітинами у соціальному організмі країни. Навчальний заклад, сутність якого ми розглянули вище, є саме такою організованою формою, у якій і відбувається функціонування та розвиток цінностей. Такі організаційні форми/клітини схожі одна на одну за природою і призначенням, але різко відрізняються за внутрішньою начинкою, або змістом цінностей.

Навчальний заклад як організаційна форма є формалізованим структурним утворенням. У класичній теорії бюрократії М. Вебера подані, як відомо із філософсько-соціологічної спадщини, характерні риси формальної організації.

Дійсно, якщо усі відносини між членами організації, як і її діяльність, реально було можливо регламентувати формальними процедурами, очевидно, організація не була б проблемою для наукового дослідження. Будь-яке явище організації в такому випадку легко фіксувалося б через аналіз офіційних структур діяльності, інструкцій і т.п. Фактично ж "соціальна взаємодія та діяльність, що відбувається в організаціях, ніколи не можуть цілком відповідати офіційним розпорядженням" 1.

Блау П. М. Исследования формальных организаций // Американская социология. Перспективы, проблемы, методы. - М.: Прогресс, 1972. - С. 96.

Саме ці розбіжності з формальними схемами стали об'єктами емпіричних досліджень, а похідні проблеми цих розходжень стали нагальними проблемами теорії соціальної філософії, а тепер ще й філософії освіти.

Спочатку ідеальна модель організації М. Вебера зазнала, як відомо, критики з боку Р. К. Мертона, який зазначив, що в докладному описі функцій різних елементів веберівської моделі не враховані їхні дисфункції. Але найважливіше зауваження до цієї моделі у світлі нашої проблеми полягало в тому, що М. Вебер звернув увагу тільки на формально створювані аспекти бюрократії, не аналізуючи неформальні відносини і несанкціоновані шаблони поведінки, що також розвиваються в рамках формальної організації.

Теорія неформальної організації (Ф. Селзнік, Ч. Бернард, Ф. Дж. Ротлісбергер, У. Дж. Діксон) припускає, що:

—формальна структура насправді є тільки одним з аспектів реально існуючої соціальної структури;

—неформальна організація, що неминуче виникає в рамках формальної організації, є життєво важливою для функціонування системи;

—неформальні відносини можуть мати явно виражену структуру, що включає в себе статусні різниці, неформальні норми і т.д.;

—члени організації взаємодіють як цілісні особистості, а не як безособові виконавці формальних ролей.

Наявність неформального означає, що у соціальному просторі навчального закладу можуть співіснувати інші підсистеми цінностей. Як впливає з наявної літератури, мова тут може йти як про субкультури, так і про контркультуру¹. Одна або декілька субкультур у організації за своєю природою можуть знаходитись у тому ж вимірі, що й домінуюча культура або створювати її іншу модифікацію. Це є причина того, що у навчальних закладах одного рівня, наприклад, загальноосвітніх школах, коледжах або вищих навчальних закладах освіти існує величезне різноманіття корпоративних культур.

---

¹ *Виханский О. С., Наумов А. И.* Менеджмент: Учебник. - 3-е изд. - М.: Гардарики, 2000. - С. 428-429.

У першому випадку це буде деякий анклав, у якому прихильність до ключових цінностей домінуючої культури проявляється більшою мірою, ніж у інших частинах організації. Зазвичай це трапляється з субкультурою центрального апарату однієї з організацій або системи органів управління.

У іншому випадку ключові цінності домінуючої в організації культури сприймаються членами якої-небудь із її груп одночасно з окремим набором інших, як правило, не конфліктуючих між собою цінностей. Таке можна спостерігати на периферії організації, у філіях навчального закладу, скажімо, університету, або у територіальних органах управління освітою.

У ціннісному просторі навчального закладу може існувати й третій тип субкультур, який достатньо наполегливо відкидає те, чого навчальний заклад бажає досягнути. Серед цих організаційних контркультур можна виділити такі види: 1) пряма опозиція цінностям домінуючої культури; 2) опозиція структурі влади у рамках домінуючої культури організації; 3) опозиція до зразків відносин і взаємодії, що підтримуються домінуючою культурою.

При розгляді корпоративної цінності як складової соціального організму навчального закладу освіти, зазначимо, що для нього як елемента освітньо-організаційної системи суспільства є характерним наступний набір проблем: адаптація до реальностей безпосередньо даної освітньої ситуації; досягнення групових цілей у ході навчально-виховної діяльності; збереження згуртованості персоналу; задоволення індивідуальних потреб членів педагогічного колективу.

Кожна з цих проблем для педагогічних працівників постає у вигляді загального проблемного завдання педагогічного характеру, що вимагає ефективного розв'язання, виконання і т.д. У свою чергу, забезпечується це шляхом встановлення офіційних процедур і правил спільної педагогічної діяльності, що означає створення життєспроможного закладу освіти. "Колективні зусилля людей можуть стати формально організованими або в тому випадку, коли всі вони поділяють загальні інтереси, або в тому, коли якась підгрупа даного колективу знаходить стимули для того, щоб інші його члени

працювали в інтересах цієї підгрупи"¹.

Нарешті, ми можемо вийти на аналіз поняття "система". Вищевикладене доводить те, що у ході висвітлення генезису корпоративної системи педагогічних цінностей її треба розглядати як оригінальне культурологічне утворення, тобто її треба вивчати не у вузькому значенні — як тільки походження, виникнення, а в більш широкому, тобто як: зародження предмета дослідження; наступний процес його розвитку; прояв даного явища у повсякденному бутті навчального закладу.

При визначенні змісту цього терміна зазначимо, навчальний заклад - це освітня організація, яку слід розуміти "як взаєморозташування і взаємозв'язок елементів деякого комплексу (предметна і структурна частина організації), їхні дії і взаємодії (функціональна частина), обумовлені єдністю цілей або виконуваних ними функцій і певних обставин місця і часу"².

Коли аналіз торкається цінностей навчального закладу, у освітньому просторі якого співіснують цінності—цілі і цінності—засоби, то дуже важливим є визначення критерію їх поділу. Очевидним є те, що таким критерієм може бути тільки якийсь об'єктивний момент, що не знаходиться в самій цінності, у світі цінностей, оскільки критерій оцінки стану явища треба шукати за його межами.

Ясно, що стосовно освітньої сфери таким об'єктивним моментом є підготовка конкурентоспроможних випускників, будь-то загальноосвітніх шкіл чи вищих навчальних закладів. Це означає, що результат колективної педагогічної праці — конкурентоспроможний випускник — є вищою корпоративною цінністю-метою, а всі інші цінності стають цінностями-засобами.

Специфікою педагогічного зрізу оцінки цінностей є те, що цінністю у сфері освіти визнаються не тільки блага, що задовольняють потреби людини. І це є закономірним, оскільки у житті завжди повинні бути не тільки обумовлені суб'єктивними потребами цінності-засоби, але й безумовні

Блау П. М. Исследования формальных организаций // Американская социология. Перспективы, проблемы, методы. - М.: Прогресс, 1972. - С. 94.

² Там же.-С. 45.

цінності-цілі, що стоять перед людиною як категоричні вимоги і тому є мірилом усіх інших цінностей. У полеміці з софістами Сократ переконливо показав це на прикладі етичних цінностей.

Нам треба довести системний характер корпоративних цінностей. Ми виходимо з того, що система — це сукупність елементів, що перебувають у відношеннях і зв'язках одне з одним, утворюють певну цілісність, єдність. Тут зафіксовані два основних моменти, що характеризують систему: по-перше, це не одиничний об'єкт, а множинність; по-друге, не будь-яка множинність, а неодмінно пов'язана, саме в силу цього зв'язку вона володіє внутрішньою цілісністю¹.

А. Кравець додає до цього ще один істотний момент — виділеність системи з її оточення, визначаючи систему як "специфічно виділене з навколишнього середовища цілісної множинності елементів, об'єднаних між собою сукупністю внутрішніх зв'язків або відношень"².

Отже, складова поняття "система" означає, що досліджуватись має не будь-яка сукупність цінностей, а така, що забезпечує на одному етапі гомеостаз соціального організму навчального закладу, а при зміні умов зовнішнього середовища має забезпечувати розвиток відповідно до флуктуацій національного та європейського освітнього простору або ринку освітянських послуг.

Таким чином, вищевикладене дає змогу визначити систему корпоративних цінностей у галузі освіти як специфічне онтологічне утворення або орган у структурі соціального тіла навчального закладу, який існує як сукупність матеріальних та духовних елементів, інтегрованих у органічну педагогічну систему, що націлена на задоволення головної мети педагогічної діяльності — підготовку конкурентоспроможного випускника.

У приватних закладах освіти до цього ще додається отримання максимального прибутку від цілераціональної праці на ринку освітянських послуг та захист своїх

Блауберг И. В., Садовский В. Н., Юдин Э. Г. Системный подход: предпосылки, проблемы, трудности. - М.: "Знание", 1969.-С.29. ² *Кравец А. С.* Вероятность и системы. - Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1970. - С. 44-45.

—|-----
колективних інтересів від тиску з боку інших суб'єктів ринкової діяльності. Це окремий випадок, і тому ми його тут не розглядаємо.

Вона має, як специфічний орган у структурі соціального організму навчального закладу, **низку атрибутивних характеристик**, серед яких головними є семантична природа, морфологічна самостійність, самовідтворювальний (аутопоезисний) характер, культурологічна форма існування, функціональна багатогранність, імперативний характер дії та ін.

Породження системи цінностей педагогічного закладу відбувається, як доведено дослідженнями В. Волобуєва та А. Гашенка, завдяки **механізму дії** корпоративної ідеології. Остання розглядається нами як система фільтрації семантичних потоків у просторі навчального закладу. Її елементами є, на наш погляд, набір смислів, комплекс денотатів, ідеологеми, семантичні фільтри, набір концептів, символіка, нарешті, ідеологічний суб'єкт та ідеологічний об'єкт. Суб'єктами корпоративної ідеології виступають, як відомо, керівники педагогічного закладу або його структурних підрозділів, формальні та неформальні лідери у трудовому колективі.

При цьому вона може використовуватись системою управління навчальним закладом у якості інструмента прямого та опосередкованого впливу на персонал закладу освіти. У цьому випадку її вплив на сукупного робітника педагогічного закладу здійснюється опосередковано, тобто через систему колективних цінностей. Аналіз впливу її на персонал або, навпаки, — дії системи цінностей, буде розглянуто нами у наступному підрозділі роботи.

Оцінити вплив ціннісного компонента на систему управління навчального закладу неможливо без **морфологічного аналізу**, тобто без встановлення її структури, що складається з елементів. Система цінностей педагогічного закладу не може мати "розмитий" характер, оскільки цим, по-перше, принципово неможливо забезпечити гомеостаз соціального організму навчального закладу, а по-друге, стабілізувати його функціонування та розвиток у просторі соціального організму країни.

Якщо перший аргумент, скоріше, ні у кого не викличе заперечень, то відносно другого можуть бути сумніви. Тому тут ми наведемо свої аргументи на користь того, що навчальний заклад треба розглядати як складову соціального організму країни, і тому його цінності повинні бути посередником між цими двома соціальними інститутами ринкових відносин.

Даний тип зв'язку більш рельєфно проглядається на фоні японських виробничих реалій. Саме японська фірма — "це не тільки економічний організм або виробничий осередок, але і свого роду суспільна мікро модель, мікроцивілізація, що повторює всі основні риси більш великих суспільних структур, а можливо, і самого японського суспільства"¹. Ціннісний аспект цілого комплексу явищ, характерних для сучасної японської дійсності, є однією з цих "основних рис". Про це свідчить широке ходіння "теорії унікальності японської культури" ("Нихон бунке рон")².

Свідчення на користь генетичного зв'язку системи цінностей навчального закладу з суспільством ми знаходимо й у роботах європейських авторів. Як пише О.Зінов'єв у роботі "Запад. Феномен западництва", що присвячена аналізу укрупнення ділового світу у різних соціальних умовах: "Об'єднання клітин у ціле обумовлене причинами економічними, тобто за законами капіталу ... Але, виникнувши, вони почали функціонувати за законами справи, і це стало умовою для капіталістичного аспекту фірми". Далі він робить виключно важливий висновок про те, що "за змістом діяльність ділових клітин є дійсно механізм "живлення" суспільства"³. Це значно посилює нашу методологічну позицію відносно того, що критерії для обґрунтування системного характеру цінностей навчального закладу треба шукати у змісті та структурі суспільства.

Отже, не повторюючи весь накопичений матеріал відносно того, що цінності навчального закладу є продуктом функціонування його корпоративної ідеології, зазначимо, що

---

¹ Катасонова Е. Л. Японские корпорации: культура, благотворительность, бизнес / Отв. ред. К. О. Саркисов. - М.: Наука, 1992.-С. 5.

² Поспелов Б. В. Современный этап эволюции буржуазного национализма в Японии. "Дух Ямото" в прошлом и настоящем. - М.: Наука, 1989. - 233 с. ³ Зинovieв А. А. Запад. Феномен западництва. - М.: Центрполиграф, 1995. - С. 56.

останні функціонують у вигляді специфічної духовної субстанції у межах навчального закладу. Це "дух навчального закладу". На існування такого локалізованого утворення прямо вказує й висновок про те, що навчальний заклад має свій, так званий "соціальний інтелект". Тим самим ми, уточнивши залежність педагогічних цінностей від рівня науково-технічного і соціального розвитку суспільства, можемо перейти до обґрунтування системного характеру даного явища.

Для нас системність корпоративних цінностей тут визначається двома обставинами. Перша з них торкається їх органічного зв'язку зі структурою суспільства, а друга - пов'язана з тим, що така система повинна бути повною, з точки зору віддзеркалення внутрішнього змісту соціального організму навчального закладу.

Далі ми можемо переходити до обґрунтування елементної бази та структури системи корпоративних цінностей. При визначенні структури, місця та функцій системи корпоративних цінностей в соціальному організмі формальної організації нам необхідно зазначити, що ми бачимо цю організацію саме "як взаєморозташування і взаємозв'язок елементів деякого комплексу (предметна і структурна частина організації), їхні дії і взаємодії (функціональна частина), обумовлені єдністю цілей або виконуваних ними функцій і певних обставин місця і часу"¹.

Тому подальше заглиблення в предмет дослідження пов'язане з розглядом питання про елементи та структуру досліджуваного явища. У цьому сенсі насамперед відзначимо, що поняття структури включає лише те, що залишається стійким, відносно незмінним при різних перетвореннях системи. Звідси випливає, що розгляд структури виступає для нас одним з головних завдань дослідження.

При цьому ми виходимо з того, що цінністю для організації навчально-виховного процесу є два роди інгредієнтів, а саме: сукупність матеріальних і культурологічних продуктів, що обумовлюють виконання нею своєї головної функції — підготовки конкурентоспроможного випускника, що має

---

¹ Биккенин Н. Б. Социалистическая идеология. - 2-е изд., доп. - М.: Политиздат, 1983. - С. 45.

довести свою перевагу у суспільстві. На основі такого висновку ми висуваємо робочу гіпотезу про те, що критерієм для формування елементної бази фенотипу має бути соціальний організм країни як ціле, що диктує свою волю складовим частинам, у тому числі й соціальному організму навчального закладу.

У такому випадку кількісний склад цінностей, за великим рахунком, обумовлюється структурою соціального організму країни, у який навчальний заклад вписується саме завдяки співпадінню елементної бази.

У визначенні елементної бази системи цінностей навчального закладу ми солідарні з В. П. Тугаріновим, який виділяє цінності "матеріальні, соціально-політичні і духовні"¹. Якщо методологічно прискіпливо підійти до цієї класифікації, то корпоративна система цінностей має, на нашу думку, чотири провідні елементи — мислеформи, у яких зростає соціальне тіло навчального закладу, а саме: техніко-економічна, соціально-психологічна, організаційно-політична та духовно-ідеологічна. Відповідно, це — **знання, якими мають оволодіти ті, хто навчається; персонал педагогічного закладу; педагогічні технології навчання і виховання; тип організації навчально-виховного процесу, на якому виростає система корпоративного управління.**

Отже, виявляється, що до системи корпоративних цінностей мають увійти мислеформи, що утримують зміст економічної, соціальної, політичної та ідеологічної "матерії", з якої виготовлено полотно сучасного суспільства. Топологічно, нагадаймо: така система розташована у головах усіх учасників педагогічного процесу. Ця корпоративна система цінностей нібито "розлита" по усьому простору навчального закладу. Вкорінення² нової людини у педагогічний процес спочатку полягає у її підключенні до семантичного поля навчального закладу, а уже потім — до мережі комп'ютерів, спецкласів, методичних кабінетів, бібліотеки та іншого обладнання, яким насичене її робоче місце.

---

¹ Тугарінов В. П. Теория ценности в марксизме. - Л.: ЛГУ, 1968. - С. 29.

² Цимбал Т. В. Буттєвісне укорінення людини. — К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2005. — 219 с.

Послідовно охарактеризуємо подані тут елементи, що входять, за нашим баченням, до фенотипу соціального організму навчального закладу. Кінцевим завданням морфологічного аналізу системи корпоративних цінностей є, як відомо, виявлення елементів, що веде до формалізації структури та наступному висвітленню її функцій. Саме це є "поясненням, чому або навіщо система "улаштована" і поводить саме так...Знання законів збереження (будови) і розвитку (зміни) тих або інших об'єктів стає поясненням їхньої сутності лише при виявленні функції цих законів у рамках відповідних систем"¹.

Першою складовою такої системи є **наукові знання, якими мають оволодіти ті, що навчаються**. Саме наукові знання у сфері духовного виробництва виконують ту роль, що у сфері матеріального виробництва відводиться засобам виробництва, до яких економічна наука відносить предмети та засоби праці. На відміну від робочої сили, вони утворюють речовий фактор виробництва. При цьому предмет праці - це те, на що направлена праця людини, що складає матеріальну основу майбутнього продукту. У сучасних умовах більшість предметів праці — це продукти попередньої праці. Засобами праці називають речі або комплекс речей, які людина розміщує між собою і предметом праці і які служать у якості провідника впливу людини на цей предмет. Засоби праці є продовженням природних органів робітника.

В умовах сучасного соціального розвитку духовне виробництво трансформується у трьохкомпонентний процес: педагогом, учнем і комп'ютерною мережею, що з'єднує їх обох з банками інформаційних даних.

Другою складовою системи цінностей навчального закладу є, на нашу думку, **персонал педагогічного закладу як сукупність фізичних і розумових здібностей людини, її здатність до праці, що є головним фактором будь-якого виробництва у будь-якому суспільстві**. Це так званій особистісний фактор виробництва. Це є загальновизнаним. Висококваліфікований педагог — найвища цінність

---

¹ Левин К. Теория поля в социальных науках: Пер. с англ. - СПб.: Сенсор, 2000. - С. 153.

навчального закладу. Для того, щоб здійснювався процес виробництва, робоча сила повинна приводитись у дію, по-іншому — споживатися. Споживання робочої сили є праця, тобто цілераціональна діяльність людини, що направлена на зміну предметів і сил природи з метою задоволення її потреб. Праця відрізняється доцільністю, усвідомленням дій, завжди спрямована на досягнення певного результату, образ якого складається заздалегідь як ідеальна мета у голові людини. Ясно, що у цьому випадку мова йде про педагогічну працю та її результати.

Третьою складовою системи цінностей навчального закладу є **педагогічна технологія**, яка виражає взаємодію між головними факторами навчально-виховного процесу, а також засоби впливу педагога на учня як предмет праці, що надає сучасна педагогічна наука і практика. Опановуючи усі невідомі раніше властивості науково-технічної інформації, люди оволодівають секретами виготовлення нових видів продукції, застосовують більш прогресивні технології, використовують якісно інші матеріали. Це, у свою чергу, висуває нові вимоги і до фахової підготовки робочої сили, кваліфікації робітника.

Четвертою складовою системи цінностей навчального закладу є **організація навчально-виховного процесу як різновиду духовного виробництва**, що забезпечує єдність, злагодженість функціонування усіх його факторів, взаємодію людей, які беруть у ньому участь. З розвитком суспільного виробництва змінюється як облік його факторів, так і характер їх взаємодії. Все більш вагомим чинником є енергія й інформація та її сучасні засоби накопичення, обробки та зберігання.

Таким чином, складовими системи корпоративних цінностей є сукупність факторів, що утворюють цілісність - навчально-виховний процес, який організовується трудовим колективом навчального закладу з метою задоволення ним своїх регіональних і національних потреб в підготовці високоінтелектуальної особистості, здатної для подальшого навчання, або фахівця, що відповідає сучасному рівню науково-технічної революції.

Визначення скоріш за все слушне, але не зовсім коректне. Пояснимо, в чому тут справа. Суть зауваження полягає в тому, що треба зробити поправку на культурологічну форму існування системи цінностей у просторі навчального закладу. Це суттєве зауваження, оскільки ми маємо не натуральну форму факторів, а їх перетворену мисленням людини форму, з їх інформаційно-смысловим двійником. Це нормально, бо сутність системи цінностей навчального закладу "припускає своє інобуття, це означає, що вона може переходити у своє інше, тобто реалізовуватись у потенційних формах, які з'являються нам емпірично"¹.

У літературних джерелах момент виходу соціального (у тому числі і цінностей — Л. С.) за межі людського організму або педагогічного колективу (сукупного працівника), як своєї підстави на існування на боці соціальних систем, помічений давно і охоплений такими поняттями, як "архетипи" або універсальні образи і моделі для осягнення світу, "неосягнені структури", "Воно" З. Фрейда, "розуміння" В. Дільтея, "колективне несвідоме" К. Юнга, "громадянська релігія" Е. Дюркгейма, "комунікативна дія" М. Вебера, "ноосфера" В. Вернадського, "настанова" Д. Узнадзе, "акцептор дії" П. Анохіна, "образ бажаного майбутнього" М. Бернштейна, "схема" П. Фреса і С. Московічі, "інформаційна модель" В. Пушкіна, "пасіонарність" Л. Гумільова, "менталітет нації", "дух нації", "умонастрій народу", "дух колективу", "умонастрій навчального закладу та ін.

У цьому зв'язку мимоволі пригадується думка Анаксагора про невичерпність творчих можливостей часток (насінь), що складають природу, у тому числі й соціальну реальність. За Анаксагором, "будь-який предмет містить у кожній своїй частині нескінченну безліч якісно різних насінь. У нашому випадку будь-яка сфера фазового простору (тобто схематичної карти функціонального дубля системи цінностей навчального закладу - Л. С.) містить величезну безліч якісно різних

Пилипенко В. Е., Поддубный В. А., Черненко И. В. Социальный морфогенез: эволюция и катастрофы (Синергетический подход). - К.: Наукова думка, 1993. - С. 16.

режимів поведження"¹.

Саме цим можна пояснити те, що різні навчальні заклади, перебуваючи у одному й тому ж сегменті національного або регіонального ринку, володіючи однією елементною базою, мають різні режими життєдіяльності, різну якість освітянських послуг, а відповідно й рейтинг та авторитет серед батьків і молоді.

Про можливість такого самостійного існування культурологічного утворення ми знаходимо у роботах інших класиків філософської думки. „Цінності, – писав один з видатних представників баденської школи Г. Ріккерт, – не відносяться ні до області об'єктивної, ні до області суб'єктивної, а формують самостійне „царство“, що лежить по той бік об'єкта і суб'єкта”².

Таким чином, у науковій літературі зафіксована потенційна можливість існування культурологічного ядра або фенотипу, що обумовлює становлення локальних соціальних структур різного роду. Навчальний заклад тут – лише найбільш розповсюджений їх різновид.

Специфіка впливу системи цінностей на працівників навчального закладу полягає в тому, що дана система не проявляє чітко виражених ознак активності, бо свідомість співробітників сама себе збуджує, оскільки такий *якісний стрибок* можливий, на нашу думку, лише за рахунок *колективного мислення, яке, на відміну від мислення окремої людини, вже втрачає риси негентронійності*.

Оскільки вище ми вже обґрунтували факт існування обміну знаннями між учасниками суспільного процесу як селективної діяльності, то тут слід виходити з цього факту як зі звичної обставини, котра зумовлює розумну взаємодію (спілкування) між людьми. Побіжно зауважимо, що саме знання у вигляді логічної конструкції зумовлюють внутрішню напругу в певному просторі, який займає актуалізований соціальний світ.

Так з думок сукупного працівника в межах простору навчального закладу формується своєрідне смислове

Пригожин И., Стенгерс И. Порядок из хаоса: Новый диалог человека с природой: Пер. с англ. / Общ. ред. В. И. Аршинова, Ю. Л. Климонтовича и Ю. В. Сачкова. - М.: Прогресс, 1986. - С. 331-332.² *Риккерт Г.* О системе ценностей // Науки о природе и науки о культуре. – М.: Республика, 1998. – С. 33.

—|-----
ядро, що стає атр актором процесу породження локального соціального світу. Внаслідок цього стихійно виникають локальні поля (осередки) соціальності, які займають, як правило, ті частини простору, в яких зосереджена та чи інша професійна група працівників навчального закладу.

Причому, дотичність до сутності системи корпоративних цінностей категорій "процес" і "продукт" також вимагає для свого розмежування різні види форм: **процесуальну і морфологічну**. Тут ми розглядаємо переважно морфологічну форму існування ціннісної детермінанти управління навчальним закладом, а процесуальна стане предметом функціонального аналізу цього компонента, до якого ми перейдемо трохи пізніше.

Ми тут не деталізуємо структуру фенотипу навчального закладу, оскільки у механіці структура системи не розглядається у якості особливого теоретичного елемента. Для цілей опису цього, зрозуміло, відповідає будь-який стан системи. Але в динамічному плані вона (структура) розчиняється в процесі і взаємозалежностях. Це звертає нашу увагу на той важливий факт, що категорії "структури" і "процесу" найтіснішим чином зв'язані одна з одною. Структура не означає будь-яку онтологічну стійкість у явищах, а тільки відносну стійкість — досить стійка однаковість, що утвориться в результаті глибинних процесів так, що стійкість у визначених межах можна прийняти як робоче прагматичне припущення.

Якщо ж доводиться вдаватися до структурної системи як до позитивного елемента динамічного аналізу, то повинні бути знайдені зв'язки цих "статичних" структурних категорій і відповідних їм приватних тверджень про факт із динамічними перемінними елементів у системі. Цей зв'язок здійснюється за допомогою дуже важливого поняття - "функція". Її основна роль полягає в тому, щоб визначити критерії важливості динамічних факторів і процесів усередині системи. Вони є настільки важливими, наскільки мають функціональне значення в системі, а їх специфічна роль визначається з погляду аналізу конкретних функціональних відносин між частинами системи, а також самою системою та її оточенням.

Значення поняття функції припускає, що емпірична система розуміється як "працююча система". Структура її полягає в тому, що система визначених стандартів, які виявляються у визначених межах при емпіричному спостереженні, "прагне до збереження" чи, за більш динамічними версіями, "прагне до розвитку".

Тут ми хотіли б зробити два важливі зауваження. Перше з них стосується того, що взаєморозташування елементів фенотипу ми свідомо не обґрунтували тому, що структура в області духовних утворень — це щось інше, ніж ми звикли бачити в області матеріального світу. Складається враження, що тут елементи виконують функції незалежно від їхнього місцезнаходження. Комп'ютерна техніка наочно нам це демонструє.

І наступне зауваження: перехід до динамічного аспекта системи цінностей навчального закладу припускає, що ми повинні показати життєдіяльність даного утворення на прикладі конкретного процесу, який можна емпірично спостерігати.

За таких умов ми вважаємо, що **головна функція** системи корпоративних цінностей як сталого утворення полягає у забезпеченні взаємодії людини і соціальної системи, або педагогічного колективу навчального закладу. В основі їх взаємообумовленості лежить ціннісна свідомість, що суб'єктивована у голові педагога і об'єктивована у соціальному інтелекті педагогічного колективу. За таких обставин процес взаємодії, що опосередковується системою загальновизнаних символів, які є елементами корпоративної культури, можна розглядати як систему у науковому сенсі цього слова і теоретично аналізувати її, як це робиться стосовно різних видів систем у інших науках.

При цьому нагадаймо, що порядок у соціальному організмові навчального закладу забезпечується взаємодією особистості і педагогічного колективу даного закладу. Це дуже важлива теза у розумінні ролі системи цінностей навчального закладу для її життєдіяльності та розвитку.

На завершення треба сказати, що це - основна парадигма для структури відносин солідарної взаємодії. Вона містить у

собі всі основні елементи структури ролей соціальної системи Т. Парсонса, а також системи підтримки і безпеки особистості. "Вона включає культуру в її як комунікативній, так і оціночно-орієнтаційній функціях. Це вузлова точка організації всієї системи дії", — логічно підводить підсумок Т. Парсонс¹.

Поступово ми наблизились до теоретичного **аналізу властивостей системи** корпоративних цінностей, або ціннісної детермінанти управління навчальним закладом. Найбільш фундаментальна властивість будь-якої системи — це наявність зв'язків між її частинами або змінними. Це зумовлює одну із основних властивостей системи: при поєднанні зв'язками окремих її частин з'являються нові властивості цієї системи, які не досяжні для її частин.

Цей характер зв'язків зумовлює процеси розвитку системи. При переважанні в ній негентропійних процесів система врівноважена, і розвиток цієї системи відбувається в напрямку її переходу в надсистему.

Для того, щоб обгрунтовано назвати звичайне поєднання частин **системою**, нам треба теоретично довести повноту, співрозмірність, достатність та технологічність елементів, що включені до її складу. Вищезапропонована евристична модель системи корпоративних цінностей приваблива тому, що у ній на паритетних засадах інтегровані виробничі й культурологічні відносини. При цьому засоби — зміст освіти та педагогічний колектив репрезентують виробничий інгредієнт, а педагогічні технології та тип організації навчально-виховного процесу — культурологічний. У цьому моменті достатньо виразно проглядається співрозмірність елементів фенотипу навчального закладу.

Актуалізація проблеми цілісності системи цінностей навчального закладу викликана розширенням зростання її незалежності від адміністративно-командної системи та зростанням ступеня самостійності її на ринку, перетворенням її у дійсного суб'єкта реальних ринкових відносин.

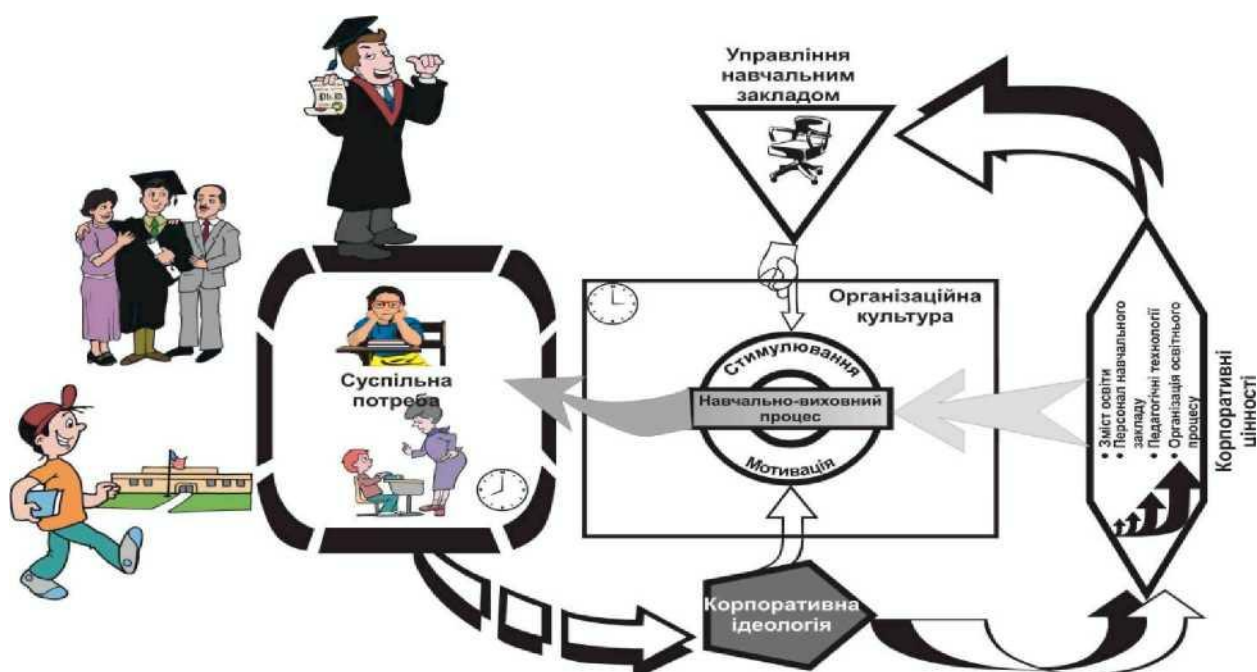
Отже, завершуючи морфологічний аналіз системи корпоративних цінностей, слід запропонувати модель

---

¹ Парсонс Т. О структуре социального действия. - М.: Академический Проект, 2000. - С. 546.

навчального закладу з тим, щоб можна було наочно побачити місце кожного з чотирьох вищеобгрунтованих елементів ціннісної детермінанти управління навчальним закладом.

Для цього є сенс звернутись до колективної праці В. Беха і А. Гашенка "Фірма у дискурсі організмованої ідеї"¹ з тим, щоб використати запропонований ними підхід і модифікувати модель виробничої фірми під потреби власного дослідження. Інакше кажучи, на основі методологічного підходу цих авторів запропонувати свій варіант соціального організму навчального закладу.

Рис. 6. Евристична модель навчального закладу (модифікація для сфери освітніх послуг за ідеями В. Беха і А. Гашенка)

Така модель буде дуже корисною для реалізації мети даного дослідження у декількох вимірах: по-перше, вона допоможе продемонструвати місце і роль як ціннісного

¹ Бех В. П., Гашенко А. Г. Фірма у дискурсі організмованої ідеї. — Суми: ВТД "Університетська книга", 2006. — 376 с.

компоненту, так і компоненту смислової детермінації управління навчальним закладом; по-друге, продемонструє мережу комунікативних каналів, по яких рухається енергетичний імпульс і відбувається вплив ціннісно-смислового субстрату на управління навчальним закладом.

Логіка подальшого аналізу ціннісної детермінації управління навчальним закладом вимагає розкрити механізм впливу корпоративних цінностей, що використовуються у якості засобів педагогічної діяльності, тобто здійснити **функціональний аналіз** даного явища.

Функціональний аналіз механізму впливу ціннісної детермінанти на процес управління навчальним закладом має на меті визначити її вплив на особистість і на систему управління закладом освіти, оскільки далі з теорії управління, уже відомо, як співвідносяться між собою суб'єкт і об'єкт корпоративного управління.

При цьому нагадаймо, що **система особистості за Т. Парсонсом**, - "це система дії, що має наступні характеристики. 1) Це система, що забезпечує взаємопов'язаність дій окремого актора. 2) Дії актора, організовані в структуру за допомогою диспозиції потреб. 3) Оскільки дії деякої множини акторів не можуть оцінюватися як випадкові, вони повинні бути організовані на підставі сумісності й інтеграції, оскільки і дії окремого актора визначаються сумісністю й інтеграцією з діями інших акторів. Точно так само, як цілі чи норми, які актор усередині соціальної системи повинен здійснювати чи дотримуватись, одержують сприяння чи обмеження з боку цілей і норм, здійснюваних чи дотримуваних іншими акторами, цілі чи норми, що включені в окрему дію окремого актора, одержують підтримку чи опір інших акторів, а також інших цілей і норм того ж самого актора".

Тут важливо підкреслити, що свої функції система корпоративно- навчальних закладових цінностей набуває на основі основного протиріччя соціального світу, а саме: протиріччя між індивідуальним і колективним, між свідомістю особистості й свідомістю колективної особистості, у якому вона займає місце посередника або медіатора. Вона подібна до

маяка на морі, який нібито сам і не рухається, але активно примушує інших змінювати й корегувати свої дії.

Вона існує, як вище уже було обґрунтовано, у формі сукупності мислеформ, що узгоджені зі структурою соціального організму країни. Будучи генетично обумовленою, вона у символічній формі об'єднала інтереси педагогічного колективу навчального закладу й потреби соціального організму країни завдяки суспільній потребі.

Механізм впливу її на особистість ґрунтується на дії смислу на нашу свідомість. Показовою в цьому плані є робота засновника французького "атеїстичного" екзистенціалізму А. Камю "Людина, що бунтує", в якій він прийшов до висновку, що світом править сенс, а шлях до його досягнення пролягає через розкриття сутності бунту.

Визнати існування такої інформаційної структури, як системи корпоративних цінностей, означає визнати самостійне існування так званого Семантичного Всесвіту. Ми таку ідею поділяємо, бо ідея Семантичного Всесвіту в російській та вітчизняній науково-філософській літературі присутня давно. Досить згадати ідею пневмосфери або духосфери П. Флоренського, ноосферу В. Вернадського. Цю ж ідею активно відстоює сьогодні Л. Лесков. Теоретично її опрацював В. Бех і подав організаційну форму її існування у межах соціального світу.

Відштовхуючись від робіт Фреге і Черча з математичної логіки, треба розуміти похідне сприйняття людиною сенсу як інформації або суми відомостей, що містяться в знаку або в слові, символі. Духовна реальність постала перед нами у двоїчній іпостасі — континуальності (мовна семантика) і дискретності (знакова система). Відсутність сенсу (смислу) означає екзистенціальний вакуум. Сенс робить знакову систему змістовним текстом, що виникає при порівнянні смислів. Основна функція смислу (сенсу) — надання процесам розвитку спрямування. "Сенс сенсу, — писав В. Франкл, - полягає в тому, що він спрямовує хід буття"¹.

Завдяки корпоративно-навчальній закладовій ідеології

---

¹ Франкл В. Человек в поисках смысла. - М.: Прогресс, 1990. - С. 285.

—|-----

відбувається фільтрація загального потоку інформації або селекція знань, які забезпечують життєдіяльність навчального закладу. Так у межах навчального закладу формується специфічна мова. Завдяки корпоративній мові, навчальний заклад самовиражається в об'єктивній реальності. Мова, матеріалізуючись, породжує текст, який покладається, з одного боку, в основу виробничого процесу, а з іншого — обслуговує спілкування педагогів у освітньому просторі навчального закладу.

На рівні людини розпізнавання семантичного матеріалу, у тому числі й відтвореного у символічній формі, здійснює такий орган, як ціннісні орієнтації особистості. Нагадаємо, що ціннісні орієнтації особистості формуються за допомогою ідеологічного впливу на людину з боку керівництва навчального закладу та його неформальних лідерів. Фільтрацію інформації веде як навчальний заклад, так і окремих його робітників. Різниця полягає лише у меті та масштабі цього унікального процесу. Навчальний заклад намагається вписатися у соціальний організм галузі, регіону, нарешті, країни, а робітник - у соціальний організм навчального закладу.

Селекція інформації у цьому випадку полягає у тому, що у семантичному вимірі особа має такі смислові одиниці, що виконують у її структурі функції аналізу, відбору та переробки фенотипової інформації з метою адаптації її до соціального середовища. Для нас цей підхід дуже важливий з огляду на те, що працівник повинен постійно слідкувати за зміною інформаційного середовища в навчальному закладі та поза його межами.

Оскільки людина у межах навчального закладу виконує цілу систему виробничих функцій, то вона повинна постійно вести пошук та селекцію технологічних знань, а ширше — і всього потоку інформації. На нашу думку, саме семантичне поле або його окремих сегментів володіють смислами, які ведуть аналіз та відбір необхідної інформації для підтримки освітньо-виховної діяльності навчального закладу на певному рівні. Цей рівень може бути надто високим, бо іноді стандарти навчального закладу бувають вищі за національний стандарт

надання освітніх послуг.

Підключеність людини до системи цінностей навчального закладу виявляється через здатність його розпаковувати смисли або, інакше казучи, розуміти та кодифікувати певним чином інформацію, яка функціонує у його межах. Тому тут виникає можливість розглядати педагогічний колектив як селективний, вірогіднісно заданий прояв ціннісного або культурологічного поля, що відіграє роль того середовища, через яке відбувається взаємодія людини та навчального закладу за допомогою слів чи символів та їх розуміння. При цьому останнє стає можливим лише за умов деякої розмитості семантики слів і символів, тобто за наявністю деякої варіативності у межах їх визначення, множини смислів.

Корпоративна система цінностей, яка назовні виходить як система символів, що обслуговує життєдіяльність навчального закладу, виступає опосередковуючою ланкою між активною життєдіяльністю окремого педагога, з одного боку, а з іншого, - трудового колективу педагогів, суспільства, етнокультурної спільноти, світової співдружності та світом семантики.

Тож у такому контексті смисли розуміються як інформація, що міститься у знаках чи символах, де вона являє собою єдність континуальності (тобто семантики, змісту) та дискретності (тобто знаків, форми). Саме цим ми можемо пояснити той факт, що навчальні заклади, особливо ті, які досягли значних успіхів на ринку, мають "свою" мову та багатий арсенал символіки.

Потік фенотипової інформації переробляється, за спостереженням С. Є. Мартинюк, за допомогою механізму суб'єктивації, що являє собою процес обробки наявними в особистості засобами (логічне та образне мислення, мова тощо) інформації, яка надходить із зовнішнього середовища. У процесі суб'єктивації відбувається перехід соціальної інформації із об'єктивованої форми її існування (у нашому випадку об'єктивованої у структурі колективної свідомості — Л. С.) у суб'єктивовану, який сприяє формуванню функціональних органів особистості, що виконують відповідні функції з відбору (селекції), корегування (узгодження) та зберігання важливої для ефективного функціонування

особистості інформації¹. Ми з цим висновком вказаного автора повністю погоджуємось.

Дія механізму суб'єктивації базується на безсвідомих процесах, які відбуваються у психіці людини, де інформація, що надходить із навколишнього середовища навчального закладу, зазнає їх постійного впливу і виходить у вигляді численних спонтанних уявлень. Психіка людини виконує, за К. Г. Юнгом, функцію врівноваження, сутність якої полягає у маніфестації смислів, що не отримали якості усвідомленої інформації, через такі фізичні стани, коли свідомість працівника "відключена". Таким чином, стає можливим усвідомлення прихованих раніше смислів та їх взаємозв'язку, що стає, з одного боку, способом впорядкування усвідомленої інформації, а з іншого - джерелом інновацій для навчального закладу.

Процес розпаковки смислів на цьому рівні підтримується діями Бейєсового сіллогізму, згідно з яким зміна тексту — його еволюція — пов'язана із спонтанним виникненням у визначеній ситуації семантичного фільтру, який зміщується з минулим за мультиплікаційним ефектом. Отже, на рівні психіки працівника семантичне поле функціонує як система індивідуальних семантичних фільтрів, які формуються в процесі розвитку людини й обумовлюються особливостями її виховання, освіти, життєвого досвіду.

Ціннісне поле навчального закладу утримує колективні інтереси і своїм змістом тисне на свідомість усіх учасників навчально-виховного процесу. Він захищається від цього тиску завдяки ідеологічним установкам. Аналіз свідчить про те, що тут мова може йти про цілу систему фільтрів, що виникають та стало функціонують на боці особистості працівника навчального закладу. "Серед індивідуальних семантичних фільтрів, які діють на рівні психіки, можна визначити, — пише С. Є. Мартинюк, — декілька найбільш важливих"².

Вона відносить до них, по-перше, *імпрінти*, виникнення яких стає можливим навіть під впливом одного враження, в

Мартинюк С. Генезис інформаційної цивілізації: Монографія. — Запоріжжя: Просвіта, 2002. — 192 с.

² Там же.

результаті чого формується особливий тунель свідомості (як зауважує Р. Уїлсон, імпрінти пов'язують нейрони в рефлексивні мережі, що залишаються на усе життя), по-друге, особливий тип індивідуальних фільтрів, що може виникати під дією процесу конденсації та вимагає неодноразового повторення одного і того ж враження, але сталість такого фільтру залишається проблематичною; по-третє, фільтри, які виникають під час навчання, коли людина переймає їх у готовому вигляді чи формує під впливом тієї інформації, яку отримує від тих, хто її навчає.

Аналогічну функцію виконує й навчальний заклад по відношенню до інформаційних потоків, що обслуговують соціальний організм країни. Фільтрація інформації з боку навчального закладу відбувається завдяки існуванню спеціальних підрозділів, наприклад, сектора аналізу науково-технічної інформації, бібліотеки, структури, яка веде спостереження за зберіганням службових таємниць і т. ін. У малих навчальних закладах цю функцію частіше всього бере на себе керівництво.

Це питання значно актуалізується у зв'язку з саморозгортанням інформаційної цивілізації. За визначенням С. Є. Мартинюк, вона є ніщо інше, як такий тип організації соціального життя людини, такий спосіб відтворення її соціальності, при якому домінуючою цінністю стає інтелект і духовний розвиток людини, а визначаючими факторами розвитку техніки та виробництва — інформація та знання. Це означає, що інформаційного характеру набувають усі зв'язки, які виникають між людиною та суспільством, відображаючи загальноцивілізаційну спрямованість розвитку людської спільноти. Корпоративний рівень тут не є винятком.

Тут можна підкреслити різницю між ціннісними орієнтирами особистості та її ціннісною свідомістю. Ціннісні орієнтири — це фільтри, через які символ проникає до змісту свідомості, а ціннісна свідомість особистості, у свою чергу, — це суб'єктивований банк, що накопичує та утримує цінну інформацію для життєдіяльності робітника у вимірі вимог навчального закладу.

Система корпоративних цінностей завдяки **символам**

збуджує свідомість людини, яка на основі принципу резонансу знаходить у себе, у голові працівника навчального закладу все, що знаходиться у її інформаційному середовищі. За умов резонансного відтворення зовнішніх процесів у корпоративному інформаційному просторі особистості формується й стало функціонує так звана ціннісна свідомість.

На можливість існування множини колективних свідомостей у структурі людини вказував ще Е. Дюркгейм, який писав: "У нас є дві свідомості: одна утримує тільки стани, що притаманні особисто кожному з нас, і відокремлює нас, тоді як стани, що охоплюються іншою, - загальні для всієї групи. Перша подає й формує тільки нашу індивідуальну особистість; друга представляє колективний тип, і відповідно, суспільство, без якого він не існував би. Коли наша поведінка визначається яким-небудь елементом останнього, ми діємо не з нашого особистого інтересу, а переслідуюмо суспільні цілі. Але ці дві свідомості, хоча і різні, пов'язані між собою, так як у підсумку складають одне ціле: обидві вони мають один і той же органічний субстрат"¹.

Ціннісна свідомість — психологічний "орган" оволодіння складністю, що має міру виміру значимості мотивів та здатність скріплювати життєві відносини в цілісність індивідуального життя. Ціннісна свідомість активно бере участь у формуванні корпоративної програми життєдіяльності особистості, виступаючи найважливішим елементом соціальної активності.

Соціальна активність є системною якістю особистості, що виражає рівень її загальної соціальності, її внутрішню потребу в служінні громадському обов'язку, рівень прийняття цінностей суспільства. Це ступінь бажання включитися в громадське життя. Соціальна активність не є автоматичним реагуванням людини на зовнішні обставини й умови її діяльності, а припускає свідому схильність, скерованість суб'єкта на реалізацію певних соціальних функцій.

Відносини між ціннісною свідомістю і реальною поведінкою — соціальною активністю — носять складний, неоднозначний

Дюркгейм Э. О разделении общественного труда: метод социологии / Пер. с фр. - М.: Наука, 1990. - 575 с.

характер через відсутність умов, необхідних для реалізації ціннісних уявлень; поверховість засвоєння ціннісних уявлень; незалежність дій і вчинків людей від змісту засвоєних ними цінностей; неоднозначність ціннісної свідомості. Більше того, навчальний заклад включає людину у свій простір тільки завдяки тому, що вона є носієм певної виробничої функції або їх сукупності.

Наш аналіз прямо вказує на те, що структура системи корпоративних цінностей детермінує подвійну за спрямованістю діяльність педагогічного колективу. По-перше, вона завдяки мислеформам, у яких застигли продуктивні сили, обумовлює його поведінку у суспільстві, а по-друге, у сфері духовного виробництва, вона, завдяки іншим мислеформам, у яких застигли зразки поведінки у колективі, обумовлює його спілкування з іншими учасниками навчально-виховного процесу, що веде до творення та відтворення соціального організму навчального закладу.

Отже, з одного боку, система корпоративних цінностей, механізм дії якої ми уже порівняли з функціонуванням маяка на морі, спонукає учасників виробничого процесу до узгодженого використання засобів виробництва з метою отримати товар певного функціонального призначення та рівня якості, оскільки сучасний ринок дуже примхливий до цього.

З другого боку, система корпоративних цінностей спонукає педагогічний колектив до спілкування з іншими працівниками, допоміжним персоналом, у ході якого відтворюються суспільні відносини, що складають матерію соціального організму навчального закладу. Технологію цього спілкування влучно подав Т. Парсонс через механізм культури, що є "не тільки ряд символічних комунікацій, але і ряд норм для дії"¹. Мотивація підлеглого й керівника інтегрується нормативними еталонами в ході взаємодії. Підлеглий відчуває потребу не тільки в одержанні конкретних винагород і уникненні конкретних покарань, його також радують доброзичливі установки, і він уникає недоброзичливих дій з боку керівника. Дійсно, оскільки він інтегрований з тими ж

---

¹ Парсонс Т. О структуре социального действия. - М.: Академический Проект, 2000. - 880 с.

самими нормами, то в нього виникають ті ж самі установки стосовно себе самого як об'єкта".

Л. І. Євенко, наприклад, у вступній статті до книги "Основи менеджменту" зазначає, що за свою історію людство виробило усього три принципово різних інструменти управління, тобто впливу на людей. Перший інструмент — ієрархія, тип організації, що визнає основним засобом впливу відношення влади — підпорядкування, тиск на людину зверху, через примусовість, контроль над розподілом матеріальних благ і т.п.

Другий тип впливу — культура; вплив здійснюється через цінності, соціальні норми, установки, ритуали, що виробляються і визнаються суспільством, організацією і т.д., і які змушують людину поводитися так, а не інакше.

Третій інструмент впливу — ринок, тобто "мережа рівноправних відносин по горизонталі, заснованих на купівлі-продажу продукції і послуг, на відносинах власності, на рівновазі інтересів продавця і покупця"¹. На практиці в господарських і соціальних системах ці типи управління частіше усього співіснують, але вигляд економічної організації суспільства визначає той тип, якому в ній віддається перевага.

Отже, функціонування системи цінностей навчального закладу — це та потойбічна сила, що інтегрує учасників будь-якого виробничого процесу у цілісність вищого ґатунку — соціальний організм навчального закладу. Взаємодія особистості з іншими учасниками виробничого процесу у такому випадку забезпечується **двома виконавчими механізмами**. Перший з них ґрунтується на основі закономірностей поділу педагогічної праці, а другий — діє на основі закономірностей міжособистісного спілкування людей.

Перший виконавчий механізм полягає в тому, що поділ суспільної праці, який за змістом є системою багатоманіття функцій, органічно замкнутих на продукт навчального закладу завдяки посадовим обов'язкам, вимагає певних вузькоспеціалізованих дій від працівника. Його дію подає Е. Дюркгейм, який пише: "Усяке збільшення функціональної діяльності викликає збільшення солідарності, тому що функції

---

¹ Мескон М. Х., Альберт М., Хедоури Ф. Основы менеджмента: Пер. с англ. - М.: Дело, 1992. - 702 с.

організму (навчального закладу — Л. С.) можуть стати активнішими тільки за умови збільшення їхньої безперервності"¹.

Отже, у виробничому організмі навчального закладу активність педагога та його спроможність відповідати рівню активності інших учасників навчально-виховного процесу, дійсно є цінністю, яку ми назвали педагогічним колективом.

Другий виконавчий механізм, пов'язаний з тим, що особистість і навчальний заклад мають специфіку входження в свою протилежність і засоби опосередкування своєї взаємодії, а отже, і утримання одне одного в складі цілого. Тут ми маємо на увазі наявність таких явищ, як *хронотоп* в структурі особистості і *habitus* на боці навчального закладу як частини суспільства. Судячи з функцій, *habitus* скоріше інваріантний російському терміну "традиція", ніж дослівному "звичка". При цьому ми виходимо з визначення традиції, даної В. Воловиком, як відносно стійких, загальноприйнятних форм, що повторюються, засобів, прийомів, методів діяльності, що історично склалися в рамках конкретної соціальної спільноти².

Стисло пояснимо, про що тут йдеться. Почнемо з поняття "хронотоп". Поняття "*хронотоп*", як відомо, активно використовувалося в гуманітарних науках, передусім М. Бахтіним. Своєрідність хронотопу полягає в тому, що він поєднує в собі, здавалось би, нез'єднуване, а саме, просторово-часові, в фізичному смислі цього слова, тілесні обмеження з безмежністю часу і простору, тобто з вічністю і з нескінченністю. Тому в ньому містяться водночас і Фізичний, і Семантичний Всесвіти. Це, як відзначає М. Каган, орган опосередкування їхньої взаємодії³. К. Маркс при поясненні подібних переходів часто користувався синтетичними категоріями — поняттями: "практично-духовне" засвоєння дійсності, "чуттєво-надчуттєве" стосовно до властивостей товару, "сутнісна єдність природи і суспільства" стосовно до

---

¹ Дюркгейм Э. О разделении общественного труда: метод социологии / Пер. с фр. - М.: Наука, 1990. - 575 с.

² Воловик В. И. Идеологическая деятельность: диалектика традиций и новаторства. - М.: АОН при ЦК КПСС, 1990.-С. 13.

Каган М. С. Эстетическое и художественное воспитание в развитом социалистическом обществе. — Л.: Знание, 1984.-С. 114.

людини.

Хронотоп важкоуявний через те, що простір і час зазнали в ньому дійсної — семіотичної переробки. Вони виступають в ньому в перетвореній формі аж до того, що реальний рух в просторі трансформується в зупинений час, а останній, в свою чергу, трансформується в простір, що рухається. Отже, особистість володіє атрибутивною спроможністю вступати за своєю ініціативою у взаємодію з навчальним закладом.

Навчальний заклад, в свою чергу, має механізм впливу на особистість. Ф. Гіддінс писав про це так: "Суспільство є організація, що впливає певним чином на своїх членів"¹. Розмірковуючи за аналогією, можна стверджувати, що це свого роду *соціальний хронотоп*, за яким функціонує ціннісно-сміслова інформація, в тому числі — і цінності моральної свідомості, відтиснені імперативом "вижити".

Механізм такого впливу отримав в сучасній філософсько-соціологічній літературі найменування *habitus*. Цей феномен є центральним поняттям соціологічної концепції П. Бурдьє. Сам термін зустрічається вже в творах Г. Гегеля, яким він позначає "туманне уявлення про весь вигляд" роду².

Шляхом *habitus*'а соціальна структура управляє практикою, причому, не в дусі механічного детермінізму, але в рамках спонукань і меж, задалегідь накладених на її винаходи. Це пов'язане з тим, що культура є не тільки смислонесучий і смислопередаючий аспект людської практики і її результатів, але й смислоположний, і смислотворний акт, що дозволить людині сприймати своє соціальне життя і цим актом реалізувати в ньому власну самотність.

Все викладене вище дає нам право говорити, що завдяки хронотопу особистості і традиції (соціальному хронотопу) межі між суб'єктивним об'єктивним і об'єктивним суб'єктивним не існує. Вони вільно переходять з одного в одне за допомогою спеціальних засобів, так званих *медіаторів*.

Виходячи з наявності в суспільстві двох опосередковуючих систем матеріального і духовного походження, є сенс говорити і

---

¹ *СШем А.* Тье Сопзіійіюп огЗосіеіу. - СатЬгісі 1 §е: Роіііу ргезз, 1989. - Р. 313.

² *Гегель Г.* Учении о понятии // Гегель Г. Наука логики. - Т. 3. - М.: Мысль, 1972. - С. 266.

про два типи медіаторів: духовний і фізичний. Інакше кажучи, ми виходимо з того, що система корпоративних цінностей навчального закладу є специфічним засобом для передачі смислу від колективної особистості до особистості й навпаки.

Сучасна психологія такі продукти опосередкування відбила в понятті "предмети-посередники" або медіатори духовного спілкування. До них відносяться Знак, Слово, Символ і Міф. Психологи пропонують їх розглядати як акумулятори живої енергії, свого роду енергетичні згустки. Згідно з А. Лосєвим, особистість — міф. Ісус Христос теж, в певному смислі, може бути ідентифікований як Міф. Система цінностей навчального закладу теж відноситься до таких посередників.

Вони можуть розглядатися і як резонатори, на частоту яких настроюються живі істоти. Останні не тільки засвоюють ці частоти, але і генерують нові, підзаряджають своєю енергією медіатор.

Нагадаємо, що процедура опосередкування в матеріальному світі найдокладнішим чином описана в роботах К. Маркса. Ми просто через таку методологічну настанову на систему цінностей та продукти праці, а точніше — товари на ринку, ще не дивилися, але від цього опосередковуюча роль останніх не випарувалася. Тепер вона чітко визначилася, і ми повинні її досліджувати як елемент соціального організму навчального закладу.

За таких умов поділ праці, що детермінує існування навчального закладу, характер і зміст взаємодії педагогів у ході навчально-виховного процесу, формує **два види солідарності** між його учасниками. Перший вид солідарності потребує, щоб вони відрізнялись один від одного на основі оволодіння різними педагогічними функціями, а другий, навпаки, вимагає щоб вони були схожими один на одного. Цей момент добре подає Е. Дюркгейм у своїй відомій праці¹.

Висновок про наявність двох видів солідарності у процесі виробництва є дуже важливим для реалізації мети даного дослідження. Це пов'язано з тим, що на її основі формуються мораль та право. "Право і моральність — це сукупність уз, що

---

¹ Дюркгейм Э. О разделении общественного труда: метод социологии / Пер. с фр. - М.: Наука, 1990. - 575 с. В.

прив'язують нас один до одного і до суспільства, створюючи із маси індивідів єдиний узгоджений агрегат", — слушно писав Е. Дюркгейм.

Формою буття соціальних якостей людини є її виробнича діяльність. Насамперед вона формується у вигляді єдності *типових* та *унікальних* соціальних якостей. Необхідність діяльного прояву персоніфікованих соціальних якостей відчувається індивідом як потяг до конкретних форм і способів життєдіяльності, усвідомлюється в його узагальнених ціннісних уявленнях.

Ми вважаємо, що, перебуваючи в рамках формальної організації, типовими соціальними якостями будуть ті якості, котрі знайшли своє оформлення у формальній діяльності, а унікальними, передусім, ті, що не включені у формальну діяльність. Загальна ж ціннісна спрямованість досягається усвідомленням своєї сутнісної визначеності за допомогою системи узагальнених уявлень про форми діяльності, необхідних для самореалізації.

Загальна ціннісна спрямованість особистості — генералізуючий фактор, що охоплює усі "поверхи" людської психіки — від потреб до ідеалів. Вона являє собою, насамперед, конкретне сполучення узагальнених уявлень про життєву важливість, необхідність різних форм життєдіяльності, переваги деяких із них як умов повноцінного життя.

Проте ціннісна свідомість малої соціальної групи, про яку нам також необхідно говорити, не зводиться до простої сукупності переважних оцінок і думок із приводу тих або інших значущих ситуацій її діяльності. Вона являє собою особливу духовну структуру, яка має надособистісний зміст, що відбиває конкретні функції і завдання групи, умови її діяльності, котрі формуються під впливом цілого комплексу об'єктивних і суб'єктивних чинників. Високий ступінь ціннісно-орієнтаційної єдності створюється не через комунікативну практику групи, а є наслідком спільної групової діяльності.

Аналіз ціннісної свідомості показує, що вона є особливою формою відбиття реальності, суб'єктивним способом об'єктивних значеннєвих відносин, які виникають між людьми і світом у процесі діяльного освоєння останнього.

У цей же час на боці навчального закладу також існує "своя" система фільтрів або ідеологем для селекції знань. Добре відомо, що майже у кожній, без винятку, установі завжди існує ціла низка офіційних вимог, норм, а також неформальних правил та стереотипів, якими працівники користуються для вирішення виробничих проблем.

У деяких випадках їх вплив на сукупного працівника такий сильний, що нова людина не може їх витримати і звільняється з навчального закладу. Спостереження за практикою свідчить про те, що іноді у навчальному закладі складається така духовна атмосфера, котра не забезпечує її нормального функціонування та розвитку. У такому випадку, частіше всього, вирішенням проблеми є залучення до керівництва свіжих людей, які змінюють ідеологічні фільтри, і організація на очах оживає.

Тож якість впливу корпоративної системи цінностей на виробничу діяльність педагога у освітньому просторі навчального закладу ми пропонуємо оцінювати на основі його **особистої організаційної культури**.

При цьому зазначимо, що вплив системи корпоративних цінностей на особистість педагога постійно зростає. Це викликано низкою чинників. По-перше, значною інтенсифікацією навчально-виховного процесу. По-друге, зростанням потужності засобів освітнього виробництва та складністю технологічного процесу. По-третє, освітні послуги, котрі надає навчальний заклад, сьогодні повинні бути інтернаціональними.

Це означає, що значно ускладнюється саме ціннісна складова товару, а відповідно й живої праці, яка застигла в ньому.

Далі є сенс поглибити аналіз впливу ціннісної детермінанти на персонал навчального закладу, або підлеглих, і послідовно розглянути ціннісну свідомість, психологію і дійти до універсального процесу мислення.

Зворотний рух, що викликається потребою участі в обговоренні проблеми, прийнятті й виконанні рішення починається з мислення, але задіяні тут інші сегменти людського організму, а саме: організаційна психологія,

---

організаційна свідомість, організаційна культура.

У випадку, коли обговорення і зміст прийнятого управлінського рішення збігається з ціннісним світом особистості, тоді відносини складаються гарні, а взаємозв'язки потужні й узгоджені. Якщо ж ні, то тоді особистість конфліктує спочатку з прийнятим рішенням, потім вона не згодна, як правило, з процедурою прийняття такого рішення і, нарешті, з тими, хто його прийняв. Завершується усе це тим, що людина вступає у затяжний конфлікт із системою адміністративного управління навчального закладу.

Таким чином, система корпоративних цінностей має потужний вплив на особистість педагога. По-перше, вона тисне на нього завдяки тому, що утримує значимі для навчального закладу смисли, і тому, що інші учасники навчально-виховного процесу очікують від нього певної поведінки.

По-друге, особистість педагога здатна кореспондувати свої дії зі змістом корпоративної системи цінностей завдяки тому, що вона має специфічну ціннісну свідомість, яка може утримувати одночасно багато моделей ціннісної поведінки, оскільки людина одночасно включена у декілька культурологічних полів. При цьому культурологічне поле навчального закладу є найпотужнішим.

По-третє, тиск здійснюють символи, які на основі принципу резонансу викликають у ціннісній свідомості окремого педагога ті ж самі інстинкти, реакції, почуття, оцінки та дії, що закладені у корпоративну систему цінностей шляхом попередньої цілеспрямованої ідеологічної роботи.

По-четверте, аналіз впливу цінностей навчального закладу на особистість педагога підтвердив, що дана система має матеріальні і духовні компоненти, оскільки забезпечує його участь у двох відносно самостійних процесах і веде до виготовлення двох продуктів: освітніх послуг, у яких застигає рух продуктивних сил навчального закладу, та суспільних відносин, що утворюють його соціальне тіло.

По-п'яте, у межах навчального закладу формується й стало функціонує два виконавчих механізми, один з яких діє на основі закономірностей поділу педагогічної праці, а інший — на основі закономірностей спілкування учасників освітнього

процесу між собою.

По-шосте, на основі корпоративної системи цінностей двох відносно самостійних механізмів реалізації її змісту у закладі освіти формується два види солідарності педагогів між собою, що веде до формування корпоративної моралі та становлення нормативної системи, котра закріплюється правовими нормами.

По-сьоме, ціннісна реакція, або поведінка педагога, повинна оцінюватись на основі його особистісної культури, що підсумовує усі форми впливу на нього з боку навчального закладу.

По-восьме, сучасний стан ринкової економіки вимагає на боці навчального закладу мати високорозвинену систему цінностей, оскільки глобалізація та індивідуалізація процесу задоволення освітніх потреб носить інтернаціональний характер, а на боці особистості педагога — високорозвинену специфічну проектно-ціннісну свідомість, оскільки при збільшенні швидкості руху у ринковій сфері йому треба бачити далі й глибше.

Таким чином, ми тепер можемо дослідити вплив системи цінностей навчального закладу на соціальну систему, що протистоїть особистості працівника, і тому має інші механізми, а відповідно, має й інші наслідки взаємодії з предметом нашого дослідження.

Далі ми розглянемо вплив ціннісної системи на формування соціальної системи, що має **об'єктивовану форму**. Це опосередкований тиск на педагогічний персонал закладу освіти, що реалізується через систему корпоративних норм. Для цього ми маємо проаналізувати функціональні властивості системи цінностей навчального закладу відносно її впливу на поведінку об'єктивованої складової закладу освіти — соціальної системи.

Згадаймо, що, за визначенням Т. Парсонса, **соціальна система** — "це система дії, що володіє наступними характеристиками: 1) вона включає взаємодію між двома чи більше акторами; цей процес взаємодії сам собою і є головний центр уваги для спостерігача; 2) ситуація, на яку орієнтований актор, включає інших акторів. Ці інші актори — "інші" — об'єкти

катексиса (задоволення). Дії "інших" приймаються в увагу когнітивно, тобто пізнавально, як дані. Різні орієнтації "інших" можуть бути або цілями, які потрібно досягти, або засобами для здійснення цілей. Орієнтації інших можуть, отже, бути об'єктами оцінних суджень; 3) у соціальній системі може здійснюватися як незалежна, так, частково, і погоджена дія, у якій згода залежить від колективної цільової орієнтації або загальних цінностей. І від консенсусу нормативних і когнітивних сподівань"¹.

Причому кут зору, під яким ми маємо проаналізувати вплив корпоративної системи цінностей на соціальну систему, має суттєве значення, оскільки методологічна установка висвітлює тільки ті функції, що потрапляють у її світло. Т. Парсонс, наприклад, прокоментував це так: "Відношення між цінностями більш високої соціальної системи і цінностями диференційованих підсистем може бути названо відношенням конкретизації при возведенні узагальненого стандарту більш високої системи на "рівень" підсистеми з урахуванням обмежень, **що накладаються на останній функцією і ситуацією** (виділено - Л. С.)"².

Обираючи свій кут зору на систему цінностей навчального закладу, використовуємо ідею Т. Парсонса про те, що культура — це не тільки низка символічних комунікацій, про яку вже йшла мова у попередньому підрозділі, а й **"низка норм для дії** (виділено — Л. С.) суб'єктів ринкових відносин"³.

Щоб підсилити цю важливу для реалізації головної мети дослідження тезу, наведемо з роботи даного автора таке: "Мотивація "єго" і "іншого" інтегрується нормативними еталонами в ході взаємодії. Різноспрямованість задоволення і депривації тут особливо важливі. Реакція, що відповідає (еталону) з боку "іншого" - це задоволення для "єго". Якщо "єго" конформний до норми, його задоволення - це аспект винагороди за цю його конформність стосовно неї; зворотне має місце для випадку покарання за відхилення. Реакції "іншого" до конформності чи девіантності "єго" щодо нормативного

Парсонс Т. О структуре социального действия. — М.: Академический Проект, 2000. — С. 461.

Парсонс Т. О структуре социального действия. — М.: Академический Проект, 2000. — С. 544.

³ Парсонс Т. О структуре социального действия. — М.: Академический Проект, 2000. — С. 544.

еталона, отже, представляють собою санкцію на дії "єго". "Сподівання" "єго", пропоновані "іншому", — ці сподівання, зв'язані з ролями "єго" й "іншого"; і ці санкції являють мотивацію "єго" до конформності з цими рольовими сподіваннями. Таким чином, комплементарність сподівань сприяє взаємному посиленню як у "єго", так і в "іншого" мотивації до конформності з нормативним еталоном, що визначає їхнє сподівання"¹.

Тут закономірно постає питання про те, звідки береться ця нормативна система? **Відповідь тут може бути тільки одна: якщо розглядати систему цінностей навчального закладу як процес або функціональний дубль соціальної системи, то рано чи пізно вона має перейти й заспокоїтись у продукті. Тож продуктом тут може бути система моральних і правових норм, носієм та оберегом яких є система управління закладом освіти.** Це спостереження збігається з напрацюваннями соціологічної і психологічної літератури, у яких зафіксована закономірність низки переходів: потреби — інтереси — цінності — норми — мотиви — стимули — дія.

Оскільки об'єктивований компонент у структурі навчального закладу є трудовий колектив, що протистоїть особистості окремого працівника, взаємодія між якими утворює, за розробками В. Беха, соціальний організм навчального закладу, то використаємо ідею Т. Парсонса про те, що у цьому випадку система цінностей створює нормативну складову, яка складається з чотирьох елементів, "чотирьох основних типів еталонів, зв'язаних з чотирма вимірами систем дії. Будь-яка конкретна система, що включає просту одиницю - статус-роль, розглянута як підсистему, — може проходити через чотири типи еталонів, але вони будуть мати різну вагу в системах різного типу"².

"Перший тип еталонів ... відноситься до оцінки об'єктів і діяльності з когнітивної (пізнавальної) точки зору і містить у собі те, що ми називаємо "універсалізмом". Перевага його

Парсонс Т. О структуре социального действия. — М.: Академический Проект, 2000. — С. 544.

² Там же. - С. 575.

виділяє те, що визначається як "технічні" норми, які керуються універсалістськими цінностями при адаптації дії до внутрішніх якостей об'єктів, ситуативних у системі досягнення конкретної мети. Це те, що ми розуміємо, зазвичай, під терміном "ефективність" у його загальноприйнятому значенні. Але ця ефективність стосується тільки використання об'єкта в конкретній ситуації ... в інтересах досягнення мети.

Другий основний тип еталонів — це ті, котрі відносяться до визначення цілей самого процесу дії, до того, що в термінах перемінних своєї моделі ми назвали діяльністю чи результативністю. Як систему норм цей тип еталонів повинен встановлювати ціль (цілі) системи, досягненню якої, як очікується, повинна сприяти дана одиниця..."¹.

Третій тип еталонів Т. Парсонс пов'язує з інтеграцією, називає його "інтегруючим систему", який визначає сподівання до одиниці в плані підтримки солідарності з іншими одиницями даної системи. У центрі уваги тут — характеристика установки на позитивну дію, що, відповідно до сподівань, повинна починатися на користь солідарності між одиницями.

Четвертий тип еталонів Т. Парсонс зв'язує з підтримкою і (чи) регулюванням змін у самій основі аскрептивних якостей, що є вихідним пунктом для інших видів діяльності.

"З динамічної точки зору, чи з погляду діяльності, соціальна взаємодія є постійний човниковий рух між діяльністю і "санкціями". Санкції можна уявити собі у вигляді дій, що виражають відношення до дії чи до діяльності інших за допомогою винагород і покарань"².

Отже, ми маємо у цьому випадку повне право вести мову про наявність нормативної системи у ході взаємодії учасників об'єктивованої підсистеми навчального закладу. На це прямо вказує ціла низка термінів, у якій подаються закономірності спілкування учасників цієї підсистеми соціального організму. Серед них, наприклад, "діяльність", "еталон", "санкція", "винагорода", "покарання" та ін.

Більше того, Т. Парсонс далі окремо розглядає навіть

Парсонс Т. О структуре социального действия. - М.: Академический Проект, 2000. - С. 576-577. ²
Там же.

норми санкцій по відношенню до співучасників соціальної взаємодії. Він пише: "Норми санкцій, що відповідають чотирьом основним типам норм діяльності, розташовуючи тут у тім же порядку. По-перше, "схвалення", що характеризується установкою "специфічності", тобто відноситься до конкретної мети, спрямований процес даної дії, а також установкою "нейтральності", що відноситься до первісних основних характеристик і перешкоджає настанню повного задоволення чи ж відволіканню уваги до того моменту, коли ціль буде досягнута. По-друге, це "відповідь", що характеризується установками "специфічності" й "афективності", що відносяться до самого досягнення поставленої автором мети і безпосередньо винагороджують його доступом до мети-об'єктів. Ця "відповідь" обумовлена, отже, досягненням схвалюваної мети. Третя норма відноситься до "інтегруючого систему" діяльності, це "схвалення" ("визнання") у вигляді відповідної дії, спрямованої на досягнення солідарності, вона характеризується установками афективності чи дифузності. І, нарешті, четверту ми називаємо "повагою", це — оцінка одиниці як одиниці в термінах усього комплексу її якостей, тобто її загального статусу в системі, вона характеризується установкою "дифузності" й "нейтральності"¹.

Якщо бути послідовним, то до оцінки спілкування працівників між собою тут треба додати нормативи, що накладають на них функцію робочого місця та технологію навчально-виховного процесу, вимоги яких фіксуються у правах та посадових обов'язках педагога. Таким чином, усі чотири елементи цінностей, що вище виділені нами у складі системи корпоративних цінностей, ефективно працюють на створення у ході свого функціонування нормативного простору навчального закладу.

Більше того, у соціальній системі виникають нові потреби, а відповідно до цього — й нові соціальні ролі, що пов'язані з упорядкуванням виробничих відносин між учасниками виробництва та правилами використання засобів виробництва й застосування технологій. "Тут важливо те, що учасники

---

¹ Парсонс Т. О структуре социального действия. - М.: Академический Проект, 2000. - С. 579.

справи розділяються, — як зазначає О. О. Зінов'єв, — на різні категорії по їхніх соціальних ролях, по їхніх соціальних позиціях. Виникають учасники справи, особливою функцією яких стає не безпосереднє виконання справи, а операції з людьми, зайнятими виконанням справи. У їхньому середовищі відбувається, у свою чергу, поділ функцій і встановлення ієрархії соціальних позицій. Відбувається поділ функцій первинного підприємця на функції власника справи і функції управління справою. Останні переходять до особливого роду найманих осіб, роль яких у справі усе зростає і навіть стає чільною"¹.

Далі О. О. Зінов'єв зазначає, що "концентрація капіталів, збільшення розмірів підприємств і виникнення різного роду ділових та фінансових об'єднань має, як наслідок, утворення постійнодіючих керуючих органів і рад, що обираються, найманими чи призначуваними директорами, президентами і менеджерами".

У просторі навчального закладу формуються не тільки відносини "начальник-підлеглий", тобто з'являються нові статус-ролі, але й диференціюється соціальна структура закладу освіти, що веде до її ієрархізації і утворення нового органу. Це означає, що ми спостерігаємо поглиблення морфогенезу. Формування управлінської підсистеми відбувається шляхом "вільного вибору, через який Майбутнє, що існує як потенційне багатоманіття, впливає на Сьогодні через зміну Минулого, що тяжіє над ним"².

Ряд західних авторів, зокрема, Р. Райх, констатуючи зміни в соціальній структурі західного суспільства після другої світової війни, говорять про особливу соціальну категорію — про ділову бюрократію. Згідно Райху, вона організована по-воєнному: 1) має місце ієрархія посад; 2) між різними ступенями мають місце відносини керівництва й підпорядкування; 3) особи цієї категорії одержують постійну заробітну плату за займану посаду.

На основі виникнення органу управління видозмінюється

¹ Зінов'єв А. А. Запад. Феномен западнизма. - М.: Центрополиграф, 1995. - С. 64.

² Нальмов В. В., Драгаліна Ж. А. Реальность нереального. - М.: Мир идей, 1995. - С. 386.

взаємодія між членами педагогічного колективу, котру ми розглядаємо як постійний вплив один на одного, який ми аналізуємо уже за допомогою слів "вчинок" і "санкція". Характеризуючи цей момент, Т. Парсонс писав, про те, що коли вплив на дію інших у даній системі перетворюється в інституціоналізовані сподівання, пов'язані з роллю (визначених одиниць системи), ми маємо перед собою джерело влади.

"У повну ж силу влада виявляється тоді, коли ці інституціоналізовані сподівання включаються також законні примусові санкції, тобто право накладати на інших "обмеження", якщо ці інші діють не так, як інші мають інституціоналізоване право очікувати від них, а також використовують ті чи інші "задоволення" для того, щоб мотивувати цих, інших, до конформності.

Влада в цьому змісті — це один з аспектів могутності в системі соціальної взаємодії; це — інституціоналізована могутність, здійснювана стосовно інших. Вона повинна піддаватися оцінці і, тим самим, подібно іншим оцінюваним параметрам, вона може бути стратифікованою. У більш точному сенсі можна, очевидно, сказати, що кожен член соціальної системи має якусь владу, у самому крайньому випадку така влада може виявитися в пасивному опорі неприйнятної для індивіда залежності від інших..."¹.

Цінності навчального закладу, що сформували у структурі особистості педагога низку моральних імперативів та норм поведінки у суспільстві, тепер на боці соціальної системи поглибили наслідки свого функціонування шляхом незворотних змін морфологічного та нормативного порядку. При цьому "норма ... санкцій" звернена назад", вона контролює ту фазу, у якій процес дії виник, і потім "винагороджує", у позитивному випадку, успішно здійснений перехід у нову фазу процесу"².

У нормативному просторі навчального закладу з'являються спочатку санкції, що навіюються її власною системою цінностей, а з розширенням загальної чисельності керівників

Парсонс Т. О структуре социального действия. — М.: Академический Проект, 2000. — С. 572.

² Там же. - С. 578.

сюди проникає нормативна система, що утворилась у ході історичного розвитку суспільства. Тому у даному контексті ми поділяємо точку зору В. А. Бачиніна, що запропонував своєрідну нормативну "піраміду". В неї включені не тільки сучасні, але і "більш давні й фундаментальні нормативно-ціннісні основи, котрі склалися протягом всієї історії світової цивілізації"¹.

Отже, *місце* системи педагогічних цінностей в структурі навчального закладу знаходиться в сфері управління. Вона генетично обумовлюється корпоративною ідеологією і сама породжує систему управління закладом освіти.

Зробимо деякі зауваження відносно мети управління: вона формується на основі змісту загального семантичного поля, у якому система педагогічних цінностей відіграє, підкреслимо це окремо, вирішальну роль, і до якого має доступ педагогічний колектив навчального закладу.

Формування мети управління навчальним закладом є пошук/визначення бажаного, можливого і необхідного стану цієї системи, це процес відділення його від неможливого, небажаного й непотрібного в майбутньому стані системи. Формування мети функціонування навчального закладу припускає виділення необхідних обставин, закономірних станів системи і включення їх у мету управління; визначення можливих, але небажаних обставин і станів, яких варто уникати і від котрих треба відмежувати мету управління; визначення можливих і бажаних обставин і станів і включення їх у мету управління закладом освіти; обмеження мети від бажаних, але об'єктивно неможливих обставин і станів навчального закладу; наукове передбачення напрямків і тенденцій розвитку освіти через прогнозування. Прогноз визначає напрямок розвитку навчального закладу, мета - найбільш прийнятний її стан, план — шлях і засоби досягнення поставлених цілей. Щодо цілетворення як продукту ціннісної свідомості, треба відзначити, що його функція полягає в селекції й упорядкуванні конфліктуючих спонукань.

Таким чином, ми можемо зробити необхідні узагальнення з

---

¹ Бачинин В. А. Філософія права и преступления. - Харьков: Фолио, 1999. - С. 90.

вищевикладеного і змодельовати механізм тиску ціннісного компонента на управління навчальним закладом. Цей механізм тиску достатньо складний і обумовлений змістом корпоративних цінностей, що відносяться до об'єктивованого у фенотип семантичного матеріалу

Його провідною функцією є забезпечення гомеостазу навчального закладу як системи, що має зберігати свою цілісність. За характером дії він — насильницький. Технологічно він розпадається на дві відносно незалежні складові, оскільки тисне як з боку особистості, так і з боку соціальної системи.

Моментом його втручання в управління навчальним закладом є процес прийняття рішення у якому "сходяться" суб'єктивовані у структурі особистості корпоративні цінності, що не тільки визначили зміст її свідомості, але й обумовили навіть алгоритм мислення, це з одного боку, а з іншого — сформували на боці соціальної системи, або соціального тіла навчального закладу, об'єктивовану систему норм або вимог до поведінки персоналу, а завдяки підсистемі адміністративного управління організували контроль й оперативне втручання керівників підрозділів у хід прийняття і виконання рішень персоналом педагогічного закладу з використанням потужного набору примусових стимулів.

Отже, ми завершили теоретичний аналіз впливу ціннісної детермінанти на управління навчальним закладом, у ході якого з'ясовано наступне:

—по-перше, ціннісна детермінанта постала перед нами як культурологічне ядро навчального закладу або його фенотип, що онтологічно представляє собою сукупність мислеформ, у яких перебуває соціальний організм навчального закладу до моменту його виступу у буття;

—по-друге, ціннісна детермінанта інтегрована у систему цінностей суспільства і морфологічно відповідає структурі соціального організму країни, завдяки чому вона "вписує" навчальний заклад у матеріальне і духовне виробництво і тому відповідає на кожному етапі соціального розвитку вимогам науково-технічної революції;

—по-третє, ціннісна детермінанта є структурою

—|-----
корпоративних цінностей—засобів, носієм якої є увесь, без винятку, персонал навчального закладу;

-по-четверте, будучи опосередкованою, ціннісна детермінанта матеріалізується ще раз на боці соціальної системи, носіями її тут виступають керівники закладу й підрозділів, а на боці виконавців носієм виступає кожен член педагогічного колективу, що зайнятий виконавчими функціями;

—по-п'яте, розділені частини "сходяться" й активно співпрацюють у момент прийняття управлінських рішень, у ході яких ціннісна детермінанта виявляє, тисне на виконавців через діяльність керівників, що мають право на використання навіть методів насилля, у разі якщо підлеглі порушують норми поведінки, введені у навчальному закладі;

—по-шосте, ціннісна детермінанта — це повільно діюча консервативна система, що завдяки багатоланковості опосередкування як у структурі виконавця, так і у структурі керівника, забезпечує гомеостаз навчального закладу;

—по-сьоме, на практиці дія ціннісної детермінанти набуває форми традицій, ритуалів, церемоній, входить до організаційної культури навчального закладу і розрахована на довготривале функціонування, тому змінюється надто повільно;

-по-восьме, кожен, хто включається у склад персоналу навчального закладу, має спочатку адаптуватись до ціннісної компоненти організації, а потім уже освоювати інші засоби педагогічного впливу на навчально-виховний процес;

—по-дев'яте, адаптивний процес новачків до корпоративної системи цінностей може мати наступні наслідки: повне сприйняття, конформізм;

—по-десяте, механізм спрацювання ціннісної детермінації на практиці проявляється у формі педагогічних традицій, що протистоїть смисловій детермінації, яка являє собою новаторство і творчість у галузі освіти.

Тепер ми можемо, нарешті, перейти до розгляду смислової детермінації, що паралельно формується й функціонує у структурі соціального організму навчального закладу і є, на нашу думку, іншою складовою ціннісно-смислової детермінації управління навчальним закладом.

4.2. Смилова детермінація управління навчальним закладом

Мета даного підрозділу полягає у теоретичному відтворенні залежності поведінки суб'єкта і об'єкта управлінської діяльності у межах навчального закладу від породжених ними цінностей-смислів.

Для вирішення цього, вкрай складного завдання теоретичного аналізу генезису, морфології і функціональних можливостей смылової регуляції в управлінні освітянською установою, потрібно обґрунтувати наявність у структурі особистості людини спроможності до смылопородження, ролі і місця смылу в структурі особистості, а також наявності сукупності власних фільтрів для особистісного сприйняття системи суспільних і корпоративних відносин, що утворюють соціальний організм, відповідно, країни і навчального закладу.

При цьому важливо звернути особливу увагу на механізм впливу смылової причинності на особистісну поведінку керівників і підлеглих у ході прийняття і реалізації управлінських рішень, а також визначити специфіку кінцевих продуктів смылоутворюючої діяльності цих двох категорій персоналу педагогічного закладу.

Отже, у попередніх розділах роботи ми довели, що смылова детермінація управління навчальним закладом корінним чином відрізняється від ціннісної детермінації. Це твердження визріло у нас під впливом психологічної літератури, що зафіксувала сталий зв'язок смылу зі свідомістю і діяльністю людини¹. Зараз ми це маємо довести теоретично.

Звертає на себе увагу те, що смысл сприймається далеко не однозначно навіть дослідниками, які протягом тривалого часу професійно займались його вивченням. По-перше, відзначимо такі характеристики смылу, як його зв'язок зі значенням для суб'єкта певних об'єктів, явищ, дій і подій (тут і далі виділено — Д. Леонтьєвим) та його індивідуальну

Леонтьев Д. А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности. - М.: Смысл, 1999. С.51.

неповторність¹. Перший момент особливо підкреслюється у З. Фрейда, В. Франкла, Дж. Ройса, Ф. Фенікса, С. Мадді, Дж. Бьюдженталю, Ж. Нюттена, Дж. Келлі, Е. Петерфройнда. Другий відзначають майже усі, особливий акцент на ньому роблять А. Адлер, В. Франкл, Дж. Ройс, Дж. Келлі, Е. Петерфройнд, Ю. Джендлін, Р. Ромметвейт, Л. Томас і Ш. Харрі-Аугстайн, А. Голд та Дж. Шоттер.

У питанні про те, що саме надає смисл конкретним об'єктам, явищам і діям, одностайність не стільки велика, але все ж таки помітна. Разом з тим, таке найбільш загальне положення, як **обумовленість смислу предмета, або дії його місцем у більш широкому контексті**, об'єднує Ж. Нюттена, Ф. Франзелу, Л. Ністедта, Е. Петерфройнда, Р. Харре, А. Голда і Дж. Шоттера.

На відносини між суб'єктом і світом як на детермінанту смислу вказують А. Адлер, Дж. Ройс, Дж. Бьюдженталь, Ж. Нюттен, А. Голд і Дж. Шоттер. **Потреби, мотиви та інтенції суб'єкта** аналізують як джерело смислу З. Фрейд, А. Адлер, К. Левін, Е. Толмен, Ж. Нюттен, Р. Мей, Е. Петерфройнд, Р. Харре, А. Голд і Дж. Шоттер.

Залежність смислів від когнітивних процесів переробки інформації та побудови образу світу відмічають Дж. Ройс, С. Мадді, Е. Толмен, Е. Бош, Ж. Нюттен, Дж. Келлі, Л. Ністедт, Е. Петерфройнд, Ю. Джендлін, Р. Харре.

Обумовленість смислів унікальним досвідом та біографією суб'єкта відзначають З. Фрейд, А. Адлер, Дж. Клейн, Д. Магнуссон, Е. Петерфройнд, Р. Харре, Л. Томас і Ш. Харрі-Аугстайн, Р. Харре, при цьому З. Фрейд, Дж. Клейн і Е. Петерфройнд надають особливого значення афективним переживанням раннього дитинства.

Роль активності самого суб'єкта у породженні смислів особливо підкреслюють В. Франкл, М. Чиксентмихалі, С. Мадді, Дж. Бьюдженталь, Дж. Келлі, Л. Томас і Ш. Харрі-Аугстайн, Дж. Шоттер. Соціокультурну детермінацію смислів відзначають К. Г. Юнг, М. Чиксентмихалі, Ф. Фенікс, Р. Мей,

---

¹ Леонтьев Д. А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности. - М.: Смысл, 1999. - С.77.

Я. Смедслунд, Л. Томас і Ш. Харрі-Аугстайн, Р. Харре, при цьому особливу **роль навчання і самонавчання** у породженні смислів підкреслюють Ф. Фенікс, Л. Томас і Ш. Харрі-Аугстайн, а також Дж. Шоттер, К. Левін звертають увагу на вплив інших людей на породження смислів (валентностей) у вигляді наказу, заборони або прикладу.

Погляди різних авторів на характер впливу на свідомість і діяльність відзначається меншою спрацьованістю й меншим різноманіттям. Сам факт того, що **поведінка визначається смислами ситуацій, предметів і явищ**, підкреслюють А. Адлер, В. Франкл, С. Мадді, К. Левін, Е. Толмен, Ж. Нюттен, Н. Ендлер і Д. Магнуссон, Я. Смедслунд, Л. Томас і Ш. Харрі-Аугстайн, Р. Харре, при цьому В. Франкл і С. Мадді наголошують, що без смислу неможлива ніяка активність взагалі, відсутність смислу приводить до захворювання. **Вплив смислу на течію пізнавальних процесів** відмічають А. Адлер, К. Левін, Ю. Джендлін. А. Адлер, В. Франкл і Дж. Шоттер пов'язують зі смислами **здатність людини до самодетермінації**.

Серед уявлень різних авторів про внутрішню будову і динаміку смислів важко виділити загальні положення, за винятком ідей **ситуативної мінливості смислу, у залежності його від актуального стану суб'єкта** (К. Левін, Л. Ністедт, Е. Петерфройнд) і наголошування на тому, що смисл не завжди є понятійно репрезентованим, не завжди усвідомлений і не завжди може бути висловлений доступними засобами (З. Фрейд, А. Адлер, В. Франкл, Л. Томас і Ш. Харрі-Аугстайн, Дж. Гінзбург). Серед спроб класифікацій смислових утворень повторюється лише класифікація за підставою індивідуальні — загальні (тобто такі, що підтримуються іншими) смисли - у А. Адлера, В. Франкла і Я. Смедслунда.

Таким чином, якщо привести наведені характеристики смислу до системи управління навчальним закладом, то має стати зрозумілим, що смислова детермінація далеко виходить за межі освітнього простору навчального закладу. Підтвердження цієї тези ми знаходимо у Дж. Ройса, який, намагаючись відповісти на запитання, звідки береться смисл, пише: "...Він виникає як функція внутрішньої структури

індивіда, структури поза ним і структури взаємодії організм — середовище... Ключ до особистісного смислу закладений у структурі епістемо логічних і ціннісних ієрархій кожного індивіда"¹.

Отже, смислова детермінація враховує вплив зовнішнього середовища на персонал педагогічного закладу, а потім своїми наслідками відбивається на процесі прийняття корпоративних рішень. Це означає, що її дію слід аналізувати згідно загальної теорії управління як **зовнішнє доповнення** (вилілено — Л. С.). Принцип зовнішнього доповнення та його застосування у процесі прийняття рішень віддзеркалено у сучасній науковій літературі².

Встановлення незалежного від навчального закладу походження смислової детермінанти є принциповим моментом у аналізі даного явища, оскільки: по-перше, знайдено технологічний зв'язок освітнього простору навчального закладу, людини і суспільства; по-друге, визначено, що смислова детермінанта має безпосереднє відношення до процесу управління навчальним закладом; по-третє, встановлено, що джерелом і носієм смислової детермінації є персонал педагогічного закладу; по-четверте, визначено, що механізм її дії "схвалено" принципом зовнішнього доповнення, яка створює так званий позитивний зворотний зв'язок у системах саморегуляції і тому виводить педагогічну систему на якісно новий рівень розвитку і функціонування; по-п'яте, логічно припустити, що керівники і підлеглі, оскільки вони мають різні соціальні ролі в організації, по-різному використовують у освітньому просторі навчального закладу смисловий продукт власного виробництва.

Все, що ми дізналися про смисл у співвідношенні зі структурою особистості, свідчить про те, що у структурі особистості існує **смислова сфера**, котра обґрунтована психологами, уява про яку сформувалась, як мінімум, у три етапи. Перший етап - з кінця 1930-х рр. до середини 1970-х -

---

¹ Леонтьев Д. А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности. - М.: Смысл, 1999. - С.45.

Абдеев Р. Ф. Механизм управления, его генезис и системообразующая роль // Философские науки. — 1990. — № 4. - С 2.

це введення О. М. Леонтьєвим поняття смислу (особистісного смислу) як пояснювального поняття та його всебічна теоретична і експериментальна розробка у генетичному, структурному і функціональному аспектах.

Другий етап — з середини до кінця 1970-х років — це введення низкою авторів (А. Г. Асмолов, Б. С. Братусь, В. К. Вілюнас, Є. Є. Насіновська, В. В. Столін, Є. В. Субботський, О. К. Тихоміров) нових споріднених понять: смислове утворення, смислова установка, смисловий конструкт, операціональний смисл та ін., що знаменував собою перехід від одного пояснювального принципу до диференційованого набору понять.

Нарешті, третій етап — з початку 1980-х років — етап інтеграції цих уявлень, що супроводжувався виникненням класифікації смислових утворень (Є. Є. Насіновська та ін.), синтетичних понять, таких, як "динамічна смислова система" (А. Г. Асмолов), "смислова сфера особистості (Б. С. Братусь), концепції смислової динаміки (Ф. Є. Василюк), смислової саморегуляції (Б. В. Зейгарнік, В. О. Іванніков). Стало можливо говорити про смислову реальність, що включає у себе самі різні структури і механізми¹.

Для нас важливо те, що на основі діяльнісного підходу сформувався, за Д. О. Леонтьєвим², сталі уявлення про смисл. По-перше, смисл породжується реальними відносинами, що зв'язують суб'єкт з об'єктивною дійсністю. По-друге, безпосереднім джерелом смислоутворення є потреби і мотиви особистості. По-третє, смисл володіє дійсністю, оскільки характеризує не тільки особливості розуміння, усвідомлення і концептуалізації суб'єктом дійсності, але й **виконує функції регуляції практичної діяльності** (виділено — Л. С.). По-четверте, смислові утворення не існують ізольовано, а утворюють єдину систему, яку ми можемо розглядати як смислову детермінанту управління поведінкою людини. По-п'яте, смисли породжуються і змінюються у діяльності, у якій тільки й реалізуються реальні життєві відносини суб'єкта.

Леонтьев Д. А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности. - М.: Смысл, 1999. - 487 с.

² Там же. - С. 104.

— |-----

Під словом одні автори, зокрема психологи, розуміють вищу інтегративну основу особистості, інші — більш універсальний базовий механізм свідомості й поведінки; одні — об'єктивну реальність, другі — суб'єктивну інтерпретацію або конструкт, треті — феномен міжсуб'єктивних взаємодій. На основі цього Д. О. Леонт'єв приходять до висновку, що "за поняттям смислу ховається не конкретна психологічна структура, що допускає однозначну дефініцію, а складна і багатогранна смислова реальність, яка приймає різні форми і проявляється у різних психологічних ефектах"¹. Смісл став використовуватись як **одиниця життєвого світу особистості**² (виділено — Л. С.), і на цій основі сформувався діяльний, онтологічний і феноменологічний підходи до його вивчення.

Тепер ми можемо перейти безпосередньо до **генетичного аналізу** породження явища смислової детермінації управління навчальним закладом. Психологічна наука сьогодні активно працює над пошуками джерела породження смислу. І психологи погоджуються з тим, що він є відношенням **перетвореної форми** (М. Мамардашвілі). В усіх цих формах "реальні відносини об'єктивно спростовані і замінені певними перетвореннями (до і незалежно свідомості)"³. Свідомість при цьому розуміється у самому широкому сенсі, практично ототожнюючись з усією сферою психічного у людини; у якості прикладів перетвореної форми М. К. Мамардашвілі називає не тільки значення, смисли і символи, але й мотиви.

Онтологію механізму смислопородження, що є невід'ємною складовою системи внутрішнього світу особистості, запропонував В. П. Бех у оригінальній праці "Человек и Вселенная"⁴. Знайомство з ним дійсно переконує у тому, що "виокремлення у життєвому світі суб'єкта провідних смислових орієнтирів, що стають у подальшому смислоутворюючими засадами його життєдіяльності, здійснюються, - як писав Д. О. Леонт'єв, — на засадах індивідуально-неповторних актів

---

¹ Леонт'єв Д. А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности. - М.: Смысл, 1999. - С. 105.

² Там же. - С. 123.

³ Там же. - С. 125.

⁴ Бех В. П. Человек и Вселенная. - Запорожье: "Просвіта", 2000. - 144 с.

смыслопородження"¹.

Теоретичний аналіз дозволяє вести мову, на думку фахівців², про наступні психологічні механізми проявів смислу: **замкнення життєвих відносин, індукцію смислу, ідентифікація, інсайт, зіткнення смислів, надання смислу.** Це перша спроба систематизації механізмів смыслопородження, і тому він є відкритим для змін і доповнень. Для нас це важливо, оскільки ми уже погодились з ідеєю про те, що ці механізми в онтологічному вимірі створюють систему смислової детермінації управління взагалі, і навчальним закладом у тому числі.

Коротко зазначимо, який смисл цих понять, або у чому суть перелічених механізмів. Суттю *замкнення життєвих відносин* є зустріч суб'єкта з об'єктом або явищем, підсумком якої є неочікуване спонтанне набуття цим об'єктом вагомого життєвого смислу, тобто важливого місця у житті суб'єкта. Цей механізм споріднений чимось з такими механізмами, як імпринтинг (Вілюнас), опредметнення потреби (О. М. Леотьев), фіксація установки (Узнадзе). *Індукція смислу* являє собою надання смислу діяльності, що спочатку його не мала, і людина виконувала її під тиском зовнішніх обставин. *Ідентифікація* з певною соціальною групою у процесі соціогенезу приводить до присвоєння смислових орієнтацій, що притаманні культурі даної соціальної групи. *Інсайт*, або просвітлення — раптове знаходження смислу там, де його тільки що не було. *Зіткнення смислів* відбувається при зустрічі суб'єкта - носія внутрішнього смислового світу — з іншими смисловими світами. *Надання смислу* — це особливий екзистенціальний акт, у якому суб'єкт своїм свідомим і відповідальним рішенням встановлює вагомість чого-небудь у своєму житті.

Далі ми переходимо до **морфологічного аналізу** явища смислової детермінації управління навчальним закладом. Тут ми знову маємо поділити точку зору психологічної науки, оскільки ніхто, крім неї, цим не займається. Для цього нам потрібно здійснити аналіз змісту, або структури смислової

Леонтьев Д. А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности. - М.: Смысл, 1999. - С. 133.

² Там же.

сфери особистості, незалежно, чи це керівник навчального закладу, чи його підлеглий.

За визначеннями психологів, "смилова сфера особистості — це особливим чином організована сукупність смислових утворень (структур) і зв'язків між ними, що забезпечує смислову регуляцію цілісної життєдіяльності суб'єкта в усіх її аспектах"¹. Для нас це визначення смислової сфери має принципове значення, оскільки саме через ці окремі структури і відбувається онтологізація субстрату смислової детермінації управління навчальним закладом.

Виділення елементів у структурі смислової детермінації поведінки людини ми здійснюємо на основі співвідношення смислової саморегуляції з іншими системами регуляції її життєдіяльності. Для цього нам достатньо розглянути питання: **чому люди роблять те, що вони роблять?** Це ключове питання психології особистості, без звернення до аналізу якого принципово неможливо обґрунтувати структуру смислової детермінації її поведінки. Тут можливе існування, за оцінками психологів, як мінімум, шести різних систем відносин людини зі світом і, відповідно, шести різних систем регуляції поведінки, життя людини у світі, взагалі, і у освітньому просторі навчального закладу, зокрема. Ці системи перетинаються одна з одною, але їх достатньо чітко можна логічно виділити у чистому вигляді.

Перша відповідь на це питання: "Тому, що я хочу". Це **логіка задоволення потреб**: "У мене є бажання, потяг, і його треба задовольнити". Друга відповідь, друга логіка поведінки: "Тому, що він перший розпочав". Це **логіка реагування на стимул**. Третя відповідь: "Тому, що я постійно так роблю". Це **логіка зумовленості** стереотипу, диспозиції, що охоплює, очевидно, більшу частину психології особистості. З нею пов'язані такі поняття, як "характер", "стиль", "установка", "научення". Дуже велика частина нашого життя відбувається саме за цією логікою. Три вищеназвані системи, або механізми, — загальні для людини і тварин.

Леонтьев Д. А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности. - М.: Смысл, 1999. - С. 154.

Четверта відповідь уже специфічна для людини, але не притаманна для особистості: "Тому, що усі так роблять". У свій час В. В. Столін увів достатньо суперечливе поняття "соціального індивіду", що подає саме цю логіку — **логіку соціальної нормативності**, соціальних очікувань, де критерієм регуляції є відповідність певним очікуванням соціально важливої групи. Крайнім втіленням цієї логіки є тотальний конформізм. Вітчизняні соціологи тут можуть назвати людину-гвинтика, що була бажаним продуктом соціалізації людини за часів панування комуністичної ідеології у СРСР. Але, вибудовуючи свої відносини зі світом, необхідно враховувати тією чи іншою мірою соціальні очікування, інтереси соціального цілого.

П'ята відповідь: "Я це зробив, тому що для мене це важливо". Ця логіка, подана вище, - **логіка смислу**, або **логіка життєвої необхідності**, специфічна для особистості і така, що конституює особистість. Можна стверджувати, що людина є особистістю у тій мірі, у якій її життя визначається саме цією логікою. Перші три системи регуляції діяльності не потребують в уявленні про світ як про цілісність. Для того, щоб реагувати на стимул, достатньо стимулу. Для того, щоб задовольнити свої потреби, достатньо потреб. Щоб вести себе за стереотипом, достатньо стереотипу. Детермінанти усіх цих форм поведінки не виходять за межі конкретної ситуації. У четвертому випадку ми маємо справу з дією, яка орієнтована на сенс — це дія, що орієнтується на усю систему відносин зі світом у цілому. Аналогічно тому, як по будь-якому куску голограми можна відтворити ціле, у смислі будь-якої конкретної дії віддзеркалюється увесь життєвий світ особистості як ціле. Орієнтуючись на смисл, людина піднімається над ситуацією і набуває рис особистості.

Нарешті, шоста відповідь: "А чому б і ні? ". У цьому відбивається **логіка вільного вибору**. Якщо перші п'ять логік поведінки (у описових термінах або систем регуляції детермінації (у пояснювальних конструктах), тією чи іншою мірою, притаманні усім психічно здоровим та повноцінним людям, то шоста логіка чи система — детермінанта — притаманна не усім людям і віддзеркалює, на погляд

—|-----
Д.Леонтьєва, "міру особистісної зрілості як її основну диференціально-психологічну характеристику"¹.

Погляд на особистість крізь призму цих шести вимірів складає основу того, що Д. Леонтьєв вважає виправданим називати **"мультирегуляторною моделлю особистості"**². Для нас у ході дослідження смислової детермінації управління навчальним закладом це визначення також має велике **методологічне й евристичне значення**, оскільки ми можемо відповісти на цілу низку питань щодо рушійних сил, що домінують у життєдіяльності персоналу педагогічного закладу і у кожного окремо взятого фахівця-педагога чи учня-студента, керівника чи підлеглого.

Дійсно, якщо поглянути на персонал педагогічного закладу крізь призму мультирегуляторної моделі особистості, то ми, по-перше, можемо констатувати помітні індивідуальні відмінності у використанні обґрунтованої нами сукупності смислових детермінант поведінки. Серед педагогів є люди, що більшою чи меншою мірою керуються своїми актуальними потребами; більш або менш легко реагуючі на зовнішні стимули; більш або менш механічно використовують готові схеми і стереотипи; більш або менш чутливі до соціальних очікувань і тиску; більш або менш враховуючі (свідомо або інтуїтивно) багатовимірні контексти й віддалені наслідки своїх дій; більш або менш здатні (або не здатні зовсім) долати задані детермінанти своїх дій і здійснювати вільний вчинок.

По-друге, можна простежити генетичну послідовність становлення даної сукупності детермінант і на цій основі визначати ступінь зрілості смислової детермінанти управління навчальним закладом. Цей висновок спирається на результати вивчення психологами поступовості визрівання смислової регуляції у людей, залежно від віку і соціального досвіду.

По-третє, на основі моделі, можна вести селекцію керівних кадрів у педагогічному колективі і здійснювати відбір кандидатур на керівні посади підрозділів, оскільки домінуюча смислова домінанта - збуджувальна сила - є критерієм

Леонтьев Д. А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности. - М.: Смысл, 1999. - С. 156.

² Там же. - С. 157.

відповідності й психофізіологічної і соціальної готовності людини до певних дій. Ясно, що привалювання п'ятої, а ще краще — шостої детермінанти гарантує певну якість управлінської діяльності, яка буде відповідати забезпеченню турботи про подальший розвиток навчального закладу.

Завершуючи морфологічний аналіз смислової детермінації управління навчальним закладом, ми маємо вказати на атрибутивні властивості її структури.

Атрибутивні властивості онтологічної структури смислової детермінації полягають у **смыслоорганизованості**, під якою слід розуміти "єдність смислових і біомеханічних зв'язків в системі руху (життєдіяльності - Л. С.), її структурно-смыслову упорядкованість у свідомості"¹ людини. "Одна і та сама рухлива дія може розглядатись через "сітку" різних значень і "ціннісно-смыслових ядер". Таким чином, смыслова структура - це і віддзеркалення об'єкта, і його проектний образ, і конструкція думки (творчий конструкт), і психосемантична реконструкція людського досвіду"², - закономірно зазначає психологічна наука. Таким чином, у процесі розв'язання задач життєдіяльності людина керується цінностями і смислами, а не тільки критеріями корисності й продуктивності. Це свого роду ціннісне ядро або фенотип особистості людини як оригінального утворення (продукту) саморозгортання соціального світу на рівні індивіда.

На цьому ми можемо завершити морфологічний аналіз і перейти до **функціонального аналізу** даного явища. Смыслова сфера особистості, що конструктивно складається з сукупності смислових детермінант, не тільки "піднімає людину до стану особистості, але вона робить її володарем свого організму й поведінки, самостійним суб'єктом у культурно-історичному процесі. Без досягнення такого рівня соціального розвитку педагог не є особистістю, і тому його участь у навчально-виховному процесі небажана, оскільки за наслідками вона може не відповідати суспільним завданням,

---

Леонтьев Д. А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности. - М.: Смысл, 1999. - С. 152.

² Там же.

що стоять перед закладом освіти. "Особистість ... не вроджена, але виникає у результаті культурного розвитку, тому "особистість" є поняття історичне. Вона охоплює єдність поведінки, що вирізняється ознакою *оволодіння* (виділено — Виготським) ", — писав Л. С. Виготський¹.

Оволодіння своєю поведінкою вимагає формування специфічної системи регуляції поведінки. З цим положенням парадоксальним чином перегукується думка Д. Б. Ельконіна: "Особистість - це не регуляція, а, навпаки, подолання будь-яких регуляцій". У науковому щоденнику цього відомого дослідника вона сформульована так: "Особистість - вища психологічна інстанція організації й управління своєю поведінкою, що полягає у подоланні самої себе"².

Справа у тому, що становлення особистісних механізмів оволодіння власною поведінкою, як довів Л. С. Виготський³, долає характерну для тварин безпосередню детермінацію поведінки зовнішніми стимулами й актуальними потребами, вносить до неї нові вищі закономірності, що підкорюють собі дію нижчих. Співвідношення цих вищих закономірностей детермінації з нижчими блискуче схоплені формулою Г. Гегеля: "Обставини або мотиви панують над людиною лише тією мірою, у якій вона сама дозволяє їм це"⁴.

Наведемо ще декілька важливих зауважень з психологічної галузі. Психологічна регуляція життєдіяльності має цілковито адаптивну спрямованість; повністю зводиться до пристосування до навколишнього світу, вона не породжує необхідності виокремлення себе з цього світу. Тут ми маємо справу з самоорганізацією, що притаманна усім живим системам, а не є специфічною для людини.

Оволодіння людини своєю поведінкою — це поворот у процесі еволюції людини, у ході якого "...властивість самоорганізації живих систем уступає місце механізму самоконтролю, що означає виникнення "відношення" до самої себе, становлення "самосвідомості", суб'єктивності з її

---

¹ *Виготський Л. С.* Собрание сочинений: В 6-ти т.-М.: Педагогика, 1983. -Т. 3.-С. 315. *Эльконин*

² *Д. Б.* Избранные психологические труды. - М.: Педагогика, 1989. - С. 517. *Виготський Л. С.*

³ Собрание сочинений: В 6-ти т. - М.: Педагогика, 1983. - Т. 3. - 368 с. *Гегель Г.* Философская

⁴ *препедвтика // Работы разных лет: В 2-х т. - М.: Мысль, 1971. - Т. 2. - С. 26.*

іманентною властивістю бути "для себе" ¹.

Регуляція її життєдіяльності з боку об'єктивних відносин (виділено — Л. С.), що зв'язують її зі світом, приймає форму саморегуляції, котра здійснюється особистістю — психологічною структурою, у якій у специфічній формі зафіксовані й упорядковані ці відносини. Нагадаймо, що саме цю структуру ми називаємо смисловою детермінантою поведінки особистості. При цьому цілісність особистості визначається мірою інтегрованості її відносин зі світом.

Таким чином, особистість як психологічне утворення, як регуляторна система конститується функціями виокремлення суб'єктом себе з навколишнього світу, виокремлення, презентації й структурування ним своїх відносин зі світом й підкорення своєї життєдіяльності сталій структурі цих відносин на противагу мінливим імпульсам і зовнішнім стимулам. Це загальна функція смислової сфери особистості. Саме вона утримує суб'єктивоване смислове поле, що відіграє у внутрішньому вимірі процес детермінації поведінки особистості.

Таким чином, функціональний аналіз показав, що смислова детермінація поведінки людини у функціональному вимірі проявляється у її поведінці як смислова регуляція, що є, одночасно, конституюючою функцією особистості.

Подальший аналіз у цьому руслі не наша, мається на увазі, філософська проблема, а проблемне поле досліджень психологів. Ми тут лише зробимо зауваження відносно того, що поняття "смислової регуляції" не тільки виводить нас за межі освітнього простору навчального закладу у площину життєвого світу і дозволяє подолати обмеженість сприйняття нашої проблеми в управлінському вимірі, а й примушує піднятися до саморегуляційного дискурсу і аутопоезису, або самовідтворення соціального організму навчального закладу.

Далі є сенс розглянути продукти функціонування смислової сфери особистості та встановити їх специфіку у відповідності до соціальної ролі керівників і підлеглих

Іванов В. П. Мировоззренческие проблемы эволюции природы и становление человеческого мира // Человек и мир человека / Отв. ред. В. И. Шинкарук. - К.: Наукова думка, 1977. - С. 83-84.

у освітрянському просторі навчального закладу.

Смислова сфера особистості складається з низки смислоутворюючих структур, що утворюють специфічні зв'язки і мають свій механізм функціонування¹. Провідними структурами Д. Леонт'єв називає особистісний смисл, смислову установку, мотив, або мотиваційний механізм смислоутворення, смислову диспозицію, смисловий конструкт, або атрибутивний механізм смислоутворення, особистісні цінності і потреби. Цю динамічну смислову систему він розглядає як принцип організації і одиницю аналізу смислової сфери особистості².

Коротко прокоментуємо ці смислоутворюючі структури. Важливою складовою смислової сфери є **особистісний смисл**, що входить до регуляторних смислових структур особистості, яка бере участь у розробці й прийнятті управлінських рішень незалежно від того, чи вона виконує функції суб'єкта, чи об'єкта управлінської діяльності. Тому вихідним для нас є так зване вузьке його визначення як складової індивідуальної свідомості, що обумовлює аганжованість цієї свідомості, котра обумовлюється зв'язком її з необхіднісно-мотиваційною сферою суб'єкта, з реаліями її життя у світі³.

Особистісний смисл має специфічну **функцію**, що входить у якості елемента системи смислової регуляції життєдіяльності людини — "функцію презентації суб'єкта у образі ролі і місця об'єктів, які віддзеркалюються, та явищ дійсності у її життєдіяльності"⁴. Тому далеко не випадково, що "концепція особистісного смислу — смислових утворень — смислової сфери особистості є сьогодні одним з найпродуктивніших напрямів у психології особистості"⁵.

Особистісний смисл не збігається з життєвим смислом. Якщо життєвий смисл — це об'єктивна характеристика відношення об'єктів і явищ дійсності до життєдіяльності

---

¹ Леонт'єв Д. А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности. - М.: Смысл, 1999. - С. 167-251.

² Там же. - С. 232.

³ Там же.-С. 152-153.

⁴ Там же. - С. 168.

⁵ Леонт'єв Д. А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности. - М.: Смысл, 1999. - С. 252.

суб'єкта, то особистісний смисл — це форма суб'єктивного віддзеркалення цього відношення у свідомості суб'єкта, у його образі світу. Як зазначає Д. Леонтьєв: "Особистісний смисл об'єктів і явищ дійсності — це складова образів сприйняття і появи відповідних об'єктів і явищ, що відбиває їх життєвий смисл для суб'єкта й презентуючи його суб'єкту за посередництва емоційного окрасу образів і їх трансформацій"¹.

Крім того, тут мова може йти й про **сміслову установку** як розпредмечену форму існування смислу, будь то смисл мотиву даної конкретної діяльності або смислові перешкоди — завади, що вклинюються у течію діяльності, не по'язані зі специфікою цієї діяльності, а мають джерелом сталі комплекси особистості або диспозиції.

При цьому смістова установка розуміється як "складова виконавчих механізмів діяльності, що віддзеркалює життєвий смисл об'єктів і явищ дійсності, на які ця діяльність спрямована й феноменологічно проявляється у різних формах впливу на течію актуальної діяльності"². Цей вплив може зводитись до однієї з чотирьох форм: стабілізуючий вплив, перешкоджаючо-запобігаючий вплив, відхиляючий вплив і дезорганізуючий вплив.

Наступним елементом структури є мотив діяльності, що розглядається як "предмет, який включений у систему реалізації відношення суб'єкт — світ, як предмет потреби, котра набуває у цій системі властивість збуджувати і спрямовувати діяльність суб'єкта"³.

Мотив діяльності, як такий, сам собою не має субстанціональності. Він є психологічним центром ситуації, у якій ця діяльність розгортається. Це - вузол, у якому сходяться актуальні потреби суб'єкта педагогічної діяльності і можливості їх задоволення, що утримуються у ситуації. Включення у цей системний вузол конкретного предмета приводить до того, що він набуває системної якості мотиву діяльності. "Ні на якому об'єкті, взятому самому по собі, не написано, що він є мотивом діяльності. І у той же час, будь-який об'єкт може перетворитися

---

¹ Там же.-С. 181.

² Там же.-С. 184.

³ Там же.-С. 193-194.

у мотив (предмет потреби), набути такі зверхчуттєві системні якості, як "характер вимог", тоді і тільки тоді, коли він потрапляє у певну систему діяльності"¹, - справедливо зазначає А. Г. Асмолов.

Детермінація через мотивацію — це детермінація через вагомість явищ для людини. "Значення предметів і явищ, їх "смысл" для людини є те, що детермінує поведінку"², — писав С. Л. Рубінштейн.

Смислоутворююча функція мотиву проявляє себе у породженні смислових структур — особистісних смислів і смислових установок, що здійснюють регуляцію діяльності у відповідності з цією спрямованістю. При цьому, за висновками Д. Леонтьєва, "життєвий смысл мотиву визначає специфіку збудження до діяльності як у якісному, так і у кількісному відношенні"³. В. Бех у праці "Человек и Вселенная" подає механізм збудження особистості⁴.

У контексті моделі смислової регуляції навчально-виховної діяльності мотив виступає як смислова структура, що формується ситуативно, і яка визначає систему смислової регуляції конкретного окремо взятого виду педагогічної діяльності, що складається на його основі.

Перетвореною формою смислових відносин, що забезпечує їх сталість у структурі особистості, виступають **смыслові диспозиції**. Смыслові диспозиції являють собою форму фіксації відношення педагога до об'єктів і явищ дійсності, що визначається роллю і місцем цих об'єктів і явищ у його життєдіяльності, у латентному, інактивному вигляді. Смыслові диспозиції виконують у діяльності смислоутворюючу функцію, оскільки породжують похідні від них особистісні смисли і смыслові установки. Актуальні мотиви не є винятковим джерелом породження смислу. Смыслоутворення здійснюється за принципом: "Друг моего друга - мій друг". "Ворог моего друга — мій ворог". Джерелом смислу у такому випадку є не мотиви, а

Асмолов А. Г. Основные принципы психологического анализа в теории деятельности // Вопросы психологии. — 1982. - № 2. - С. 14-27.

² Рубинштейн С. Л. Человек и мир. - М.: Мир, 1997. - С. 30, 93.

³ Леонтьев Д. А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности. - М.: Смысл, 1999. - С. 198.

⁴ Бех В. П. Человек и Вселенная. - Запорожье: "Просвіта", 2000. - 144 с.

об'єкти, що мають значення, і відношення до яких укорінено у структурі особистості у вигляді сталої смислової диспозиції.

Отже, смислова диспозиція - це, за визначенням Д. Леонтьєва, "відношення до об'єктів і явищ дійсності, які мають для суб'єкта сталий життєвий смисл, що консервується у формі фіксованої установки й проявляється у ефектах особистісно-смислової і установочно-смислової регуляції, не пов'язаної з мотивом актуальної діяльності"¹.

Наступним елементом смислової сфери особистості є смисловий конструкт. Він визначається як "стала категоріальна шкала, що представлена у психіці суб'єкта на рівні глибинних структур образу світу, який фіксує вагомість для суб'єкта певної характеристики (параметру) об'єктів і явищ дійсності (або окремого їх класу). Виконує функцію диференціації й оцінки об'єктів і явищ цього параметра, результатом якої є надання їм відповідного життєвого смислу"². Основні конструкти не тільки диференціюють, але й об'єднують об'єкти і явища у класи, причому, на відміну від предметних конструктів, не за загальною об'єктивною ознакою, а на подібній особистісно-смисловій основі. Це так звані емоційні узагальнення. До них відноситься, наприклад, клас явищ, який ми фіксуємо у моральних поняттях — "справедливе", "добре"³ та ін. Смислові конструкти відрізняються великим узагальненням і сталістю з числа структур "другого ярусу" й найбільш тісним зв'язком з особистісними цінностями.

Особистісні цінності є найбільш нечітко вираженим елементом у структурі смислової регуляції. У літературі можливо виділити три основних варіанти розуміння природи індивідуальних цінностей. Перший з них — трактовка цінності в одному ряду з такими поняттями, як думка, уявлення або переконання. Такі цінності не мають самостійної збуджувальної сили. А черпають її з інших джерел. Друга трактовка розглядає індивідуальні цінності як ціннісні орієнтації або як різновид соціальних установок чи інтересів. У

---

¹ Леонтьев Д. А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности. - М.: Смысл, 1999. - С.213.

² Там же. -С. 217.

Апресян Р. Г. Когнитивный аспект функционирования эмоций и интеллекта в нравственности // Рациональное и эмоциональное в морали / Под ред. А. И. Титаренко, Е. Л. Дубко. - М.: Изд-во Моск. ун-та, 1983. - С. 6-26.

—|-----
такому розумінні їм приписується спрямовуюча або структуруюча функція, до якої й зводиться ефект ціннісної регуляції. Нарешті, третій підхід зближує їх з поняттями потреби і мотиву. При цьому підкреслюється їх реальна збуджувальна сила.

Важливо зазначити, що особистісні цінності будь-якого педагога генетично пов'язані з цінностями педагогічного колективу. Селекція, привласнення й асиміляція індивідом соціальних цінностей опосередковується малими групами або оточенням людини, що може бути як каталізатором, так і бар'єром до їх засвоєння. **Особистісні цінності виступають як внутрішні носії соціальної регуляції, що укорінені у структурі особистості** (виділено — Л. С.). Інтеріорізація є, як відомо, саме тим процесом, завдяки якому відбувається соціалізація особистості до колективних цінностей. У випадку гіпосоціалізації індивід не допускає у свою структуру зовнішні регулятори і, як наслідок, цінності педагогічного колективу не займають у структурі мотивації особистості те місце, що їм належить.

Виявляється, що на практиці усі шість вищеподаних нами вище структур утворюють **динамічну смислову систему**, яку треба розглядати як принцип організації і як одиницю аналізу смислової сфери особистості. Конструктивно вона має три ієрархічні рівні, а саме: рівень структур, що безпосередньо включені у регуляцію процесів педагогічної діяльності і психічного віддзеркалення (особистісний смисл і смислова установка); рівень смислоутворюючих структур, участь яких у регуляторних процесах опосередковується структурами, що вони породжують (мотив, смислова диспозиція і смисловий конструкт); нарешті, третій, вищий рівень, до якого відноситься один з різновидів смислових структур — особистісні цінності, який є найбільш сталим у масштабі життя суб'єкту джерелом смислоутворення, автономним по відношенню до конкретних ситуацій взаємодії педагога зі світом.

Динамічна смислова система знаходить свій функціональний прояв у смислі життя особистості, що "являє собою концентровану описову характеристику найбільш стержневої й узагальнюючої динамічної смислової системи,

---

відповідальної за загальну спрямованість життя суб'єкту як цілого"¹.

Динамічна смислова система у залежності від соціального статусу педагогічного працівника по-різному проявляє себе в освітньому просторі навчального закладу. **Підлеглі**, що зацікавлені у мінімізації витрат життєвої сили або енергії свого біологічного організму, обмежуються формуванням системи внутрішньо-особистісного захисту. Саме вона є кінцевим **продуктом** функціонування смислової детермінації поведінки особистості.

В управлінській літературі визначено чотири типи адаптації людини до середовища: заперечення (не приймаються будь-які норми і цінності); конформізм (приймаються усі норми і цінності); мімікрія (основні норми і цінності не приймаються, але виконуються необов'язкові норми і цінності, що маскують несприйняття основних норм і цінностей); адаптивний індивідуалізм (обов'язкові норми і цінності, прийняті, необов'язкові сприймаються частково або не приймаються зовсім)². Є сенс погодитись з тим, що така ж сама картина спостерігається й у навчальних закладах освіти.

Керівники, націлені на забезпечення розвитку навчального закладу, навпаки, на основі здобутого смислового ядра особистості, модернізують **корпоративну ідеологію** з метою забезпечення оптимального функціонування та подальшого розвитку навчального закладу у новому середовищі, наприклад, з урахуванням вимог Болонського процесу.

Корпоративна ідеологія як елемент соціального організму є, дійсно, продуктом системи управління навчальним закладом. Здебільшого керівники підрозділу спочатку спрямовують поведінку персоналу за рахунок корпоративної ідеології, а потім уже, коли вона не спрацьовує, вимушено переходять до ручного управління і застосовують систему стимулів, які насильницьким шляхом повертають процес

Леонтьев Д. А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности. - М.: Смысл, 1999. - С. 250.

² *Виханский О. С., Наумов А. И.* Менеджмент: Учебник. - 3-е изд. - М.: Гардарики, 2000. - 528 с.; Гендерний підхід в управлінні загальноосвітніми навчальними закладами: Навчальний посібник / За заг. ред. В. В. Олійника, Л. І. Даниленко. - К.: Логос, 2004. - С. 428-429.

діяльності у бажане русло.

Корпоративна ідеологія розглядається нами як система фільтрації семантичних потоків у просторі навчального закладу. Її елементами є, на наш погляд, набір смислів, комплекс денотатів, ідеологеми, семантичні фільтри, набір концептів, символіка, нарешті, ідеологічний суб'єкт та ідеологічний об'єкт. При цьому вона може використовуватись системою управління навчального закладу у якості інструменту прямого та опосередкованого впливу на сукупного працівника.

По-іншому, наш аналіз показує, що до структури корпоративної ідеології входить як раціональний, так й ірраціональний, свідомі й несвідомі компоненти. При розгляді елементів корпоративної ідеології, ми онтологічно їх зв'язуємо з існуванням ідей, які мають спонукальний характер. Саме вони дістали у науковій літературі назву ідеологем. Вище ми зв'язали їх з особливого роду смислами, які, очевидно, створюють у структурі локалізованого семантичного поля спеціальні сегменти. Для нас вони представляють значну цінність, оскільки мають здатність асимілювати у своєму змісті різноманітні міфи, символи, способи, ідеї, як сучасні, так і архаїчні.

Отже, загальна роль такої ідеології, що детермінується внутрішніми і зовнішніми умовами становлення та розвитку виробництва, полягає в створенні специфічної системи цінностей, якій в умовах ідеального навчального закладу підпорядковується поведінка усіх без винятку учасників педагогічного процесу.

Перебуваючи у польовій формі існування, ідеологія має не лише перераховані елементи, але включає ще й процесуальні органи — зв'язки як специфічну систему духовних відносин. Тому, щоб зазначити хоча б основні структурні зв'язки і структурні відносини перерахованих елементів, необхідно брати до уваги специфічний, подвійний характер самої структури корпоративної ідеології: самоорганізаційний (нормативний) і змістовно-значеннєвий.

Самоорганізаційний, або формоутворюючий характер структури корпоративної ідеології актуалізує значення ідеологічного суб'єкта: ідеологічний суб'єкт на основі

педагогічних цілей і завдань формує набір ідеологем, семантичних фільтрів, так само визначає комплекс денотатів, які будуть впливати на ідеологеми через семантичні фільтри.

Ідеологія породжує корпоративні цінності. Механізм детермінації породження системи цінностей слід шукати у властивостях саме корпоративної ідеології, що одночасно перебуває у стані процесу і породжує при цьому продукт — цінності навчального закладу. Ця теза має право на існування, оскільки будь-який процес рано чи пізно має перейти у продукт. Духовне виробництво тут не є винятком. У цьому випадку лише складніше обґрунтувати генетичний зв'язок процесів та продуктів між собою.

При цьому Ф. Шеллінг, наприклад, писав про те, що головна особливість організації полягає в тому, що вона складається у взаємодії самої з собою, являє собою водночас і тим, що виробляє, і продуктом останнього, й таке розуміння є принципом усього вчення про органічну природу, з якого апріорно можуть бути виведені всі подальші визначення організації (і неорганічної природи — Л. С.)¹.

Таким чином, корпоративна ідеологія є першоджерелом, по-перше, забезпечення впорядкованості організму навчального закладу через актуалізацію його морфогенетичної функції, а, по-друге, - нейтралізації дисфункцій, забезпечуючи збереження даного організму, тобто закладу освіти.

При цьому ідеологія виконує роль необхідної умови його функціонування не тільки як виробничої одиниці, але й як соціальної цілісності єдиного соціального організму, безпосередньо або опосередковано пов'язаного з національно-культурними традиціями. Саме процесом породження корпоративною ідеологією корпоративних цінностей забезпечується гомеостаз навчальної форми. Стабілізатором соціальної цілісності є ціннісна свідомість учасників педагогічного процесу та продуктивної діяльності.

Суб'єктами корпоративної ідеології виступають, як бачимо, керівники самої навчальної форми або її структурних підрозділів. В умовах української дійсності наявність освітньої ідеології пов'язується як з дезінтеграцією і деструктуризацією суспільства, посиленням його ідейної та економічної

---

¹ Шеллинг Ф. В. Й. Сочинения в 2-х т.: Пер. с нем. - Т. 2. - М.: Мысль, 1987. - С. 369.

строкатості, так і з формуванням нових соціально-економічних утворень.

Виникнення таких корпоративних утворень, як педагогічні заклади, зумовлює необхідність збереження або створення системи певної соціокультурної орієнтації, яка має свої духовні й матеріальні цінності, морально-етичні, етнокультурні та інші пріоритети. Тому корпоративна ідеологія є виваженою політико-економічною стратегією й тактикою діяльності закладів освіти, побудованих на усвідомленні специфічних корпоративних інтересів, в реалізації яких так чи інакше зацікавлені всі представники даного навчального закладу.

В умовах ідеологічного плюралізму вона виступає формою локально-групової консолідації, засобом збереження національно-культурних традицій. Сьогодні і тут можна погодитись з О. І. Соловйовим, що "на місце громіздких ідеологій з їх програмами і лозунгами приходять більш рухливі маркетингові конструкції, перш за все, політико-економічна рекламістика"¹. Для того, щоб пересвідчитись у цьому, достатньо проаналізувати зміст реклами, яку ведуть деякі вищі навчальні заклади по телебаченню, наприклад, Київський університет культури і мистецтв.

Як певна інтелектуальна схема, корпоративна ідеологія виступає як засіб пояснення та спрощення світу, що спрямований на витиснення незацікавленості з сфери мотивації педагогічного персоналу. Вона прищеплює систему нормативних правил і певні ілюзії, і, таким чином, виступає інструментом формалізації групової самосвідомості, а корпоративні цінності є матеріалом, у якому "застигає" в часі цей процес.

Тепер ми можемо **провести грань між корпоративною ідеологією і корпоративними цінностями**, оскільки між ними є принципова різниця. Це інший аспект різниці між цінностями-цілями і цінностями-засобами. Вона полягає, на нашу думку, в тому, що складовими ідеологічного компонента можуть бути як структурні, так і динамічні характеристики

Соловьев А. И. Политическая идеология: логика исторической эволюции // Политические исследования. — 2001. - №2. - С. 18.

системи, які забезпечують її спрямоване функціонування. Треба визначити наявність нестійких, невпорядкованих зв'язків (латентних відносин і діяльності) як елементів тієї ж таки соціальної структури.

Причому, семантичні фільтри в структурі корпоративної ідеології не тільки формують на основі ідеологем зміст ідеології, але й визначають цей унікальний набір або складають перелік самих семантичних одиниць в кожній конкретній корпоративній ідеології. Цим вони, корпоративні ідеології, відрізняються одна від одної спочатку на семантичному рівні, потім це переростає у протилежність ціннісних систем, далі — розходяться у нормативному оформленні, нарешті, в умовах одного і того ж ринку навчальні заклади діють по-різному.

Саме наявність у структурі корпоративної ідеології денотатів та концептів веде до розуміння того, що система цінностей навчального закладу — це символічний продукт, оскільки денотат є предметним значенням, кожного з усього розмаїття елементів виробничих відносин і діяльності. Він вказує тільки обсяг поняття, що позначається, але не пояснює його зміст. Для корпоративної ідеології в системі формальної організації денотатом можуть бути, наприклад, продукт, одяг, робоче місце, винагорода і так далі. Тобто, це можуть бути будь-які предмети, відносини, люди, але обумовлені на рівні своїх концептів як проблеми для функціонування формальної організації.

Концепти мають, у свою чергу, дещо інше походження і призначення. Ідеологеми, пропущені крізь семантичний фільтр, будуть нести у свідомість педагогів зміст (знання, значення) денотатів, створять те, що ми називаємо концептами. Набір концептів, їхня актуалізація носять суб'єктивний характер і залежать від якості свідомості та самосвідомості керівників, тих, хто розробляє корпоративну ідеологію у закладі освіти. Ось чому з'явився й живе вислів про те, що "риба завжди гниє з голови".

Змістовний характер структури корпоративної системи цінностей актуалізує поведінку учасника педагогічного процесу, оскільки персонал освітнього закладу у цьому випадку знаходить набір змістовно нових концептів, тобто способів,

---

значень предметів і явищ навколишнього світу, що вимагають своєї зміни на практиці. У цьому значенні корпоративна система цінностей виступає примусом до дії, служить додатковою причиною активності в об'ємі виробничих відносин і діяльності.

Смислова регуляція як складова соціального організму навчальної форми забезпечує його гомеорез, тобто сталий розвиток на відміну від ціннісної регуляції, яку забезпечує лише гомеостаз. Тут необхідно дещо пояснити докладніше, оскільки це цілком нові для вітчизняної соціальної філософії поняття.

Оскільки об'єкт дослідження жива система, то їй, природно, притаманні всі закономірності саморозгортання живої речовини. Це означає, що в онтогенезі, після стадії зародження, має місце стадія гомеореза, в ході якої іде становлення соціального організму. Її треба відрізнити від стадії **гомеостаза**. Г. Югай у роботі "Загальна теорія життя" розмежовує названі поняття таким чином: "Якщо гомеостаз означає сталість рухомого рівноважного стану, то гомеорез — сталість шляхів розвитку живої системи, їхніх змін, які включають в себе переходи від одних рівноважних станів до інших, тобто гомеорез охоплює і гомеостаз"¹.

І далі він продовжує: "Гомеорез від гомеостазу можна відрізнити за багатьма ознаками. Гомеорез характеризується, по-перше, більш динамічним, функціональним характером; якщо гомеостаз - це збереження заданого стану рівноваги шляхом авторегуляції, то гомеорез — автономізований процес новоутворення або самоорганізації, тобто зміна стану навіть і гомеостазу, на основі чого досягаються не тільки новоутворення, але й стабілізація форм (І. Шмальгаузен). По-друге, якщо при гомеостазі зберігаються в певних межах окремі змінні, то при гомеорезі змінюються і зберігаються всі інші змінні системи шляхом їхніх динамічних перетворень (новоутворення). На відміну від гомеостазу, який не викликає появу новоутворень, гомеорез веде до таких. По-третє, гомеорез означає зміни протягом всього процесу розвитку системи,

---

¹ Югай Г. А. Общая теория жизни. - М.: Мысль, 1985. - С. 137.

спрямовані на досягнення кінцевого результату"¹.

Для нас тут важливо підкреслити те, що поняття гомеорезу соціального організму характеризує не саморегулювання, а більш високий рівень пристосованості живої системи — автономізацію, яка для просування в Космосі має першорядне значення, і яка в повному розумінні є синергетичною самоорганізацією. За змістом поняття гомеорезу дуже близьке поняттям системогенезу П. Анохіна та стабілізуючого відбору І. Шмальгаузена. Г. Югай правильно, на нашу думку, підкреслює різницю між гомеорезом і системогенезом, вбачаючи її в тому, що системогенез скоріше акцентує увагу на кінцевому стані, а гомеорез — на всьому об'ємі процесу розвитку.

Отже, на основі вищевикладеного теоретичного аналізу явища смислової детермінації управління навчальним закладом можна дійти до наступних висновків:

—по-перше, смислова детермінація побудована на врахуванні впливу зовнішнього середовища на персонал навчального закладу;

—по-друге, вона реалізується через смислову сферу особистості педагога, індивідуально ним переживається, і тому завжди носить суб'єктивний характер;

—по-третє, морфологічний аналіз смислової сфери особистості довів, що смислова детермінація має, як мінімум, шість детермінант і низку виконавчих механізмів;

—по-четверте, у структурі особистості вона завжди формує ціннісні орієнтації, що у подальшому використовуються учасниками педагогічного процесу в залежності від соціальної ролі у навчальному закладі;

—по-п'яте, виконавці формують на основі модернізованих власних ціннісних орієнтацій систему внутрішньоособистісних фільтрів, за допомогою яких вони оптимізують витрати власної життєвої енергії, відкриваються назустріч новим засобам, технологіям і методикам педагогічної роботи;

-по-шосте, керівники навчального закладу, будучи зацікавленими у вписуванні його у зовнішнє середовище більше, ніж упорядкуванням локальних, а іноді й

---

¹ Югай Г. А. Общая теория жизни. - М.: Мысль, 1985. - С. 137-138.

багаточисельних та затяжних конфліктів у педагогічному колективі, модернізують корпоративну ідеологію (цінності-цілі), за допомогою якої видозмінюють корпоративну систему цінностей, що являє собою систему засобів педагогічної діяльності;

—по-сьоме, встановлено, що у повсякденному бутті ми стикаємось з проявом смислової детермінації у формі новаторства, оскільки вона веде до змін у педагогічній діяльності і тим самим забезпечує сталий розвиток навчального закладу, або так званий гомеорез цієї соціальної системи;

—по-восьме, виявлений генетичний зв'язок між смисловою і ціннісною детермінацією свідчить про те, що смислова детермінація передує ціннісній детермінації, крім того, встановлена також морфологічна і функціональна різниця між ними;

—по-дев'яте, встановлено технологічний зв'язок між смисловою детермінацією і процесом прийняття управлінських рішень, суть якого полягає у тому, що смислова детермінація діє за принципом зовнішнього доповнення і тому реально присутня у процесі прийняття управлінських рішень;

—по-десяте, виявлено, що смислова детермінація виходить на поверхню у вигляді смислової саморегуляції, що приводить нас до необхідності її розглянути, оскільки без виходу на цей рівень дане дослідження буде дещо незавершеним.

Тепер ми маємо необхідність розглянути взаємодію ціннісної і смислової детермінації, у якій ми вбачаємо систему саморегуляції соціального організму навчального закладу, що робить освітянську форму самодостатньою і самовідтворюючою, тобто здатною до саморозвитку.

4.3. Механізм ціннісно-смислової детермінації управління навчальним закладом

Метою даного підрозділу є обґрунтування механізму взаємодії смислової і ціннісної детермінації управління

навчальним закладом як цілісної соціальної системи — гомеостату, що має власну морфологічну і динамічну характеристику специфічної діяльності педагогічного персоналу.

Крім того, ми тут маємо намір довести власну робочу гіпотезу про те, що ціннісна і смислова регуляція у органічному поєднанні утворюють якісно нове явище — саморегуляцію соціального організму навчальної форми, яка має власні генетичні, морфологічні й функціональні характеристики.

Тут важливо звернути увагу на таку принципову їх характеристику, як соціальність: "Вони (ціннісна і смислова детермінація — Л. С.) є загальними. Ніхто не може жити осмислено в ізоляції. Загальність смислу характеризує усі реальності без винятку. Будь-яка смислова структура є колективним способом розуміння", — писав Фенікс. Сенси виступають у Фенікса як предмет навчання. "Різні структури знання - по суті різні сенси"¹, - зазначав він. Це означає, що взаємодія ціннісної і смислової регуляції має ґрунтуватись на обміні сенсилами або знаннями.

Для пояснення властивостей ціннісної і смислової регуляції у складі цілого — соціального організму навчальної форми — треба знайти процес опосередкування, у якому вони "сходяться", кожен забезпечує свою оригінальну роль, і у цьому сумісному функціонуванні набувають нової якості. Якщо віднайти такий теоретичний засіб, то можна суттєво підвищити ефективність генетичного аналізу взаємодії ціннісної і смислової регуляції в управлінні навчальним закладом.

Ми вважаємо, що в управлінні навчальним закладом у функцію медіатора, або посередника між ціннісним і смисловим впливами, виконує процес прийняття рішень (виділено - Л. С.), що концентрується на вирішенні педагогічних ситуацій, з яких складається будь-який навчально-виховний процес.

При цьому зазначимо, що процес прийняття управлінських рішень у ролі медіатора пояснює межі використання імпульсів

Леонтьев Д. А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности. - М.: Смысл, 1999. С.47.

до соціальних змін у навчально-виховному процесі у якості "детермінанти", "регуляції" і "саморегуляції". Якщо імпульс наштовхує на прийняття нового рішення, то ми маємо справу з детермінацією у чистому вигляді. Якщо ж вплив ціннісно-сислового субстрату здійснюється після прийняття рішень, то це - регуляція, оскільки матеріалізується прийняте рішення. У випадку взаємодії ціннісного і смислового субстратів у ролі агентів зворотного зв'язку мова буде йти, на нашу думку, про саморегуляцію.

Можна у якості медіаторів розглядати й персонал навчального закладу: керівників і підлеглих — виконавців. Учасники соціальної взаємодії володіють специфічними атрибутивними властивостями, що забезпечують ефективність взаємодії їх як членів суспільства. Це цілком відповідає ідеям діалогічної і поліфонічної природи свідомості за М. Бахтіним. Це ж стосується й ідей Л. Виготського, який викривив природу інтрасуб'єктивності в інтерсуб'єктивності, та ідей А. Ухтомського про "домінанту на особу іншого", без якої не можна говорити про людину як про особу. Ця сфера заповнюється власними і запозиченими у медіаторів "силовими лініями". Недаремно О. Мандельштам писав, що "слово є плоть діяльна, що розв'язується в події". При порушенні діалогізму, або "діалогіки", на думку М. Бубера, мова цієї сфери стискається до крапки, людина втрачає людське.

Однак, ми вважаємо, що тут зміниться лише логіка доведення, а кінцевий результат має бути однаковим. Більш стабільним і таким, що менше залежить від суб'єктивності, є процес прийняття управлінських рішень, оскільки він націлений на вирішення педагогічних ситуацій. Цей процес має діяльнісну природу і чітко визначену структуру.

З управлінської літератури відомо декілька варіантів так званого управлінського циклу, що може нараховувати від трьох до декількох десятків етапів прийняття рішень¹. Ми ж зупиняємось на варіанті, що запропонований В. Бехом для вирішення кризових ситуацій у сфері соціальної роботи, і

---

¹ Виханский О. С., Наумов А. И. Менеджмент: Учебник. - 3-е изд. - М.: Гардарика, 2000. - 528 с.; О'Шонесси Дж. Принципы организации управления фирмой. — М.: Прогресс, 1979. — 420 с.; Янг С. Системное управление организацией. - М.: Советское радио, 1972. - 456 с.

модифікуємо його під потреби педагогічної галузі.

Якщо концентровано його подати, то це опанування педагогічною ситуацією за таким алгоритмом: діагностика — моделювання — прогнозування — проектування — конструювання — організація — виконання (терапія) — корекція - профілактика.

Коротко визначимо функції та загальний зміст вищезазначених операцій. Ясно, що причини, які обумовили появу педагогічних ситуацій, тут не мають принципового значення. Як немає принципового значення, з якого складника починається опосередкування. Воно може починатись як з боку ціннісної, так і з боку смислової детермінанти; кожна сторона є настільки ж підставна, наскільки й заснована, і кожна є все опосередкування або вся форма. Тому питання про те, що первинне — ціннісна чи смислова детермінанти — за характером таке, як загальновідома суперечка про те, що з'явилося раніше - яйце чи курка.

Тож, послідовно розглянемо вищеназвані операції алгоритму вирішення педагогічних проблем, що потрапили у поле дії ціннісного і смислового регуляторних механізмів.

Діагностика як стадія алгоритму прийняття рішення у ході вирішення педагогічної ситуації має за мету визначити стан, у якому перебуває навчально-виховний процес у конкретний час.

Моделювання як етап має на меті відтворити умови виникнення педагогічної ситуації та формалізувати систему факторів, що її живлять в даний час.

Прогнозування має на меті оцінити фактичний стан, пролонгувати розвиток її у майбутнє та визначити, до якого фіналу вона має прийти, якщо не буде втручання педагога.

Проектування як етап, пов'язаний з обґрунтуванням альтернатив педагогічної дії та вибором оптимального способу оптимізації розвитку, розробкою спеціального педагогічного інструментарію, якщо такого немає у розпорядженні педагогічного колективу навчального закладу для реалізації обраної стратегії соціальних змін.

Конструювання як етап передбачає створення педагогічної технології ефективного впливу на поведінку об'єкта управління і має бути задіяним тоді, коли у розпорядженні педагога є

типовий інструментарій.

Організація як етап передбачає практичну діяльність педагога або усього персоналу навчального закладу щодо втілення у життя наміченого плану навчально-виховної роботи.

Виконання або педагогічна терапія як етап дуже відповідальний і складний момент тому, що у ньому має прийняти участь об'єкт педагогічного впливу, оскільки без його особистої участі принципово не можна задовольнити будь-які потреби людини, у тому числі й освітні.

Корекція — це етап комплексної оцінки загального ходу педагогічного процесу, порівняння його з найкращими зразками формування конкурентноспроможної особистості, уточнення відхилень, розробка і практична реалізація додаткових заходів щодо усунення негативного впливу внутрішніх і зовнішніх факторів, що гальмують досягнення загальної мети навчально-виховного процесу.

Профілактика як етап передбачає на засадах зворотного зв'язку підтримку існування конкурентноспроможної особистості у допустимому діапазоні з точки зору суспільної думки, моралі й права.

Для того, щоб встановити функції ціннісної і смислової регуляції у новому об'єднанні, що має у науковій літературі назву гомеостат¹, треба розглядати управлінську діяльність не як теоретичний пояснювальний конструкт, а як предмет експериментального дослідження. При цьому "морфологічний" підхід до аналізу діяльності - у термінах її структури, а ціннісний і смисловий компоненти, цілком слушно, можна віднести до її складу. "Морфологічний" підхід усе більше відсувається на задній план "динамічним", який пов'язаний з вивченням тих моментів, що характеризують "власне динаміку, рух самої діяльності та її структурних складових"².

Динамічний підхід охоплює широке коло проблем, до яких можна віднести вивчення механізмів саморуху діяльності, її стабілізації, ситуативного розвитку мотивації, формування

---

¹ Горский Ю. М. Гомеостатика: модели, свойства, патологии. // Гомеостатика живых, технических, социальных и экологических систем. - Новосибирск: Наука, Сиб. отд., 1990. - 280 с.

Асмолов А. Г., Петровский В. А. О динамическом подходе к психологическому анализу деятельности // Вопросы психологии. - 1978. - № 2. - С. 70-80.

мотиву діяльності та його трансформації, регуляції операціонально-виконавчої складової діяльності. Усі ці проблеми зводяться до трьох основних аспектів динаміки педагогічної діяльності: породження, формування діяльності та її мотиву; регуляція діяльності по ходу її реалізації; розвиток і трансформація діяльності.

Будь-який регулятивний вплив визначається, як відомо, зовнішніми і внутрішніми щодо явища, яке регулюється, критеріями, специфіка яких і є головною основою для визначення різниці видів регуляції, у тому числі й саморегуляції соціального організму навчального закладу.

Включаючи у себе суб'єкт і об'єкт педагогічної діяльності як два протилежні полюси, управлінська діяльність має двосторонню пластичність, чутливість до впливів, як з боку суб'єкта, так і з боку об'єкта, що віддзеркалюється у наявності двох форм її регуляції: ціннісної і смислової.

Перша, яку психологи називають предметною регуляцією, пов'язана з забезпеченням адекватності операціональних характеристик педагогічної діяльності, специфіці її предмета (об'єкта) й специфіці предметної діяльності взагалі. Іншою формою регуляції педагогічної діяльності є її смислова регуляція — узгодження цілей і засобів діяльності з мотивами, потребами, цінностями і установками суб'єкта.

Ці дві форми регуляції педагогічної діяльності співвідносяться з двома фундаментальними характеристиками діяльності: предметністю й осмисленістю, або, у іншому варіанті, предметністю і суб'єктивністю. Ці характеристики віддзеркалюють подвійну детермінацію самої управлінської діяльності: з боку її суб'єкта — керівників педагогічного закладу, а з боку об'єкта — складу виконавців.

При цьому керівники навчального закладу "зверху" наповнюють її смислом завдяки корпоративній ідеології, а наповнення її предметністю йде у зворотному напрямі, "знизу в гору", тобто завдяки змісту, що несуть у собі виконавці. "Обидві ці властивості діяльності (предметність і осмисленість — Д. Леонт'єв) мають різне джерело й рухаються назустріч одна

одній. Їх зустріч і породжує діяльність"¹. На різних рівнях аналізу, як відмічають В. П. Зінченко і В. М. Муніпов, предметність і осмисленість по-різному співвідносяться між собою і проявляють себе у різних формах. Обидві сторони тісно взаємопов'язані, більше того, можливі їх взаємні трансформації.

Стосовно регуляції конкретної діяльності, у тому числі й управлінської, не можна вести мову про два незалежні один від одного регуляторних механізми, бо в управлінні навчальним закладом вони зливаються в органічне ціле. Провідну роль при цьому відіграє, як зазначає В. П. Зінченко, смислова регуляція, оскільки "зчеплення окремих дій у цілісну, а відповідно, й ефективну діяльність ... забезпечується ... смислом"². Ця нова інтегративна якість, або цілісність ціннісної і смислової регуляції, і є ніщо інше, як механізм саморегуляції соціального організму навчального закладу.

У контексті зазначеної різниці двох полюсів, або сторін управлінської діяльності, її ціннісно-смислова саморегуляція може розглядатися як система психологічних механізмів, що забезпечує цілераціональність протікання діяльності у (інтенціональній) смисловій сфері її суб'єкта.

Генетичний аналіз механізму саморегуляції доводить, що це атрибутивна властивість добре відомої психологам "живої тканини", яка здатна переробляти управлінську інформацію. Остання перебуває на стадії опосередкування в специфічній формі (знання про педагогічну ситуацію), а саме - у формі енергетичного імпульсу.

Педагогічною ситуацією прийнято вважати сукупність умов педагогічної дійсності, що склалися на конкретний момент, як правило, у взаємодії учасників педагогічного процесу³, а також об'єктивний стан конкретної педагогічної системи на певному проміжку часу⁴. Поле педагогічних ситуацій у реальному

---

¹ Зінченко В. П., Муніпов Е. Б. Эргономика и проблемы комплексного подхода к изучению трудовой деятельности // Труды ВНИИТЭ. Серия: Эргономика. - М.: ВНИИТЭ ГКНТ СССР, 1976. - Выпуск 10. - С. 28-59.

² Зінченко В. П., Муніпов Е. Б. Эргономика и проблемы комплексного подхода к изучению трудовой деятельности // Труды ВНИИТЭ. Серия: Эргономика. - М.: ВНИИТЭ ГКНТ СССР, 1976. - Выпуск 10. - С. 9.

³ Мындькану В. М. Педагогическая техника и мастерство учителя. — Кишинев: Штинца, 1991. — С. 14.

⁴ Спирин Л. Ф. Теория и технология решения педагогических задач. — М.: Российское педагогическое агентство, 1997. - 173 с.

педагогічному просторі є практично необмеженим, вони можуть бути узгодженими або конфліктними, епізодичними або довготривалими, типовими, стандартними або нетиповими, оригінальними, залежними або не залежними від самого вчителя. Певна автономність кожної педагогічної ситуації не виключає її зв'язку із загальною системою роботи педагога, цілісним педагогічним процесом, соціально-психологічним кліматом та відносинами в колективі.

Найбільш характерною загальною рисою будь-якої педагогічної ситуації визнається наявність протиріччя, проблемності, неузгодженості цілей і можливостей їх досягнення (Ю .М. Кулюткін, Г. С. Сухобська, В. А. Семиченко, Л. Ф. Спірін, І. А. Зязюн, М. М. Кашапов). Педагогічна ситуація розуміється як фрагмент педагогічної діяльності, що містить суперечності між досягнутим та бажаним рівнями вихованості учнів і колективу, які враховує учитель у виборі способів впливу для стимулювання розвитку особистості¹. Ступінь та міра проблемності залежить як від об'єктивної складності ситуації, так і від самого вчителя, його суб'єктивного бачення проблеми відповідно до набутого досвіду, компетентності, особистих якостей. Пріоритетною стратегією професійної поведінки педагога у будь-якій педагогічній ситуації в цілому є активна суб'єктна позиція щодо її вирішення, а не пасивне пристосування до умов, які склалися. А. К. Маркова справедливо відзначає, що педагогічна ситуація є продуктом активної взаємодії ряду зовнішніх умов, а для учителя важливо не тільки її сприйняти як неминучу реальність, до якої потрібно пристосовуватися, а й прагнути зайняти в ній активну позицію щодо можливості її змінити через взаємодію, у чому і виявляється педагогічна зрілість учителя². Активне, творче ставлення педагога до управління розвитком ситуації передбачає подолання стану невизначеності, свідоме перетворення цієї ситуації на об'єкт професійного цілеутворення, що передбачає трансформацію ситуації у площину педагогічної задачі.

---

¹ Словник термінології з педагогічної майстерності. — Полтава: ПДП, 1995. — С. 28-29. ² Маркова А. К. Психология труда учителя. - М.: Просвещение, 1994. - С. 14-15.

Педагогічна задача виступає своєрідним результатом усвідомлення учителем-вихователем педагогічної ситуації, що виникла, визначеною метою для вироблення рішення і пошуку оптимальних засобів його реалізації за допомогою виконання системи педагогічних дій. Педагогічна задача — це виявлені суперечності в навчально-виховному процесі, які враховує вчитель, стимулюючи розвиток особистості, це — педагогічна мета, поставлена в певних умовах¹. Такий загальноприйнятий підхід до розуміння педагогічної задачі поділяють більшість дослідників цієї проблеми (Г. О. Балл, І. А. Зязюн, Н. В. Кузьміна, Ю. М. Кулюткін, М. В. Кухарев, А. К. Маркова, Л. Ф. Спирин та ін.).

Тісний взаємозв'язок педагогічної ситуації і педагогічної задачі не виключає їх розрізнення та встановлення певного співвідношення. Якщо педагогічна ситуація являє собою здебільшого об'єктивну педагогічну реальність у всій сукупності умов, факторів, суперечностей, то педагогічна задача становить суб'єктивну модель проблемної ситуації, а не саму ситуацію, що детермінується індивідуальними особливостями цілеутворення педагога, виходячи з власного розуміння її характеру, причин, умов тощо.

Значення педагогічної задачі як технологічної одиниці педагогічної праці відзначає Н. В. Кузьміна. Вона вказує на те, що "педагогічна діяльність є процесом вирішення незліченної кількості педагогічних задач, підпорядкованих загальній кінцевій меті — формуванню особистості... людини, її світогляду, переконань, свідомості, поведінки", а виникнення педагогічних задач пов'язане з потребою віднайти більш сприятливий спосіб досягнення бажаного результату². До найзагальніших особливостей педагогічних задач дослідники відносять можливість їхнього моделювання, врахування суб'єктності учня, що "довизначає" задачі вчителя, безпосередність виконання дій у ситуації і відстрочений у часі результат, ієрархічність педагогічних задач та алгоритмічність процесу їх вирішення³.

---

² Словник термінології з педагогічної майстерності. — Полтава, ПДП, 1995. — С. 28. *Кузьміна*

² *Н. В. Очерки психологии труда учителя. - Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1967. - 183 с. Маркова*

³ *А. К. Психология труда учителя. - М.: Просвещение, 1994. - С. 13-15.*

У сучасній літературі накопичений цікавий досвід розроблення класифікації типологій педагогічних задач, серед яких виділяються стратегічні, тактичні й оперативні (Н. В. Кузьміна, А. К. Маркова), аналітичні, проектувальні, виконавські (Ю. М. Кулюткін, Г. С. Сухобська), а також розрізняють види педагогічних задач за їх функціями (Л. Ф. Спирин, М. Д. Фрумкін), за сферами професійно-творчої діяльності (Л. В. Кондрашова), за рівнями професійно-інтелектуального ускладнення (О. М. Полякова). На думку Ю. М. Кулюткіна та Г. С. Сухобської, А. К. Маркової, сукупність різного роду педагогічних задач утворює ієрархічно організовану систему, до якої включаються як найбільш загальні задачі, що визначають стратегію поведінки вчителя, так і поєднані з ними конструктивні, що пов'язані з реалізацією вироблених стратегій. Усі вони, маючи різний рівень узагальненості, належать до надситуативного рівня, завдяки чому відкривається можливість "зцементувати" різноманітні окремі дії і надати їм загальної спрямованості, хоча ці загальні задачі реалізуються через систему окремих задач, що виникають у конкретних ситуаціях навчально-виховної роботи¹.

Найбільш повно смислові аспекти внутрішньої регуляції конкретної діяльності були вивчені у циклі дослідження ситуативної смислової регуляції конкретної діяльності на прикладі вирішення мислительних задач², процес якого подається у рамках цього циклу як "формування, розвиток і складна взаємодія операціональних утворень різного виду"³.

До таких утворень відносяться, наприклад, операціональні смисли елементів, операціональні смисли ситуації і операціональні смисли мети. "Операціональний смисл є точкою "стиківки" двох фундаментальних характеристик людської діяльності — її предметності й осмисленості ... Операціональний

Мышление учителя: личностные механизмы и понятийный аппарат / Под. ред. Ю. Н. Кулюткина и Г. С. Сухобской. - М.: Педагогика, 1990. - С. 16.

Тихомиров О. К., Бабаева Ю. Д., Березанская Н. Б., Васильев ИА., Войскунский А. Е. Развитие деятельностного подхода в психологии мышления // Традиции и перспективы деятельностного подхода в психологии: школа А. Н. Леонтьева / Под ред. А. Е. Войскунского, А. Н. Ждан, О. К. Тихомирова. - М.: Смысл, 1999. - С. 191-234.

Тихомиров О. К., Терехов В. А. Значение и смысл в решении мыслительной задачи // Вопросы психологии. — 1969.-№ 4.-С. 66-84.

смысл — це форма смислової регуляції, що безпосередньо набуває предметного смислу діяльності суб'єкта, коли нею реалізуються смислові зв'язки. Ця форма знаходиться під безпосереднім впливом особистісного смислу..."¹.

У якості центрального структурного утворення динамічної смислової системи — гомеостату — вирішення завдань розглядається як смысл кінцевої мети², яка проходить низку етапів становлення і формування. Під впливом кінцевої мети відбувається розвиток смислу управлінської ситуації, що опосередковується розвитком операціональних смислів елементів ситуації. "У свою чергу, на основі вербалізованих смислів ситуації тільки й може здійснюватись конкретизація смислу мети. Етапи конкретизації смислу мети закономірно чергуються з етапами формування смислів ситуації"³.

Звернемо увагу на останнє зауваження. Його сутність полягає у тому, що "конкретизацію смислу мети" у цій системі відтворює керівництво навчального закладу, а "формування смислів ситуації", відповідно, підлеглі. Так розподіляються провідні функції смислової і ціннісної регуляції.

Розвиток самих смислів відбувається під регулюючим впливом процесу цілеутворення⁴. Мета "опосередковує рух смислу в процесі діяльності, і від неї у вирішальній мірі залежить, як складеться доля діяльності"⁵. Цілеутворення, у свою чергу, сприймається як "процес постійного розвитку смислу цілі шляхом її конкретизації і збагачення за рахунок виявлення нових предметних зв'язків і відносин. Цілеутворення, що сприймається таким чином, опосередковується розвитком смислів різного роду утворень: елементів і дій з ними, ситуації в цілому, смислів спроб і переосмислення ситуації. Мисленнєвий процес представляє

---

¹ Васильев И. А. Роль интеллектуальных эмоций в регуляции мыслительной деятельности // Психологический журнал. - 1998. - № 4. - Т. 19. - С. 54.

² Васильев И. А., Поплужный В. Л., Тихомиров О. К. Эмоции и мышление. - М.: Изд-во Моск. ун-та, 1980. - С. 163.

³ Там же. - С. 152.

Васильев И. А. Соотношение процессов целеобразования и интеллектуальных эмоций в ходе решения мыслительных задач. // Психологические механизмы целеобразования / Отв. ред. О. К. Тихомиров. - М.: Наука, 1977.-С. 69.

Большунов А. Я. Соотношение целеобразования и смыслообразования в продуктивной мыслительной деятельности: Автореф. дисс. .... канд. псих. наук: 19.00.01 / МГПИ. - М., 1985. - С. 2.

собою єдність процесів цілеутворення і смислоутворення"¹.

Описані у самих загальних рисах закономірності смислової динаміки у ході регуляції рішення мисленнєвих задач є проявом єдиного процесу смислового розвитку, який протікає на різних, але безперервно взаємодіючих між собою рівнях², що й зафіксовано поняттям "динамічна смислова система".

"Цим вимогам відповідає смисловий підхід, і, зокрема, сформульоване нами вище розуміння смислових структур як перетвореної форми життєвих відносин суб'єкта. Сама ця форма визначається структурою людської діяльності й свідомості, у функціонуванні яких реальні життєві відносини вторгаються, приймаючи форму смислових структур. Будь-який структурний елемент особистості тим самим виявляється включеним одночасно принаймні у два рухи, що його визначають: з боку форми - у безперервний рух структур діяльності й свідомості суб'єкта, його практику, у якій місце і функція будь-якого елемента аж ніяк не є незмінними, і з боку змісту — у більш повільний, але, разом з тим, і більш гнучкий рух системи відносин суб'єкта зі світом, більш або менш різкі зміни яких протягом життя суб'єкта віддзеркалюються у більш або менш адекватних змінах системи смислів. Динамічність особистісних структур прямо впливає з їх функції — складної регуляції життєдіяльності суб'єкта на фоні умов і ситуацій, що постійно змінюються"³.

"У літературі пропонується відрізнити "велику" і "малу" динаміку смислових утворень. Під "великою динамікою" розвитку смислових утворень розуміються процеси народження і зміни смислових утворень особистості у ході зміни різних видів діяльності"⁴.

Під "малою динамікою" розвитку смислових утворень розуміються процеси породження і трансформації смислових

---

¹ Бибрих Р. Р Исследование видов целеобразования. - Кишнев: Штиинца, 1987. - С. 51,128.

² Васильев И. А. К анализу условий возникновения интеллектуальных эмоций. // Психологические исследования интеллектуальной деятельности / Под ред. О. К. Тихомирова. — М.: Изд-во Моск. ун-та, 1979. — С. 60.

³ Леонтьев Д. А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности. - М.: Смысл, 1999. - С. 253-254.

⁴ Асмолов А. Г., Братусь Б. С., Зейгарнж Б. В., Петровский В. А., Субботский Е. В., Хараи А. У., Цветкова Л. С. О некоторых перспективах исследований смысловых образований личности // Вопросы психологии.— 1979. — № 3. - С. 38.

—|-----
утворень у ході руху тієї або іншої особливої діяльності¹".

Таким чином, ціннісно-сміслова детермінація у вимірі динамічного аналізу смислової сфери особистості й смислової регуляції діяльності має три роди смислових процесів: "смислоутворення — розширення смислових систем на нові об'єкти і породження нових похідних смислових структур; смислоусвідомлення — відновлення контекстів і смислових зв'язків, що дозволяють вирішити задачу про смисл об'єкта, явища і дії; смислобудівництво — змістовна перебудова життєвих відносин і смислових структур, у яких вони відбиваються"².

Морфологічний аналіз гомеостату ще попереду. І він має бути предметом уваги психологічної науки або дослідників, що займаються проблемами ноосоціогенезу. Ми ж, посилаючись на наукову літературу, можемо зазначити лише те, що гомеостат (*Homeostat*) — структура управління матеріальними об'єктами, що містить прямі, зворотні і перехресні зв'язки, які забезпечують в процесі своєї роботи підтримання гомеостату, тобто динамічної постійності життєво важливих функцій і параметрів системи. Причиною появи такої структури є розшарування інформації на директивну і виконавчу, що призводить, в кінцевому підсумку, до роздвоєння соціальних систем на ту, якою керують, і ту, яка керує. Тому гомеостатична система — це система, що складається з частини, якою керують, і яка керує, коли остання являє собою гомеостат.

Модель гомеостата і його властивості розроблені Ю. Горським і викладені в монографіях, численних публікаціях засідань школи — семінару з гомеостатики, на конференціях, міжнародних симпозіумах і конгресах. У живих системах гомеостат, на відміну від одиниці життя — клітки, виступає як інформаційна одиниця життя, тобто з його наявністю тільки забезпечується кругообіг нежиття³.

При аналізі процесу саморегулювання соціального організму навчального закладу ми змушені використати

---

¹ Там же.

² Леонтьев Д. А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности. - М.: Смысл, 1999. - С. 270.

Горский Ю. М. Гомеостатика: модели, свойства, патологии. // Гомеостатика живых, технических, социальных и экологических систем. - Новосибирск: Наука, Сиб. отд., 1990. - 280 с.

гносеологічний апарат молоді науки гомеостатики, що системно освоює не тільки орган саморегулювання гомеостату, але і його функції.

Щоб довести до логічного завершення обґрунтування робочої гіпотези про те, що ціннісна і смислова регуляції у органічному поєднанні створюють нову якість у структурі соціального організму навчального закладу — саморегуляцію, розглянемо зворотні зв'язки, що тут функціонують.

У навчальній формі, що відноситься до так званих функціональних систем, виникає й стало функціонує два типи зворотного зв'язку. Це так звані негативний і позитивний зворотний зв'язок. Вони притаманні будь-яким живим системам. Відкриття принципу зворотного зв'язку стало видатним відкриттям не тільки для розвитку техніки, але й мало винятково важливі наслідки для розуміння сутності процесів адаптації, управління і самоорганізації. Зворотні зв'язки є основним чинником у формуванні системних властивостей і тезаурусу систем у цілеспрямованій поведінці. Принцип зворотного зв'язку Н. Вінер називав "посохом сліпого" і "секретом життя", а французький біолог П. Латиль - "секретом загальної упорядкованості (організованості)". Будь-яка функціональна система при ефективному використанні негативного зворотного зв'язку стає самовдосконалюючою, розвивається еволюційно і не потребує перебудови¹.

Це ще одне підтвердження того, що ціннісна і смислова регуляція у взаємодії, тобто тоді, коли вони виконують одна до одної функцію зворотного зв'язку, роблять соціальний організм навчального закладу саморегульованою педагогічною системою.

Сутність стійкості структури навчального закладу залежить від так званого зворотного зв'язку, впливу результатів функціонування системи, в тому числі підведення до неї речовини, енергії та інформації — на характер цього функціонування. Негативний зворотний зв'язок зазвичай стабілізує роботу системи, вона в такому випадку знаходиться у стані відносної динамічної сталості — гомеостазу. Позитивний

---

¹ Абдеєв Р. Ф. Философия информационной цивилизации. -М.: "ВЛАДОС", 1994. - С. 76.

зворотний зв'язок, як правило, призводить до нестійкої роботи системи. Нелінійний позитивний зворотний зв'язок часто супроводжується досягненням станів нестійкості, наслідки якої для людини можуть бути, в залежності від результатів, як бажаними, так і небажаними¹. Обчислювальний модельний експеримент дозволив оцінити вказані наслідки. Розвиток через нестійкість і наступне розгалуження (біфуркація) — це реальний феномен, і людина повинна з ним рахуватися.

На нашу думку, специфікою соціальних систем є те, що зворотний зв'язок здійснюється всередині соціальної системи в двох напрямках. Як відправник і приймач сигналів зворотного зв'язку виступає в різних ситуаціях і керівна, і керована підсистеми. Продукт діяльності (вихід) керівної підсистеми — нормативні акти, програми, звернення — може або бути прийнятий керованою підсистемою, реалізований безпосередньо у взаємодії (поведінка без зворотного зв'язку), або прийнятий як такий, що не відповідає актуальній меті, але здатний скоригувати мету функціонування керованої підсистеми у бажаному напрямку (позитивний зворотний зв'язок), або відхилений, як такий, що не відповідає меті керованої підсистеми (негативний зворотний зв'язок). Продуктом діяльності керованої підсистеми є громадська думка. Отримуючи інформацію, що громадяни задоволені існуючим станом, і не відчуваючи необхідності у змінах зверху, керівна підсистема не реагує на такий стан жодним чином, лише бере його до уваги (поведінка без зворотного зв'язку). Якщо громадська думка інформує керівну підсистему про невдоволення громадян, їхнє прагнення до змін, то можливе здійснення як позитивного, так і негативного зворотного зв'язку. Негативний зворотний зв'язок передбачає здійснення силових заходів задля подолання відхилення від мети функціонування системи. Позитивний зворотний зв'язок являє собою спонукання громадян та їх об'єднань до створення та висловлення власних ідей щодо можливих варіантів розвитку соціальної системи.

Качуровський М. О., Наумкіна О. А., Цикін В. О. Синергетика: нове мислення: Навчальний посібник. — Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2004. - С. 97-98.

Більш ґрунтовно наявність двох контурів зворотного зв'язку у механізмі управління навчальним закладом і його взаємодію з ціннісною і смисловою регуляцією можна дослідити за допомогою ідей Р. Ф. Абдеева. У праці "Философия информационной цивилизации" він пише про те, що процеси управління і пізнання є схожими між собою, і механізм управління ґрунтується на двох контурах зворотного зв'язку¹. І. І. Шмальгаузен розрізняв і стабілізуючу форму, і рушійну форму "природного відбору, що веде до прогресивних змін"².

Далі Р. Ф. Абдеев зазначає: "Оперативна (циркулююча) інформація, що забезпечує сталість структури (у I контурі зворотного зв'язку), проходить відбір на основі цільової функції і перетворюється (у II контурі зворотного зв'язку) у структурну інформацію. Саме тут, на основі цілеспрямованого відбору й інтегрування інформації, відбувається породження нових структур та їх удосконалення, тобто виникнення і становлення нового з самого процесу"³. Це створення нового саме у взаємодії учасників навчально-виховного процесу із зовнішнім середовищем в результаті вибіркового віддзеркалення й відбору інформації про цю взаємодію, тобто так відбувається процес саморозвитку навчального закладу.

Практичні кроки цього полягають у тому, що у процесах управління навчальним закладом треба особливу увагу приділяти виявленню відхилень параметрів усталеного навчально-виховного процесу від норми, надаючи простір флуктуаціям ініціативи і новаторству, розширюючи горизонти плюралізму думок з тим, щоб забезпечити широту вибору для виявлення найкращого варіанту прийняття рішень.

Відбір відбувається на основі фільтрації суспільної інформації через корпоративну ідеологію і смислові поля учасників навчально-виховного процесу. Сенс, виступаючи як елемент системи саморегулювання, виявляє вирішальний вплив на всі наявні у соціального організму навчальної форми можливості, стверджуючи примат цілісності над усім, що відбувається в її складі. При цьому сенс не зводиться до

---

¹ Абдеев Р. Ф. Философия информационной цивилизации. -М.: "ВЛАДОС", 1994. - С. 51.

² Шмальгаузен И. И. Фактор эволюции. - М.: АН СССР, 1946. - 198 с.

³ Абдеев Р. Ф. Философия информационной цивилизации. -М.: "ВЛАДОС", 1994. - С. 57.

одиночної мети, а являє собою "певну траєкторію мети, точніше — певний смисловий простір, що як "аттрактор" каналізує, консолідує окремі доцільні дії і спонування в єдине смислове русло, з яким виникає зворотний зв'язок"¹.

За рахунок такого зворотного впливу сенсу породжених системних ефектів на можливості соціального організму настає пора його самозмін як цілісності. Усвідомлена необхідність самозмін починає "гнати" процеси у зворотному напрямку — від вияву потреб до прояву можливостей, властивостей педагогічної системи. Органом управління "обирається" з безлічі наявних можливостей тільки та, що відповідає збудженому сенсу і загальній ситуації у педагогічній системі. Це призводить на практиці до того, що реалізація обраного варіанту змін потребує найменші з необхідних для задоволення актуальних потреб енергозатрати соціального організму навчального закладу.

Так, у соціальному організмі навчального закладу як цілісності з'являється системний ефект, оскільки він стає самодостатнім і самовідтворювальним на основі власного змісту й сукупності процесів, притаманних йому. Ця нова якість має у науковій літературі назву аутопоезису.

"Аутопоезис" — термін, який ввели у науковий обіг чилійські вчені У. Матурана і Ф. Варела у 1972 році. Він означає "самопородження", "самобудування", "самовідтворення". Так автори назвали узагальнений організаційно замкнутий рекурсивний продукційний процес, що виражає суть живого організму як особливої динамічної автономії. У. Матурана і Ф. Варела запропонували формальну модель аутопоетичної системи і спеціальний логічний апарат для дослідження подібних самореферентних систем. "Аутопоетична система - єдність, самореалізована завдяки замкнутій організації узагальнених продукційних процесів (синтезу, зв'язування або руйнування компонентів), таких, які та ж сама організація процесів, що генерується за допомогою взаємодії власних продуктів (компонентів), і топологічна межа, яка

Самоорганизация: психо- и социогенез /Под редакцией В. Н.Келасьева. - СПб.: Издательство С.-Петербургского университета, 1996. -С. 181.

відділяє систему від середовища і виникає як результат того ж самого самоконституюючого процесу"¹.

Соціальний організм навчального закладу як цілісність, що має енергоінформаційну природу, починає пульсувати. Цей приріст якості він має за рахунок того, що "детермінованість життєдіяльності суб'єкта світом, котра відбивається у смислових зв'язках, розвиваючись, переходить у свою діалектичну протилежність — у здатність суб'єкта активно діяти, цілеспрямовано змінювати свій життєвий світ"².

Пульсацію соціального організму можна аналізувати на глибинному рівні як випереджальну активність ціннісної або смислової регуляції, а можна аналізувати як боротьбу суперечностей: багатовікове протистояння педагогічних традицій і новаторства.

Нарешті ми підійшли до найвищої точки теоретичного аналізу у ціннісно-смислової детермінації управління навчальним закладом, оскільки можемо розкрити каузальність, або причинність, і подати її сутнісні аспекти. Це стало принципово можливо завдяки тому, що ми звели ціннісну і смислову детермінацію в органічний процес — саморегуляцію соціального організму навчальної форми.

Саме тут, у ході прийняття управлінських рішень, ціннісний і смисловий компоненти стали одночасно безпосередніми а опосередкованими підставами, що відбивають зв'язок, причинний і наслідковий, аспектів предмета даного дослідження. Під причинністю в даному дослідженні розуміється відношення необхідного "породження", "викликання" та інші зміни деякого об'єкта в результаті матеріального впливу на нього іншого об'єкта³.

У залежності від того, яка з двох видів детермінант ціннісно-смислової детермінації, закономірно пов'язаних одна з одною, представляє мету дослідження або найбільший інтерес, її й беруть за причину, а інша виступає наслідком. У цьому

Казанский А. Б. Аутопоэзис: Системно-теоретическая модель биологических и социальных процессов // Бпр://уу\80С.ри.ги/пе\8/зет1;е8I.8Ii1;t1.

² *Леонтьев Д. А.* Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности. - М.: Смысл, 1999. - С. 275.

³ *Борзенков В. Г.* Причинность // Философский словарь / Под ред. И. Т. Фролова. - 7-е перераб. и доп. - М.: Республика, 2001. - С. 463.

— | -----
випадку ми маємо причинно-наслідкову або наслідково-причинну картину, (класифікацію) об'єкта (навчального закладу), що досліджується¹.

Ціннісно-смісловий конструкт обумовлює використання, як мінімум, двох видів причинності, а саме: телеологічну й каузально-механічну. Яка з них буде домінувати у конкретному випадку, залежить від того, яку орієнтацію має персонал навчального закладу. Якщо домінує смислова детермінація/регуляція, то ми маємо справу з телеологічною причинністю.

Це означає, що діє телеологічний принцип, тобто мета навчально-виховного процесу визначає розвиток навчального закладу як соціальної системи. Він прийшов на зміну рефлексивній поведінці людини. Як писав Л. Фейєрбах, "взагалі, людина є істота, що діє згідно з відомими цілями; вона нічого не робить без мети"².

Ще І.Кант писав про те, що телеологія — "...не більше ніж регуляторний принцип розуму, що має на меті привести до вищої систематичної єдності при посередництві ідеї доцільної каузальності вищої причини світу, так нібито вона як вища мисляча істота була причиною всього, згідно з наймудрішим замислом"³. При цьому визначення телеології І. Канта можна співвіднести як із причинністю, що панує на мегарівні, так і з її проявом на макрорівні.

У "Науці логіки" Гегель розглядає телеологію в єдності трьох моментів: суб'єктивної мети, засобу й виконаної мети. Рух мети від суб'єктивного поняття до реалізації в зовнішньому світі є вирішенням суперечності між суб'єктивним та об'єктивним. Активною стороною, що забезпечує хід вирішення суперечності, є мета: вона є "суб'єктивне поняття як істотне прагнення й спонука до зовнішнього самопокладання"⁴. Мета є не просто суб'єктивним образом бажаного майбутнього, вона "є всередині самої себе, спонукає до своєї реалізації"⁵.

---

¹ Розова С. С. Классификационная проблема в современной науке. - Новосибирск: Наука, 1986. - 222 с.

² Фейєрбах Л. Лекции о сущности религии // Избр. филос. произведения в 2-х т. - Т. 2. - М.: Изд-во политической литературы, 1955. - С. 629. ³ Кант И. Критика чистого разума: Пер. с нем. - М.: Мысль, 1994. - С. 583.

⁴ Гегель Г. Учение о понятии // Гегель Г. Наука логики. — Т. 3. — М.: Мысль, 1972. — С. 193.

⁵ Там же. - С. 195.

Ми схильні до того, що принцип телеології слід відносити до макрорівня, якщо мова йде про конкретну мету діяльності людини. Водночас його можна розглядати і як принцип, що діє на мегарівні, якщо мова йде про ідеал або ідею взагалі як спонукальний чинник поведінки людини.

Але доведеним є той факт, що мета в життєдіяльності соціальних систем відіграє роль атрактора розвитку й активізує всі без винятку процеси, оскільки при наявності мети в соціальній системі з'являється ефект подвійного існування. Суть його полягає в тому, що система знаходиться в стані структурної напруги, викликаній протиріччям, що виникло, між наявним її станом і тим станом, до якого вона має бути переведена в майбутньому, і який визначається запропонованою метою. Але вона не може водночас знаходитися в двох вимірах, тобто мати значні відмінності між морфологічними параметрами й характеристиками функціонування. Система починає вирішувати завдання їхнього суміщення, виходячи з тієї настанови, бажано це для нього чи небажано. Намагаючись позбавитися від напруги, що виникає, система вимушена переходити зі стану наявного функціонування до фази еволюційного руху й набуття нового стану.

Сьогодні, з огляду на прискорення всіх без винятку соціальних процесів, вітчизняні дослідники виступають за реалізацію принципу "нової телеології" І. Пригожина¹. Суть даного прискорення треба розуміти як становлення принципово нового етапу в тому розвитку всіх явищ реального світу, згідно з яким в історичній тенденції даного розвитку здійснюється створення все складніше організованих відкритих систем. Тобто, якщо в природі ця тенденція здійснюється шляхом стихійно діючих механізмів, а в людей усіх минулих епох, крім того, також за допомогою їх інтуїтивного мислення та розкриття у свідомості (мові, релігійних вченнях, науці, філософії, тощо) деяких окремих синергетичних механізмів даної тенденції, то в нашу епоху виявилась явна недостатність

Лутай В. Про стан розробки концептуальних засад філософії освіти в Україні та їх впровадження в педагогічну практику // *Філософія освіти.* - 2005. - № 1. - С. 34.

цих форм. Тому все більше синергетиків звертають основну увагу на необхідність переходу від пануючого зараз етапу розробки окремих проблем синергетики як "фрагментарних, локальних і непослідовних" до розробки системи синергетичної філософії та механізмів її впровадження в життя з метою вивчення причинних засад саморозгортання соціального світу. Тобто В. Лутай прямо вказує на необхідність використання принципу телеології в аналізі реформування освітніх систем як різновиду соціальних систем.

Якщо життєдіяльність навчального закладу визначається переважно гострими потребами педагогічного персоналу або поганим контролем над потребами і емоціями, то ми маємо справу з каузально-механічною причинністю. Актуалізація потреб на засадах каузально-механічної причинності призводить до формування цілей і завдань як засобу створення програми з їх задоволення та отримання результату, що забезпечує система саморегуляції.

Ступінь задоволення основних потреб є однією зі складових "змінної", котра дає актуальну форму й структуру діяльності. Ця категорія є "специфічно людською формою активного відношення до навколишнього світу, змістом якої є доцільні зміни й перетворення в інтересах людей"¹. Вона містить у собі мету, засіб, результат та сам процес діяльності, в основі чого лежать дві протилежності — виробництво (освіта) та життєва активність. Отже, в основі задоволення вітальних потреб лежать речовинно-енергетичні впливи, а соціальні потреби задовольняються на основі інформаційних впливів, що мають дещо іншу будову.

У каузально-орієнтованих людей смислова регуляція буде займати похідне положення, що буде супроводжуватись полізалежністю від обставин, фіксації уваги на минулому і сьогоденні, реактивності поведінки, навіть агресивності. Педагогічним колективам не притаманна причинність цього типу, оскільки це високосвідомі й віддані педагогічній справі люди, але там, де вона має місце, буйним квітом проявляються

Философский энциклопедический словарь / Под ред. С. С. Аверинцева, Э. А. Араб-Оглы, Л. Ф. Ильичева и др. - 2-е изд. - М.: Сов. энциклопедия, 1989. - С. 160.

конфлікти, заздрість, помста та інші негативні явища.

Осторонь залишається й так звана вільна причинність, оскільки навчально-виховний процес — достатньо жорстко регламентована система. Вільна причинність виявляється, з одного боку, як незалежність людської волі від спонукання імпульсами чуттєвості, оскільки людині взагалі притаманна спроможність довільно визначати себе незалежно від примусу з боку чуттєвих спонукань, які формуються динамічною функцією електромагнітного поля, а з іншого — між окремими особистостями як агентами результуючої соціальної взаємодії, якій притаманний більший ступінь свободи. На нашу думку, саме завдяки властивостям вільної причинності та нелокальному типу зв'язку можливо досягнути механізм дії інтуїції.

Цей вид причинності слід прищеплювати випускнику навчального закладу, оскільки він притаманний тим особистостям і педагогам у тому числі, що схильні до новаторства і плідного творчого пошуку у царині своїх професійних інтересів. Це означає, що такому зв'язку має бути притаманною, як писав І. Кант, "спроможність довільно започатковувати стан; отже, причинність свободи не підпорядкована за законом природи іншій причині, котра визначала б її в часі. Свобода в цьому значенні є чиста трансцендентальна ідея; вона, по-перше, не містить у собі нічого, що запозичалося б із досвіду, і, по-друге, предмет її не може бути даний певним ані в якому досвіді, бо загальний закон самої можливості всякого досвіду полягає в тому, що все, що відбувається, має причину, а отже, каузальність причини, котра сама відбувається або виникає, також повинна, у свою чергу, мати причину; завдяки цьому вся царина досвіду, як би далеко вона не простягалась, стає сукупністю однієї лише природи. Оскільки цим шляхом не можна отримати абсолютну сукупність умов у їх причинному зв'язку, то розум створює собі ідею спонтанності, здатної саму із себе починати діяти без іншої причини, яка б їй передувала, і яка б, у свою чергу, прилучала би її до дії за законом причинного зв'язку"¹.

---

¹ Кант И. Критика чистого разума: Пер. с нем. - М.: Мысль, 1994. - С. 327-328.

Дослідження причинності, що діє у межах освітянської сфери, — це поле майбутніх досліджень, оскільки ми все ж таки плекаємо надію на те, що з часом Україна набуде достатніх темпів соціально-економічного розвитку і політичної стабільності, і у нас з'явиться можливість творчо підходити до організації навчально-виховного процесу.

Отже, зробимо короткий висновок з даного підрозділу. Суть вищерозглянутого полягає у тому, що ціннісна регуляція знаходиться у тісному генетичному, морфологічному і функціональному взаємозв'язку зі смисловою регуляцією, оскільки разом вони утворюють механізм саморегуляції соціального організму навчального закладу. Це по-перше.

По-друге, вони "сходяться" у процесі прийняття управлінських рішень щодо вирішення педагогічних ситуацій, з яких складається будь-який навчально-виховний процес.

По-третє, алгоритм прийняття управлінських рішень відіграє роль посередника або медіатора, участь у якому висвітлює глибинні атрибутивні якості ціннісно-сислової детермінації і метаморфози, у ході яких детермінація переходить у регуляцію, а регуляція - у саморегуляцію.

По-четверте, вони почергово, у залежності від сили і часу започаткування активності, відіграють роль то причини, то наслідків у ході життєдіяльності навчальної форми.

По-п'яте, вершиною теоретичного аналізу стало висвітлення видів причинності, що детермінують поведінку персоналу навчального закладу, у ході якого доведено, що нормальним і більш поширеним є телеологічний вид причинності, меншу роль відіграє каузально-механічна причинність, і є бажаною, але надто "затиснутою" з боку надто формалізованого навчально-виховного процесу, вільна причинність.

Подальшим логічним кроком поглиблення дослідження ціннісно-сислової детермінації управління навчальним закладом є вивчення протистояння педагогічних традицій і новаторства на практиці, оскільки воно на пряму виходить на сучасну практику вивчення трансформації національної і світової систем освіти.

СПИСКО ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ДО ТРЕТЬОГО І ЧЕТВЕРТОГО РОЗДІЛІВ

1. *Абдеев Р. Ф.* Механизм управления, его генезис и системообразующая роль // *Философские науки.* - 1990. - № 4. - С. 105-113.
2. *Абдеев Р. Ф.* Философия информационной цивилизации. - М.: "ВЛАДОС", 1994.-336 с.
3. *Адамецки К.* О науке организации. - М.: Экономика, 1972. -191с.
4. *Акперов И. Г.* Прогнозирование потребности в специалистах и управление региональной системой образования. - М.: Высш. шк., 1998. - 380 с.
5. *Алексюк А. М.* Концепція вихідних засад демократизації навчального процесу в освітніх закладах України // *Концептуальні засади демократизації та реформування освіти в Україні.* - К.: "Школяр", 1997. - С. 58-77.
6. *Андрущенко В.* Два погляди на проблему розвитку освіти України у ХХІ столітті: офіційний та опозиційний // *Сучасна українська політика: політики і політологи про неї.* - К.: НАН України; Ін-т політичних і етнонаціональних досліджень, 2001. - С. 345-389.
7. *Андрущенко В. П.* Організоване суспільство. Проблема організації та суспільної самоорганізації в період радикальних трансформацій в Україні на рубежі століть: Досвід соціально-філософського аналізу. - К.: ТОВ "Атлант ЮЕмСі", 2005.-498 с.
8. *Анисимов С. Ф.* Ценности реальные и мнимые. - М.: Мысль, 1970. - 183 с.
9. *Ансофф И.* Новая корпоративная стратегия. - СПб.: Питер Ком., 1999. - 231с.
10. *Апресян Р. Г.* Когнитивный аспект функционирования эмоций и интеллекта в нравственности // *Рациональное и эмоциональное в морали /Под ред. А. И. Титаренко, Е. Л. Дубко.* - М.: Изд-во Моск. ун-та, 1983. - С. 6-26.
11. *Аришинов В. И., Буданов В. Г.* Когнитивные основания синергетики // *Синергетическая парадигма. Нелинейное мышление в науке и искусстве.* - М.: Прогресс-Традиция, 2002. - С. 67-108.
12. *Асмолов А. Г.* Личность как предмет психологического исследования. - М.: Изд-во Моск. ун-та, 1984. - 104 с.
13. *Асмолов А. Г.* Основные принципы психологического анализа в теории деятельности // *Вопросы психологии.* - 1982. - № 2. - С. 14-27.
14. *Асмолов А. Г., Братусь Б. С., Зейгарник Б. В., Петровский В. А., Субботский Е. В., Хараш А. У., Цветкова Л. С.* О некоторых перспективах

-
- исследований СМЫСЛОВЫХ образований личности // Вопросы психологи. - 1979.-№3.-С. 35-45.
15. *Асмолов А. Г., Петровский В. А.* О динамическом подходе к психологическому анализу деятельности // Вопросы психологии. - 1978. - № 2. - С. 70-80.
  - ^б *Астахова К. В.* Трансформація вищої освіти вимагає трансформації управління вищою школою // Педагогіка і психологія. - 2002. - № 3. - С. 19-22.
  17. *Бакиров В. С.* Ценностное сознание и активизация человеческого фактора. - Харьков: Высшая школа, 1988. - 152 с.
  18. *Бакурадзе А. Б.* Мотивация труда педагогов. - М.: Сентябрь, 2005. - 192 с.
  19. *Балыхин Г. А.* Управление развитием образования: Организационно-экономический аспект. - М.: Экономика, 2003. - 428 с.
  20. *Бандурка А. М., Бочарова С. П., Землянская Е. В.* Психология управления. - Харьков: Фортуна-пресс, 1998. - 464 с.
  21. *Батченко Л. В., Гамаюнов В. Г., Поважный С. Ф.* Менеджмент в образовании. - Харьков: "Основа", 1998. - 598 с.
  22. *Батыгин Г. С.* Метаморфозы утопического сознания // Квинтэссенция: Философский альманах, 1991. - М.: Политиздат, 1992. - С. 28-35.
  23. *Бахтин М. М.* Эстетика словесного творчества. - М.: Мысль, 1986. - 320 с.
  24. *Бачинин В. А.* Философия права и преступления. - Харьков: Фолио, 1999. - 607 с.
  25. *Бевзенко Л. Д.* Социальная самоорганизация. Синергетическая парадигма: возможности социальных интерпретаций. - К.: Институт социологии НАН Украины, 2002. - 437 с.
  26. *Бейлі К. Д.* Нові системні теорії в системі соціології. - Албані, 1994. - 121 с.
  27. *Бергер П., Лукман Т.* Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания. - М.: "Медиум", 1995. - 323 с.
  28. *Бех В. П.* Генезис соціального організму країни. - Запоріжжя: "Просвіта", 2000. - 288 с.
  29. *Бех В. П.* Философия социального мира. - Запорожье: "Тандем - У", 1999. - 284 с.
  30. *Бех В. П.* Человек и Вселенная. - Запорожье: "Просвіта", 2000. - 144 с.
  31. *Бех В. П., Гашенко А. Г.* Фірма у дискурсі організмової ідеї. - Суми: ВТД "Університетська книга", 2006. - 376 с.
  32. *Бех В. П., Козловська Г.* Організаційна свідомість: до постановки проблеми // Нова парадигма. - 2004. - Випуск 37. - С. 11-15.
  33. *Бех В. П., Токар О. М.* Організаційна свідомість: питання, припущення, гіпотези // Нова парадигма. - 2004. - Випуск 36. - С. 36-46.

-
34. *Бибрих Р. Р.* Исследование видов целеобразования. - Кишенев: Штиинца, 1987.-131 с.
  35. *Биккенин Н. Б.* Социалистическая идеология. - 2-е изд., доп. - М.: Политиздат, 1983. - 378 с.
  36. *Биков В. Ю., Руденко В. Д.* Системы управління інформаційними базами даних в освіті. - К.: ІЗМН, 1996. - 288 с.
  37. *Блау П. М.* Исследования формальных организаций // Американская социология. Перспективы, проблемы, методы. - М.: Прогресс, 1972. - С. 93-96.
  38. *Блауберг И. В., Садовский В. Н., Юдин Э. Г.* Системный подход: предпосылки, проблемы, трудности. -М.: "Знание", 1969. -48 с.
  39. *Богданов А. А.* Тектология: Всеобщая организационная наука. - Кн. 1. — М.: Экономика, 1989. - 303 с.
  40. Болонський процес: тенденції, проблеми, перспективи /Укл. В. П. Бех, Ю. Л. Маліновський; за ред. академіка В. П. Андрущенко. - К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2004. - 221 с.
  41. *Большунов А. Я.* Соотношение целеобразования и смыслообразования в продуктивной мыслительной деятельности: Автореф. дисс .... канд. псих, наук: 19.00.01 / МГПИ. - М., 1985. - 24 с.
  42. *Борзенков В. Г.* Причинность // Философский словарь / Под ред. И. Т. Фролова. - 7-е перераб. и доп. - М.: Республика, 2001. - С. 463-464.
  43. *Борытко Н. М.* Педагог в пространствах современного воспитания. - Волгоград: Перемена, 2001. - 214 с.
  44. *Брожик В.* Марксистская теория оценки. - М.: Прогресс, 1982. - 261 с.
  45. *Булынин А. М.* Ценностные ориентации в профессиональном становлений будущих учителей.: Дисс. ... канд. пед. наук: 13.00.01. - Комсомольск-на-Амуре, 1995.-139 с.
  46. *Варош М.* Введение в аксиологию //Общественные науки за рубежом. Серия III: философия и социология. - 1973. - № 2. - С. 54-60.
  47. *Василенко В. О.* Інноваційний менеджмент: Навчальний посібник. - К.: ЦУЛ, 2003.-440 с.
  48. *Василюк Ф. Е.* Психология переживания. - М.: Изд-во МГУ, 1984. - 187 с.
  49. *Васильев И. А.* К анализу условий возникновения интеллектуальных эмоций. // Психологические исследования интеллектуальной деятельности / Под ред. О. К. Тихомирова. - М.: Изд-во Моск. ун-та, 1979 . - С. 55-62.
  50. *Васильев И. А.* Роль интеллектуальных эмоций в регуляции мыслительной деятельности // Психологический журнал. - 1998. - № 4. - Т. 19. - С. 49-60.
  51. *Васильев И. А., Поплужный В. Л., Тихомиров О. К.* Эмоции и мышление. - М.: Изд-во Моск. ун-та, 1980. - 192 с.
  52. *Васильев И. А.* Соотношение процессов целеобразования и интеллектуальных эмоций в ходе решения мыслительных задач.

-
- //Психологические механизмы целеобразования /Отв. ред. О. К. Тихомиров. - М.: Наука, 1977. - С. 68-95.
53. Великий тлумачний словник сучасної української мови. /Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. - К.: Ірпінь: ВТФ "Перун", 2002. - 1440 с.
54. *Вернадский В. И.* Размышления натуралиста. Научная мысль как планетарное явление. Книга вторая. - М.: Наука, 1977. -191с.
55. *Виноградський М. Д.* Менеджмент в організації: Навчальний посібник. - К.: Кондор, 2004. - 598 с.
56. *Виханский О. С., Наумов А. И.* Менеджмент: Учебник. - 3-е изд. - М.: Гардарики, 2000. - 528 с.
57. *Вікторів В. Г.* Управління якістю освіти (соціально-філософський аналіз). - Дніпропетровськ: Пороги, 2005. - 286 с.
58. *Вознюк Т. Г.* Менеджмент навчально-виховного процесу: Навчально-методичний посібник. - К.: Здоров'я, 2002. - 128 с.
59. *Возняк Л.* Технологічний інструментарій гуманітарології управління //Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія. - Івано-Франківськ: Вид-во "Плай" Прикарпатського ун-ту, 1996. -Ч. 2. - 152 с.
60. *Волинка Г. І.* Філософія Стародавності і середньовіччя в освітньому контексті: Навчальний посібник. - К.: Вища освіта, 2005. - 544 с.
61. *Волобуев В. В.* Внутрифирменная идеология: Социально-философский анализ идеологии формальной организации. - Запорожье: "Павел", 2001. - 239 с.
62. *Воловик В. И.* Идеологическая деятельность: диалектика традиций и новаторства. - М.: АОН при ЦК КПСС, 1990. -210 с.
63. *Воронкова В. Г.* Синергетически-рефлексивная модель управления как единого социального организма //Збірник наукових праць "Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії." - Запоріжжя: ЗДІА. - Випуск 21. - 2005. - С. 6-11.
64. *Воронкова В. Г.* Управление как единый социальный организм // Нова парадигма. - 1999. - Випуск 10. - С. 8-18.
65. *Вудкок К., Френсис Д.* Раскрепощенный менеджер: Для руководителя-практика. - М.: МП "Дело", 1991.-320 с.
66. *Выготский Л. С.* Мышление и речь // Собр. соч. в 6-ти т. - М.: Педагогика, 1983.-Т. 2.-С. 5-295.
67. *Выготский Л. С.* Собрание сочинений: В 6-ти т. - М.: Педагогика, 1983. — Т. 3. - 368 с.
68. *Гаврилов А. Г., Зиновьев И. Ф., Зиновьев Ф. И.* Искусство управлять. - Симферополь: Таврида, 1992. - 108 с.
69. *Гаєвський Б. А.* Основи науки управління: Навчальний посібник. - К.: МАУП, 1997.-112 с.

-
70. *Гвишиани Д. М.* Организация и управление. 2-е доп. изд. - М.: Наука, 1972. - 536 с.
  71. *Гегель Г.* Наука логики. - М.: Мысль, 1972. - Т. 3. - 371 с.
  72. *Гегель Г.* Лекции по истории философии. Книга первая. Соч. - Т. IX. - /Л./, Партиздат, 1932. - 313 с.
  73. *Гегель Г.* Учение о понятии //Гегель Г. Наука логики. — Т. 3. — М.: Мысль, 1972.-374 с.
  74. *Гегель Г.* Философская преемственность //Работы разных лет: В 2-х т. - М.: Мысль, 1971. - Т. 2. - С. 5-209.
  75. *Гегель Г.* Энциклопедия философских наук. - М.: Мысль, 1977. — Т. 3. — 471с.
  76. Гендерний підхід в управлінні загальноосвітніми навчальними закладами: Навчальний посібник / За заг. ред. В. В. Олійника, Л. І. Даниленко. - К.: Логос, 2004.-212 с.
  77. *Гірняк О. М.* Менеджмент: теоретичні основи і практикум: Навчальний посібник. - К.: Магнолія плюс; Львів: Новий Світ, 2000. - 336 с.
  78. *Горский Ю. М.* Гомеостатика: модели, свойства, патологии. // Гомеостатика живых, технических, социальных и экологических систем. - Новосибирск: Наука, Сиб. отд., 1990. - 280 с.
  79. *Григораши В. В.* Работа с педагогическими кадрами. - Х.: Основа, 2004. - 208 с.
  80. *Григораши В. В., Касьянова О. М., Мармаза О. І.* Управління навчальним закладом. Частина 1. - Харків: Ранок, 2003. - 160 с.
  81. *Григораши В. В., Касьянова О. М., Мармаза О. І.* Управління навчальним закладом. Частина 2. - Харків: Ранок, 2003. - 152 с.
  82. *Гриньова В.М.* Формування педагогічної культури майбутнього вчителя: теоретичний та методичний аспекти. - Харків: Основа, 1998. - 300 с.
  83. *Гузій Н. В.* Педагогічний професіоналізм: історико-методологічні та теоретичні аспекти: Монографія. - К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2004. -243 с.
  84. *Гумилев Л. Н.* Этносфера: История людей и история природы. - М.: Экспресс, 1993.-544 с.
  85. *Гурвич А. Г.* Теория биологического поля. - М.: Советская наука, 1944. - 156 с.
  86. *Даниленко Л. І.* Управління загальноосвітнім навчальним закладом як відкритою соціально-педагогічною системою //Зб. наук. пр. УАДУ. - В 4-хч. -К.: 2000. -Випуск2. -Ч. IV. -С. 312-315.
  87. *Дарманський М. М.* Соціально-педагогічні основи управління освітою в регіоні. - Хмельницький: Поділля, 1997. - 384 с.
  88. *Дафт Р. Л.* Менеджмент.: Пер. с англ. - СПб.: Питер, 2000. - 832 с.
  89. Державний класифікатор України. Класифікатор професій ДК 003-95. Видання офіційне. Держстандарт України. - К.: в-во „Соцінформ“, 2001. - 592 с.
-

-
90. *Дмитренко Г. А.* Стратегічний менеджмент у системі освіти: Навчальний посібник. - К.: МАУП, 1999. - 176 с.
  91. *Дмитренко Г. А.* Стратегічний менеджмент: цільове управління освітою на основі кваліметричного підходу. - К.: ІЗМН, 1998. - 264 с.
  92. Довідник управління / Р.Шиян. – К.: Шкільний світ, 2005. – 128 с.
  93. *Дорошенко Е.А.* Оценка уровня организационной культуры. - К.: МАУП, 1996.-231с.
  94. *Дроздов А. В.* Человек и общественные отношения. - Л.: Изд. Ленингр. ун-та, 1966.-259 с.
  95. *Друкер П.* Задачи менеджмента в XXI веке. - М.: Вильямс, 2001. - 272 с.
  96. *Друкер П.* Управление, нацеленное на результаты: Пер. с англ. - М.: Техническая школа бизнеса, 1994. - 256 с.
  97. *Дюркгейм Э.* О разделении общественного труда: метод социологии / Пер. с фр. - М.: Наука, 1990. - 575 с.
  98. *Дьяченко В. К.* Основное направление развития образования в современном мире. - М.: Школьные технологии, 2005. - 512 с.
  99. *Євтушенко В., Бутенко Н.* Маркетинг освітніх послуг у системі вищої освіти України // Вища освіта України. - 2004. - № 3. - С. 49-55.
  100. *Єльнікова Г. В.* Управлінська компетентність. - К.: Редакція загальнопед. газет, 2005. - 128 с.
  101. *Єльнікова Г. В.* Новий погляд на управління освітою //Імідж сучасного педагога. - 2000. - № 3-4(14-15). - С. 28-29.
  102. *Забродин Ю. М.* Управление человеческими ресурсами как психологическая проблема // Прикладная психология. - 1997. - С. 3-9.
  103. *Зайчук В.* Нормативно-правове забезпечення освіти в Україні // Вища школа. - 2002.-№ 2-3.-С. 3-19.
  104. Законодавчі акти України з питань освіти / Верховна Рада України. Комітет з питань науки і освіти: Офіц. вид. - К.: Парламентське вид-во, 2004. - 404 с.
  105. *Зейгарник Б. В.* Теории личности в зарубежной психологии. - М.: Изд-во МГУ, 1982.-306 с.
  106. *Зиновьев А. А.* Запад. Феномен западнизма. - М.: Центрополиграф, 1995. - 461с.
  107. *Зинченко В. П., Мунипов Е. Б.* Эргономика и проблемы комплексного подхода к изучению трудовой деятельности //Труды ВНИИТЭ. Серия: Эргономика. - М.: ВНИИТЭ ГКНТ СССР, 1976. - Выпуск 10. - С. 28-59.
  108. *Зинченко В. П.* Действие и решение //Проблемы организации принятия решения //Труды ВНИИТЭ. Серия: Эргономика.- М.: ВНИИТЭ ГКНТ СССР, 1983.-Выпуск 23.-С. 3-11.
  109. *Иванов В. П.* Мировоззренческие проблемы эволюции природы и становление человеческого мира //Человек и мир человека /Отв. ред. В. И. Шинкарук. - К.: Наукова думка, 1977. - С. 29-98.

110. Інформаційні технології в управлінні вищими навчальними закладами: Методичний посібник. - Херсон: Айлант, 2005. - 152 с.
111. *Каган М. С.* Эстетическое и художественное воспитание в развитом социалистическом обществе. - Л.: Знание, 1984. - 32 с.
112. *Казанский А. Б.* Аутопоэзис: Системно-теоретическая модель биологических и социальных процессов // *пИр:// \Ф\^ .8ос.ри.ги/пе\¥8/8ет1:е8I.8п1т1.*
113. *Казмиренко В. П.* Социальная психология организаций. - К.: МЗУУП, 1993. - 384 с.
114. *Калашнікова С.* Підготовка адміністраторів вищої освіти в університетах США // *Освіта і управління.* - 1998. - Т. 2. - № 4. - С. 169-172.
115. *Калініна Л. О.* Специфіка інформаційного управління закладами освіти // *Освіта і управління.* - 2003. - Т. 6. - Число 3. - С. 47-48.
116. *Кант И.* Критика чистого разума: Пер. с нем. - М.: Мысль, 1994. - 592 с.
117. *Каптерев А. И.* Менеджмент знаний: От теории к технологиям: Научно-методическое пособие. - М.: Либерия-Бибинформ, 2005. - 296 с.
118. *Карамушка Л. М.* Психология управления закладами середньої освіти. - К.: Ніка-центр, 2000. - 332 с.
119. *Карамушка Л. М.* Психологічні основи управління в системі середньої освіти: Навчальний посібник. - К.: ІЗМН, 1997. - 180 с.
120. *Карамушка Л. М.* Психологічні особливості управління в системі освіти // *Актуальні проблеми психології: традиції і сучасність.* - Т. 2. - К.: Ін-т психології, 1993.-С. 171-173.
121. *Карамушка Л. М.* Психология управления: Навчальний посібник. - К.: Міленіум, 2003. - 344 с.
122. *Карташев В. А.* Система систем. - М.: "Прогресс-Академия", 1995. - 325 с.
123. *Кас'янова О. М., Волобуєва Т. Б.* Моніторинг в управлінні навчальним закладом. Управлінський супровід моніторингу якості освіти. Моніторинг в управлінні навчальним закладом. - Харків: Ранок, 2004. - 96 с.
124. *Катасонова Е. Л.* Японские корпорации: культура, благотворительность, бизнес / Отв. ред. К. О. Саркисов. - М.: Наука, 1992. - 168 с.
125. *Качуровський М. О., Наумкіна О. А., Цикін В. О.* Синергетика: нове мислення: Навчальний посібник. - Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2004. - 128 с.
126. *Кнорринг В. И.* Искусство управления: Учебник. - М.: Изд-во БЕК, 1997. - 263 с.
127. *Кокурина И. Г., Крылова Ю. Г.* Ценносно-мотивационные параметры статуса сотрудника в организации // *Вестник Московского университета.* - Серия 14. Психология. - 1998. - № 4. - С. 77-81.
128. *Колісніченко Н. М.* Особливості самоорганізованої ринкової моделі вищої освіти // *Актуальні проблеми державного управління: Зб. наук. пр. ОФ УАДУ.* - Одеса: ОРІДУ УАДУ, 2001. - Випуск 6. - С. 247-257.

-
129. Коломінський Н. Стиль керівництва в освіті: проблеми формування та вдосконалення // Освіта і управління. - 1997. - Т. 1. - № 2. - С. 106-113.
  130. Коломінський Н. Л. Психологія менеджменту в освіті (соціально-психологічний аспект): Монографія. - К.: МАУП, 2000. - 286 с.
  131. Коменский Я. А. Избранные педагогические сочинения. - М.: Учпедгиз, 1955.-651с.
  132. Кондаков Н. И. Логический словарь-справочник. - М.: Наука, 1975. - 720 с.
  133. Концепції державної програми розвитку освіти в Україні на 2006-2010 роки //Законодавчі акти України з питань освіти /Верховна Рада України. Комітет з питань науки і освіти: Офіц. вид. - К.: Парламентське вид-во, 2004. - 404 с.
  134. Кравець А. С. Вероятность и системы. - Воронеж: Изд-во Воронежского университета, 1970. - 168 с.
  135. Кравченко А. И. Основы менеджмента: Управление людьми: Учеб. пособие. - М.: Академический проект, 2003. - 400 с.
  136. Красовский Ю. Д. Личность руководителя в системе управленческих отношений: методологический аспект // Философские науки. - 1986. - № 4. -С. 11-19.
  137. Кремень В. Г. Освіта і наука в Україні - інноваційні аспекти. Стратегія. Реалізація. Результати. - К.: Грамота, 2005. - 448 с.
  138. Крижко В. В. Теорія та практика менеджменту в освіті. - Запоріжжя: Просвіта, 2003. - 272 с.
  139. Критерии эффективности работы федеральных органов управления образованием по распределению бюджетных средств / Р. В. Ленков, В. В. Маленников, Б. А. Сасонов и др. – М.: издание Федерального института развития образования, 2005. – 84 с.
  140. Крохмаль Н. В. Історичні форми саморегуляції соціального процесу. - Запоріжжя: Просвіта, 2004. - 144 с.
  141. Крушанов А. А. К вопросу о природе управления //Информация и управление. - М.: Наука, 1985. - 285 с.
  142. Крыжко В. В., Павлютенков Е. М. Основы менеджмента в образовании: теория, практика и психология успешного управления. - Запорожье: Просвіта, 2000. - 260 с.
  143. Крымский С. Ценностно-смысловой универсум как предметное поле философии //Философская и социологическая мысль. - 1996. - №3-4. - С. 102-116.
  144. Кузьмин И. Психотехнологии и эффективный менеджмент. - М.: Технологическая школа бизнеса, 1994. - 192 с.
  145. Кузьмина Н. В. Очерки психологии труда учителя. - Л.: Изд-во Ленингр. университета, 1967.- 183 с.
  146. Кураков Л. П. Проблемы управления высшей школой на современном этапе. -М.: Просвещение, 1995. - 157 с.

-
147. *Лазарев В. С.* Управление образованием на пороге новой эпохи // Педагогика. - 1995. - № 5. - С. 12.
  148. *Левин К.* Теория поля в социальных науках: Пер. с англ. - СПб.: Сенсор, 2000. - 368 с.
  149. *Леонтьев А. Н.* Деятельность. Сознание. Личность. 2-е изд. - М.: Политиздат, 1977. - 304 с.
  150. *Леонтьев А. Н.* Проблемы развития психики. - изд. 3-е. - М.: Изд-во Моск. ун-та, 1972. - 575 с.
  151. *Леонтьев Д. А.* Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности. - М.: Смысл, 1999. - 487 с.
  152. *Лозовский Л. Ш., Райзберг Б. А., Ратновский А. А.* Универсальный бизнес-словарь. - М.: ИНФРА, 1999. - 640 с.
  153. *Луговий В.* Управління освітою: Навчальний посібник для слухачів, аспірантів, докторантів спеціальності "Державне управління". - К.: Вид-во УАДУ, 1997.-302 с.
  154. *Лутай В.* Про стан розробки концептуальних засад філософії освіти в Україні та їх впровадження в педагогічну практику // Філософія освіти. - 2005.-№1.-С. 30-37.
  155. *Мак-Дональд М.* Стратегическое планирование маркетинга. - СПб.: Питер, 2000. - 53 с.
  156. *Маркова А. К.* Психология труда учителя. - М.: Просвещение, 1994. - 192 с.
  157. *Маркс К., Энгельс Ф.* Соч. - 2-е изд. - Т. 1. - 798 с.
  158. *Маркс К., Энгельс Ф.* Соч. - 2-е изд. - Т. 42. - 535 с.
  159. *Мартинюк С.* Генезис інформаційної цивілізації: Монографія. - Запоріжжя: Просвіта, 2002. - 192 с.
  160. *Маслов В. И.* Теория и методика организации непрерывного повышения квалификации руководителей школ. - К.: Центр. ин-т усовершен. учителей, 1990.-258 с.
  161. *Маслов В. И., Драгун В.П., Шаркунова В. В.* Теоретичні основи педагогічного менеджменту: Навчальний посібник для працівників освіти. - К.: Знання, 1996. - 86 с.
  162. *Маслоу А.* Новые рубежи человеческой природы: Пер. с англ. / Под общ. ред Г. А. Балла, А. В. Киричука, Д. А. Леоньева. - М.: Смысл, 1999. - 425 с.
  163. *Массинга В., Самойленко М. I.* Інформаційні технології управління вищими навчальними закладами / За ред. проф. М.І. Самойленка. - Харків: Основа, 1999.-232 с.
  164. *Материалистическая диалектика: В 5-ти т. /Под общ. ред. Ф. В. Константинова, В. Г. Марахова. - Т. 3. - М.: Мысль, 1983. - 343 с.*
  165. *Менеджмент: Учебное пособие. - М.: Инфра-М., 2003. - 220 с.*
  166. *Мескон М. Х., Альберт М., Хедоури Ф.* Основы менеджмента: Пер. с англ. -М.: Дело, 1992.-702 с.

-
167. *Михеева Г.П.* Формирование профессионально-ценностных ориентаций будущих педагогов: Дисс.... канд. пед. наук: 13.00.01. -Калуга, 1996. - 148 с.
  168. *Моисеев Н. Н.* Человек и ноосфера. - М.: Молодая гвардия, 1990. -351с.
  169. *Монсон П.* Современная западная социология: теории, традиции, перспективы. - СПб.: Нотабене, 1992. - 445 с.
  170. *Мороз І. В.* Менеджмент і маркетинг в освіті: Навчально-методичний посібник. - К.: Освіта України, 2005. - 142 с.
  171. *Морозова О.П.* Актуализация ценностно-смысловых аспектов профессиональной деятельности учителя //Педагогика. - 2002. - № 1. — С. 61-68.
  172. *Москвичов С. Г.* О личности руководителя и мотивации его деятельности. - К.: Рег. ин-т подг. менеджеров, 1991. - 96 с.
  173. *Мындыкану В. М.* Педагогическая техника и мастерство учителя. - Кишинев: Штинца, 1991. - 197 с.
  174. Мышление учителя: личностные механизмы и понятийный аппарат /Под ред. Ю. Н. Кулюткина и Г. С. Сухобской. - М.: Педагогика, 1990. - 104 с.
  175. *Налимов В. В.* Разбрасываю мысли. В пути и на перепутье. - М.: Прогресс-Традиция, 2000. - 344 с.
  176. *Налимов В. В., Драгалина Ж. А.* Реальность нереального. - М.: Мир идей, 1995.-432 с.
  177. *Нижник Н., Ільясов Р.* Проблеми вдосконалення управління народною освітою в Україні // Вісник УАДУ. - 1996. - № 3. - С. 28-44.
  178. *Ніколаєнко С.* Про законодавче забезпечення діяльності вищих навчальних закладів I та II рівнів акредитації // Вища школа. - 2004. - № 1. - С. 17-21.
  179. *Ніколаєнко С.* Сучасна законодавча основа в системі майбутніх освітнього та наукових процесів в Україні і світі //Вища школа. - 2003. - №4-5. - С. 3-19.
  180. *Ніколаєнко С. М.* Вища освіта - джерело соціально-економічного і культурного розвитку суспільства. - К.: Знання, 2005. -319 с.
  181. *Ніколаєнко С. М.* Невідкладні завдання Міністерства освіти і науки України на 2006 - 2010 роки. - К.: Знання, 2006. - 58 с.
  182. *Ніколаєнко С. М.* Стратегія розвитку освіти України: початок ХХІ століття. - К.: Знання, 2006. - 253 с.
  183. *О'Шонесси Дж.* Принципы организации управления фирмой. - М.: Прогресс, 1979. - 420 с.
  184. *О'Шонесси Дж.* Теории мотивации в исследовании организаций //Организационная психология: Хрестоматия /Сост. и общая редакция Л. В. Винокурова, И. М. Скрипнюка. - СПб.: Питер, 2000. - С. 214-233.
  185. *Оболенська Т. Є.* Еволюція концепції маркетингу та формування соціально-етичного маркетингу освіти. - Менеджмент та підприємництво в Україні:

- етапи становлення і проблеми розвитку: Зб. наук. пр. - Львів: ДУ "ЛП". - 2000.-С. 167-172.
186. Образование: идеалы и ценности: историко-теоретический аспект /Под ред. З. И. Равкина - М.: ИТП и О РАО, 1995. - 631 с.
187. *Огаренко В. М.* Управління вищими навчальними закладами на основі концепції прогресивного маркетингу //Ефективність державного управління: Зб. наук. пр. Львівського регіонального інституту НАДУ. - Львів: Вид-во ЛьвРІ НАДУ, 2004. - Вип. 6. - С. 344-351.
188. *Огаренко В. М.* Управління результативністю маркетингових освітніх послуг // Управління сучасним містом. - 2004. - № 4-6(14). - С. 113-119.
189. *Ожегов С. И.* Словарь русского языка /Под ред. Н.Ю.Шведовой; 8-е изд. - М.: Русс. яз., 1986-798 с.
190. *Орбан-Лембрик Л. Е.* Психологія управління: Навчальний посібник. - Івано-Франківськ: Плай, 2001. - 695 с.
191. *Осмоловская И. М.* Дидактические проблемы в управленческой деятельности директора школы. - М.: Сентябрь, 2005. - 176 с.
192. Основы общей и прикладной акмеологии. - М.: Изд-во РАГС, 1993. - 388 с.
193. *Павлютенков С. М., Крижко В. В.* Основы управління школою. - Харків: Ранок, 2004.-176 с.
194. *Парсонс Т.* О структуре социального действия. - М.: Академический Проект, 2000. - 880 с.
195. Педагогика: Уч. пос. /В. А. Слостенин, И. Ф. Исаев, А. И. Мищенко, Е. Н. Шиянов. - М.: Школа-Пресс, 1998. - 512 с.
196. Педагогічна творчість: методологія, теорія, технології: Монографія / За ред. С. О. Сисоєвої, Н. В. Гузій. - К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2005. - 183 с.
197. *Петрушенко Л. А.* Единство системности, организованности и самодвижения. - М.: Мысль, 1975. - 286 с.
198. *Петрушенко Л. А.* Принцип обратной связи. - М.: Мысль, 1967. - 277 с.
199. *Пикельная В. С.* Теоретические основы управления: (школоведческий аспект): Методическое пособие. - М.: Высшая школа, 1990. - 175 с.
200. *Пилипенко В. Е., Поддубный В. А., Черненко И. В.* Социальный морфогенез: эволюция и катастрофы (Синергетический подход). - К.: Наукова думка, 1993. - 98 с.
201. *Пікельна В. С., Удод О. А.* Управління школою. - К.: Наук.-метод. об'єднання пед. інновацій "Альфа", 1998. - 283 с.
202. *Подсолонко О. А.* Менеджмент: теорія та практика: Навчальний посібник. - К.: ЦУЛ, 2003. - 370 с.
203. *Поспелов Б. В.* Современный этап эволюции буржуазного национализма в Японии. "Дух Ямото" в прошлом и настоящем. - М.: Наука, 1989. - 233 с.

-
204. Практикум по психологии менеджмента и профессиональной деятельности / Под ред. Г. С. Никифорова, М. А. Дмитриевой, В. М. Снеткова. - СПб.: Речь, 2001. - 448 с.
205. *Пригожин И., Стенгерс И.* Порядок из хаоса: Новый диалог человека с природой: Пер. с англ. / Общ. ред. В. И. Аршинова, Ю. Л. Климонтовича и Ю. В. Сачкова. - М.: Прогресс, 1986. - 432 с.
206. Принципы организации социальных систем: Теория и практика /Под ред. М. И. Сетрова. - К.-Одесса: Вища школа. Головное изд-во, 1988. - 242 с.
207. *Райзберг Б. А., Лозовский Л. Ш., Стародубцева Е. Б.* Современный экономический словарь. - 2-е изд., испр. - М.: ИНФРА - М, 1999. - 479 с.
208. *Риккерт Г.* О системе ценностей // Науки о природе и науки о культуре. – М.: Республика, 1998. – С. 365-403.
209. *Роджерс К.* Взгляд на психотерапию. Становление человека. - М.: Прогресс, 1994. - 204 с.
210. *Розова С. С.* Классификационная проблема в современной науке. - Новосибирск: Наука, 1986. - 222 с.
211. *Рубинштейн С. Л.* Человек и мир. - М.: Мир, 1997. -191с.
212. Сам себе инспектор: Самооценка качества управления школой /Л. И. Фишман, Н. В. Рогожкина, В. Н. Чупин, В. В. Дудников. – М.: Сентябрь, 2005. – 144 с.
213. Самоорганизация: психо- и социогенез /Под редакцией В. Н. Келасьева. - СПб.: Издательство С. -Петербургского университета, 1996. - 200 с.
214. *Свенцицкий А. Л.* Социальная психология управления. - Л.: ЛГУ, 1986. - 176 с.
215. *Сергеева В. П.* Управление образовательными системами: Программно-методическое пособие. - 4-е изд. - М.: ЦГЛ: Народ. образование, 2002. - 144 с.
216. *Сержантов В. Ф.* Человек, его природа и смысл бытия. - Л.: ЛГУ, 1990. - 360 с.
217. *Сетров М. И.* Основы функциональной теории организации. - Л.: Наука, Ленингр. отд-ние, 1972. - 155 с.
218. Синергетическая парадигма. Многообразие поисков и подходов /Отв. ред. В. И. Аршинов, В. Г. Буданов, В. Э. Войцехович. - М.: Прогресс-Традиция, 2000. - 536 с.
219. Синергетическая парадигма. Нелинейное мышление в науке и искусстве / Сост. и отв. ред. В. А. Копчик. - М.: Прогресс-традиция, 2002. - 496 с.
220. Синергетическая парадигма. Человек и общество в условиях нестабильности / Сост. и отв. ред. О. Н. Астафьева. - М.: Прогресс-Традиция, 2003. - 584 с.
221. *Скідін О. Л.* Основи використання соціальних технологій в управлінні вищими закладами освіти: Навчальний посібник. - Запоріжжя: ЗДУ, 2003. - 277 с.

-
222. *Скідін О. Л.* Управління освітою: теоретико-методологічний аналіз соціальних технологій. - Запоріжжя: ЗДУ, 2000. - 291 с.
223. Словник термінології з педагогічної майстерності. - Полтава, ПДП, 1995. - 69 с.
224. Современный экзистенциализм. - М.: Мысль, 1966. - 567 с.
225. *Соловьев А. И.* Политическая идеология: логика исторической эволюции // Политические исследования. - 2001. - № 2. - С. 18.
226. *Солтис Д.* Громадянські засади і управління американською, канадською та українською народною освітою: макроісторичне порівняння // Вісник УАДУ. - 1998. - № 2. - С. 123-135.
227. *Спирин Л. Ф.* Теория и технология решения педагогических задач. - М.: Российское педагогическое агенство, 1997. - 173 с.
228. *Сухомлинский В. А.* Потребность человека в человеке. - 2-е изд. - М.: Сов. Россия, 1981.-93 с.
229. *Тейлор Ф. У.* Принципы научного менеджмента. - М.: Контроллинг, 1991. - 104 с.
230. Теоретичні основи педагогіки: Курс лекцій. Підручник для студентів /За ред. О. Вишневського. - Дрогобич: Відродження, 2001. - 268 с.
231. *Терехов В. А.* Целеобразование и принятие решений в деятельности человека // Психологические механизмы целеобразования /Отв. ред. О. К. Тихомиров. -М.: Наука, 1977. -С. 156-184.
232. *Терещенко В. І.* Організація і управління: Досвід США. - К.: Знання, 1990. - 48 с.
233. *Тихомиров О. К., Бабаева Ю.Д., Березанская Н. Б., Васильев И А., Войскунский А. Е.* Развитие деятельностного подхода в психологии мышления //Традиции и перспективы деятельностного подхода в психологии: школа А. Н. Леонтьева /Под ред. А. Е. Войскунского, А. Н. Ждан, О. К. Тихомирова. - М.: Смысл, 1999. - С. 191-234.
234. *Тихомиров О. К., Терехов В. А.* Значение и смысл в решении мыслительной задачи // Вопросы психологи. - 1969. - № 4. - С. 66-84.
235. *Тренси Д.* Менеджмент с точки зрения здравого смысла. - М.: Автор, 1993. - 160 с.
- 236.** *Третьяков П. И.* Адаптивное управление педагогическими системами: Учебное пособие. - М.: Академия, 2003. - 368 с.
237. *Третьяченко В. В.* Колективні суб'єкти управління: формування, розвиток та психологічна підготовка. - К.: Стилос, 1997. - 585 с.
238. *Тугаринов В. П.* Теория ценности в марксизме. - Л.: ЛГУ, 1968. - 124 с.
239. *Тузова Т. М.* Ответственность личности за свое бытие в мире: критика концепций французского экзистенциализма. - Мн.: Наука и техника, 1987. - 159 с.

-
240. *Угаринов В. П.* Теория ценностей в марксизме. - Л.: Изд-во Ленингр. ун-та., 1966. - 124 с.
  241. *Узнадзе Д. Н.* Психологические исследования. - М.: Наука, 1966. - 451 с.
  242. Указ Президента України "Про заходи щодо вдосконалення системи вищої освіти України" від 17 лютого 2004 року. - № 199/2004.
  243. Указ Президента України "Про основні напрями реформування вищої освіти в Україні" від 12 вересня 1995 року. - № 832/95.
  244. *Уотермен Р.* Фактор обновления: Как сохраняют конкурентоспособность лучшие компании. - М.: Прогресс, 1988. - 364 с.
  245. Управление внеучебной воспитательной деятельностью / В. С. Кагерманьяк, Н. И. Кучер, А. А. Пономарев, Н. Я. Маркова. - М.: НИИВО, 2005. - 64 с.
  246. Управление знанием в открытом образовании. - М.: НИИВО, 2003. - 68 с.
  247. Управління людськими ресурсами: філософські засади. Навчальний посібник / За ред. д.ф.н., проф. В. Г. Воронкової. - К.: ВД "Професіонал", 2006. - 576 с.
  248. *Ухтомский А. А.* Парабиоз и доминанта / Ухтомский А., Васильев М. Учение о парабиозе. - М.: Изд-во Комакадемии, 1927. - 171 с.
  249. *Федотенко И. П.* Теория и практика становления профессионально-ценностных ориентаций в процессе непрерывного педагогического образования: Дисс....д-ра пед. наук: 13.00.01. - М., 2000. - 433 с.
  250. *Фейсрбах Л.* Лекции о сущности религии // Избр. филос. произведения в 2-х т. - Т. 2. - М.: Изд-во политической литературы, 1955. - С. 490-810.
  251. Философский энциклопедический словарь / Под ред. С. С. Аверинцева, Э. А. Араб-Оглы, Л. Ф. Ильичева и др. - 2-е изд. - М.: Сов. энциклопедия, 1989. - 815 с.
  252. Формирование профессиональной культуры учителя: Учебное пособие / Под ред. В. А. Спастинина. - М.: Прометей, 1993. - 178 с.
  253. *Франкл В.* Человек в поисках смысла. - М.: Прогресс, 1990. - 342 с.
  254. *Хьелл Л., Зиглер Д.* Теории личности. - СПб.: Питер, 1997. - 608 с.
  255. *Цимбал Т. В.* Буттєвісне укорінення людини. - К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2005. - 219 с.
  256. Цінності освіти і виховання: Науково-методичний збірник / За заг. ред. О. В. Сухомлинської. - К.: АПН, 1997. - 224 с.
  257. *Чавчавадзе Н. З.* Культура и ценности. - Тбилиси: Мецниереба, 1984. - 172 с.
  258. Человек. Мыслители прошлого и настоящего о его жизни, смерти и бессмертии. Древний мир - эпоха Просвещения. - М.: Политиздат, 1991. - 394 с.
  259. *Черникова Т. В.* Как управлять педагогическим коллективом развивающейся школы: Практическое пособие. - М.: Сентябрь, 2004. - 208 с.

-
260. *Шавкун І. Г.* Поняття "управління", "керування" і "менеджмент": спільне і відмінне // Нова парадигма. - 2005. - Випуск 44. - С. 117-127.
261. *Шамова Т. И.* Управление образовательными системами: Учебное пособие. - М.: Владос, 2002. - 320 с.
262. *Швалб Ю. М., Данчева О. В.* Практична психологія в економіці та бізнесі. - К.:Лібра, 1998.-270 с.
263. *Шеллинг Ф. В. Й.* Сочинения в 2-х т: Пер. с нем. - Т. 1. — М.: Мысль, 1987. - 637 с.
264. *Шеллинг Ф. В. Й.* Сочинения в 2-х т: Пер. с нем. - Т. 2. - М.: Мысль, 1987. - 636 с.
265. *Шиллер Г.* Манипуляторы сознанием: Пер. с англ.; Науч. ред. Я. Н. Засурский. - М.: Мысль, 1980. - 326 с.
266. Школа класного керівника /Упоряд. М. Голубченко. – К.: Шкільний світ, 2005. – 128 с.
267. *Шмальгаузен И. И.* Фактор эволюции. - М.: АН СССР, 1946. - 198 с.
268. *Штомпка П.* Социология социальных изменений: Пер. с англ. /Под ред. В. А. Ядова. - М.: АСПЕКТ ПРЕСС, 1996. -416 с.
269. *Щедровицкий Г. П.* Методология и философия оргуправленческой деятельности: Основные понятия и принципы: Курс лекций. - М.: Путь, 2003. - 288 с.
270. *Щербо И. Н.* Интуитивный менеджмент: Опыт управления педагогическим коллективом. – М.: Сентябрь, 2005. – 160 с.
271. *Эльконин Д. Б.* Избранные психологические труды. - М.: Педагогика, 1989. - 560 с.
272. *Югай Г. А.* Общая теория жизни. - М.: Мысль, 1985. - 256 с.
273. *Юдин Э. Г.* Системный подход и принцип деятельности. - М.: Наука, 1978. - 392 с.
274. Юридичний довідник керівника / Упоряд. О. Смирнов. – К.: Шкільний світ, 2005. – 120 с.
275. *Янг С.* Системное управление организацией. - М.: Советское радио, 1972. - 456 с.
276. *Яременко О., Балакірева О.* Методика визначення інтегрованого рейтингу вищих навчальних закладів// Вища школа. -2001. — № 6. -С. 58-70.
277. *Ярошенко А. О.* Ціннісний дискурс освіти: Монографія. - К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2004. - 156 с.
278. *Яценко В. М.* Теоретико-методологічні аспекти освітнього менеджменту: Навчальний посібник. - Черкаси: ЧІТІ, 1995 . - 70 с.
279. *РауоіН.* Сепегаі апд іківівігіаі тапа^етепі.. - Їоікіоп: Ріітап, 1949.
280. *ОШет А.* ТЪе СопвгіШгіоп ої 8осіегу. - СатЪгідşe: Роіігу ргеув, 1989. - 324 p.
-

-
281. *Zanick E.* The Role of Organizational Structure in the Development of the European Regional Development Bank. - *Ч.У.*, 1980. - 354 p.
282. *Kazi V.* The Role of the State in the Development of the European Regional Development Bank. - *Велп-Велп*, 1951.-190 p.
283. *Ие\? \еБ\1:ег'8* Бісгнопагу апд Тъеваишв ог те Еп\18Ні Ъап\шае. - *Бехіоп РибІсаїіопв, іпс. Бап\ш\.* СТ, 1993. - 1148 p.
284. *Регу К. В.* Кеаігпв ог Уаііе. Тъе Сгі^іе ог те Ншпап сіуііігагіоп. - *Натапі*, 1954.-231 p.
285. *Жаііегзіеіп I.* Штіпкіп\ \сосіал \сіепсе: те Іітііз ог піпееепт сепідгу рагаді\т8. - *Сат\гід\е: Сат\гід\е іпіуегзііу Рге88*, 1991.

ВИСНОВКИ

Системний аналіз ціннісно-сміслової детермінації управління навчальним закладом довів, що це явище є достатньо складним і латентним, і осягнути його одним дослідженням складно. Однак, ми досягли головної мети даного дослідження, оскільки обґрунтували концепцію ціннісно-сміслової детермінації/регуляції управління навчальним закладом і подали явище як саморегуляційний інгредієнт у структурі соціального організму закладу освіти. Отже, у цьому випадку ми лише окреслили контури проблемного поля для майбутніх дослідників з інших галузей наукового знання: управління, соціології освіти, соціології управління, педагогіки, культурології, етики та інших.

Позитивних результатів пошукової роботи було б важко очікувати, якби детально не було обґрунтовано принципи, методи та категоріальний апарат дослідження. До комплексу методологічних засобів автором включено як традиційні принципи та методи, що добре себе зарекомендували у ході дослідження явищ та систем, так і нетрадиційні, наприклад, синергетику, що формує нові образи і нетрадиційні алгоритми наукового пошуку.

Найбільш вагомими результати теоретичного аналізу досягнуто у другому розділі шляхом застосування філософського інструментарію до галузі освіти. Завдяки вдалому розчленуванню робочими гіпотезами проблемної ситуації, ми отримали декілька пізнавальних ситуацій меншої складності й більш однорідних за матеріалом, з якого вони зіткані.

Мова йде про виокремлення таких відносно самостійних явищ, як ціннісна детермінація, що має об'єктивовану природу, і сміслова детермінація, котра має суб'єктивовану природу. Це дало нам змогу детально розглянути їх як окремі предмети гносеологічного, морфологічного і функціонального аналізу;

тільки після цього ми "зібрали" ці дві складові проблемної ситуації у органічну єдність і дослідили їх взаємодію як духовне явище, що перебуває у двох різних формах, а тому його компоненти мають можливість і необхідність взаємопереходити один в одного. Окремим проблемним вузлом **гносеологічного аналізу** став процес прийняття управлінських рішень щодо розв'язання педагогічних ситуацій, з яких складається будь-який навчально-виховний процес, оскільки саме він є медіатором, процесом-посередником, полем взаємодії ціннісної і смислової регуляції. Нарешті, ми розглянули взаємодію цих двох складових як боротьбу суперечностей, що на практиці проявляється назовні як протистояння педагогічних традицій і педагогічної творчості.

Для того, щоб отримати результати, які валідно порівнювати між собою, ми застосували одні й ті ж пізнавальні процедури та використали один і той же інструментарій: гносеологічний, морфологічний і функціональний аналізи. Ми також порівняли між собою продукти їх функціонування, оскільки будь-який процес рано чи пізно має "заспокоїтись" і перейти у продукт.

Генетичний аналіз ціннісної і смислової детермінант висвітлив індивідуальний шлях породження кожної з них, показав, що кожна "замкнена" на свою специфічну сферу: ціннісна компонента — на внутрішнє середовище навчального закладу, а смислова — на зовнішнє. Також встановлено їх повну субстанційну незалежність, оскільки ціннісна компонента є продуктом колективної об'єктивації змісту внутрішнього середовища з метою реалізувати ідеал педагогічної діяльності, а смислова — індивідуальної суб'єктивації вимог чинників зовнішнього середовища.

Морфологічний аналіз розкрив елементну базу ціннісного й смислового компонентів. Ми встановили відповідні елементи, що складають тіло ціннісної і смислової детермінації. Ціннісна детермінація містить знання, що складають зміст освіти; персонал навчального закладу; педагогічні технології навчання і виховання; тип організації навчально-виховного процесу, на якому виростає система корпоративного управління. Смислова детермінація містить смислову сферу

особистості (особистісний смисл, смислову установку, мотив, смислову диспозицію, смисловий конструкт, особистісні цінності). Визначено, що носіями складових ціннісної детермінації є педагогічний колектив, а смислової — кожна конкретна особистість. На їх основі склалися механізми індивідуальної дії, що забезпечують їх необхідність бути присутніми у соціальному організмі навчального закладу.

Функціональний аналіз показав специфічні ролі, що відіграють ціннісна й смислова детермінанти у соціальному тілі навчального закладу. Встановлено, що ціннісна компонента об'єктивно визначає не тільки поведінку персоналу навчального закладу, а й породжує корпоративну нормативну систему, що знаходиться в основі діяльності органу управління навчальним закладом. Смислова компонента, у свою чергу, на основі смислового ядра структури особистості, що має трьохрівневу спонукальну систему смислопородження, смислоусвідомлення й смислобудівництва, назовні виходить як мотив діяльності людини, яка переслідує свої інтереси та задовольняє власні потреби. Під її тиском керівники модернізують корпоративну ідеологію, а підлеглі - захищають себе від марної трати життєвих сил. До механізмів дії ціннісної детермінації віднесено хронотоп і педагогічні традиції, а до смислової — замкнення життєвих відносин, індукцію смислу, ідентифікацію, інсайт, зіткнення смислів, надання смислу.

Продуктом їх функціонування є різні ефекти, оскільки виявлено, що вони по-різному впливають на стан соціального організму навчального закладу. Ціннісна детермінація забезпечує його гомеостаз, а смислова — гомеорез, тобто, розвиток зі збереженням основних параметрів соціального тіла. Перша консервує педагогічну систему, а друга - рухає її вперед, до більш організованого і динамічного стану. Ціннісна детермінація виявляє себе назовні педагогічними традиціями, а смислова — новаторством і творчістю.

Кульмінацією дослідної роботи став момент **дослідження їх взаємодії** у вигляді цілісності, що має свою морфологічну структуру, якісно нові функціональні можливості і разом забезпечують якісно нові властивості соціального організму навчального закладу: самоорганізацію й саморегуляцію.

—|-----

Генетичним аналізом доведено, що ціннісно-смилова детермінація інтегрується у нову цілісність на підставі того, що ціннісна складова є колективним об'єктивованим субстратом, а смислова — є індивідуально суб'єктивованим субстратом. У єдності вони утворюють якісно новий морфологічний орган — гомеостат, що виконує функцію саморегуляції соціального організму навчального закладу і забезпечує його самодостатність і самовідтворювальний характер.

Виявлено також, що взаємодія ціннісного і смислового компонентів відбувається завдяки процесу-посереднику, і що цю місію виконує процес прийняття управлінських рішень щодо вирішення педагогічних ситуацій, з яких складається будь-який навчально-виховний процес. У залежності від семантичного фільтру, або кута зору дослідника, ціннісна і смислова детермінанти, які є детермінантами прийняття рішення, можуть набувати після прийняття рішення якості специфічних регуляторів. Крім того, перебуваючи у складі саморегуляційного комплексу — гомеостату, ціннісна і смислова регуляція, у залежності від активності й інтересу дослідника, можуть по чергово бути як причиною, так і наслідком. Далі доведено, що у соціальному організмі навчального закладу діє три види причинності: каузально-механічна, телеологічна і вільна. Нормою є, коли у навчальному закладі превалює телеологічна причинність.

Сумісне функціонування ціннісного і смислового компонентів породжує **системний ефект**: соціальний організм навчального закладу набуває нових системних якостей, оскільки він стає самовідтворювальною і аутопоезисною соціальною системою.

У ході **праксиологічного аналізу** встановлено, що взаємодія ціннісної і смислової регуляції у ході саморегуляційної діяльності назовні виступає як діалектична суперечність між педагогічними традиціями і новаторством у галузі навчально-виховної роботи. На основі аналізу педагогічної практики, головним чином вітчизняної, висвітлено основні риси сучасної системи педагогічних традицій, що притаманні вітчизняній педагогіці, а також віддзеркалені характерні риси і напрями пошуку новаторських ідей та сфери

творчого експериментування педагогів-новаторів на етапі входження України до освітнього простору Об'єднаної Європи.

Таким чином, ми можемо сформулювати визначення суті явища та подати його механізм дії і головну функцію у структурі соціального організму навчального закладу.

Отже, ціннісно-сміслова детермінація представляє собою органічну систему суб'єктивованих у структурі особистості й об'єктивованих у колективному інтелекті педагогічного персоналу соціально-психологічних механізмів. Вони забезпечують йому гомеостаз для виконання головної виробничої функції - підготовки конкурентоспроможного випускника, з одного боку, а з іншого - "вписує" навчальний заклад і його продукт у суспільні відносини, шляхом корекції керівниками корпоративної ідеології та модернізації кожним учасником навчально-виховного процесу власної поведінки під час прийняття і виконання управлінських рішень. Це викликає ефект гомеорезу, тобто сталого розвитку, а їх взаємодія робить соціальний організм закладу освіти самодостатнім і аутопоезисним.

Таким чином, ми повністю довели ефективність основної гіпотези даного дослідження, суть якої полягала у наявності специфічного інформаційно-сміслового ефекту щодо регуляційного впливу ціннісно-сміслової детермінації на педагогічний колектив навчального закладу.

Отже, завершуючи дослідну роботу, можна дійти до висновку, що, аналізуючи проблему ціннісно-сміслової детермінації управління навчальним закладом, ми зіткнулись з принципово новою цариною дослідження галузі освіти, котра манить і лякає своїми глибинами і тонкощами явищ, з якими доводиться мати справу дослідникам. Тут дійсно є безмежне поле для досліджень філософам, психологам, управлінцям, соціологам, культурологам, нарешті, педагогам. Однак, у нас є надія, що подана тут концептуальна модель ціннісно-сміслової регуляції буде справно служити опорною матрицею і методологічним інструментом для пізнання глибинних основ управління закладами освіти і галуззю освіти загалом.

ЗМІСТ

<i>Передмова</i>	3
ВСТУП	5
РОЗДІЛ I СОЦІАЛЬНИЙ ОРГАНІЗМ ТА ЙОГО АТРИБУТИВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ	9
<i>1.1. Соціальний організм у дискурсі світоглядно-теоретичного і методологічного аналізу: ретроспектива і сьогодення</i>	9
<i>1.2. Соціальний організм як протиріччя між особистістю і суспільством</i>	22
<i>1.3. Морфологічний аспект соціального організму</i>	33
<i>1.4. Топологічний аспект соціального організму</i>	40
<i>1.5. Функціональний аспект соціального організму</i>	48
<i>1.6. Саморегуляція соціального організму</i>	54
<i>1.7. Еволюційний аспект соціального організму</i>	69
РОЗДІЛ II ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ФУНКЦІОНАЛЬНИХ СИСТЕМ У КОНТЕКСТІ ЇХ САМОВІДТВОРЕННЯ	86
<i>2.1. Системний аналіз соціального організму</i>	86
<i>2.2. Евристична модель родового соціального організму</i>	90
<i>2.3. Соціальний організм як еквіпотенціальна система функціональних конструкцій або види соціальних систем</i>	112
<i>2.4. Співвідношення саморегуляції, самоорганізації та управління</i>	125
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ДО ПЕРШОГО І ДРУГОГО РОЗДІЛІВ	143

РОЗДІЛ III ІСТОРИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ЦІННІСНО-СМИСЛОВОЇ ДЕТЕРМІНАЦІЇ УПРАВЛІННЯ НАВЧАЛЬНИМ ЗАКЛАДОМ	149
3.1 Соціально-філософський сенс концепту "ціннісно-сміслова детермінація управління навчальним закладом"	149
3.2 Принципи, методи та категоріальний апарат дослідження	176
РОЗДІЛ IV ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ЦІННІСНО-СМИСЛОВОЇ ДЕТЕРМІНАЦІЇ УПРАВЛІННЯ НАВЧАЛЬНИМ ЗАКЛАДОМ.....	214
4.1. Ціннісна детермінація управління навчальним закладом	215
4.2. Сміслова детермінація управління навчальним закладом	259
4.3. Механізм ціннісно-сміслової детермінації управління навчальним закладом.....	284
СПИСКО ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ДО ТРЕТЬОГО І ЧЕТВЕРТОГО РОЗДІЛІВ.....	307
ВИСНОВКИ.....	323

Наукове видання

*Володимир Павлович БЕХ, доктор
філософських наук, професор*

*Людмила Миколаївна СЕМЕНЕНКО
кандидат філософських наук*

**СОЦІАЛЬНИЙ ОРГАНІЗМ
НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ:
САМООРГАНІЗАЦІЯ, САМОРЕГУЛЯЦІЯ
ТА УПРАВЛІННЯ**

Підписано до друку 24 грудня 2008 р.
Формат 60x84. Папір офсетний. Гарнітура Таймс. Друк офсетний.
Умовн. друк. аркушів 20,63. Облік видав арк. 20,56. Наклад 300.
Віддруковано з оригіналів

Видавництво

Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова
Свідоцтво про реєстрацію № 1101 від 29. 10. 2002
(044) 239-30-26, 239-30-85

